OBSAH / CONTENTS / INHALT

Štúdie a články/Articles/Studien

ŠIMŮNEK, Robert: Kulturní krajina na starých vyobrazeních 3

CHRASTINA, Peter – RÁCOVÁ, Katarína: Mosty na území nitrianskej stolice v prvej polovici 18. storočia podľa Notícií Mateja Bela (historicko-geografický prístup) 20

GURŇÁK, Daniel: Náčrt historicko-geografickej analýzy územného vývoja mesta (na príklade Popradu a Nového Mesta nad Váhom) 37

VALO, Ján: Územný vývoj a topografia obce Červeník od konca 19. do 2. pol. 20. storočia 53

IVANIČ, Peter: Majetky opátstva v dnešnom Hronskom Beňadiku v rokoch 1075 a 1209 78

TOMEČEK, Oto: Vnímanie krajiny poddanými v čase Tereziánskej urbárskej regulácie 86

BIELESZOVÁ, Štěpánka: Možnosti současné fotografie v procesu zážitkové pedagogiky pro dospělé 94

HNOJSKÁ, Vendula: Depozitář jako 3. prohlídkový okruh 99

JURE ČKOVÁ, Veronika: Výuka dějin umění versus vzdělávací potenciál muzeí a galerií 105

ŠOBÁŇ, Marek: Animací to nekončí – neorganizovaní návštěvníci v prostředí muzea a galerie 111

Materiály/Materials/Materialien

ZUBKO, Peter: Duchovná útecha na popravisku v novoveku 118

Rozhľady/Horizons/Horizonte

NIKLOVÁ, Michaela: Nový výskumný trend – archeológia domácnosti 133

PRELOVSKÁ, Daniela: Výstava Inkovia – deti Slnka 156

Recenzie/Review/Kritik

LONDÁK, Miroslav – MICHÁLEK, Slavomír a kol.: 20 rokov samostatnej Slovenskej republiky. Jedinečnosť a diskontinuita historického vývoja (Martin Furmanik) 169

FERREIRA, Jorge – CASTRO GOMES, Angela de. 1964. (Aleš Vrbata) 176

RÉFI, Attila (ed.). A császári-királyi huszárság törzstiszti kara a francia forradalmi és a napóleoni háborúk korában (1792-1815). (Silvia Némethová) 178

FERENCOVÁ, Michaela – NOSKOVÁ, Jana (eds.). Paměť města : Obraz města, veřejné komemorace a historické zlomy v 19.-21. století. (Peter Chrastina) 180

Anotácie/Annotations/Glossen

BOCK, Michel. A Nation Beyond Borders. Lionel Groulx on French-Canadian Minorities. (Aleš Vrbata) 183

Kronika/Chronicle/Chronik 185

KULTURNÍ KRAJINA NA STARÝCH VYOBRAZENÍCH

Robert ŠIMŮNEK

Historický ústav AV ČR
r_simunek@lycos.com

ŠIMŮNEK, Robert. Cultural Landscape in Old Depictions. Designed landscapes in all time periods were more or less a clear demonstration of status, power and entitlement: in their relationship to the audience as well as the landscape itself. In this elementary framework, a medieval castle is a good analogy, visually commanding a landscape and embodying the political and military potential, or a baroque castle complex with extensive gardens, expressing the social status of its owner and his place in the contemporary hierarchy. The design of the landscape – adaptation of natural elements and (primarily) its cultivation and combination with architecture – can be generally regarded as a status symbol. It is evident that the interplay of the ideal and reality affected also contemporary vedute (views / prospects) of towns, manor houses with designed micro-worlds of manorial gardens, as well as cultural landscapes. Depictions of individual types of environments, landscape frameworks and landscape compositions were based on general idealized models of environments, into which painters and engravers inserted real panoramata of towns and villages as well as other structures (such as castles and chateaux, manor houses and whatever else might interest the public), and did so with greater or lesser degree of adaptation or, if we prefer, invention. This study presents fundamental characteristics of the given genre on selected examples from Bohemia around the year 1700 (pictorial maps, manuscript and printed prospects of cultural landscape with architecure).

Kľúčové slová: historická krajina; komponované krajiny; staré mapy; veduty; šľachta

Keywords: historical landscape; prospect of landscape; old maps; vedute; nobility

Komponované krajiny ve všech dobách bývaly – současníkům stejně jako moderním badatelům – více či méně evidentní demonstrací statutu, moci a nároku: ve vztahu k publiku i samotné krajině. V tomto elementárním rámci je analogický středověký hrad, vizuálně ovládající krajinu a zosobňující mocenský a případně militární potenciál, a barokní zámecký areál s rozlehlou zahradou, vyjadřující sociální status svého majitele a tím i jeho místo v dobové hierarchii. Koncepci krajiny – adaptaci přírodních prvků i (možná především) její kultivaci a kombinaci s architekturou – lze tak obecně považovat za statutární symbol. Totéž platí i o krajinách „posvátných", tedy krajinách s mikroarchitekturou, krajinách poutních míst, božích hrobů, pousteven apod. (a to nejen na panstvích šlechtických, ale od pozd-

ního středověku i v těsném zázemí měst), a také „hospodářských“. O těch bude v následujícím řeč především. Úvahy nad tím, jak reálně vypadaly, jsou neoddělitelně spjaty s tím, jak vypadat měly, resp. jak měly být prezentovány. Je to dáno do značné míry povahou dostupných pramenů – pro všechny jejich typy platí, že jsou selektivní a jejich výpověď limitovaná, ovšem vedle pramenů písemných, evidujících spíše „kvantity“ (výnosy jednotlivých typů plodin, stavy hospodářských zvířat a ovšem finance všeho druhu), a kartografických, zachycujících vedle polohopisu a komunikační sítě též strukturu využití ploch (pro starší období ovšem způsobem navíc velmi povšechným), jsou tu prameny ikonografické.

S představou starých vedut/prospektů jakožto „dávných fotografií“ tu není důvod polemizovat. I fotografie je médiem manipulativním – úhel pohledu, co a odkud zachytíme a stejně i to, co zůstane vně fotografie, to vše spolu s volbou denní doby a případně aktuálního počasí, za něhož snímek pořizujeme, odpovídá záměru, s nímž fotografii vytváříme a vyznění, jehož chceme dosáhnout, tedy nabídnout divákovi vlastní verzi vidění a zobrazování (ukázkový příklad představují v tomto směru pohlednice). V případě fotografie (obr. č. 1) jsou alespoň jednotlivé zobrazené prvky „fotograficky věrné“ (stranou tu ponecháváme zásahy překračující již hranici směrem k falšování reality), ovšem v případě kresby/malby nemáme garantováno ani tolik.[1]

[1] Nakolik byly grafiky zachycující architekturu i krajinu poplatné estetickým kánonům, ikonografickým a kompozičním standardům a volba námětů konkrétním objednávkám i komerčnímu zájmu, na řadě příkladů především z první poloviny 19. století detailně ukazuje HNOJIL, Adam. Nekonečné perspektivy. Krajina a veduty 19. století ze sbírky Patrika Šimona. Praha: Patrik Šimon – Eminent, 2013.

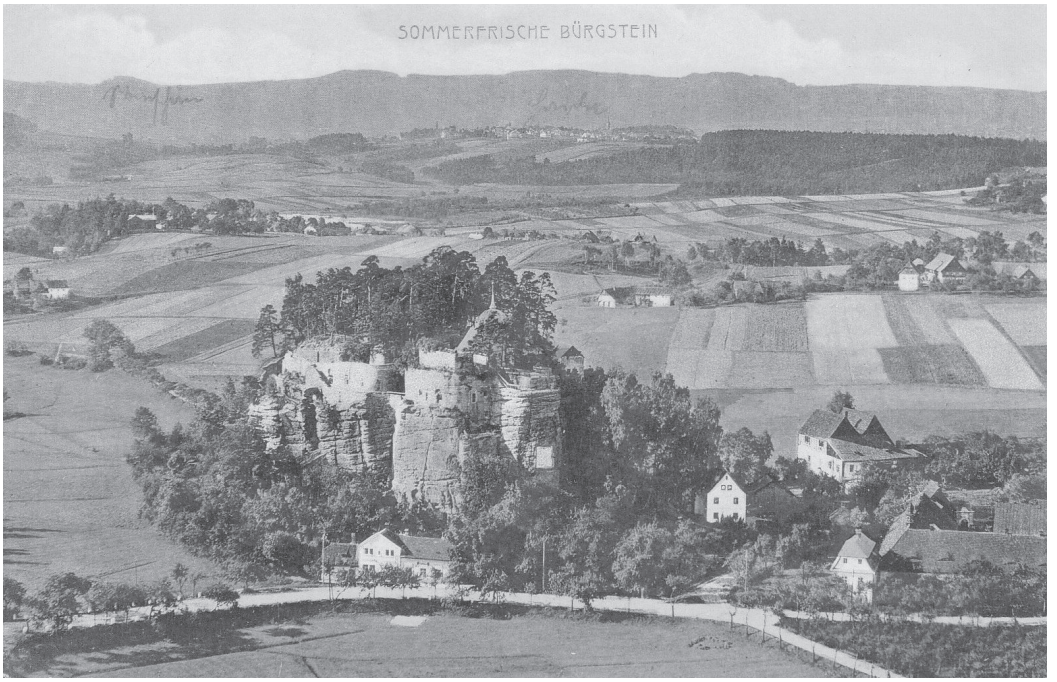

Obr. č. 1. Dvojí pohled na kulturní krajinu v okolí hradu Sloupu: přestože pohlednice byly pořízeny z téhož místa a jsou si dobou vzniku (i ročním obdobím) velmi blízké (cca 1910–1925), vidíme, že krajina zdaleka nevyhlíží identicky; dokonce jsme na pochybách, zda kolorování černobílé fotografie nebylo vlastně modifikací (zvláště struktura polí a luk); při srovnání s dnešním stavem vynikne především o něco vyšší podíl zalesněných ploch, pole zmizela částečně zastavěním a částečně proměnou na louky, a ve sníženině nalevo od hradu se opět objevil rybník.

A pokud je evidentní, že svět okolo sebe vnímáme optikou své vlastní zkušenosti, představují ikonografické prameny ve své výpovědi nezastupitelný odraz vnímání krajiny očima doby svého vzniku. Neukazují nám bezprostředně, jak krajina vypadala, ale jak měla být viděna – a to platí stejně o obrazových mapách, širokých krajinných prospektech a přirozeně i o krajinomalbě. Obraz krajiny byl totiž vždy výrazem estetických měřítek a s tím spjatých atributů v době vzniku obrazového díla považovaných za ideál. Jedno i druhé je proměnlivé v čase i v závislosti na sociálním statutu a vzdělanostním horizontu, a vždy nutně jen subjektivní (odvíjející se jen částečně od objektu a větším dílem od pozorovatele).[2] A tak hovoříme-li o krajinomalbě jako o „způsobu vidění" (*way of seeing*) či dokonce o „politickém aktu", jde o efektní nadsázku, ovšem ve vztahu k základnímu principu výstižnou.[3] „*Artists depict not simply what they see, but what they know and understand, features to which they and their public attach significance*" (H. Prince). Ostatně platí tu totéž jako o mapách, médiu jen zdánlivě naprosto

[2] K tomu blíže MUIR, Richard. Approaches to Landscape. London: Macmillan Press, 1999, s. 182–211, značnou měrou ovšem především pro 20. století.

[3] MUIR, ref. 2, zvl. s. 172–178, 259–268.

„objektivním".[4] Obecně platný je ovšem i postřeh o principu průběžného ovlivňování mezi realitou a jejím obrazem. D. Cosgrove to formuloval zcela lapidárně („*Wealthy estate owners paid landscape architects to design their properties to look like landscape paintings and then had them painted*")[5] a k jeho postřehu lze připojit ještě tolik, že svou roli tu zcela nezbytně jako ve všech ostatních oblastech reprezentace sehrál moment napodobení (kdy obrazové dílo bylo napodobovaným vzorem a tím zprostředkovávalo projekci ideálu do reálné krajiny).

Koncepce (podoba) krajiny byla jedním z výrazových prostředků sebeprezentace okolnímu světu, deklarace vlastního statutu prostřednictvím přístupu k ovládanému (a ovládnutelnému) prostoru. A pokud architektura měla ohromit a zahradní a parkové kompozice fascinovat a předčit očekávání pozorovatelů, panství jako (hospodářská) kulturní krajina mělo být vizitkou „dobrého hospodáře" a tím i legitimizovat jeho vládu.[6] Pokus o rekonstrukci někdejší krajiny a jejích stabilních komponentů i jejích proměn tak představuje jen jednu z více možností přístupu k historickým krajinám a ovšem škále pramenů je dokumentujících, zde na prvém místě ikonografických. Pokud na straně jedné pátráme po někdejší realitě, na straně druhé se nutně musíme ptát po záměrně idealizovaném obrazu krajiny a tedy současně napodobovaném vzoru. Jen tak totiž můžeme ikonografickým pramenům blíže porozumět, nevnímat je jen jako „půvabná zobrazení", ale adekvátně je interpretovat jakožto amalgám reality a ideálu a také pochopit, z jakých ideových a estetických pozic, norem a měřítek se při koncepci (koncepcích) kulturní krajiny vycházelo. Ostatně čteme-li renesanční *laudes urbium*, nacházíme tu oslavné pasáže shodně na město samotné jakož i na jeho krajinný rámec – poukazy na zdravé prostředí, s dostatkem čisté vody i hojností přírodních darů v lesích i řekách a potažmo i úrodnost půdy a tedy bohatou úrodu (symbol blahobytu) zakořenily tak pevně, že v základních rysech zcela totéž nalezneme v dobových cestopisech. Grafický pendant potom představují prospekty měst zasazených v typizovaném (idealizovaném) krajinném panoramatu.[7]

---

[4] PRINCE, H. Landscape through painting. In Geography. Journal of the Geographical Association, 1984, roč. 69, s. 3–18, cit. s. 4; o mapách v naznačeném smyslu podnes podnětně HARLEY, J. B. Maps, knowledge and power. In COSGROVE, Denis – DANIELS, Stephen (ed.). The iconography of landscape. Essays on the symbolic representation, design and use of past environments. Cambridge: Cambridge University Press, 1988, s. 277–312.

[5] Citováno dle MUIR, ref. 2, s. 218.

[6] Pro potřeby studia historických krajin lze jen okrajově využít detailní typologie kulturních krajin, zpracované pro krajiny doby současné či nedávno minulé; mnohotvárnost pohledů na krajiny současné, ale i minulé, odráží typologie předložená J. Löwem a J. Novákem (LÖW, Jiří – NOVÁK, Jaroslav. Typologické členění krajin České republiky. In Urbanismus a územní vývoj 2008, roč. 11, č. 6, s. 19–23). Vychází z trojího základního úhlu (sídelní krajinné typy; krajinné typy dle způsobu využití území; krajinné typy dle reliéfu), z nichž každý je dále členěn chronologicky (toto pouze v prvém případě) a typologicky. Obsahu pojmu „kulturní krajina", užívaného v této studii, je nejblíže typologie v pořadí druhá, tj. krajinné typy dle způsobu využití území („*struktura využití ploch v osách krajiny přírodní – krajiny přírodě blízké – krajiny člověkem podmíněné až přeměněné*"), z jejichž detailnějších specifikací odpovídají krajiny barokních prospektů nejspíše typům zemědělských a lesozemědělských, případně rybničních krajin.

[7] Nejnověji k těmto otázkám ŠIMŮNEK, Robert. Raně novověké veduty měst – dávné „panoramatické fotografie"?. In ČERVENÁ, Radana et al. (ed.). Jak psát dějiny velkých měst?. Brno: Archiv města Brna, 2015 (= Brno v minulosti a dnes – Supplementum), v tisku (s literaturou).

Sebeprezentace prostřednictvím rozsáhlých krajinných či městských panoramat anebo naopak jen rafinovaně úzkých průhledů do krajiny či na architekturu „s významem" v pozadí portrétů je záležitostí již pozdního středověku, ve středoevropském prostředí pak od 16. století.[8] Motiv ovládnuté krajiny tu přistupuje ke staršímu modelu vyobrazení architektury, především rezidenčních sídel, který ovšem přetrvává i nadále a stává se nedílnou součástí šlechtických obrazových galerií stejně jako genealogií, kde genetická rodová posloupnost jde ruku v ruce s posloupností majetkové držby.[9] Důraz na konkrétní (identifikovatelný) prostor s jednotlivcem či rodem spjatý je potom základním interpretačním rámcem i v případě obrazových map panství, krajinomalby i prospektů kulturní krajiny.

Existuje množství dokladů – některé si v dalším blíže představíme – jimiž můžeme dokumentovat, nakolik vyobrazení kulturní krajiny byla souběžnou reflexí reality i ideálu. Takový přístup byl ostatně jediný možný: autentické prvky (architektura všeho druhu a dále výrazné krajinné komponenty typu kopců a návrší, velkých rybníků i hlavních cest) byly nezbytným východiskem, jinak by se vyobrazení stalo pouhým odrazem obecného ideálu určitého krajinného typu (jak se s tím setkáváme v esenciální podobě např. na mapových parergách, jež nejsou jen žánrovými obrázky, ale velmi poučným typem pramene).[10] Cílem ovšem zpravidla bývalo vyobrazení konkrétní krajiny, identifikovatelného prostoru. Vlastně podobně jako v případě městských vedut, kdy bylo nezbytné zachytit základní identifikační prvky městského panoramatu, často pro přehlednost evidované i prostřednictvím legendy, zatímco řadová zástavba bývala pojata způsobem ve vztahu k realitě již volnějším.

V době, kdy ve velkém vznikají městská panoramata zasazovaná do jen málo se proměňujícího krajinného rámce (a respektujícího maximálně lokální specifika v podobě protékajících řek), dávno existovaly i další linie zobrazování krajiny. Již v knižní malbě doby lucemburské a výrazně pak i doby jagellonské zachycujeme krajinu na rukopisných miniaturách, de facto mozaiku typizovaných krajinných prvků sloužící jako kulisa v pozadí dějových scén; od přelomu 15. a 16. století se obraz krajiny přenáší i na zdi. Právě v jagellonské době tkví počátky české krajinomalby, pokud takto budeme označovat výjevy s krajinou, jež se z role schematizované kulisy pozvolna posouvá směrem k plnohodnotnému komponentu obrazu (ukázkově jsou tyto momenty patrné v případě výzdoby reprezentativních prostor na panských sídlech – z nejznámějších připomeňme Švihov, Blatnou,

– Souborný pohled SEMOTANOVÁ, Eva. Raně novověká krajina českých zemí. In BŮŽEK, Václav (ed). Společnost českých zemí v raném novověku. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010, s. 19–53.

[8] K tomu stručně s několika příklady POLLEROβ, Friedrich. Das frühneuzeitliche Bildnis als Quelle. In PAUSER, Josef – SCHEUTZ, Martin – WINKELBAUER, Thomas (ed.). Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch. Wien – München: R. Oldenbourg Verlag, 2004, s. 1006–1030, zde s. 1012; z českého prostředí lze doplnit např. známý Lobkovicův portrét s vertikálním průhledem na českokrumlovský Hrádek.

[9] Srov. níže (ref. 13) o obrazovém doprovodu khevenhüllerovské rodové kroniky.

[10] Srov. např. sondu SEMOTANOVÁ, Eva – WOLF, Vladimír. Parerga na raně novověkých mapách Kladska jako etnologický pramen. In WOLF, Vladimír (ed.). Kladský sborník 7. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, 2006, s. 217–225.

Žirovnici nebo Housku: především zde se setkáme i s jedinečnými vhledy do kulturní krajiny).[11]

Ale teprve v době pobělohorské se v malbě i grafice ve větší míře objevuje nový prvek – **kulturní krajina**. Krajina je zde plnohodnotným prvkem obrazové kompozice a současně nedílnou součástí výpovědi díla; v některých případech je to dokonce právě krajina, jež stojí v prvním plánu, a vše ostatní, lidská sídliště v to počítaje, tu tvoří jen součásti celku. Velmi rané případy zobrazování kulturní krajiny zachytíme již k polovině 14. století, resp. na počátku 15. století – v prvém případě mám na mysli nástěnné cykly z radnice (palazzo pubblico) v Sieně, ve druhém vysoce komponovanou krajinu vizuálně ovládanou lusignanskými hrady v Přebohatých hodinkách vévody z Berry (Très Riches Heures du Duc de Berry), jakkoli je třeba mít na paměti, že šlo o případy svého druhu spíše výjimečné než typické.[12] Symbolika sepětí krajiny s architekturou, krajiny rezidenčních hradů a panství s osudy šlechtických rodů velmi silně prostupuje bohatou obrazovou výbavou khevenhüllerovské rodové kroniky (1624–1625), kde v předním plánu jsou portréty (de facto vyobrazení) jednotlivých postav z rodových dějin a ve druhém plánu, ale přece sdostatek zřetelně, ba detailně na to, aby bylo zřejmé propojení obojího, se potom objevuje kulturní krajina s rezidenčními sídly (jež byla jedním z klíčových zástupných symbolů rodové identity) i širokým krajinným panoramatem. Řadě výjevů doslova dominuje kulturní krajina s poli, lukami, zahradami a hospodářskými areály.[13]

Jako o spojitých nádobách průběžně hovoříme o grafice na straně jedné a mapě na straně druhé. Z dnešního pohledu se zdá být mezi technicky dokonalou („objektivní“) mapou a „subjektivním“ obrazem krajiny propast, ovšem jde o bariéru do značné míry umělou – pokud jedno i druhé totiž odráželo (a odráží) tentýž prostor, nejde o nic jiného než o dva paralelní pohledy na tutéž realitu. Pro ilustraci dobového vnímání namátkou připomeňme, že když roku 1600 zakoupil Rudolf II. Český Krumlov, nechal nově získané panství zachytit do mapy (podobně jako byla mapována i ostatní komorní panství) a současně pořídit prospekty Českého Krumlova z různých světových stran. Témuž pojetí poplatná byla koncepce plánů (včetně perspektivních), map i vedut přicházejících v těsném sepětí na jediném mapovém či grafickém listu. S mapami vroubenými po obvodu vedutami měst, panských sídel, klášterů či jiných významných objektů (lokalit) se setkáváme od přelomu 16. a 17. století a zvláště pak v průběhu 17. století vcelku běžně; mezi mapami velkých měřítek z českého prostředí náleží k pozdním, ale

[11] PEŠINA, Jaroslav. Obraz krajiny v české knižní malbě kolem r. 1400. In Umění, 1965, roč. 13, s. 233–289; PEŠINA, Jaroslav – MENCLOVÁ, Dobroslava. Obraz hradní kaple švihovské a začátky české krajinomalby. In Umění, 1953, roč. 1, s. 93–114.

[12] Jedná se o případy natolik známé, že byly v literatuře pojednány nesčetněkráte – pro základní informaci a bibliografii poslouží i internetové zdroje: http://en.wikipedia.org/wiki/The_Allegory_of_Good_and_Bad_Government (Siena); anonymní text Très Riches Heures du Duc de Berry (http://www.saylor.org/site/wp-content/uploads/2011/06/Tres-Riches-Heures-du-Duc-de-Berry.pdf).

[13] Museum für Angewandte Kunst Wien. IN 21.608; monografii věnoval mimořádnému dílu DINKLAGE, Karl. Kärnten um 1620. Die Bilder der Khevenhüller-Chronik. Wien: Edition Tusch, 1980.

mimořádně půvabným a současně poučným dokladům mapa klášterství Plasy. Není datována, zjevně pochází ze druhé poloviny 18. století, ovšem není ani jasné, zda vznikla před či až po sekularizaci kláštera (1785).[14] Podstatná je tu však jiná věc: mapu doprovází sedm kolorovaných pohledů na klíčové objekty (areály) v obvodu panství. Pozoruhodná jsou nejen samotná vyobrazení, ale i výběr objektů: zastoupen je přirozeně klášter Plasy (v levém horním rohu) a jeho proboštství v Mariánské Týnici (vpravo třetí shora), dvojice zámků (Dolní Bělá vlevo dole, Kaceřov vpravo dole), jeden hrad (Krašov vpravo nahoře, jakkoli i on je označen jako *Schloss*) a dva hospodářské dvory (Hubenov vlevo druhý shora, Bítov vpravo druhý shora). Zastoupení zámků a hospodářských dvorů (vedle samotného klášterního areálu a týnického proboštství) je zde jedním z ukázkových příkladů, nakolik právě hospodářské areály hrály svou reprezentativní roli a jaké místo jim v deklaraci kulturní krajiny připadlo. Areál kláštera na straně jedné a kulturní krajina na straně jsou těsně propojené světy: v obou případech se směřovalo k harmonickému skloubení funkční i estetické stránky (obr. č. 2)

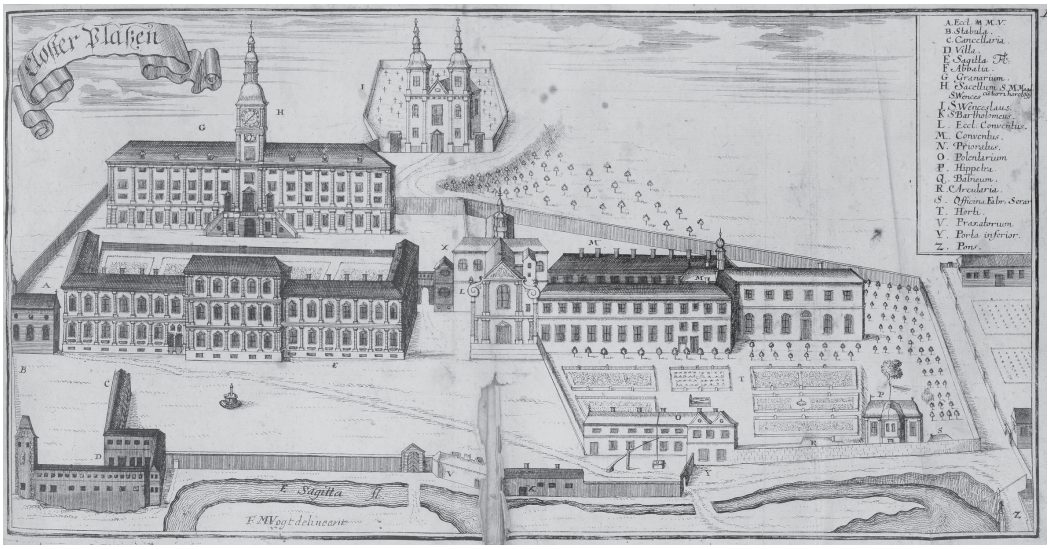

Obr. č. 2. Panoramatický pohled na areál plaského kláštera, publikovaný roku 1712, je současně příkladem ideálního modelu barokního kláštera, v němž jednotlivé typy budov dohromady tvoří funkční a současně i esteticky dokonalý celek. Orientaci v prostorovém uspořádání areálu napomáhá legenda. – VOGT, ref. 20, obr. ke s. 115.

[14] Západočeské muzeum v Plzni. Mapová sbírka, MP 130 (digitalizát na http://www.zcm.cz/mapy/images/14/index.html). – Hospodářské dvory plaského kláštera představují známý fenomén – monograficky např. ROŽMBERSKÝ, Petr. Dvory plaských cisterciáků. Plzeň: Mikota, 1999, anebo BUKAČOVÁ, Irena. Památky hospodářské architektury Plaska a Kralovicka. In Tvář naší země – krajina domova. Sv. 6. Naše krajina v kulturním prostoru Evropy. Lomnice nad Popelkou: Jaroslav Bárta, Studio JB, 2005 s. 58–70.

Hospodářský areál jako typ demonstrativní architektury

Již shora jsme letmo připomněli reprezentativní roli architektury a zmínili ji jakožto výraz statutu a zástupný (mocenský) symbol. Jedná se o model dávného data. Deklarativní úloha ovšem nepřipadala jen výstavným hradům a později zámeckým komplexům, kostelům či klášterům, ale celé škále dalších typů staveb či celých areálů – k dávným ikonám „městskosti" v podobě mohutných hradebních systémů, pročleněných výstavnými branami a monumentální architekturou městských farních kostelů postupem doby přibývají radnice a městské věže (stojící zpravidla buď v sousedství radnice anebo kostela), mosty, předměstské hřbitovní kostely a o málo později také zbrojnice a městské špýchary (sklady poživatin). V průběhu 17. století se etablují ideální typy utilitárních i reprezentativních staveb a komplexů i způsoby jejich využití, přičemž teoretické příručky popisující ideál šlechtice – „dobrého hospodáře" (ztělesněním se v tomto směru stal Wolf Helmhard von Hohberg, 1612–1688, autor obšírného naučení) se tu doplňovaly s modelovými příklady jednotlivých typů architektury. Klasická jsou díla Josepha Fürttenbacha (1591–1667), majícího řadu následovníků, kteří však většinou Fürttenbachovy univerzálnosti nedosáhli.[15]

A právě hospodářské dvory a ze solitérních staveb sýpky od druhé poloviny 17. a v průběhu 18. století platily za dobově velmi významný typ deklarativní architektury – dokladem mohou být důsledná vyobrazení hospodářských dvorů, ale i dalších provozů (např. mlýnů) na **obrazových mapách panství** ze druhé poloviny 17. století. Velkoplošná plátna, jejichž účel evidentně nebyl utilitární, jsou bez nadsázky zosobněním ideálu kulturní krajiny. Již samotné technické parametry těchto děl, která můžeme nazývat mapami, stejně jako obrazy krajiny, evidentně naznačují jejich účel: měly tvořit součást výzdoby reprezentativních interiérů. A je více než logické, že cílem tu nebyla exaktní evidence (s čímž není v rozporu, že část obrazových map je opatřena legendou se seznamem jednotlivých lokalit, ba dokonce i rybníků), ale estetický dojem z celku, nadhled a přehled nad ovládanou a dobrým hospodářem (tento patriarchální model vrchnosti není ahistorický) spravovanou kulturní krajinu, symbol hospodářské prosperity.[16]

Prakticky žádný z typicky čtyřkřídlých hospodářských dvorů nechybí na obrazové mapě třeboňského panství (1684) pánů ze Schwarzenbergu, na tomto místě se ovšem pro příklad můžeme blíže podívat na obrazovou mapu panství Lnáře (1698), přesněji řečeno na její centrum. Byly jím přirozeně Lnáře, v té době v majetku

[15] BRUNNER, Otto. Adeliges Landleben und Europäischer Geist. Leben und Werk Wolf Helmhards von Hohberg 1612–1688. Salzburg: Otto Müller Verlag, 1949. – Šíři Fürttenbachova záběru výstižně odrážejí názvy jeho kllíčových děl, jako celek tvořících svého druhu systematiku (např. na: http://multiboites.com/definizione/lettera-j/joseph-furttenbach.php#Opere-principali).

[16] ŠIMŮNEK, Robert. Velkoplošný obraz krajiny jako reprezentativní dekorace interiéru. Mapa třeboňského panství z roku 1684. In CHODĚJOVSKÁ, Eva – ŠIMŮNEK, Robert (ed.). Krajina jako historické jeviště. K poctě Evy Semotanové. Praha: Historický ústav, 2012, s. 81–104; o obrazové mapě lnářského panství (1698) a o něco mladším Dietzlerově prospektu Lnář (1725), taktéž zachycujícím hospodářskou kulturní krajinu Černínů z Chudenic, připravuje autor samostatnou studii. – Sepětí mapy jakožto vyobrazení krajiny, prospektu jejího správního (a v daném případě i rezidenčního) centra a alegorií ctností v jediném logickém celku odráží např. mapa panství Opočno z roku 1749 (blíže TŮMOVÁ, Martina. Mapy colloredo-mansfeldského panství Opočno z let 1749–1880. Historická geografie, 2015, roč. 41, s. 23–45, zde s. 27).

Černínů z Chudenic. Zachycení centra panství na mapě přesně odpovídá tomu, co bylo z hlediska šlechtické reprezentace pokládáno za klíčové: centrální polohu zaujímá raně barokní zámek a v jeho sousedství renesančně upravená původní tvrz (tzv. starý zámek); a podobně jako tzv. nový zámek je ve vztahu k ostatním budovám a areálům předimenzován i augustiniánský klášter v pravé části Lnář, černínská fundace z 80. let 17. století. Panská sídla a klášter leží v horním pásu, zatímco spodní pás vyobrazení Lnář představuje zástavbu již proporčně podstatně menší, přičemž klíčové areály zde jsou tři: nalevo kostel obklopený hřbitovem a obehnaný zdí, těsně na jeho předpolí mlýn, a vpravo, přímo na předzámčí, areál hospodářského dvora. Vzájemná prostorová dispozice všech šesti klíčových objektů (s výjimkou mlýna dodnes dochovaných) je reálná, krajinný rámec je lehce stylizovaný, ale v zásadě i ten je věrohodný: klášterní areál leží na návrší, cesta spojující nový zámek a v jedné linii komunikační osy s ním ležící hospodářský dvůr vede zčásti po mostě, jenž rozděluje dvoji rybníků (nalevo od mostu Zámecký, napravo Podhajský); skutečnosti konečně odpovídá i poloha kostela a poblíž něho stávajícího mlýna (demolován kolem 1990). Naproti tomu zcela typizovaný charakter, doslova jen úlohu „stafáže" mají domky rozeseté v okolí kostela. (A leží dokonce v místech, kde zástavba nikdy nebývala.)

Obhospodařovaná kulturní krajina je tak jedním z typů krajin symbolických, krajin „s významem", prezentovaných s využitím do značné míry pevně dané škály komponentů. Krajina, pokud pod tímto pojmem rozumíme především způsob vidění a vnímání okolního světa, je i v tomto případě sociální a kulturní produkt – "*all landscapes carry symbolic meaning because all are products of the human appropriation and transformation of the environment. Symbolism is most easily read in the most highly-designed landscapes – the city, the park and the garden – and through the representation of landscape in painting, poetry and other arts. But it is there to be read in rural landscapes and even in the most apparently unhumanised natural environments*" (D. Cosgrove).[17] Ideálem raného 18. století byla kulturní krajina koncipovaná jako zahrada, jako prostor, v němž se estetické hledisko organicky snoubí s účelností.[18] Jakou podobu mohla tato obecně platná teze mít v reálu, můžeme si představit na souboru **prospektů mapujících česká panství markraběnky Sibylly Augusty Bádenské**. Složka osmi velkoformátových rukopisných prospektů (vedut), zhotovených roku 1716 Johannem Michaelem Sockhem pro Sibyllu Augustu Bádenskou, představuje ucelenou ukázku dokumentace vlastních statků grafickou formou, odpovídající požadavkům a vkusu nejvyšších sociálních vrstev té doby. Šlo o dokumentaci, jež v žádném případě nemohla mít podtext utilitární (tj. využití pro administrativní

[17] Citováno dle MUIR, ref. 2, s. 222, ke koncepci D. Cosgrovea, jako základní významový rámec podnes obecně platné, MUIR, ref. 2, s. 212–224; klíčová syntéza je COSGROVE, Denis E. Social Formation and Symbolic Landscape. Madison: University of Wisconsin Press, 2. vyd. 1998, kde je uvedena i řada dalších postulátů týkajících se symboliky krajiny a demonstrována od renesance po moderní dobu na vybraných příkladech ze západo- a jihoevropského prostředí. – Řada obecných úvah nad dobovými významy i dnešními možnostmi „pochopení" historické krajinomalby tane na mysli při čtení studie ADAMS, Ann Jensen. Competing Communities in the "Great Bog of Europe". Identity and Seventeenth-Century Dutch Landscape Painting. In Mitchell, W. J. T. (ed.). Landscape and Power. Chicago: The University of Chicago Press 1994, s. 35–76.

[18] Např. MUIR, ref. 2, s. 186–189.

praxi) a odpovídala čistě zájmu a případně potřebám aristokratické sebeprezentace. Prospekty zachycují správní centra osmi markraběnčiných panství v západních a severozápadních Čechách; v případě Ostrova, dlouholeté rezidence Sibylly Augusty, vznikla vedle veduty i série pohledů ze zámeckého areálu, resp. především zámecké zahrady (autorem byl taktéž J. M. Sockh, 1715).[19]

Dvojí grafická kolekce, unikátní už jen svým úplným dochováním, představuje ucelený a tím i ukázkový příklad zachycení vlastního (mocenského) prostoru v jeho sociální, estetické i reprezentativní dimenzi. Vyobrazení identifikova(tel)ného prostoru, krajiny s architekturou, je současně symbolickým výrazem nároku na její ovládnutí a případnou modifikaci. Tento základní významový rámec charakterizuje soubor Sockhových vedut jak námětově, tak formou zpracování. Zástupným symbolem panství (*Herrschaft*) je příslušné správní sídlo zasazené v komponované (typizované) kulturní krajině; autentičnost („fotografická věrnost") zobrazení plně odpovídá dobovým trendům: zachycen je namnoze daleko spíše ideál, estetika kompozice vždy byla prioritou, jíž se obětovala věrnost vyobrazení. Ať již máme na mysli terénní konfiguraci, pohledové osy (možnosti dohledu) či prostorové vazby mezi jednotlivými prvky v rámci zakreslených sídlišť.

Právě vyobrazení ideálu (kompozice krajiny, rozložení jednotlivých prvků v krajině, pole, komunikace apod., a zasazení sídlišť do krajiny) má nemalou výpovědní hodnotu. Stejně jako evidentní koncepčnost zobrazování kulturní krajiny, jejíž nedílnou (a významnou) součástí byly hospodářské provozy různého druhu, na vedutách důsledně zastoupené. A podobně i typizované krajinné prvky („ikony") v podobě klikatících se cest, božích muk, šachovnicově uspořádaných políček a lidské i zvířecí stafáže. Dokumentární hodnota jednotlivých vyobrazených objektů či areálů kolísá mezi prokazatelně věrným a prokazatelně modifikovaným: není radno ji tedy podceňovat, ale současně je nutno ji posuzovat kriticky. Vyšší míru autentičnosti pochopitelně zjišťujeme v případě klíčových objektů (především zámky, úřednické domy, kostely, fary a hospodářské budovy; v případě Ostrova rovněž rozlehlá zámecká zahrada), evidovaných v legendě.

[19] ŠIMŮNEK, Robert. Prospekty českých panství Sibylly Augusty Bádenské (1716). In Průzkumy památek, 2014, roč. 21, č. 1, s. 5–38 (s reprodukcemi všech osmi prospektů).

Obr. č. 3. Trojí pohled na areál panského domu a navazujícího hospodářského dvora v Plaňanech. Na rytině z Delsenbachovy kolekce prospektů liechtensteinských panství (cca 1720) vidíme hospodářský areál zasazený v komponovaném krajinném rámci s bohatou stafáží, kreslený z ireálné vyvýšeniny; na prostředním snímku je budova někdejšího panského domu-rychty a část areálu na pohlednici z počátku 20. století, spodní snímek zachycuje současný stav (2014).

Móda **grafických prezentací vlastních „panství"** (v širokém slova smyslu) proniká do českého prostředí od druhé poloviny 17. století (příznačně je to doba, z níž jsou dochovány i již zmíněné obrazové mapy panství). Od velkoformátových rukopisných prospektů až po grafické listy či celé kolekce běžných formátů (zhruba mezi A5 a A4), zachycujících krajinu s městy, vesnicemi či panskými sídly, případně komplexy s komponovanou barokní krajinou. Snad vůbec nejznámější jsou v daném směru objednávky grafik ze strany Františka Antonína Šporka (1662–1738) – jejich hodnota je nejen dokumentární ve vztahu k zachycenému prostoru (před sebou opět máme prolnutí reality a ideálu), ale i jen samotnou existencí dokládají, nakolik grafika byla nástrojem hrdé prezentace vlastních statků s kulturní krajinou, a tedy potažmo sebeprezentací jejich majitele. Špork však přirozeně nebyl jediný – v téže době, tedy na počátku 18. století, vznikají

grafické listy s městy a sídly rodu Lobkoviců, vyhotovením alba mědirytů s liechtensteinskými panstvími („*die fürstlichen Herrschaften abzuzeichnen und in Kupffer zu bringen*“) Šporkův současník Anton Florian z Liechtensteinu (1656–1721) roku 1718 pověřil tehdy již poměrně renomovaného vedutistu a mědirytce Johanna Adama Delsenbacha (obr. č. 3). Pozoruhodná je koncepce: vedle zhruba 20 publikovaných mědirytů máme k dispozici ještě 24 kreseb, jež zůstaly v rukopise; jako celek tvoří soubor mimořádně poučný z hlediska dobového náhledu na adekvátní formy grafické prezentace vlastních panství. Zobrazením panství byla celá města stejně jako jednotlivé zámky a paláce (pochopitelně včetně zahrad), známe i případy významově marginálních areálů (venkovské dvory, dokonce i kamenolom), jež zasazeny v krajinném rámci ztělesňují další možný typ vidění panství. Typické jsou u významných objektů i různé úhly pohledu (celky zasazené v krajině a naopak plánové dokumentaci blízké pohledy např. na fasády, stejně pak i půdorysy), a příznačně nechybějí ani dobově oblíbené tajemné a „kuriozní“ objekty, např. legendami obestřené hradní zříceniny. A pokud se přeneseme na konec 18. století, nabízí se připomenout soubor třinácti rukopisných prospektů zachycujících hospodářské areály v obvodu šlikovských panství na Jičínsku. Souvislosti jeho vzniku tušíme jen velmi mlhavě – nevíme přesně kdy (datace se proto pohybuje v rozmezí druhá polovina 18. nebo počátek 19. století), z jakého důvodu, ba dokonce ani kdo kreslil hospodářské dvory a jejich blízké okolí (zachyceny jsou z ptačí perspektivy) a ve dvou případech i barokní sýpky, ovšem minimálně jedno je nepochybné. Podobně jako všechny ostatní typy grafik nesloužily ani tuší provedené veduty kulturní krajiny šlikovských panství, v níž centrální místo připadlo hospodářským areálům, účelům praktickým; v tomto směru daleko lépe vyhovovaly detailní plány, pro Františka Josefa Šlika (1656–1740) již okolo přelomu 17. a 18. století vyhotovené renomovaným zemským měřičem Ondřejem Bernardem Klauserem (1656–1721).[20]

[20] Šporkova panství VOGT, Johann Georg Mauritius. Das Jetzt-lebende Königreich Böhmen (...). Prag 1712, s. 39–52; von STILLENAU, Gottwald Caesar. Leben Eines Herrlichen Bildes, wahrer und rechtschaffener Frömmigkeit: Welches Gott in dem Königreich Böhmen, in der Hohen Person Sr. Hoch-Gräfl. Excellenz, Herrn Herrn Frantz Antoni, Des Heil. Röm. Reichs Grafen von Sporck, Herrn derer Herrschafften Lyssa, Gradlitz, Konoged und Herschmanitz etc. Der Röm. Kayserl. Majestät würcklichen Geheimben Raths, Cammerern und Stadthaltern des Königreichs Böhmen etc. (...). o. O. 1720, s. 32–65 (digitalizát na: http://digitale.bibliothek.uni-halle.de/vd18/content/titleinfo/2921385); veduta *Herrschaft Lÿsa* a Vogtův doprovodný text jako historický pramen SEMOTANOVÁ, Eva. Vogtova veduta Lysé nad Labem: „naučná stezka“ Šporkovou barokní krajinou. In DOLEŽALOVÁ, Eva – ŠIMŮNEK, Robert et al. (ed.). Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2007, 494–514. – Liechtensteinská panství LORENZ, Hellmut. Die Ansichten-Serie der Liechtenstein-Schlösser von Johann Adam Delsenbach. In VAŘEKA, Marek – ZÁŘICKÝ, Aleš (ed.). Das Fürstenhaus Liechtenstein in der Geschichte der Länder der Böhmischen Krone. Ostrava – Vaduz: Universität Ostrava – Liechtensteinisches Land, 2013, s. 455–468. – Dobový kontext, v němž grafické prezentace naznačeného typu vznikaly, postihla VÖLKEL, Michaela. Das Bild vom Schloß. Darstellung und Selbstdarstellung deutscher Höfe in Architekturstichserien 1600–1800. München – Berlin: Deutscher Kunstverlag, 2001, zvl. s. 97–186. – CHODĚJOVSKÁ, Eva. Příspěvek k ikonografii hospodářských budov na schlikovských panstvích Jičínska. In Navrátil, Ivo (ed). Šlechtické rody a jejich sídla v Českém ráji. Semily: Státní okresní archiv, 2009, s. 332–346 (studie je současně ukázkou prolnutí trojího typu pramenné dokumentace – map a plánů, vedut a písemné dokumentace v podobě obsažných inventářů z fideikomisních spisů).

Nejrozsáhlejší soubor české venkovské kulturní krajiny 18. století s městy, vesnicemi i solitérními objekty (zámky apod.) je svým vznikem spjat se jménem duchovního Jana Antonína Venuta (1746–1833). Téměř na čtyři stovky jeho vedut (spolu s krajinářským albem z Adršpašsko-teplických skal a Krkonoš) je dnes uloženo v Österreichische Nationalbibliothek ve Vídni (kam se dostaly jako autorův dar rakouskému císaři Františkovi I. při jeho návštěvě Hradce Králové v roce 1824); jde o korpus svým rozsahem nesouměřitelný s čímkoli z toho, co najdeme roztroušeno v českých archivech a muzeích (k nejvýznamnějším náleží skicář z auerspergských sbírek na Žlebech a tzv. vysokomýtský). Celkový počet položek Venutova díla tak překračuje číslo 400, s tím, že některé veduty máme k dispozici v prvotním náčrtu i v „čistopisu", což pochopitelně jsou případy z hlediska srovnání (resp. vhledu do Venutovy pracovní metody, poměru mezi primární kresbou, vznikající zřejmě přímo v terénu, a její finální podobou) mimořádně cenné (např. Jezeří, Lanškroun, Králíky).[21]

Geografický rozptyl Venutových grafik zasahuje celé Čechy, vysvětlení tak úctyhodného výkonu je však poměrně jednoduché, neboť velkou většinou jde o překresby dílem rukopisných a dílem tištěných vedut celé řady dalších autorů (do značné míry spolehlivým indikátorem je v podobných případech sloveso *nachmahlen*, jehož Venuto užíval takřka stereotypně, aniž ovšem ve všech případech je uvedeno jméno autora a event. datace předlohy). Díky Venutovi máme dnes dochováno také zhruba půl druhé desítky grafik – panoramatických prospektů Johanna Josepha Dietzlera (1694–1744), zčásti zpracovaných dle prospektů tištěných a větším dílem rukopisných; jak ukazují ojedinělé možnosti srovnání předlohy a překresby (např. tištěná veduta Nelahozevsi v rámci grafických listů mapujících lobkovická panství a Venutova překresba), jedná se o kopie vcelku věrné. A tím se dostáváme zpět ke kulturní krajině počátku 18. století, přesněji řečeno 20.–30. let 18. století. Dietzlerova mnohotvárná tvorba (a to i když hovoříme o jeho aktivitách na poli grafiky a stranou ponecháme jeho práci zemského měřiče) zasahovala od pragensiálních sérií (z nichž nejznámější, ale zdaleka ne jediné dílo je album s vyobrazeními korunovačního průvodu Marie Terezie roku 1743) přes panoramatické pohledy na města i městečka, venkovskou krajinu s roztroušenými panskými sídly a hospodářskými dvory až po typově málo obvyklé propagační album manufaktury v Litvínově, zpracované na objednávku Jana Josefa z Valdštejna (1728).[22] Venkovskou krajinu – zasazení specifických a namnoze do značné míry věrně podaných reálií (zvláště architektury) do rámce ideálního krajinného obrazu

[21] http://www.bildarchivaustria.at (s náhledovými fotografiemi). – Na souborné zhodnocení Venutova grafického díla, a především pak analýzu vlastního autorského díla a naopak překreslených grafik rukopisných i tištěných řady dalších osob, zatím stále čekáme; stručný přehled života a díla je předeslán monografickým studiím věnovaným skicáři auerspergskému (MŽYKOVÁ, Marie. Díla moravského vedutisty Johanna Venuta z auersperských sbírek. In Zprávy památkové péče, 2006, roč. 66, s. 310–317) a vysokomýtskému (SLAVÍK, Jiří. Jan Antonín Venuto – 175. výročí úmrtí. In ŠTĚPÁN, Jiří (ed.). Chrám Svatého Ducha a královna Eliška Rejčka v Hradci Králové 1308–2008. Hradec Králové: Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové a Biskupství královéhradecké, 2009, s. 137–153).

[22] DIETZLER, Johann Joseph. Designatio Iconographica Oberlevtensdorfenses Pannarias Officinas Vvlgo Fabricas Penicilli arbitrio Representans, (…). Prag 1728 (digitalizát na http://k4.techlib.cz/search/i.jsp?pid=uuid:5da3d065-ab80-431d-b6bc-e6479b2568e3#).

– máme k dispozici v sedmi případech. Jde o lokality velkým dílem ve středočeské oblasti – na SSV a SV od Prahy Kosmonosy (1738) a Loučeň (1725), na východ Červené Pečky (1737), JV Lojovice (1731), na JJZ Dlouhá Lhota (1736) a Lnáře (1725), západně pak Petršpurk/Petrohrad na Rakovnicku (1726). Na všech prospektech vidíme široké panorama kulturní krajiny, dominantou jsou ve všech případech zámecké areály s přilehlými zahradami a hospodářskými dvory, jež tvoří nepřehlédnutelné prvky kompozice; naopak ostatní vesnická zástavba je silně potlačena a je tedy zřejmé, že hospodářské areály a v některých případech téměř předimenzované sýpky zde představují architekturu s významem. A podobně je tomu na řadě dalších vedut, které nám zachoval J. Venuto – ať již v překresbách či jsou jeho autorskými díly: ukazuje se, že v průběhu 18. století se význam připisovaný deklarativní funkci hospodářských areálů, počítaje v to i (a nejednou především) solitérní, v krajině vizuálně dominantní sýpky, nijak nezmenšil.

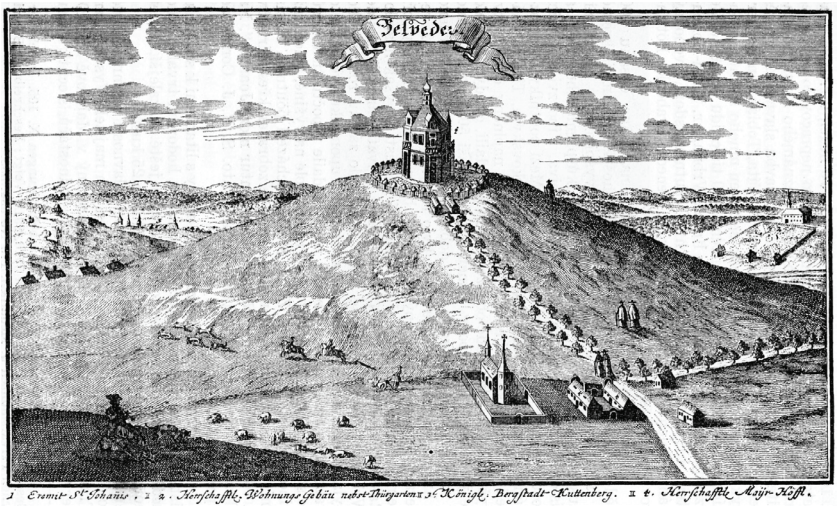

Obr. č. 4. Svatojánská kaple a poustevna na vrchu Vysoká u Kutné Hory, zřízená v letech 1695–1697 Františkem Antonínem Šporkem, a okolní kulturní krajina, součást oslavného spisu na F. A. Šporka (1720). – Von STILLENAU, ref. 20, za s. 46 (poprvé publikováno v prvním vydání díla roku 1715).

Příklad poněkud jiného typu krajiny (primárně zobrazení krajiny posvátné), ale přece téhož vyznění ve vztahu k deklarativní úloze hospodářských areálů, je spjat s již připomenutým Františkem Antonínem Šporkem. Ve stínu jeho proslulých komponovaných areálů typu Kuksu, Lysé nad Labem či Bon Repos zůstává Vysoká. Areál poutní kaple sv. Jana s poustevnou nechal Špork zřídit na vrchu Vysoká nedaleko svého venkovského sídla Roztěž na Kutnohorsku (1695–1697). Zdejší komponovaná krajina je zachycena na grafice publikované roku 1715 (obr. č. 4) a rytina je poučná také z hlediska zobrazování (ideálu) kulturní krajiny. Centrálním bodem pohledu směřujícího od západu je návrší se svatojánskou kaplí – nakolik jsou její proporce předimenzované, je zřejmé na první pohled ze

srovnání s kostelem Navštívení Panny Marie ve Vysoké a sousedním hospodářským dvorem. Toto je jeden moment. Druhým je skladba objektů natolik významných, aby byly evidovány v legendě. Pod č. 1 je pochopitelně vlastní kaple s poustevnou, pod č. 2 je potom vpravo areál panského sídla (zámek v Roztěži), u něhož nechybí rozlehlá zahrada, obehnaná zdí s vloženými třemi domky a rozčleněná přísně geometrickou sítí cest, pod č. 3 vlevo jen několika vížkami zastoupená Kutná Hora, a č. 4 označuje vrchnostenský hospodářský dvůr dole vprostřed. (Kostel v jeho sousedství, významná původem románsko-gotická stavba, na rytině pochopitelně zachycen je, ovšem v legendě evidován není.) Ve výstižné zkratce před sebou vidíme ideál zachycení posvátné krajiny (svatojánské kaple) s okolní kulturní krajinou, zastoupenou hospodářským dvorem přímo pod kopcem a v povzdálí zámkem zakladatele se zahradou. Krajina je pročleněna („prostupná“) sítí cest (částečně lemovaných stromořadím), nechybějí rurální motivy v podobě pasteveckých scén a po svahu najdeme rozeseté postavy poutníků, směřujících ke kapli s poustevnou.[23]

Obr. č. 5. Sýpka v Břešťanech v severním Slánsku, stojící poblíž rozlehlého hospodářského dvora, bývala jednou z řady staveb svého druhu, rozesetých v kulturní krajině Vchynských (Kinských) v první polovině 18. století; v daném případě se navíc šťastně dochoval i portál – opatřený erbem vrchnosti a letopočtem 1730. – Foto autor (2014).

Solitérní architektura zpravidla nepostrádá sama o sobě monumentalitu – platí to o hradech i tvrzích, osaměle stojících kostelích, stejně jako o **sýpkách** (obr. č. 5). Někdejší momenty ryze utilitární (budování sýpek v blízkosti polí a současně osamoceně proto, aby byly uchráněny v případě, že by obec či hospodářský dvůr postihl požár) se tu prolínají se skutečností, že řada sýpek vznikla adaptací star-

[23] von STILLENAU, ref. 20, s. 46–64; GRIM, František. Vysoká, vrch a zřícenina u Kutné Hory. In Časopis Společnosti přátel starožitností českých, 1937, roč. 45, s. 69–83.

ších tvrzí (což je vlastně také moment spíše utilitární – snaha využít stávající budovy) a konečně i s faktem, že sýpky bývají tím nejtrvalejším, co z hospodářských areálů dodnes zbylo. A tak trochu uměle tedy navozují dojem solitérnosti, který je ovšem až sekundární. O základních trendech výstavnosti a reprezentativnosti sýpek není ovšem sporu. Dokladem mohou být honosné portály opatřené letopočty a panskými erby, z městského prostředí pak navíc skutečnost, že spolu se zbrojnicemi bývaly sýpky zařazovány do itineráře prominentních návštěv – byly totiž ztělesněním blahobytu. Tento model platil obecně – hospodářský areál a v něm pak především sýpka byla architektonickou ikonou hospodářské kulturní krajiny. Sýpky na předhradích a předzámčích, v místech, kde z hlediska utilitárního vůbec stát nemusely, ale stály tam jakožto vizualizace, jsou zde evidentním dokladem. Stejně jako sýpky zabudované do pohledových os v rámci komponované, primárně posvátné (mariánská úcta) barokní krajiny.[24]

Závěr

Na tištěných i rukopisných grafikách ze 17. a především z 18. století stále znovu vidíme, jak ideál a realita neoddělitelně prostupovaly i dobovými vedutami (prospekty) měst, panských sídel s komponovanými mikrosvěty zámeckých zahrad, stejně jako (obhospodařované) kulturní krajiny; známé jsou i případy, kdy prospekt je návrhem, prezentačním pohledem a musíme pečlivě vážit, co vlastně vůbec, resp. kdy bylo reálné (della Portův prospekt Roudnice z roku 1688 je jedním z příkladů). Zobrazování jednotlivých typů prostředí, krajinného rámce i krajinných kompozic (barokní komponovaná krajina, areály zámeckých zahrad apod.) vycházely z obecných ideálních vzorů, do nichž s větší či menší měrou adaptace anebo chceme-li invence malíři a autoři grafik zasazovali reálná panoramata měst i vesnic, stejně jako vybraných areálů (hrady a zámky, hospodářské dvory i cokoli dalšího, co mohlo zainteresovanou veřejnost zajímat). Reprezentativní alba vydávaná od poloviny 19. století obchodními a průmyslovými komorami nebyla vlastně ničím novým pod sluncem. I ve vyobrazení továrních areálů se příznačně prolínala realita s ideálem, a není bez zajímavosti, jaké inovativní a naopak jaké stabilní prvky mělo zobrazení hospodářské kulturní krajiny (do níž byla továrna harmonicky zakomponována) v této době (obr. č. 6).[25]

[24] Příkladem může být krajina označovaná jako Mariánská zahrada již shora zmíněného Františka Josefa Šlika na Jičínsku, a tamější sýpky ve Vokšicích a Střevači (nejnověji ŠPERK, Jan. Hlavní pohledové vazby v krajinářské kompozici Františka Josefa Šlika. In Historická geografie, 2015, roč. 41, č. 1, s. 7–22).

[25] Jako příklad za všechny ostatní můžeme uvést ANSCHIRINGER, A. Album der Industrie des Reichenberger Handelskammer-Bezirks I-II. Reichenberg: Verlag von Franz Jannasch, [1858], kde na zhruba stovce litografií je stylizace krajinného rámce plně podřízena požadovanému vyznění: téměř bukolické motivy či zahradní kompozice navozující idylu (i) ve stínu továrních komínů se tu prolínají s naloženými vozy na cestách jakožto znamením čilého obchodního (a tedy i výrobního) ruchu. – K fenoménu industriální krajiny MATOUŠEK, Václav. Čechy krásné, Čechy mé. Proměny krajiny Čech v době industriální. Praha: Krigl, 2010.

Obr. č. 6. Textilní továrna Hille & Hampel ve Velkém Šenově na litografii publikované roku 1858. – ANSCHIRINGER, ref. 25, díl II, litografie za s. 34; o továrně s. 36–37.

Studie vznikla s podporou grantového projektu excelence „Výzkumné centrum historické geografie“, uděleného Grantovou agenturou České republiky (P410/12/G113).

MOSTY NA ÚZEMÍ NITRIANSKEJ STOLICE V PRVEJ POLOVICI 18. STOROČIA PODĽA *NOTÍCIÍ* MATEJA BELA (HISTORICKO-GEOGRAFICKÝ PRÍSTUP)

Peter CHRASTINA – Katarína RÁCOVÁ

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Katedra histórie
pchrastina@ukf.sk, kracova@ukf.sk

CHRASTINA, Peter – RÁCOVÁ, Katarína. Bridges in the Nitra County in the first half of the 18th Century due to the *Notitia* by Matthias Bel (historical-geographic approach). Matthias Bel in his work *Notitia Hungariae Novae historico-geographica* offered a contemporary view of the specific studies of Hungarian counties within the Habsburg monarchy. The aim of the study is the historical-geographic analysis and interpretation of particular parts of his work in which M. Bel briefly described the bridges across specific watercourses. Historical and geographical "exploration" into Bel´s characteristics of bridging of the rivers Váh, Nitra and Dudváh were carried out through a critical commentary of the translation of the original text using scientific literature, old maps, image sources, and results of field research as well as our own knowledge of these issues. The information about bridges which were mentioned by M. Bel only partially correspond with today's knowledge. Bel´s characteristics of the most important bridges above watercourses provide contemporary image of that category of road constructions in the Nitra County in the first half of the 18th century.

Klúčové slová: Matej Bel, Notície, Nitrianska stolica, vodné toky, mosty, historická geografia

Keywords: Matthias Bel, Notitia, Nitra County, watercourses, bridges, historical geography

Matej Bel vo svojom diele *Notitia Hungariae Novae historico-geographica* (ďalej *Notície*) ponúkol okrem iného pohľad na konkrétne reálie stolíc Uhorska v rámci habsburskej monarchie.

Cieľom predloženej štúdie je historicko-geografická analýza a interpretácia pasáží z prvého (*Vagus/Váh*), druhého (*Nitra*) a piateho (*Dudvág/Dudváh*) odseku z piateho paragrafu prírodopisného dielu *Notícií* Nitrianskej stolice, v ktorých M. Bel stručne opísal, z jeho pohľadu najdôležitejšie, mosty cez konkrétne vodné toky. V zmysle vyššie uvedeného cieľa sme koncipovali dve výskumné otázky: Kde, v ktorých miestach (lokalitách) sa nachádzali a ako vyzerali mosty, ktoré pri opise riek Váh, Nitra a Dudváh spomína M. Bel? Do akej miery sa zhodujú Belom uvádzané fakty o týchto premosteniach so skutočnosťou, príp. súčasným stavom poznania problematiky?

Pracovné predpoklady (poznatkové, teoretické a metodické) sú obsahom nasledujúcich kapitol, a preto ich bližšie nešpecifikujeme.

Príspevok je rozdelený do piatich častí. Okrem úvodu a záveru jadro nášho príspevku predstavujú 3 časti. V druhej časti priblížime vybrané state prvého *(Vagus/Váh)*, druhého *(Nitra)* a piateho odseku *(Dudvág/Dudváh)* z piateho paragrafu *Notícií* Nitrianskej stolice z roku 1742, v ktorých figurujú informácie o konkrétnych mostoch. Cieľom tretej časti je priblížiť pramennú bázu a metodiku výskumu. Štvrtá časť sa venuje historicko-geografickej analýze a interpretácii pasáží s informáciami o premosteniach vodných tokov v piatom paragrafe prírodopisného dielu „nitrianskych" *Notícií*.

M. Bel: ***Notitia Hungariae Novae historico-geographica: Comitatus Nitriensis, Pars generalis, Membrum prius physicum, De situ, natura, opportunitatibus Comitatus Nitriensis, § V., I. (Vagus), II. (Nitra), V. (Dudvág)***

Stručný opis mostov cez rieky Váh, Nitra a Dudváh na území Nitrianskej stolice sa nachádza vo štvrtom zväzku Belových *Notícií*. Publikácia vyšla nákladom Paula Strauba vo Viedni a tlačou Johanna Petera van Ghelena v Amsterdame v roku 1742.

Vo vzťahu k študovanej problematike majú osobitný význam vybrané pasáže v odsekoch I. *Vagus/Váh* (s. 296), II. *Nitra* (s. 297) a V. *Dudvág/Dudváh* (s. 298). Tieto figurujú v piatom paragrafe prírodovedného dielu s názvom *O polohe, prírode a danostiach Nitrianskej stolice (De situ, natura et opportunitatibus comitatus Nitriensis)*. M. Bel v nich opísal podľa svojho subjektívneho pohľadu strategicky a hospodársky významné premostenia Váhu v Hlohovci (Fraštáku) a Šintave (obr. č. 1), Nitry pri Veľkých Bieliciach a Dudváhu pri Leopoldove.

Pramenná báza a metódy výskumu

V článku približujúcom historicko-geografické aspekty Belovho opisu riek Myjava a Chvojnica[1] sme uviedli, že relevantný výskum (nielen) „nitrianskych" *Notícií* na Slovensku nepúta adekvátnu pozornosť bádateľov z prostredia humanitných (a prírodných) vied. Táto skutočnosť zrejme súvisí s interdisciplinárnym charakterom Belovho diela, ako aj s nutnosťou práce s latinským textom originálu, ktorý je dostupný v elektronickej podobe na www.oldbooks.savba.sk.[2]

V zahraničí, napr. v Česku, Poľsku a Nemecku[3], sa štúdiu historických premostení vodných tokov venuje viacero bádateľov. Ich práce nám preto slúžili ako

---

[1] RÁCOVÁ, Katarína – CHRASTINA, Peter. Myjava and Chvojnica in the notitia of the Nitra County (historical geographical analysis and interpretation). In Revista Transilvania 2014, roč. 8, č. 5-6, s. 41-50.

[2] BEL, Matthiae. COMITATUS NITRIENSIS, PARS GENERALIS, MEMBRUM PRIUS PHYSICUM, de situ, natura, opportunitatibus Comitatus Nitriensis, § V., I. Vagus, II. Nitra, VII. Dudvág. Dostupné na internete: <http://oldbooks.savba.sk/digi/Lyc_B_VIII_33_IV/LKB_LYC_B_VIII_FOL_2ZZI/SK/ 1_1_LYC_B_VIII_FOL_2ZZIN00296-300P.htm>

[3] KAŠIČKA, František. Karlův most v přehledu stavebních proměn a katstrof. In Věstník klubu Za starou Prahu 2001, č.1-2. Dostupné na internete: <http://stary-web.zastarouprahu.cz/kauzy/kmost/promeny. htm>. KOTYZA, Oldřich. Nejstarší pražský most přes Vltavu a raně středověké mostní stavby ve střední Evropě. In Studia mediaevalia Pragensia 8. Praha: Univerzita Karlova; Karolinum, 2008, s. 219-276. CINERT, Jan. První pražský most nevedl přes Vltavu. Dostupné na internete: <http://www. bylotojinak.cz/nove-poznatky/prvni-prazsky-most-nevedl-pres-vltavu.html>. WILKE, Gerard. Uwagi o zróżnicowaniu konstrukcyjnym zachodniosłowiańskich mostów. In Archaeologia Historica Polona 2003, roč. 13, s. 185-206. IDEM. Naj-

inšpirácia k tematickému výskumu Belovej charakteristiky mostov v Nitrianskej stolici. Naši (slovenskí) odborníci sa problematike drevených historických premostení vodných tokov na Slovensku venujú v menšej miere.[4] Pri písaní príspevku sme preto využili tematicky podobné údaje z literatúry[5], vrátane osobnej e-mailovej komunikácie.[6] Štúdiom a vyhodnotením týchto zdrojov sa nám podarilo získať konkrétne informácie o dejinách niektorých mostov v bývalej Nitrianskej stolici.

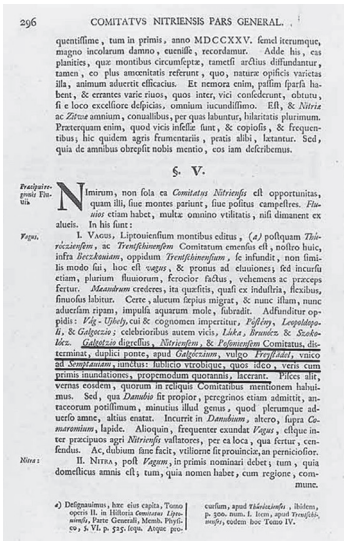

296 COMITATVS NITRIENSIS PARS GENERAL.

quentiſſime, tum in primis, anno MDCCXXV. ſemel iterumque, magno incolarum damno, euenisſe, recordamur. Adde his, eas planities, quæ montibus circumſeptæ, tametſi arctius diffundantur, tamen, eo plus amœnitatis referunt, quo, naturæ opificis varietas illa, animum adueritit efficacius. Et nemora enim, paſſim ſparſi habent, & errantes varie riuos, quos inter, vici conſederunt, obtuti, ſi e loco excelliore deſpicias, omnium iucundiſſimo. Eſt, & *Nitriæ* ac *Zitniæ* amnium, conualibus, per quas labuntur, hilaritatis plurimum. Præterquam enim, quod vicis inſeſſæ ſunt, & copioſis, & frequentibus, hic quidem agris frumentariis, pratis alibi, lætantur. Sed, quia de amnibus obrepſit nobis mentio, eos iam deſcribemus.

§. V.

Præſtantior. genus Fluuiis.

Nimirum, non ſola ea *Comitatus Nitrienſis* eſt opportunitas, quam illi, ſiue montes pariunt, ſiue politus campeſtres. *Fluuios* etiam habet, multæ omnino vtilitatis, niſi dimanent ex alueis. In his ſunt:

Vagus.

I. VAGUS, Liptouienſium montibus editus, (a) poſtquam *Thúróczienſem*, ac *Trenſchinenſem* Comitatum emenſus eſt, noſtro huic, infra *Beczkouiam*, oppidum *Trenſchinenſium*, ſe infundit, non ſimilis modo ſui, hoc eſt *vagus*, & pronus ad eluiiones; ſed incurſu etiam, plurium fluuiorum, ferociori factus, vehemens ac præceps fertur. *Meandrum* crederes, ita quærſitis, quaſi ex induſtria, flexibus, ſinuoſus labitur. Certe, alueum ſæpius migrat, & nunc illam, nunc aduerſam ripam, impulſa aquarum mole, ſubradit. Adfunditur oppidis: *Vág* = *Uiheły*, cui & cognomen imperitur, *Piſtény*, *Leopoldopolis*, & *Galgoczio*; celebrioribus autem vicis, *Lúkár*, *Brunócz* & *Szokolócz*. *Galgoczio* digreſſus, *Nitrienſem*, & *Poſonienſem* Comitatus, diſterminat, duplici ponte, apud *Galgoczium*, vulgo *Freyſtädel*, vnico ad *Semſztanam*, iunctus: lubrico vtrobique, quos ideo, veris cum primis inundationes, propemodum quotannis, incerant. Pisces alit, vernas eosdem, quorum in reliquis Comitatibus mentionem habuimus. Sed, qua *Danubio* ſit propior, peregrinos etiam admittit, antaceorum potiſſimum, minutius illud genus, quod plerumque adueriis amne, aliius exuitat. Incurrit in *Danubium*, altero, ſupra *Comaromium*, lapide. Alioquin, frequenter exundat *Vagus*, eſtque inter præcipuos agri *Nitrienſis* vaſtatores, per ea loca, qua fertur, cenſendus. Ac, dubium ſane facit, vtiliorne ſit prouincia, an perniciioſior.

Nitra:

II. NITRA, poſt *Vagum*, in primis nominari debet; tum, quia domeſticus amnis eſt; tum, quia nomen habet, cum regione, commune.

a) Deſignauimus, hæc eius capita, Tomo operis II. in Hiſtoria *Comitatus Liptouienſis*, Parte Generali, Memb. Phyſ. 19, § VI. p. 325. ſeqq. Atque procurſum, apud *Thúróczienſes*, ibidem, p. 300. num. I. item, apud *Trenſchinienſes*, eodem hoc Tomo IV.

Obrázok č. 1. Podčiarknutím zvýraznená pasáž odseku I. Vagus/Váh.
Zdroj: http://oldbooks.savba.sk/digi/Lyc_B_VIII_33_IV/LKB___LYC_B_VIII _FOL_2ZZI/SK/1_1_LYC _B_VIII_FOL_2ZZIN00296P.htm

---

starsze mosty zachodniosłowiańskie z międzyrzecza Łaby i Odry (VIII – X/XI wiek). In Archeologia podwodna 2001, roč. 6, s. 57-125. BLEILE, Ralf. Brücken unter Wasser, Neue Ergebnisse zu slawischen Brücken und Bohlenwegen in Mecklenburg-Vorpommern. Dostupné na internete: <http://www.dgamn.de/uploads/ mbl14/mbl14_bleile.pdf>

4 Pozri napr. PAULÍK, Peter. Bridges in Slovakia. Bratislava: JAGA GROUP, 2014. Problematike sa autor venuje aj vo svojich blogoch ako napr.: Cyklomost Devínska Nová Ves – Schlosshof. Dostupné na internete: http://peterpaulik.blog.sme.sk/c/301525/Cyklomost-Devinska-nova-Ves-Schlosshof.html alebo Starý most v Bratislave – časť 1 – mosty do r. 1890. Dostupné na internete: <http://peterpaulik.blog.sme.sk/c/358776/stary-most-v-bratislave-cast-1-mosty-do-r-1890.html>. URMINSKÝ, Jozef. Staré hlohovské mosty. Dostupné na internete: <http://historia.elap-hlohovec.sk/publikacna-cinnost.html?id=104>. KARLÍK, Martin. Trenčianske mosty veľakrát ničili rozsiahle povodne a ľad. Dostupné na internete: <http://trencin.sme.sk/c/6774951/trencianske-mosty-velakrat-nicili-rozsiahle-povodne-a-lad.html>. Informácie o niektorých historických mostoch prináša i populárno-vedecká monografia MLYNKA, Ladislav – HABERLANDOVÁ, Katarína. Technické pamiatky. Bratislava: DAJAMA, 2007.

5 HORVÁTHOVÁ, Blažena. Povodeň to nie je len veľká voda. Bratislava: VEDA, 2003, 232 s. LEHOTSKÁ, Darina. Vývin panstva, mestečka a poddanskej osady v 14. a 15. storočí. In FERÁKOVÁ, Viera et al. Hlohovec a jeho okolie. Bratislava: Obzor, 1968, s. 58-72. MEDNYANSKÝ, Alojz. Malebná cesta dolu Váhom. Bratislava: Tatran, 1971, 244 s.

6 BARTA, Peter. Výsledky dendrologických analýz dreva z Hlohovského mosta (osobná komunikácia). e-mail: peterbarta@chello.sk (29.7.2014). PAULÍK, Peter. Mosty_Bel. (osobná komunikácia). e-mail: peter.paulik@stuba.sk (6.3.2015). URMINSKÝ, Jozef. Kontovský most v Hlohovci (osobná komunikácia). e-mail: urminsky.jozef@zupa-tt.sk (27.11. 2014).

Osobitnú časť informačnej databázy tvorili kartografické a obrazové pramene, ktoré zachytávajú polohu konkrétnych premostení, príp. dobový vzhľad vážskych mostov v Hlohovci (Fraštáku) a Šintave. Ako východiskový mapový podklad nám slúžila mapa Nitrianskej stolice od Žudela.[7] Zo starých kartografických diel boli použité výrezy Mikovíniho máp Nitrianskej (cca 1742),[8] Bratislavskej (1735)[9] a Tekovskej stolice.[10] Tieto sme porovnávali s Belovou mapou Bratislavskej stolice (1738)[11], ktorá ukazuje i oblasť susednej (Nitrianskej) stolice s mostmi cez rieku Váh. Kolekciu starých máp doplnili výrezy mapových listov 1. vojenského mapovania (1782/84).[12] Obrazové pramene zastupovala veduta Fraštáku (1807)[13], dobová fotografia riečnej a pririečnej krajiny Váhu pri Hlohovci[14], obraz starého Fraštáku z prvej tretiny 18. stor.[15] a akvarel Šintavského mosta (cca 1818).[16]

S úmyslom zachovať dobový charakter konkrétnej pasáže Belovho diela, Katarína Rácová volila čo najvernejší, „ducha" originálu rešpektujúci preklad.

Pri práci s literatúrou a internetovými zdrojmi Peter Chrastina uplatnil „konvenčné" metódy historického, resp. historicko-geografického výskumu (heuristiku, kritický rozbor prameňov, ich komparáciu a interpretáciu). Vzhľadom na „roztrieštenosť" informácií získaných štúdiom prameňov, bolo potrebné ich doplnenie a precizovanie prostredníctvom polostacionárneho terénneho výskumu (metóda pozorovania). Tento bol zameraný na identifikáciu reliktov drevených mostných konštrukcií podľa máp 1. vojenského mapovania a ich následné vyhľadanie v teréne. Aktuálny stav pozostatkov premostení Váhu na území bývalej Nitrianskej stolice zdokumentoval P. Chrastina aj fotograficky.

Mosty na území Nitrianskej stolice v prvej polovici 18. storočia podľa *Notícií* M. Bela (historicko-geografický prístup)

Táto kapitola sa zaoberá historicko-geografickou analýzou a interpretáciou vybraných pasáží z odsekov I. *Vagus/Váh*, II. *Nitra* a V. *Dudvág/Dudváh* z piateho paragrafu prírodopisnej hlavy „nitrianskych" *Notícií*. Bel v nich opísal konkrétne

---

[7] ŽUDEL, Juraj. Stolice na Slovensku. Bratislava: Obzor, 1984, 200 s.

[8] MIKOVINY, Sámuel. Mappa Comitatvs Nitriensis: Methodo Astronomico-Geometrica concinnata. B.m.: b.v., ca 1742. Dostupné na internete: <http://mapy.mzk.cz/mzk03/001 /052/348/2619316549/>

[9] IDEM. Mappa Comitatus Posoniensis. Wien: Paul Straube, 1735. Dostupné na internete: <http://mapy.mzk.cz/mzk03/001/052/430/2619316519/>

[10] IDEM. Mappa Comitatvs Barsiensis Methodo Astronomico-Geometrica concinnata. B.m.: B.v., 1742. Dostupné na internete: <http://mapy.mzk.cz/mzk03/001/052/326/2619316585/>

[11] BEL, Matthiae. Mappa Comitatvs Posoniensis. Nürnberg: Bel Matthiae, 1738. Dostupné na internete: <http://mapy.mzk.cz/mzk03/001/053/397/2619316928/>

[12] 1st Military Survey, Section No 8-7, 9-6, 9-7, 11-9. Vienna: Austrian state archive; Military archive, 1782/84.

[13] Veduta Fraštáku z roku 1807. Dostupné na internete: <http://www.pamiatky.sk/Content/PZ_ZASADY/ Hlohovec/0209-Hlo-veduty.pdf>

[14] Váh pri Hlohovci. Dostupné na internete: <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0014/4.html>

[15] Frašták/Hlohovec v prvej tretine 18. storočia. Dostupné na internete: <http://www.pamiatky.sk/Content /PZ_ ZASADY/Hlohovec/0209-Hlo-veduty.pdf>

[16] MEDNYANSKÝ, ref. 5, b. s.

premostenia vodných tokov v danom území. Napriek často minimálnemu rozsahu je autorova (antropocentrická) charakteristika mostov výstižná. Vo vybraných prípadoch dokonca umožňuje rámcovú rekonštrukciu ich historickej podoby, ozrejmenia hospodárskeho a strategického významu, či škodlivého vplyvu povodní na tieto dopravné stavby.

I. Vagus (Váh).[17] *„Je preklenutý obojsmerným mostom pri Hlohovci, ľudovo Fraštáku a jediným pri Šintave. V oboch prípadoch ide o kolové mosty, ktoré sú takmer každoročne zničené jarnými záplavami.“.*[18]

Komentár: Kolové mosty v Hlohovci (Fraštáku) a Šintave boli v Belových časoch jedinými premosteniami Váhu v Nitrianskej stolici (mapa č. 1).

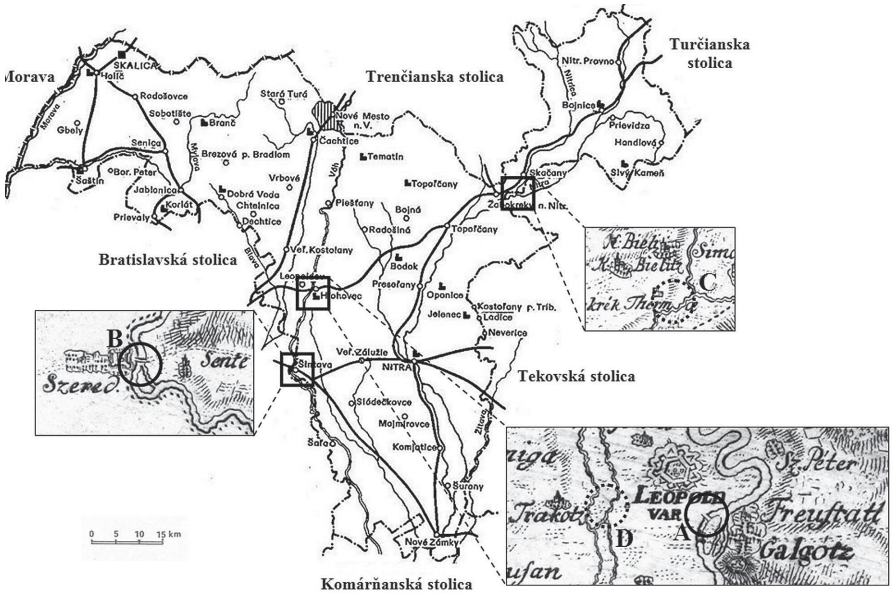

Mapa č. 1. Nitrianska stolica – mosty cez rieky Váh (A, B), Nitra (C) a Dudváh (D) na výrezoch Mikovíniho mapy (cca 1742). Krúžky s plnou čiarou označujú premostenia zakreslené na mape. Krúžky s prerušovanou čiarou ukazujú približnú polohu existujúcich, do mapy nenačrtnutých mostov. A – most v Hlohovci/Fraštáku (Galgótz/Freustatt), B – most v Šintave (Sente), C – most pri Veľkých Bieliciach, D – most cez Dudváh pri Leopoldove. Zdroj: Žudel, ref. 7, s. 81 (kartografický podklad), Mikoviny, ref. 8 (mapové výrezy) – upravil P. Chrastina

[17] Etymológia názvu *Váh* (lat. *Vagus*) nie je dodnes spoľahlivo objasnená. Podľa M. Bela bol jeho názov odvodený od germánskeho *Woge* alebo *Wogen* (= vlna, resp. vlniť sa). Napriek pokusom o ďalšiu interpretáciu hydronyma Váh je táto teória dodnes aktuálna. Bližšie: VARSIK, Branislav. Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10. – 12. storočí (Príspevok k etnogenéze Slovákov). Bratislava: VEDA, 1990, s. 20-25. KRŠKO, Jaromír. Vody horného Váhu očami jazykovedca. In Zborník referátov: Medzinárodná konferencia prírodovedných pracovníkov múzeí a pracovníkov múzeí v prírode. Liptovský Mikuláš: Slov. múzeum ochrany prírody a jaskyniarstva, 2007, s. 55-56.

[18] BEL, ref. 2, s. 296.

Podľa Mednyanského mal *„obojsmerný“* (t.j. širší, dvojprúdový) drevený most v Hlohovci dĺžku 500 krokov, čiže asi 360 m.[19] Vybudovali ho v roku 1727 na pokyn majiteľa hlohovského panstva Jána Leopolda Erdődyho a ako bývalo zvykom na vážskych (nielen hlohovských) mostoch, vyberalo sa tu mýto. „Erdődyovský“ most s priehradovou konštrukciou[20] podopierali pilóty zarazené do brehov, príp. dna Váhu. Skelet premostenia zhotovený z polohraneného alebo hraneného reziva (t.j. z trámov s prierezom cca 40x45 cm), ktoré je odolnejšie voči hnilobe, bol na brehoch rieky upevnený na zrubových podperách (obr. č. 2). Most slúžil až do začiatku 20. storočia, konkrétne do roku 1905.[21]

Obrázok č. 2. „Erdődyovský“ most a ľavobrežná niva Váhu pri Hlohovci na fotografii z konca 19.(?) storočia. Zdroj: Váh, ref. 14.

Počas terénneho výskumu lokality, kde kedysi stál „erdődyovský“ most, P. Chrastina identifikoval v koryte Váhu a na jeho brehoch zvyšky drevených pilót kruhového i obdĺžnikového prierezu (obr. č. 3). Pilóty sú zoskupené do niekoľkých radov, čo svedčí o viacerých prestavbách daného premostenia (po povodniach alebo ľadochodoch), ktoré preklenovalo rieku približne pod pravým uhlom. Táto skutočnosť zodpovedá situácii na výreze mapového listu z obdobia 1. vojenského mapovania (obr. č. 4), ako aj na vedute Hlohovca z r. 1807 (obr. č. 5).

[19] MEDNYANSKÝ, ref. 5, s. 191.

[20] Stavba premostenia s priehradovou konštrukciou si oproti jednoduchším trámovým mostom vyžaduje vyššiu kvalitu tesárskych prác. Na druhej strane sa takéto mosty vyznačovali väčším rozpätím jednotlivých polí a značnou nosnosťou, ktorá mohla presiahnuť 40 t. Bližšie: SOCHOREC, Miroslav. Dřevěné lávky a mosty – konštrukční řešení. Dostupné na internete: <http://drevostavebniportal-popularizace.msdk.cz/files/drevene-lavky-a-mosty.pdf>.

[21] URMINSKÝ, ref. 4. PAULÍK, ref. 4, s. 104.

Obrázok č. 3. Zvyšky pilót „erdődyovského" mosta v koryte Váhu. Foto: P. Chrastina

„Erdődyovský" most nahradil staršie premostenie koryta Váhu a vážskeho ramena nazývaného *Mŕtvy Váh* alebo *Paradeis*, ktoré dal postaviť palatín Mikuláš Kont s bratom Leukušom medzi rokmi 1350 až 1353.[22] Ľavá (východná) časť „kontovského" mosta (spoločne s plťami a lodnými mlynmi) figuruje na obraze Hlohovca z prvej tretiny 18. storočia (obr. č. 6). Išlo teda o jednoduchý trámový most na drevených pilótach, po oboch stranách s dreveným mrežovým zábradlím. Nosné trámy boli priečne pokryté mostinami (mostovkou) a návodnú stranu drevených pilierov chránili ľadolomy.

[22] LEHOTSKÁ, ref. 5, s. 59. Tento most sa nachádzal vyššie, poniže súčasného cestného mosta a jeho pilóty sú viditeľné pri nízkom stave Váhu. Mal zaujímavú históriu. Napr. počas tretej husitskej výpravy do Uhorska (1431/32) ho na jeseň r. 1432 spálili táboriti Prokopa Holého, ktorí sa, prenasledovaní Uhrami a Žigmundovými jednotkami, vracali cez Hlohovec späť na Moravu a do Českých krajín.

Obrázok č. 4. „Erdődyovský" most (ozn. krúžkom) na výreze mapového listu z obdobia 1. vojenského mapovania (1782/84). Zdroj: 1st Military Survey, Section 9-7, ref. 13 – upravil P. Chrastina

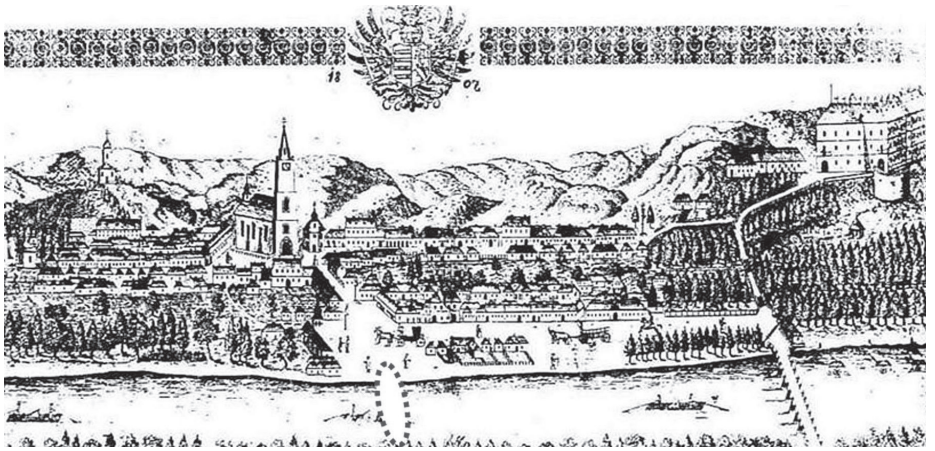

Obrázok č. 5. Veduta Fraštáku z r. 1807. Elipsa označuje miesto, kde stál starší („kontovský") most. Vpravo dole vidno „erdődyovský" most s ľadolomami na návodnej strane. Zdroj: Veduta, ref. 14 – upravil P. Chrastina

Podľa dendrologických analýz boli pilóty „kontovského" mosta najmä z duba (*Quercus sp.*), ale napr. i jedle (*Abies sp.*),[23] ktorá má pod vodou menšiu trvanlivosť

[23] BARTA, ref. 6. Drevo z pilót (10 vzoriek) bolo odobraté v r. 2003. Dendrologickú analýzu vzoriek realizoval P. Barta na Deutsches Archäologisches Institut, Dendrolabor, Dr. Karl-Uwe *Heußner* v Berlíne. Podľa posudku zo dňa 26.4.2003 sa z 10 vzoriek podarilo datovať štyri. 5 vzoriek malo nízky počet letokruhov, 1 zostala nedatovateľná z iných príčin. Zistené a datované boli: a) duby (*Quercus sp.*): dve vzorky boli vyťaté okolo/po r. 1734 +/-10 r. a 1735 +/-10 r., jedna okolo r. 1751 +/-10 r.; b) jedľa (*Abies sp.*): bola vyťatá v r. 1697 alebo 1698. Posledný letokruh bol deformovaný, a preto nebolo možné identifikovať, či išlo o letný výrub (1697), alebo zimný výrub (zima 1697/98), prípadne možno letný výrub 1698.

(30 až 100 rokov). Primárny zdroj dreva pravdepodobne predstavovali dubové porasty, ktoré sú dodnes rozšírené v okolí Hlohovca. Jedľa mohla pochádzať zo severných oblastí Trenčianskej stolice (Kysuce) alebo z Liptova, čo nepriamo poukazuje na potenciál vážskeho pltníctva v druhej polovici 17. storočia,[24] ktoré dokázalo efektívne prepraviť aj „nadrozmerné" kmene ihličnanov.[25]

Obrázok č. 6. „Kontovský" most na obraze Hlohovca z prvej tretiny 18. storočia. Zdroj: Fraštáka/Hlohovec, ref. 16.

Datovanie výrubu dubov v dendrologickom posudku dokazuje, že v časoch M. Bela v Hlohovci (Fraštáku) zároveň existovali obe tieto premostenia Váhu. Nový, čiže „erdődyovský" most s modernejšou priehradovou konštrukciou, slúžil pre miestnu i diaľkovú prepravu tovarov i osôb a vyberalo sa na ňom mýto. Starší („kontovský") most, ktorý však Bel v „nitrianskych" *Notíciách* nespomína, využívali do konca 50. rokov 18. storočia(?) miestni mlynári na preťahovanie mlynov zo šulekovskej (pravej) na hlohoveckú (ľavú) stranu rieky a naspäť.[20] Túto zaujímavosť však M. Bel neuviedol a zrejme o danej situácii (existencii oboch vážskych mostov naraz) jednoducho nevedel, nakoľko súvislosti tvorby textu (nielen) „nitrianskych" *Notícií* sú všeobecne známe.

[24] Význam Váhu pre pltníctvo vyzdvihol Bel aj pri opise prírodných charakteristík Trenčianskej stolice. Pozri BEL, Matej. Trenčianska stolica. NAGY, Imrich – TURÓCI, Martin (eds.). Čadca: Kysucké múzeum, 2013, s. 59.

[25] Analogické konštrukcie historických mostov sa vyznačujú značnými dimenziami tesárskych prvkov. Napr. hlavné nosníky majú pri dĺžke okolo 20 m prierez 40 x 45 cm. Aby mohol byť vyrobený takýto hranol vcelku, bolo potrebné vyťať strom s priemerom okolo 80 – 90 cm vo výške cca 1,3 m nad zemou. Dreviny podobných rozmerov sa však v našich lesoch dnes vyskytujú iba zriedkavo, príp. minimálne (jedľa). Bližšie BLÁHA, Jiří – HUNKOVÁ, Veronika – KLOIBER, Michal. Opravy dřevěných krytých mostů a lávek. In ASB-portal.cz: odborní stavební portál. Dostupné na internete: <http://www.asb-portal.cz/stavebnictvi/rekonstrukce-staveb/opravy--drevenych-krytych-mostu-alavek>.

Skutočný stav veci však zrejme nepoznal ani autor mapy Nitrianskej stolice S. Mikovíni (alebo jej rytec Georg D. Ch. Nicolai),[26] ktorá tvorila súčasť analyzovaného diela. V oblasti Hlohovca na danej mape figuruje jeden most, ktorý nepochopiteľne preklenuje iba najzápadnejšie z ramien Váhu (obr. č. 7). Našu domnienku o neinformovanosti spomenutých autorov o konkrétnych reáliách skúmaného územia potvrdzujú výrezy Mikovíniho,[27] resp. Belovej mapy Bratislavskej stolice,[28] ktoré vznikli skôr. Oproti mladšej Mikovíniho mape Nitrianskej stolice dané kartografické podklady charakterizuje precíznejšia práca rytca, „komplexnejší" obsah a relatívne „verný" polohopis. Obe mapy tiež zhodne ukazujú rozvetvený tok Váhu pri Hlohovci, preklenutý jediným („kontovským") mostom (obr. č. 8), čo však celkom nezodpovedá skutočnosti.

Obrázok č. 7. „Kontovský" most na výreze Mikovíniho mapy Nitrianskej stolice. Zdroj: MIKOVINY, ref. 9.

Obrázok č. 8. „Kontovský" most na výrezoch Mikovíniho (vľavo) a Belovej (vpravo) mapy Bratislavskej stolice. Zdroj: MIKOVINY, ref. 10, BEL, ref. 12.

Ďalším z historických premostení Váhu na území Nitrianskej stolice by mal byť ranno-barokový most v dnešnom intraviláne Leopoldova. Nachádza sa v lokalite Trulasky, kde jeho tehlovo-kamenná konštrukcia preklenovala jedno z ramien Váhu (obr. č. 9). Premostenie s troma oblúkmi podľa dostupných údajov vybu-

[26] MIKOVINY, ref. 8.
[27] IDEM, ref. 9.
[28] BEL, ref. 11.

dovali v druhej polovici 17. storočia (v rokoch 1665 až 1669), súčasne so stavbou neďalekej leopoldovskej pevnosti. [29]

V analyzovanej pasáži *Notícií* však zmienka o danom moste chýba. Tento strategicky dôležitý objekt nefiguruje na mapách Nitrianskej a Bratislavskej stolice od S. Mikovíniho (pozri obr. č. 7, 8). Nie je dokonca zakreslený ani na mapových listoch z obdobia 1. (1782/84)[30] a 2. vojenského mapovania (1838).[31] Na základe týchto prameňov sa domnievame, že národná kultúrna pamiatka „most na Trulaskach" v Leopoldove[32] vznikol o cca 160 rokov neskôr ako „nitrianske" *Notície*, pravdepodobne v priebehu druhej tretiny 19. storočia.

Na rozdiel od *„obojsmerného"* premostenia v Hlohovci, *„jediný"* most pri Šintave bol zrejme úzky, jednosmerný, so šírkou okolo 2,5 m (obr. č. 10, 11).[33] Bol takisto z dubového dreva a posledné koly – pilóty jednoduchého trámového mosta s mrežovým zábradlím – vyťahovali obyvatelia Šintavy pri nízkej hladine Váhu z koryta rieky ešte v r. 1985(!).

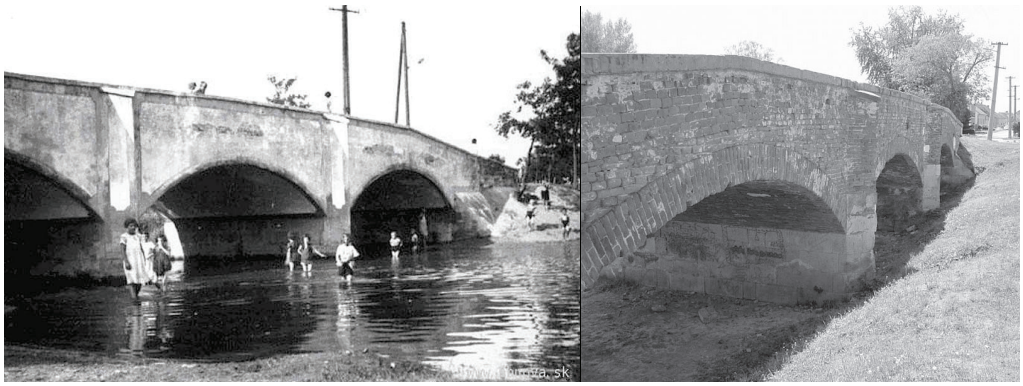

Obrázok č. 9. Most na Trulaskach v Leopoldove. Vľavo – premostenie plytkého ramena Váhu s kúpajúcimi sa deťmi (polovica 20. storočia?). Vpravo – súčasný stav. Zdroj: http://www.obnova.sk/ sites/default/ files/imagecache/titulny_obrazok/clanky/obrazky/leopoldov.jpg (vľavo), http://regionhlohovec.sk/photogallery/611/cache/trolasky_03_800 _600_0.JPG (vpravo)

[29] PAULÍK, ref. 4, s. 140.

[30] 1st Military Survey, Section 9-6, ref. 13

[31] 2nd Military Survey, Section 27-42. Vienna: Austrian state archive; Military archive, 1838.

[32] Pamiatkový objekt (most na Trulaskach) – podrobnosti. Dostupné na internete: <http://www.pamiatky. sk/po/po/Details?id=2592>.

[33] Kolový most pri Šintave sa po prvýkrát spomína za vlády Žigmunda Luxemburského v r. 1419. Toto premostenie preklenovalo rieku Váh v mieste brodu, ktorý mal význam od nepamäti. Od prvej tretiny 14. storočia sa toto miesto spomína ako križovatka tzv. Českej cesty (z Ostrihomu do Českých krajín) a komunikácie vedúcej z Prešporka (dnes Bratislava) do Nitry. Bližšie DANGL, Vojtech. Bitky a bojiská v našich dejinách: Od Samovej ríše po vznik stálej armády. Bratislava: Perfekt, 2005, s. 56.

Obrázok č. 10. Most cez Váh v Šintave (ozn. krúžkom) na výreze mapového listu z obdobia 1. vojenského mapovania (1782/84). Zdroj: 1st Military Survey, Section 8-7, ref. 12 – upravil P. Chrastina

Vážske mosty podľa Bela poškodzovali *„jarné záplavy"*. Zrejme tým myslel ľadochody typické pre koniec zimy (február – začiatok marca) a následné povodne, ktoré vznikajú pri náhlom oteplení v hornej časti povodia Váhu.[34] Takéto inundácie sú písomne doložené z februára 1703 a 1715, kedy ľadochod poškodil väčšinu premostení a cez rieku sa dlhší čas dalo prepraviť len na kompe. V roku 1764 strhli ľady časť mostov na strednom (a zrejme i na dolnom) Považí.[35] Minimálne rovnako ničivé (a zároveň početnejšie) bývali letné vážske povodne, ktoré postihli (aj) Nitriansku stolicu v rokoch 1593, 1594, 1620, 1662, 1725 a 1728.[36]

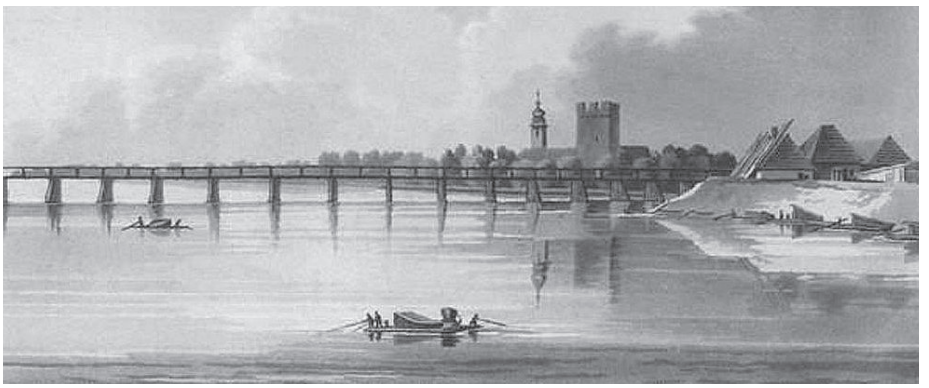

Obrázok č. 11. Drevený trámový most s mrežovým zábradlím v Šintave okolo r. 1818 (akvarel J. Fischera). Vzadu, na pravobreží Váhu (t.j. na území Bratislavskej stolice) vidno vežu Seredského kostola a napravo od nej štvorbokú vežu Šintavského hradu. Zdroj: Mednyanský, ref. 5, b. s.

[34] HORVÁTHOVÁ, ref. 5, s. 153-154.
[35] KARLÍK, ref. 4, b. s.
[36] HORVÁTHOVÁ, ref. 5, s. 82-84.

II. Nitra.[37] *„Potom, ako minie ... Bielice, kde je premostená dreveným mostom, obmýva....“*[38]

Komentár: Belov opis *„dreveného mosta“* cez Nitru pri (Veľkých) Bieliciach, resp. Brodzianskom mlyne je strohý. Pritom išlo o významné premostenie vodného toku, ktorý v tomto priestore tvoril hranicu medzi Nitrianskou na severe a Tekovskou stolicou na juhu. Na Mikovíniho mapách Nitrianskej[39] (mapa č. 1, obr. č. 12) a Tekovskej stolice[40] sa však tento most nenachádza. Z konštrukčného hľadiska išlo pravdepodobne o jednoduchý trámový most s jedným alebo dvoma poľami (po cca 20 m) s drevenou mostovkou na baranených pilótach. Mohol mať šírku 2,5 m a po oboch stranách drevené mrežové zábradlie.

Obrázok č. 12. Výrez Mikovíniho mapy Nitrianskej stolice. Krúžok s prerušovanou čiarou označuje približnú polohu mosta cez rieku Nitru pri (Veľkých) Bieliciach. Zdroj: MIKOVINY, ref. 8.

Nesúlad medzi textom Belových *Notícií* a kartografickým dielom Mikovíniho nepriamo poukazuje na nižšiu kvalitu topografických prác v teréne. Analogický problém (zrejme) riešili aj kartografi v osemdesiatych rokoch 18. storočia. Drevený most cez Nitru pri Brodzianskom mlyne, spomenutý Belom, totiž zakreslili do mapy 1. vojenského mapovania až dodatočne (pri neskoršej reambulácii?) ceruzkou (obr. č. 13).

[37] Názov rieky *Nitra* má predslovanský alebo slovanský základ. Podľa najnovších prác vznikol z kvádskeho (germánskeho) slova *Neiter*, t.j. rieka „za hranicou/limesom“ alebo „cesta pri rieke.“ Bližšie VARSIK, ref. 17, s. 41-45; HLADKÝ, Juraj. Hydronymia povodia Nitry. Trnava: PdF TU, 2004, s. 147-148.

[38] BEL, ref. 2, s. 297.

[39] MIKOVINY, ref. 8.

[40] IDEM, ref. 10.

Obrázok č. 13. Most cez Nitru pri (Veľkých) Bieliciach, blízko Brodzianskeho mlyna (ozn. krúžkom s prerušovanou čiarou). Severovýchodne od mosta tiež vidno dodatočne zanesené premostenie Nitrice s cestnou sieťou. Zdroj: 1st Military Survey, Section 11-9, ref. 12 – upravil P. Chrastina

V. Dudváh.[41] *„... obmýva ... Leopoldov. Kvôli širokému korytu je pod ním preklenutý dlhým a pevným mostom, slúžiacim strážam leopoldovskej posádky.“*[42]

Komentár: Juhozápadne od Leopoldova preklenoval pomerne *„široké koryto“* (Horného) Dudváhu s močaristými(?) brehmi drevený most so závorou (obr. č. 14). Bol vybudovaný v roku 1737 podľa projektu S. Mikovíniho, ktorý na základe poverenia od Dvorskej komory navrhol riešiť prístup k leopoldovskej pevnosti zo západu (od Trakovíc) pomocou cesty na násype s niekoľkými mostmi.[43] Tento úsek bol totiž počas dlhotrvajúcich dažďov alebo vážskych a (horno-) dudvážskych povodní neprístupný.

Vzhľadom na šírku vodného toku s bažinatými brehmi(?), most musel byť dostatočne *„dlhý a* (najmä) *pevný“*, aby uniesol vozy prevážajúce soľ cez Hlohovec do Trnavy. Na ľavom brehu (Horného) Dudváhu, hneď vedľa mosta, bola krčma a voziareň (hálaš, t.j. prepriahareň koní) poskytujúca ubytovanie (obr. č. 14, 15). Toto centrum spoločenských a obchodných kontaktov pre okoloidúcich a povozníkov obklopovala priekopa(!) preklenutá mostom a stromoradie listnáčov.

---

[41] Aktuálne výskumy bádateľov považujú *Dudváh* za predslovanské (germánske) hydronymum, ktoré od pôvodných obyvateľov prevzali usádzajúci sa Slovania a od nich zasa Maďari. Názov *Dudváh* bol zrejme odvodený z germánskeho slova *dauda, tōd, dōd* (mŕtvy) + hydronymum *Váh*, resp. spojenia *daud-wāg* (germ. *wāg* – prúd). V tomto prípade by *Dudváh* predstavoval názov pre *mŕtvy Váh* (mŕtvy = pomaly, príp. v nížine tečúci a zahnívajúci Váh). Bližšie HLADKÝ, Juraj. Hydronymia povodia Dudváhu. Trnava: PdF TU, 2011, s. 50-52; VARSIK, ref. 17, s. 22-25.

[42] BEL, ref. 2, s. 298.

[43] SAMUEL Mikovíny 1698 – 1750: Výstavba ciest a mostov. Dostupné na internete: < http://mek.oszk.hu/06400/06422/html/utepites/ut2_sl.html >

Premávku po danom premostení kontrolovali pri závore vojaci(?). Premostenie teda (spoločne s prícestným hostincom a voziarňou) slúžilo *„...strážam leopoldovskej posádky.“*

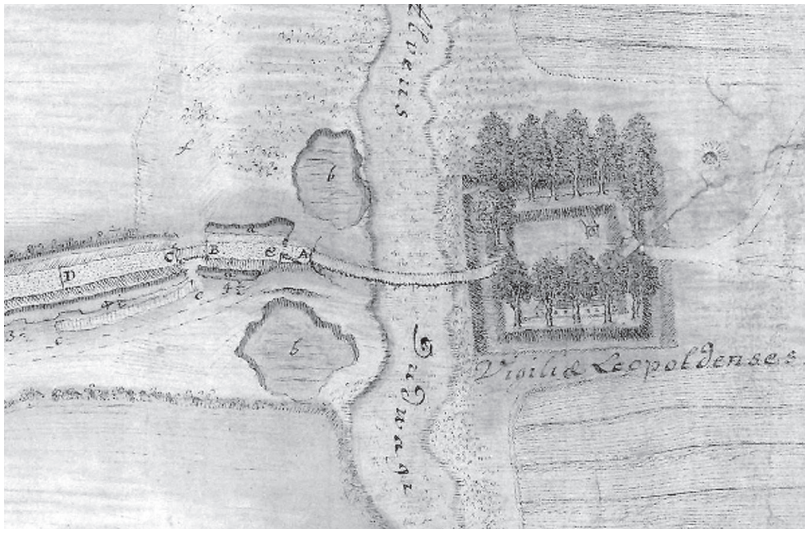

Obrázok č. 14. Most nad tokom (Horného) Dudváhu (na mape Alveus Dudwagi) a hálaš pri leopoldovskej pevnosti na výreze Mikovíniho mapy z roku 1737. Zdroj: SAMUEL, ref. 43.

Obrázok č. 15. Porast bazy čiernej (Sambucus nigra) pokrýva na živiny bohaté rumovisko bývalej krčmy a hálaša na pravobreží horného Dudváhu pri Leopoldove. Objekt asanovali koncom 90. rokov minulého storočia. Vodný tok v súčasnosti preklenuje betónový most.
Foto: P. Chrastina

Pri pohľade na obr. č. 14 zaujme „nezvyčajný" tvar premostenia (Horného) Dudváhu, naznačujúci jeho pôdorysné zakrivenie.[44] Pravdepodobne však ide o optický klam. Mapa totiž znázorňuje realitu (most s prícestným hostincom) zhora a z južnej strany. Mikovíni v skutočnosti znázornil jednoduchý trámový most s drevenou mostovkou na pilótach, ktoré boli baranené do brehov a koryta vodného toku. Premostenie so šírkou okolo 2,5 m po stranách lemovalo mrežové zábradlie.

Je zaujímavé, že ani tento most nefiguruje na Mikovíniho mape Nitrianskej stolice, ktorá bola súčasťou „nitrianskych" *Notícií* (mapa č. 1).[45] V danej lokalite vidno iba mapový znak (štvorček), ktorý indikuje polohu hálaša (obr. č. 16). Z toho usudzujeme, že topografická situácia na ľavobreží (Horného) Dudváhu pri Leopoldove Mikovínimu nebola neznáma. Belom spomenuté premostenie vodného toku však autor do svojej mapy z neznámych príčin nezakreslil. A to napriek významu dudvážskeho mosta a osobnej angažovanosti pri navrhovaní efektívneho, environmentálne udržateľného dopravného systému medzi Leopoldovom a Trakovicami(...).

Obrázok č. 16. Krúžok s prerušovanou čiarou označuje približnú polohu mosta cez Dudváh pri Leopoldove. Východne od vodného toku leží prícestný hostinec (ozn. štvorčekom). Zdroj: MIKOVINY, ref. 8.

Záver

Cieľom predloženej štúdie je historicko-geografická analýza a interpretácia pasáží z prvého *(Vagus/Váh)*, druhého *(Nitra)* a piateho *(Dudvág/Dudváh)* odseku piateho paragrafu prírodopisného dielu *Notícií* Nitrianskej stolice, v ktorých M. Bel stručne opísal premostenia konkrétnych vodných tokov.

Našu historickogeografickú „sondu" do dobových charakteristík konkrétnych premostení Váhu sme realizovali prostredníctvom kritického komentára prekladu pôvodného (latinsky písaného) textu s využitím odbornej literatúry, starých máp a obrazových prameňov, výsledkov terénneho výskumu i vlastného poznania problematiky. Takýmto spôsobom sme sa zároveň snažili o polemiku s M. Belom a jeho názorom na mosty v Nitrianskej stolici.

[44] Informáciu o (možnom) pôdorysnom zakrivení dudvážskeho mosta poskytol P. Paulík, za čo mu touto cestou ďakujem. PAULÍK, ref. 6.

[45] MIKOVINY, ref. 8.

Skutočnosti (fakty), ktoré M. Bel opísal v daných pasážach, prirodzene, nie vždy korešpondujú s dnešnou úrovňou poznatkov. Autor napr. neuviedol rozmery, konštrukciu mostov a ich polohu. Takisto nespomenul ani koexistenciu staršieho („kontovského") a mladšieho („erdődyovského") mosta v Hlohovci/Fraštáku. Je teda zrejmé, že tak ako v prípade opisu povodia Myjavy a Chvojnice, Bel ani v tomto prípade nenavštívil, nevidel a nepreskúmal ním opisované premostenia na území Nitrianskej stolice. Naviac, reálnu situáciu neukazujú ani mapy S. Mikovíniho, ktoré boli súčasťou „nitrianskych" (príp. „bratislavských" alebo „tekovských") *Notícií*. Napr. rozvetvené ramená Váhu pri Hlohovci/Fraštáku preklenuje iba jeden most, pravdepodobne „kontovský". Iné mosty, cez rieku Nitru alebo Dudváh, zasa v konkrétnych mapách vôbec nefigurujú. Nesúlad medzi textom Belových *Notícií* a kartografickým dielom Mikovíniho nepriamo poukazuje na nižšiu kvalitu topografických prác v teréne a rozdielne priority vyjadrenia, alebo kartografického znázornenia konkrétnych reálií o skúmanom území.

Náš prístup k riešenej problematike je v súlade so súčasným trendom historicko-geografického výskumu vývoja a interpretácie zmien riečnej krajiny s akcentom na identifikáciu a ochranu zvyškov drevených mostov reprezentujúcich prvky hmotného kultúrneho dedičstva.[46] Možnosti jeho pokračovania vidíme napr. v kontexte so štúdiom ďalších paragrafov prírodovedného oddielu „nitrianskych" *Notícií*.

Okrem základného (historicko-geografického) výskumu možno dosiahnuté výsledky využiť napr. v múzejnej prezentácii,[47] pri výučbe regionálnych dejín[48], alebo pri posilňovaní identity miestneho obyvateľstva.[49] Vybrané údaje historicko-geografickej analýzy a interpretácie Belovho opisu vážskych mostov možno taktiež zohľadniť v environmentálnom plánovaní (hodnotení zmien krajiny[50]), alebo pri rozhodovacích procesoch na úrovni dotknutých samospráv a niektorých orgánov štátnej správy (Slovenský vodohospodársky podnik, Slovenská agentúra životného prostredia a i.).

[46] SEMOTANOVÁ, Eva – CHROMÝ, Pavel. Development and current trends of the Czech historical geography. In Historická geografie 2012, roč. 38, č. 1, s. 32.

[47] GOGOVÁ, Stanislava. Archeológia a múzejná prezentácia. Nitra: FF UKF, 2011, s. 68-73.

[48] PALÁRIK, Miroslav. Aplikácia regionálnych dejín do školskej praxe prostredníctvom realizácie projektu Mesto pod mestom. In Studia Historica Nitriensia 2013, roč. 17, č. 2, s. 224.

[49] K otázke identity pozri napr. LENOVSKÝ, Ladislav. Kontexty identity. In Ethnologia Actualis Slovaca. Revue pre výskum kultúr etnických spoločenstiev 2006, roč. 6, s. 23. CHROMÝ, Pavel – KUČEROVÁ, Silvie – KUČERA, Zdeněk. Regional identity, contemporary and historical regions and the issue of relict borders. In Case of Czechia, regions and reginalism 2009, roč. 9, č. 2, s. 9-19.

[50] Bližšie napr. BOLTIŽIAR, Martin. *Štruktúra vysokohorskej krajiny Tatier*. Nitra: FPV UKF, 2007, 228 s. ŠOLCOVÁ, Lucia. Komparácia zmien krajiny obcí Radobica, Veľké Pole a Píla v rokoch 1780 – 2007. In Geografické štúdie: Geographical studies 2009, roč. 13, č. 2, s. 87-92.

NÁČRT HISTORICKO-GEOGRAFICKEJ ANALÝZY ÚZEMNÉHO VÝVOJA MESTA (NA PRÍKLADE POPRADU A NOVÉHO MESTA NAD VÁHOM)

Daniel GURŇÁK

Univerzita Komenského Bratislava, Prírodovedecká fakulta
gurnak@fns.uniba.sk

GURŇÁK, Daniel. Outline of Historical-Geographical Analysis of Territorial Development of a Town (example: Nové Mesto nad Váhom and Poprad). The focus of this paper is concentrated on the problem of research of historical-geographical spatial development of towns in Slovakia. Methodology of cartographic processing is presented on the example of analysis of the development of two towns: Nové Mesto nad Váhom and Poprad. This paper deals with spatial development of these two towns in comparable timeframes and it identifies areas with diverse functional land use and depicts these areas on a series of specific mapping outputs. Another area of interest of this work is the analysis of forming of most stable and non-stable areas of the towns based on information on changes in its functional land use. This paper wants to introduce a geographical point of view on the issues of research of historical-geographical development of towns in Slovakia.

Kľúčové slová: historická geografia, územný vývoj mesta, Nové Mesto nad Váhom, Poprad

Keywords: historical geography, spatial development of a town, Nové Mesto nad Váhom, Poprad

Historická geografia zažíva v posledných rokoch najmä v okolitých krajinách obdobie značného rozvoja. Pribúdajú výskumníci zameriavajúci sa na jednotlivé smery historicko-geografických výskumov. Jedným z problémov rozvoja tejto interdisciplinárnej vednej disciplíny na Slovensku je značné poddimenzovanie výchovy odborníkov s patričnou kvalifikáciou tak v odbore história ako aj v odbore geografia. Uvedená skutočnosť vedie k stavu, že na Slovensku sa formujú dva smery historickej geografie: historická geografia ako pomocná veda historická a historická geografia ako jedna z disciplín geografie. Problémom nie je ani tak dichotómia orientácie výskumov, ale skôr to, že v slovenských podmienkach dochádza k trieštеniu už i tak personálne veľmi limitovaného výskumu vo sfére historickej geografie, pričom interakcia medzi geograficky orientovanými historikmi a historicky orientovanými geografmi je nedostatočná. To sa potom môže prejavovať i v slabšej teoreticko-metodologickej báze historického aspektu výskumov u geografov a naopak k nedostatočnému kladeniu dôrazu na geografické a kartografické aspekty výskumu u historikov.

Jednou z interdisciplinárnych historicko-geografických tém je výskum územného vývoja miest. Práve táto téma ukazuje nerovnovážnosť historického

a geografického prístupu k danej problematike na Slovensku. Väčšina slovenských miest, ba i množstvo obcí má spracovanú svoju viac či menej podrobnú historiografiu buď v rámci samostatných vedeckých monografií, či štúdií alebo v rámci miestopisných monografií a reprezentatívnych publikácií určených širšej verejnosti. V nich kapitoly venované historickému vývoju mesta, či obce tvoria významnú časť textu. Úplne iná je však situácia spracovania územného vývoja slovenských miest z historicko-geografického hľadiska, teda primárne z časopriestorového hľadiska. Údaje takéhoto charakteru sa vyskytujú v podobných dielach len sporadicky a útržkovito. Základom geografického výskumu je však systematizácia a vzájomná komparácia získaných faktov najmä z priestorového hľadiska. Geografia sa teda nemôže uspokojiť „len" s opisom daného stavu v danom období, ale snaží sa ho komparovať so situáciami v iných časových horizontoch až po súčasnosť. Geografický výskum sa pri analýze vnútornej štruktúry mesta nezameriava len na fyzický opis zástavby, ale analyzuje aj funkčnú štruktúru mesta – teda zákonitosti priestorovej distribúcie jednotlivých typov zástavby z hľadiska ich funkčného využitia (obytná, výrobná, nevýrobná, dopravná a i. funkcia). Ideálne je tieto štruktúry mesta skúmať samozrejme v kontexte reálneho osídlenia, teda miestneho obyvateľstva a jeho demografických charakteristík. Samozrejme v slovenských a celkovo stredoeurópskych pomeroch je základným limitom dostupnosť širokého súboru dát. O tom, že interdisciplinárne orientované historicko-geografické výskumy vývoja miest patria v súčasnej Európe pomerne aktuálnym výskumným témam svedčí okrem iného i skutočnosť, že pod záštitou Medzinárodnej komisie pre históriu miest[1] už v 17 európskych krajinách vychádzajú edície historických atlasov miest, pričom do roku 2014 sa eviduje už vyše 500 zväzkov[2]. Slovensko je žiaľ jednou z krajín, ktorej podobná edícia chýba (obr. 1).

[1] The International Commission for the History of Towns (ICHT): dostupné na internete: http://www.historiaurbium.org/english/home_en.html

[2] Historický atlas měst ČR: dostupné na internete: http://towns.hiu.cas.cz/

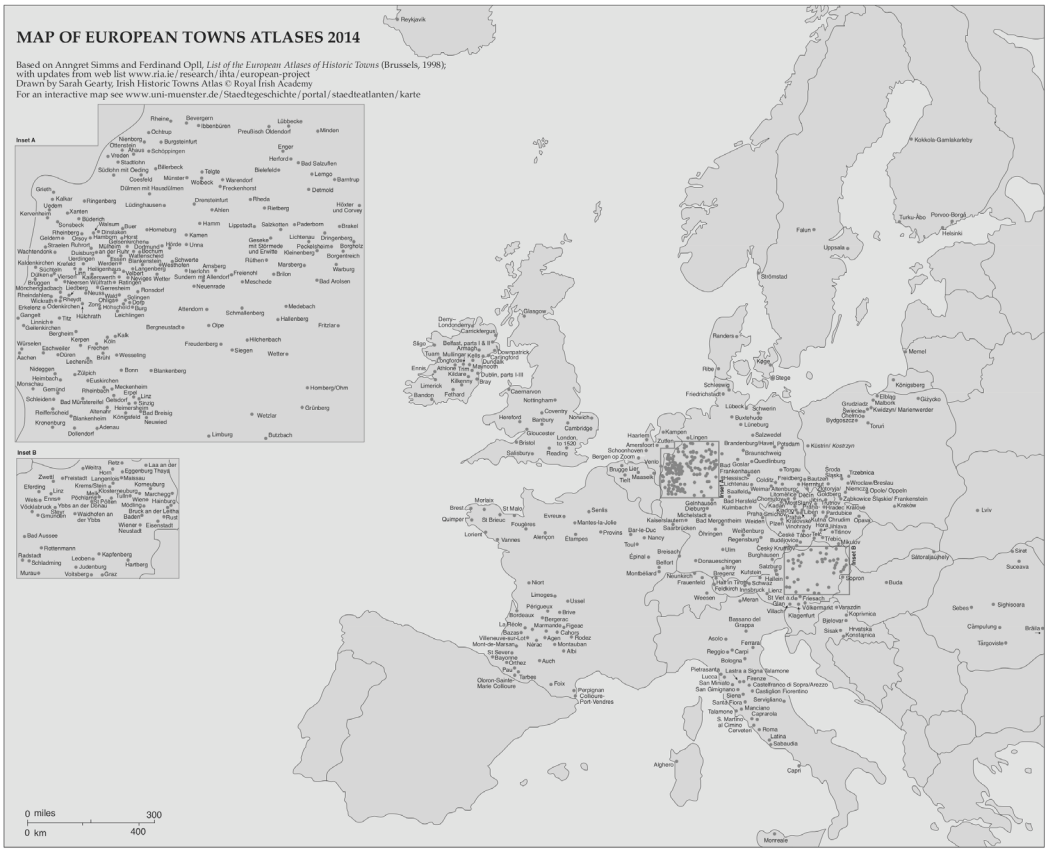

Obrázok č. 1. Publikované historické atlasy miest Európy
Zdroj: GAERTY, Sarah. 2014. dostupné na internete: http://towns.hiu.cas.cz/img/European_schema_HA-h.gif

V minulosti sme sa podieľali na príprave viacerých publikácií, kde sme sa snažili prispieť svojou kartografickou tvorbou rozvoju historickej geografie na Slovensku.[3] [4] Pokiaľ ide o problematiku historicko-geografického prístupu k výskumu dejín mesta, mali sme možnosť spolupracovať v autorskom kolektíve I. zväzku Dejín Bratislavy[5]. Nielen z týchto dôvodov je nám preto problematika prepojenia geografického, kartografického a historického aspektu výskumu miest veľmi blízka.

Cieľom predloženého príspevku je stručne predstaviť výskum územného vývoja vybraných slovenských miest, ktorý sme začali realizovať na pôde

[3] GURŇÁK, Daniel. Štáty v premenách storočí – dejepisný atlas. Bratislava: Mapa Slovakia Plus , 2004, 50 s.

[4] GURŇÁK, Daniel. autor 281 máp In KRŠÁK, Pavol (ed.). Ottov historický atlas Slovensko. Praha: Ottovo nakladatelství, 2009, 560 s.

[5] GURŇÁK, Daniel. autor 46 máp. In ŠEDIVÝ, Juraj (ed.). Dejiny Bratislavy 1 : Brezalauspurc - na križovatke kultúr. Bratislava: Slovart, 2012, 608 s.

Prírodovedeckej fakulty UK a ktorý vnímame ako jeden možných prístupov k výskumu historicko-geografického vývoja miest na Slovensku.

Návrh metodiky spracovania územného vývoja mesta

V úvode nášho príspevku sme naznačili, že geografické výskumy kladú dôraz na systematickosť výskumu, najmä pokiaľ ide o analýzu a triedenie získaných dát, pričom druhou stránkou veci je dôraz na vzájomnú kompatibilitu, resp. komparatívnosť týchto dát. Klasická geografia, najmä kvantitatívna, sa opiera predovšetkým o „tvrdé", teda štatistické, exaktné dáta, no v súčasnej modernej geografii sa stále viac presadzujú i výskumné trendy zohľadňujúce i tzv. „mäkké" dáta.[6] Celkovo sa však nároky geografického výskumu dostávajú do rozporu so stavom dostupných historických dát, ktoré sú (samozrejme aj v závislosti od časovej roviny) fragmetárne. Aj pokiaľ ide o stav spracovania jednotlivých slovenských miest a obcí nielen z hľadiska ich historiografie, ale napr. aj pokiaľ ide o ich archeologický výskum, existuje značná nerovnováha. Skúsenosti českých kolegov pri editovaní Historického atlasu měst ČR, napr. hovoria, že aj z týchto dôvodov nie je optimálne začínať rovno výskumom metropoly, ale skôr s menšími mestami. Menšie mestá majú výhodu, že je možné skôr postihnúť viaceré časopriestorové súvislosti ich historicko-geografického vývoja, hoci rizikom môže byť naopak nedostatok historiografických dát, resp. ich nedostatočné spracovanie. Je totiž zrejmé, že v geograficky orientovaných výskumoch vzhľadom na ich personálne zabezpečenie nevychádzame z pôvodných historických, či dokonca archeologických výskumov, ale „iba" z už publikovaných výstupov. No ako sa ukazuje, i v týchto výstupoch je značné množstvo dát, ktoré sa dajú geograficky a kartograficky spracovať.

V rámci nami organizovaného výskumu sme zatiaľ so svojimi študentmi realizovali mapovanie územného vývoja dvoch slovenských miest: Nového Mesta nad Váhom[7] a Popradu[8]. Oba výskumy za zamerali nielen na výskum územného vývoja uvedených miest, ale snažili sa napr. postihnúť aj vývoj ich osídlenia. My sa však v tomto príspevku sústredíme na aspekt ich územného vývoja. Pre oba výskumy sme vypracovali jednotnú metodiku, ktorej ťažiskom bolo kartografické spracovanie územného vývoja mesta na základe dobových kartografických, literárnych i obrazových prameňov, resp. na základe už publikovaných historických prác. Ideálnym technickým riešením by bolo spracovať celý výskum v prostredí geografických informačných systémov, čo však vzhľadom na technickú náročnosť a dostupné kapacity nebolo možné. No i tak sme využili aspoň obmedzene možnosti digitálneho spracovania kartografických podkladov a realizáciu výstupov.

---

[6] KASALA, Karol. Meniaca sa indentita slovenských sídel In: LAUKO,Viliam. et al. Regionálne dimenzie Slovenska, Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2014, s. 367 – 390

[7] KRIŽÁKOVÁ, Ľubomíra. Nové Mesto nad Váhom - historicko-geografická analýza vybraných čŕt vývoja mesta (Diplomová práca). Bratislava: Prif UK, Katedra regionálnej geografie, 2013, 81 s.

[8] KUBASKÁ, Katarína. Poprad - historicko-geografická analýza vybraných čŕt vývoja mesta (Diplomová práca). Bratislava: Prif UK, Katedra regionálnej geografie, o. a p. k., 2014, 84 s.

Základom bolo vymedzenie sledovaného územia, ktoré zahŕňa celý súčasný rozsah intravilánu daného mesta, ktorý však bol vsadený do štvoruholníkového mapového výrezu. Zámerom tak bolo postihnúť i krajinné prvky, ktoré mohli mať výrazný vplyv na formovanie územného vývoja mesta (reliéf, riečna sieť a pod.). Alternatívou by síce bolo i vymedzenie skúmaného územia na základe napr. hraníc katastrálneho územia, to by však v mnohých prípadoch spôsobovalo značné komplikácie (zmeny katastrálnych hraníc, značný rozsah niektorých katastrálnych území atď.).

Základným princípom mapovania územného vývoja mesta bol postup od súčasnosti smerom do minulosti. Východiskom výskumu bol súčasný územný stav mesta, ktorý je jednak podrobne kartograficky zdokumentovaný, jednak je možné ho in situ verifikovať terénnym výskumom. Zámerom však nebolo samozrejme len „zmapovanie" existujúceho stavu mestskej zástavby, ale aj (pre účely výskumu) zjednodušená funkčná priestorová analýza mesta – teda vymedzenie základných kategórií funkčného využitia plôch.[9] [10] Na úrovni blokov budov boli jednotlivé časti mesta zatriedené do nasledovných kategórií: súvislá zástavba mestského jadra (multifunkčná zóna), ostatná individuálna bytová / domová zástavba, hromadná bytová zástavba, plocha priemyslu, skladov a technických zariadení, zóna s komerčným zameraním, športovisko a rekreácia, sad / záhrada / záhradkárska kolónia, cintorín, park / verejná zeleň, ostatné. Samozrejme mapovaná bola i uličná sieť, ako aj sieť komunikácií mimo intravilánu v rámci mapového výrezu.

Vzhľadom na dostupnosť údajov sme ako optimálnu metódu pokrytia časového rámca územného vývoja mesta zvolili metódu časových prierezov pre kartografickú (re-)konštrukciu územného rozsahu a vnútornej funkčnej štruktúry mesta k danému zvolenému časovému bodu. Vzhľadom na historický vývoj Slovenska sme vytypovali nasledovné roky, pre ktoré sme sa pokúsili zmapovať skúmané mestá v 20. storočí v rokoch: 1989, 1945, 1914. Zvolenie týchto letopočtov nie je náhodné, je podmienené širšími spoločensko-ekonomickými zmenami, ktoré Slovensko v týchto obdobiach postihli. Pre 19. storočie sme sa snažili vymedziť jeden časový rez z poslednej štvrtiny 19. storočia (v závislosti od dostupných kartografických prameňov) tak, aby to bolo už obdobie pokryté modernými cenzami (po roku 1869) a zároveň pokiaľ možno zachytávalo miestnu situáciu vo fáze nástupu transformácie predindustriálnej spoločnosti na industriálnu spoločnosť (v Poprade to bol letopočet 1869 – teda letopočet prvého moderného cenzu kartograficky podložený 2. vojenským mapovaním[11], v prípade Nového Mesta nad Váhom rok 1886 – letopočet vročenia katastrálnej mapy intravilánu

[9] DANIELOVÁ, Katarína. Vybrané transformačné procesy a ich prejav v priestorovej štruktúre Novej Dubnice v období po roku 1989. In: DUBCOVÁ, Alena (ed.). Stredoeurópsky priestor. Geografia v kontexte regionálneho rozvoja. Nitra: UKF, Geografické informácie 12, 2009, s. 77 – 83.

[10] MATLOVIČ, René. Transformačné procesy a ich efekty v intraurbánnych štruktúrach postkomunistických miest. In: premeny Slovenska v regionálnom a didaktickom kontexte, Banská Bystrica: FPV UMD, Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Matthiae Belii, Geografické štúdie 8, 2001, s.

[11] 2st Military Survey (1806-1869), dostupné na internete: http://mapire.eu/en/map/collection/secondsurvey/?zoom=14&lat=49.0642&lon=20.30523

mesta[12]). Pre staršie obdobie sme už menej striktne vymedzili na mapovanie časový horizont prelomu 18./19. storočia podmienený všeobecne dostupnými kartografickými podkladmi (I. vojenské mapovanie) a zachytávajúci priestorové relácie v daného mesta v podmienkach neskorého feudalizmu. Podobne pre staršie obdobia už bolo možné len schematické priestorové znázornenie buď predpokladanej, prípadne archeologicky, či historicky zdokumentovanej výstavby/osídlenia v priestore mesta.

Pri kartografickej interpretácii daného dobového stavu bola samozrejme nevyhnutná vzájomná verifikácia dobových kartografických materiálov so súčasným stavom územia (resp. s doposiaľ identifikovanými pozostatkami pôvodnej zástavby, cestnej, či riečnej siete) a ich dopĺňanie na základe historických údajov, ako aj dobového obrazového materiálu. Na základe týchto údajov bolo možné rekonštruovať aj základné funkčné vymedzenie plôch mesta (najmä vznik a vývoj priemyselných areálov, mestskej zelene a pod.). Podstatou a zmyslom tohto kartografického spracovania však bola interpretácia dobového stavu v štandardizovanej kartografickej podobe. Teda zakreslenie daného stavu do štandardizovaného mapového podkladu rovnakého pre všetky sledované vývojové fázy daného mesta, čo umožnilo a umožňuje ich vzájomnú komparáciu. Vzájomnú kompatibilitu takéhoto mapovania územného vývoja miest navzájom zase zabezpečí používanie jednotného mapového kľúča.[13]

Štandardizované kartografické spracovanie územného vývoja mesta umožňuje následne ďalšie priestorové geografické analýzy. V uvedených výskumoch sme aplikovali viaceré kartografické metódy, ktoré sme už pred tým úspešne aplikovali na inak orientovaný výskum politicko-geografického zamerania.[14] Tieto metódy mapujúce najmä stabilitu a kontinuitu vybraných priestorových javov, v našom pôvodnom výskume hraníc a území štátov, resp. administratívnych celkov[15] [16], sme adaptovali i na analýzu územného vývoja miest. Mohli sme tak exaktnejšie nielen zobraziť, ba i kvantifikovať územný vývoj skúmaných miest, ale ďalej sme mohli sledovať aj jeho stabilitu a kontinuitu aspoň v rámci vybraných parametrov. Opisovaná stabilita a kontinuita líniových prvkov v krajine sa javila ako vhodná najmä na analýzu vývoja cestnej siete na sledovanom území. Naopak čiastkové mapy funkčného využitia plôch v meste dovolili, hoci v pomerne generalizovanej miere, naznačiť stabilitu funkčnej štruktúry mesta. Tu treba zdôrazniť, že daná metodika sleduje iba zmenu funkčného využitia určitej plochy (v našom prípade bloku alebo areálu budov), nie však všetky reálne zmeny vo výstavbe (samozrejme pokiaľ nedochádza pri novej výstavbe k zmene funkčného využitia danej

[12] Mestský úrad Nové Mesto nad Váhom: Vág-Ujhely, Mezőváros határának Térkepe 1886 évben.

[13] PRAVDA, Ján. Mapový jazyk, Bratislava: Univerzita Komenského, 2003, 104 s.

[14] GURŇÁK, Daniel. Niektoré teoreticko-metodologické problémy historicko-geografického výskumu územného vývoja štátov. In MINÁR, Jozef - TRIZNA, Milan. (eds.). Teoreticko-metodologické problémy geografie, príbuzných disciplín a ich aplikácie, Bratislava: UK, 1999, s. 173 – 179.

[15] GURŇÁK, Daniel. Vývoj politickej mapy stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy – historickogeografická analýza. Bratislava: Kartprint, 2007, 208 s.

[16] GURŇÁK, Daniel - LAUKO, Viliam. Stabilita územno-správneho členenia Slovenska v 20. storočí a jej regionálne dimenzie. In KRAFT, Stanislav. et al. (eds.) Česká geografie v evropském prostoru, České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2007, s. 570 – 579.

plochy). Uvedenými metódami získané výsledky síce môžeme považovať v kontexte komplexného historicko-geografického výskumu vývoja miest za čiastkové, no môžu vhodne dopĺňať celkové penzum poznatkov k danej problematike.

Prípadová historicko-geografická analýza územného vývoja miest Nového Mesta nad Váhom a Poprad

Ako sme už uviedli vyššie, opisovanú metodiku sme v spolupráci so svojimi študentmi aplikovali na analýzu územného vývoja najskôr Nového Mesta nad Váhom a následne i na analýzu územného vývoja mesta Poprad. Dôvodom výberu oboch miest bola nielen detailná znalosť terénu, ale i fakt, že predstavujú dva rozličné príklady historicko-geografického vývoja mesta.

Nové Mesto nad Váhom z hľadiska svojho územného vývoja predstavuje typ mesta s jedným historickým jadrom, ktoré síce podľa historických prameňov tiež vzniklo na „novom", pre osídlenie vhodnejšom mieste[17], avšak ranostredoveká a stredoveká[18] topografia osídlenia priestoru mesta nie je doposiaľ podrobne zdokumentovaná a umožňuje len náznakovú sumarizáciu archeologických nálezísk, resp. zachovaných architektonických pamiatok (obr. 2). Hoci súčasné mesto v minulosti pohltilo aj niektoré okolité osídlenia, v podstate len jedno z nich – Mnešice malo štatút samostatnej obce, ostatné (Lúka, Klčové) boli od stredoveku predmestiami organicky prepojenými s jadrom mesta.

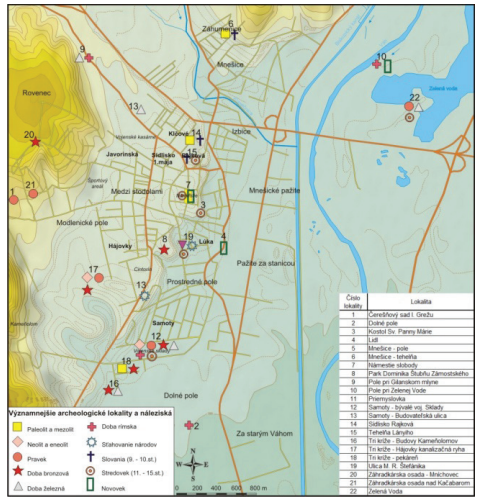

Obrázok č. 2. Archeologické lokality na území Nového Mesta nad Váhom
Zdroj: KRIŽÁKOVÁ ref. 7 podľa STAŠŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ ref. 17

[17] STAŠŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ, Danica. Od praveku po stredovek. In KARLÍK, Jozef. (ed.). Nové Mesto nad Váhom: Vlastivedná monografia mesta do roku 2009. Nové Mesto nad Váhom: Tising spol. s r.o., 2010, s. 22-39.

[18] LUKAČKA, Ján. Od prvej písomnej zmienky do konca stredoveku. In KARLÍK, Jozef. (ed.). Nové Mesto nad Váhom: Vlastivedná monografia mesta do roku 2009. Nové Mesto nad Váhom: Tising spol. s r.o., 2010, s. 40-57.

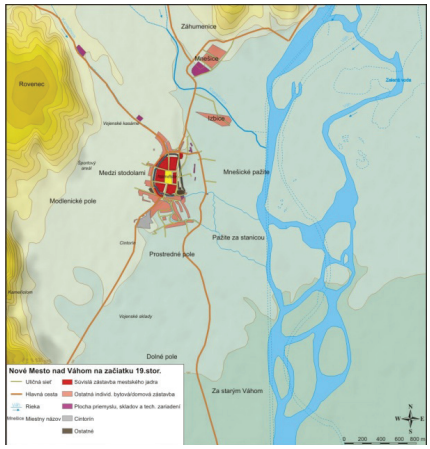

Obrázok č. *3a. Nové Mesto nad Váhom okolo r. 1800*
Zdroj: KRIŽÁKOVÁ ref. 7

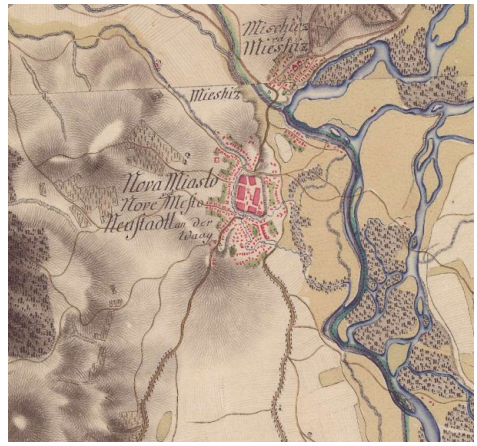

Obrázok č. 3b. Nové Mesto nad Váhom na 1. vojenskom mapovaní
Zdroj: 1st Military Survey, ref. 19

Avšak i z čiastkových opisov mesta v stredoveku a ranom novoveku je možné usúdiť, že priestorová situácia sa v meste a jeho bezprostrednom okolí, pokiaľ ide o zástavbu, až do 18. stor. zásadne nemenila (ak neberieme do úvahy architektonický vývoj zástavby). Takže aj stav zachytený na prvom vojenskom mapovaní[19] môžeme považovať za náznak stavu kontinuálne pretrvávajúceho od stredoveku. Na dvojici máp (obr. 3a a 3b) môžeme demonštrovať transformáciu dobových kartografických podkladov do štandardizovaného mapového podkladu kompatibilného s nasledujúcimi kartografickými výstupmi.

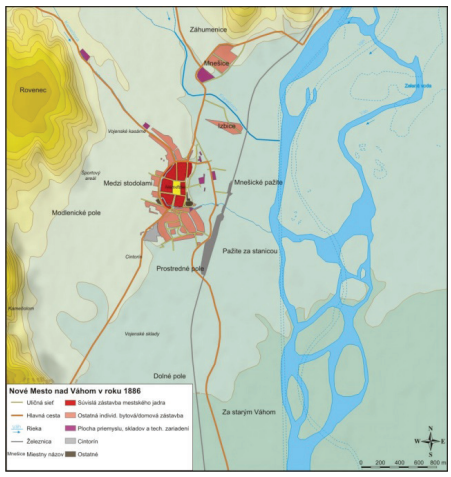

Obrázok č. *4. Nové Mesto nad Váhom v r. 1885*
Zdroj: KRIŽÁKOVÁ ref. 7

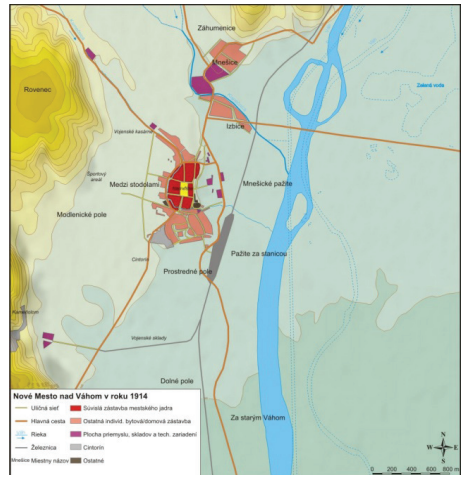

Obrázok č. *5. Nové Mesto nad Váhom v r. 1914*
Zdroj: KRIŽÁKOVÁ ref. 7

[19] 1st Military Survey (1764-1784), dostupné na internete: http://mapire.eu/en/map/collection/firstsurvey/?zoom=14&lat=48.7641&lon=17.83208

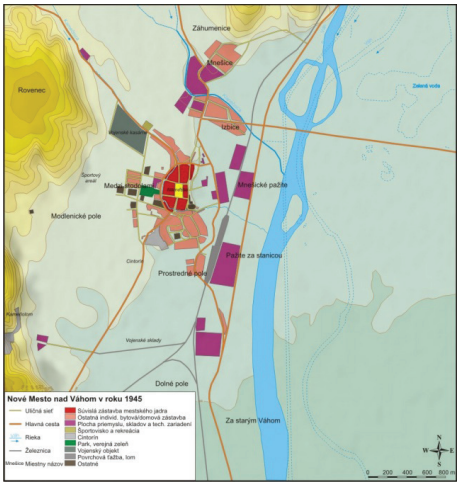

Obrázok č. 6. Nové Mesto nad Váhom v r. 1945
Zdroj: KRIŽÁKOVÁ ref. 7

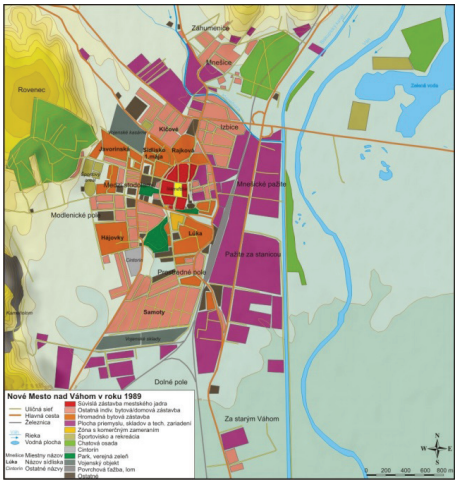

Obrázok č. 7. Nové Mesto nad Váhom v r. 1989
Zdroj: KRIŽÁKOVÁ ref. 7

Samozrejme nemáme priestor na podrobný opis vývoja Nového Mesta nad Váhom. Zhrnieme ho preto nasledovne – až od sklonku 19. stor. (obr. 4) sa začína aj na pôdoryse mesta prejavovať prebiehajúca industrializácia – rozrastaním najmä východných predmestí a vznikom rozsiahlejších priemyselných areálov (obr. 5). Dôležitým faktorom bolo v tomto procese postupné regulovanie toku Váhu, ktoré umožnilo rozširovanie zástavby na západnom okraji jeho nivy smerom k železničnej trati. Podstatné zrýchlenie územného vývoja mesta však nastáva až po 1. svetovej vojne, kedy sa zástavba rozrastá všetkými smermi (obr. 6), pričom je zjavná i sektorová štruktúra z hľadiska funkčného využitia plôch (východ – súvislé priemyselné areály, západ a juh – nové obytné štvrte + vojenský areál – kasárne) a vznikajú i v zvolenej mierke mapovateľné areály so špecifickými funkciami (školstvo, administratíva, mestská zeleň a pod.). Najdramatickejšie zmeny v územnom vývoji mesta nastávajú v období rokov 1945-1989 (obr. 7), zastavaná plocha mesta vzrástla v tomto období zo 173 ha až na 674 ha. Keďže na začiatku 20. stor. dosahovala iba 63 ha, znamená to až takmer 11-násobný priestorový rast mesta za necelé storočie, pričom počet obyvateľov mesta za toto obdobie vzrástol len niečo viac ako 3-násobne[20]. Po roku 1989 sa územný rast mesta spomalil (do roku 2013 dosiahla zastavaná plocha 700 ha), no môžeme pozorovať najmä častejšie zmeny vo funkčnom využití existujúcich zastavaných plôch, ako aj intenzifikáciu a zahusťovanie výstavby – všetkým týmto procesom sa už venuje rýdzo geografický výskum zameraný na problematiku transformácie miest.[21]

[20] KRIŽÁKOVÁ ref. 7.
[21] MATLOVIČ ref. 10.

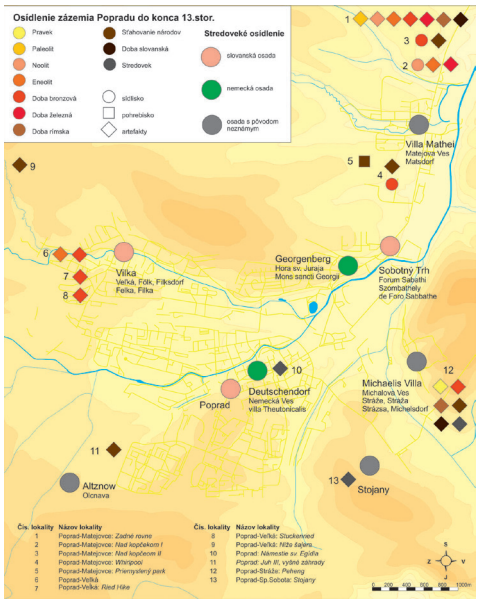

Obrázok č. 8. Poprad – archeologické lokality
Zdroj: KUBASKÁ ref. 8

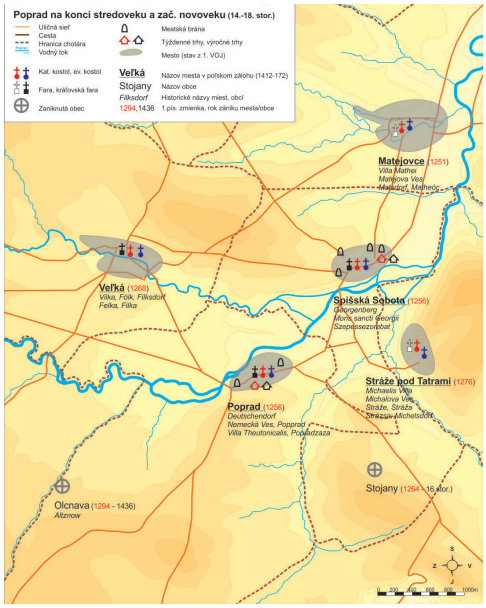

Obrázok č. 9. Poprad – stredoveké osídlenie
Zdroj: KUBASKÁ ref. 8,
podľa CHALUPECKÝ ref. 24

Pokiaľ ide o územný vývoj súčasného mesta Poprad, predstavuje špecifický typ vývoja mestskej konurbácie – teda súmestia, ktoré postupne zrastalo do jedného celku. Špecifikom pritom je, že išlo pôvodne o viac-menej rovnocenné sídla (Matejovce, Poprad, Spišská Sobota, Stráže pod Tatrami, Veľká)[22] , ba dokonca samotný Poprad až do konca 19. stor. a v istých ohľadoch až do prvej polovice 20. stor. nebolo možné považovať za ťažisko tohto súmestia. Z hľadiska územného vývoja teda Poprad predstavuje mesto s viacerými historickými, dokonca mestskými jadrami, pričom iba jedna z uvedených piatich obcí – Stráže pod Tatrami si až do začlenenia do rámca „veľkého" Popradu uchovala prevažne rurálny charakter. Historicko-geografickú analýzu vývoja mesta Poprad uľahčil i pomerne bohatý historiografický materiál[23], na základe ktorého bolo možné zostaviť napr. i náznakovú priestorovú rekonštrukciu stredovekého osídlenia[24] v priestore súmestia (obr. 9), ktorá doplnila mapu archeologických lokalít skúmaného priestoru (obr. 8). Pri mapovaní priestorového vývoja mesta sme postupovali analogicky ako v prípade Nového Mesta nad Váhom.

[22] Miestna časť Kvetnica nebola do výskumu zahrnutá vzhľadom na jej značnú vzdialenosť od centra mesta, no najmä vzhľadom na skutočnosť, že dodnes nie je zástavbou prepojená so zvyškom mesta (vzdialená je cca 2,5 km).

[23] CHALUPECKÝ, Ivan (ed.). Dejiny Popradu. Košice: ORIENS, 1998, 570 s.

[24] CHALUPECKÝ, Ivan. Stredoveké súmestie do roku 1412. In CHALUPECKÝ, Ivan (ed.). Dejiny Popradu. Košice: ORIENS, 1998, s. 23-41.

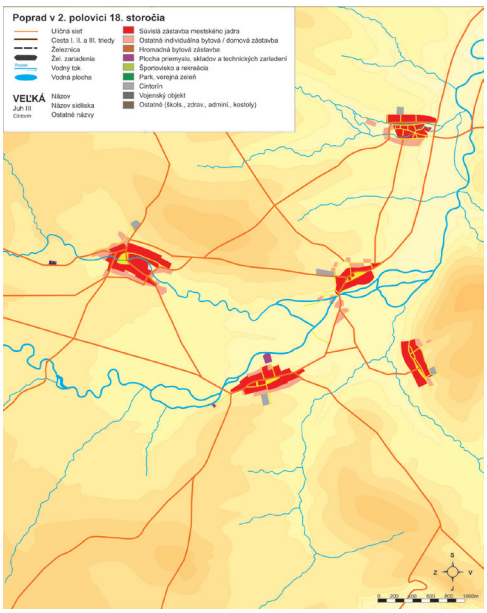

Obrázok č. 10. Poprad v 2. pol. 18. stor.
Zdroj: KUBASKÁ ref. 8

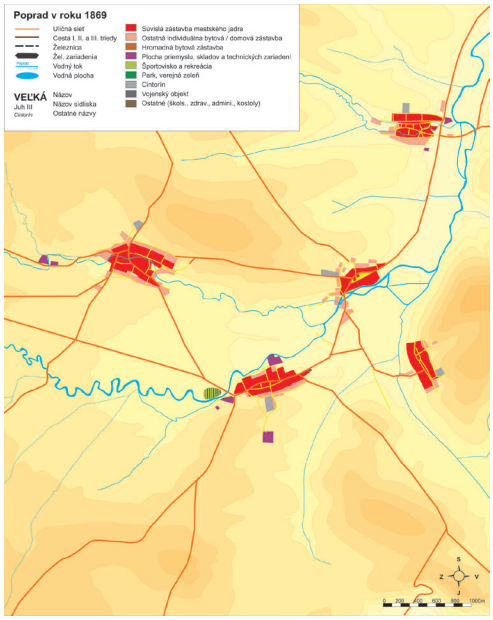

Obrázok č. 11. Poprad v r. 1869
Zdroj: KUBASKÁ ref. 8

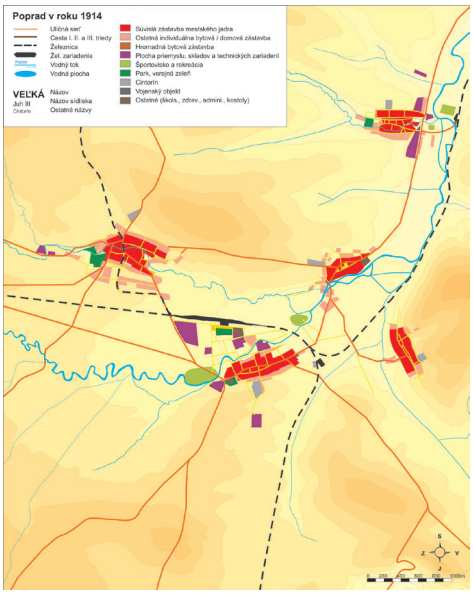

Obrázok č. 12. Poprad v r. 1914
Zdroj: KUBASKÁ ref. 8

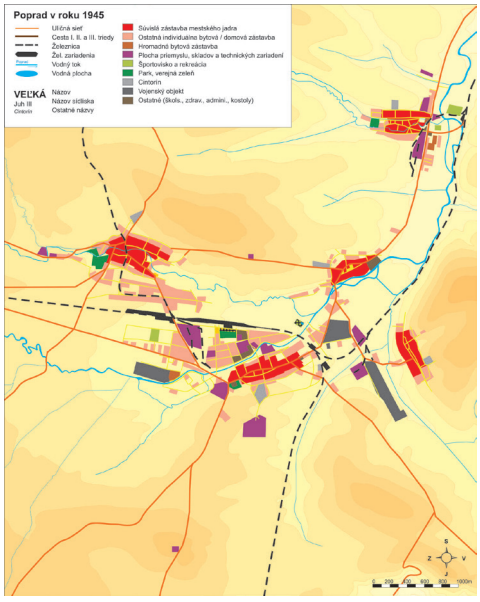

Obrázok č. 13. Poprad v r. 1945
Zdroj: KUBASKÁ ref. 8

Vývojové procesy územného vývoja Popradu síce zapadajú do všeobecnej schémy vývoja slovenských miest – teda až do druhej polovice 19. stor. pomerne pomalý a kontinuálny vývoj od stredoveku, s pomerne malými priestorovými zmenami (obr. 10, 11), ktorý postupne vystriedal zrýchľujúci sa územný rast mesta

v období industrializácie. V prípade súmestia v priestore dnešného Popradu však nastal zaujímavý proces nerovnomerného vývoja jednotlivých mestských centier výrazne podmienený lokalizačnými faktormi, najmä železnicou. Práve vybudovanie košicko-bohumínskej železnice, ktorá priamo napojila z celého súmestia iba práve Poprad na železničnú sieť Uhorska v r. 1871[25]. Od tohto obdobia môžeme sledovať zrýchľovanie nielen územného vývoja Popradu, najmä vďaka postupujúcej industrializácii a novej výstavbe medzi pôvodným mestským jadrom a železničnou stanicou (obr. 12). Ani vybudovaním novej trate na Podolínec v r. 1889 sa situácia pre samotný Poprad zásadne nezmenila a z novej trate okrem neho ťažili i Matejovce, ktoré disponovali vhodnými plochami na budovanie priemyselných areálov. Lokalizácia železničných tratí a staníc však mala negatívny vplyv na vývoj Spišskej Soboty, ktorá dovtedy zohrávala významnú úlohu v súmestí, najmä z hľadiska administratívnych funkcií. I v tejto oblasti však vznik Československa situáciu zmenil a tieto funkcie Spišskej Soboty postupne prevzal Poprad ako nové sídlo okresu. Hoci z hľadiska územného rozrastania výstavby sa popri Poprade rozrastala i Veľká (obr. 12, 13), jedine Poprad disponoval širokou paletou mestotvorných funkcií (obytná, výrobná, dopravná, obslužná, administratívna a i.), kým ostatné obce súmestia sa z hľadiska mestotvorných funkcií menili z polyfunkčných na dominantne monofukčné (napr. najmä obytná funkcia – Veľká, výrobná funkcia – Matejovce). Tento proces vyvrcholil v polovici 20. stor. aj fyzickým zapojením zástavby súmestia do jedného celku a v tejto dobe bol zavŕšený i postupným administratívnym spojením bývalých samostatných obcí do jedného mesta v rokoch 1946, 1960 a 1974 (obr. 13, 14). Obdobie rokov 1945-1989 aj v prípade Popradu predstavuje enormný priestorový rast mesta, kedy sa zastavaná plocha v rámci súmestia zväčšila z 217 ha na 631 ha, pričom do v roku 1869 zaberala spolu iba 90 ha[26]. Pomerne značný nárast zastavanej plochy pokračoval i po roku 1989 a do r. 2014 dosiahol na sledovanom území až hranicu 748 ha (obr. 15). Poprad predstavuje z hľadiska geografie mesta taktiež príklad pomerne dynamickej transformácie mesta[27], napriek tomu, že pôvodne nebol indikovaný ako regionálne centrum vyššieho rádu[28], a teda sa pôvodne nepočítalo s jeho enormným dynamickým rozvojom.

[25] BOHUŠ, Ivan. Ako sa Poprad stal železničným uzlom. In: Poprad. 1985, Roč. 7, č. 6, s. 12-13.

[26] KRIŽÁKOVÁ, ref. 7.

[27] IŠTOK, Robert. MICHAELI, Eva. Geografia Popradu a okolia. In CHALUPECKÝ, Ivan (ed.). Dejiny Popradu. Košice: ORIENS, 1998, s. 7-21.

[28] LUKNIŠ, Michal. Regionálne členenie Slovenskej socialistickej republiky z hľadiska jej racionálneho rozvoja. In Geografický časopis, 1985, roč. 37, č. 2-3, s. 137.

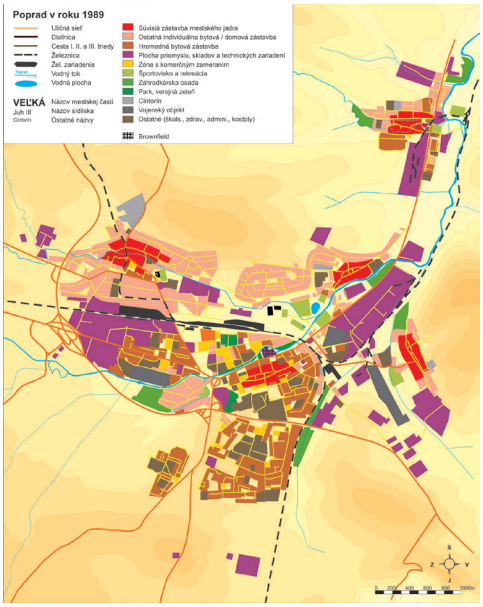

Obrázok č. 14. Poprad v r. 1989
Zdroj: KUBASKÁ ref. 8

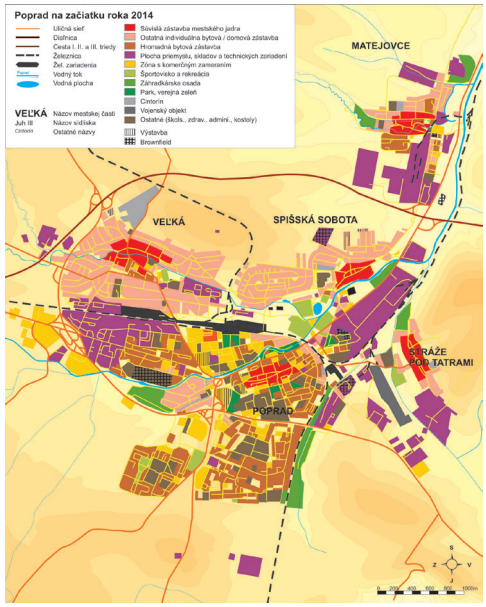

Obrázok č. 15. Poprad v r. 2014
Zdroj: KUBASKÁ ref. 8

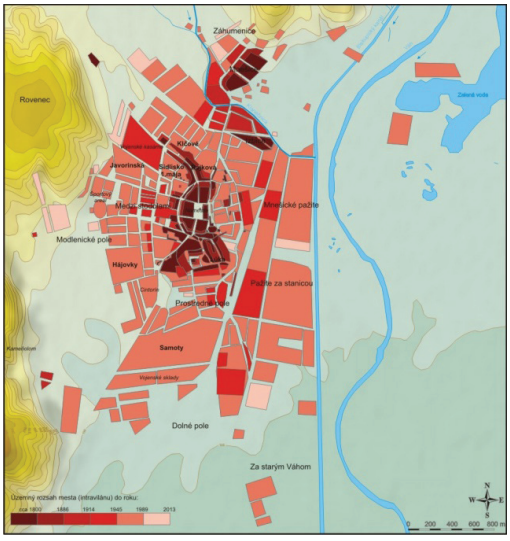

Obrázok č. 16. Nové Mesto nad Váhom – územný rast
Zdroj: KRIŽÁKOVÁ ref. 7

Obrázok č. 17. Poprad – územný rast
Zdroj: KUBASKÁ ref. 8

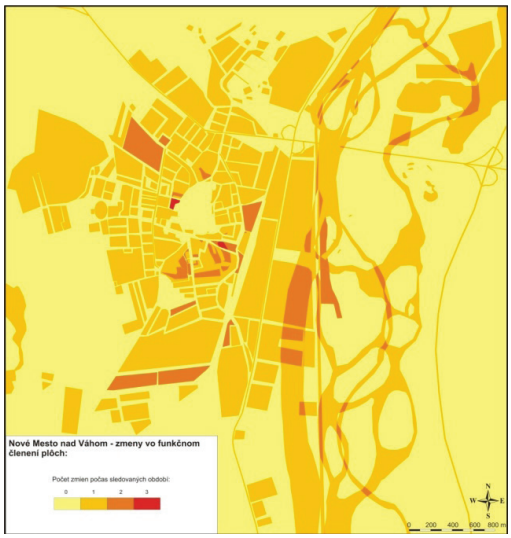

Obrázok č. 18. Nové Mesto n. Váhom – územné zmeny
Zdroj: KRIŽÁKOVÁ ref. 7

Obrázok č. 19. Poprad – územné zmeny
Zdroj: KUBASKÁ ref. 8

Sledovanie, resp. mapovanie územného vývoja oboch miest vyústilo aj do ich už opísaných kartografických analýz. Jednak bolo možné jednotlivé etapy územného vývoja oboch miest zosumarizovať do máp priestorového rastu intravilánu, kde je na oboch príkladoch vidno rozdiel medzi monocentrickým a polycentrickým priestorovým vývojom mesta (obr. 16 a 17). Metóda sledovania zmien funkčného využitia plôch nám naznačuje (obr. 18 a 19), že v oboch prípadoch dominoval extenzívny rast miest, avšak v oboch mestách existujú i územia, kde dochádzalo k viacnásobnej zmene funkčného využitia plôch. Spravidla ide pritom o areály, ktoré boli zastavané vo fáze rozvíjajúcej sa industrializácie, pričom ich pôvodné funkcie boli neskôr (spravidla v postindustriálnej fáze) nahradené inými – táto problematika je opäť úzko spojená s procesmi vnútornej transformácie funkčnej štruktúry miest (deindustrializácia, demilitarizácia, revitalizácia a i.). Podobne kartografická analýza vývoja základnej cestnej siete ukazuje pri oboch mestách prvky kontinuity i diskontinuity[29] (obr. 20 a 21). Najmä v prípade Popradu je vidno, že v 20. storočí, najmä v jeho závere došlo k podstatnej transformácii cestnej siete v priestore mesta, pričom niektoré pôvodne významné komunikačné línie (napr. tie, kto-

[29] Pri uvedenej líniovej kartografickej metóde hrúbka čiar vyjadruje stabilitu daného prvku, v tomto prípade úseku cesty (podľa počtu sledovaných období v ktorých viedla daným úsekom). Odtieň čiary vyjadruje aktuálnosť tohto prvku (kedy naposledy prebiehal v danom úseku) – teda aktuálne existujúce cesty sú znázornené čiernou farbou a čím je odtieň bledší, tým dávnejšie daný úsek cesty zanikol. Hrubé čierne línie teda znázorňujú existujúce cesty, ktoré dodnes nezmenili svoj priebeh, tenké čierne čiary sú novovybudované cesty (napr. v oboch prípadoch diaľnice) – modifikovaná metodika podľa GURŇÁK, ref. 13, 14

ré napájali Spišskú Sobotu) postupne strácajú význam a zanikajú. Nové Mesto nad Váhom sa z tohto hľadiska javí ako pomerne stabilnejšie, hoci samozrejme najzásadnejšia komunikačná zmena v cestnej doprave – vybudovanie diaľnice a odklon hlavnej dopravnej tepny na ľavý breh Váhu tak tiež do značnej miery mení základnú situáciu v danom mikroregióne, ktorá však zatiaľ nemá bezprostredný fyzický dopad na priestorové pomery v samotnom intraviláne mesta.[30]

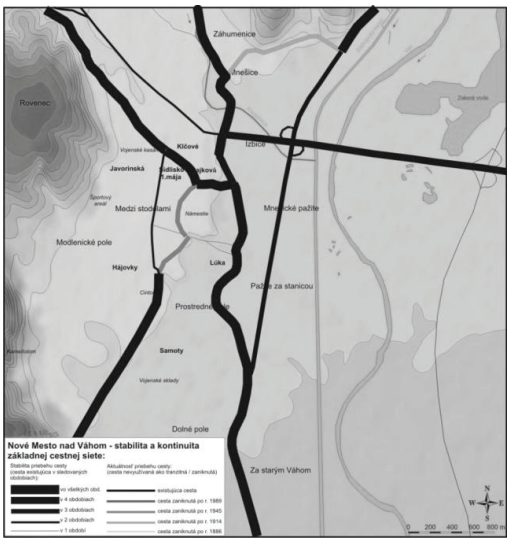

Obrázok č. *20. Nové Mesto n. Váhom – stabilita cestnej siete*
Zdroj: KRIŽÁKOVÁ ref. 7

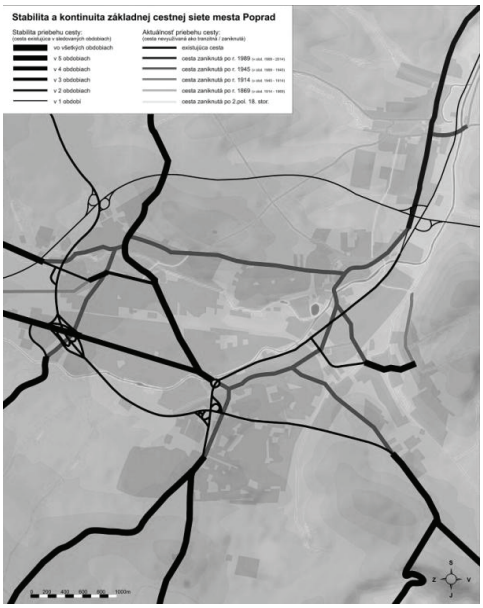

Obrázok č. *21. Poprad – stabilita cestnej siete*
Zdroj: KUBASKÁ ref. 8

Záver

Cieľom nášho príspevku bolo predstaviť možnosti historicko-geografického výskumu územného vývoja slovenských miest z geografického pohľadu. Základom tohto prístupu je najmä dôraz na priestorové relácie, samozrejme zasadené v konkrétnych časových rámcoch. Z pohľadu geografie nenahraditeľnými sú v tomto kontexte kartografické metódy, ktoré sú inak bežne využívané v geografických výskumoch zameraných však u nás väčšinou na aktuálne problémy vývoja miest najmä v najnovšom období. Myslíme si však, že pre geografické výskumy orientujúce sa na vývoj a vnútorné premeny miest je nevyhnutné neobmedziť sa iba na analýzy posledných niekoľkých rokov, či maximálne jedného až dvoch desaťročí, ale je treba sledovať kontinuitu vývoja v oveľa širších časových rámcoch. Iba tak je potom možné pochopiť vývoj konkrétneho mestského priestoru v širokom spektre vzájomných súvislostí vzťahov a dôsledkov. Dôraz pritom treba klásť na vzájomnú kompatibilitu takýchto výskumov, aby bola možná ich vzájomná

[30] Ak nerátame v posledných dvoch dekádach rozsiahlu priemyselnú a logistickú výstavbu pri diaľničnom privádzači Beckov, Rakoľuby teda už mimo hraníc katastra mesta a aj skúmaného územia

komparácia. Tá by v konečnom dôsledku mohla pri dostatočnom počte čiastkových výskumov vytvoriť priestor i pre systemizáciu získaných poznatkov. Naopak historické výskumy dejín miest budú výrazne obohatené, ak bude kladený dôraz nielen sumarizáciu a interpretáciu historických dát, ale nezabudne sa aj na ich priestorovú dimenziu. Samozrejme proti takémuto ideálu stojí častá fragmentárnosť historických dát viažucich sa ku konkrétnemu územiu, ktorá nedovoľuje napr. exaktne rekonštruovať dobovú priestorovú situáciu. I v tomto prípade však bádateľ má právo na základe existujúceho stavu poznania formulovať hypotézu, ktorú je možné pretaviť i do kartografického vyjadrenia (obr. 23). Túto hypotézu následné nové poznatky môžu buď potvrdiť, korigovať alebo úplne vyvrátiť, no sme presvedčení, že i v takomto prípade má podobný postup svoj význam v celkovom procese poznávania a bádania. Práve geografia má potenciál nielen pretaviť okrem iného aj historické poznatky a dáta do mapového jazyka (čo samo o sebe bola len úloha pre „čistú" kartografiu), ale dokáže tieto poznatky vsadiť aj do širšieho, resp. komplexnejšieho chápania krajiny ako takej, teda so všetkými jej prírodnými (obr. 22) i humánnymi komponentmi.

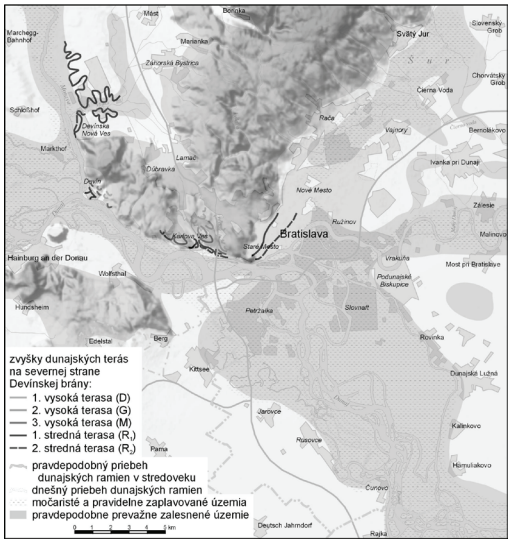

Obrázok č. 22. Príklad rekonštrukcie historickej
Zdroj: GURŇÁK ref. 5

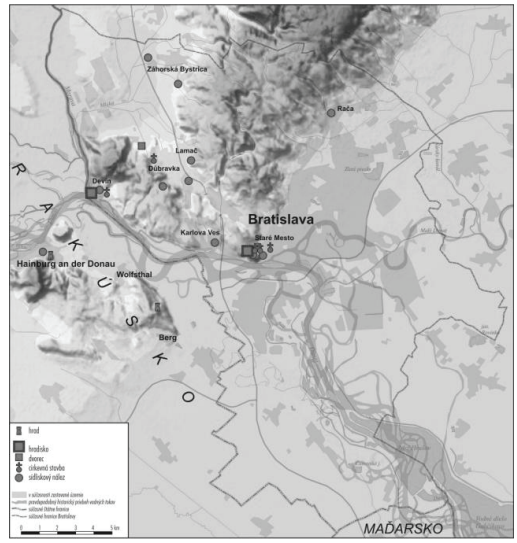

Obrázok č. 23. Príklad náznakovej rekonštrukcie osídlenia priestoru Bratislavy v 10. – 12. stor.
Zdroj: GURŇÁK, ŠEDIVÝ nepublikovaná štúdia

Na záver by sme chceli zdôrazniť skutočnosť, že zintenzívnenie historicko-geografického výskumu na Slovensku je veľmi žiaduce, pretože za súčasného stavu má obmedzené možnosti udržať krok s novodobými trendmi v okolitých krajinách. Jednu z možností tohto zintenzívnenia výskumu vidíme i v posilnení interdisciplinárnych väzieb medzi geografiou a históriou. Dúfame, že i tento príspevok k tomuto cieľu prispeje.

Príspevok bol spracovaný v rámci projektu grantu VEGA 1/1143/12 Regióny: vývoj, transformácia a regionálna diferenciácia.

ÚZEMNÝ VÝVOJ A TOPOGRAFIA OBCE ČERVENÍK OD KONCA 19. DO 2. POL. 20. STOROČIA

Ján VALO

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta
jan.valo@uniba.sk

VALO, Ján. Territorial Development and Topography of the Village Červeník from late 19th to second half of the 20th century. The article deals with the topography and spatial development of the village Červeník since the late 19th century to the beginning of the second half of the 20th century. It focuses mainly on developments and changes that have occurred in the village until the year 1960 in terms of area, the construction boom and other related aspects. Particular attention is paid to changes of the cadastral boundaries, especially in relation to the neighboring village Leopoldov, which has mainly in the 20th century expanded at the expense of Červeník. The study is supplemented by a sample of the original cadastral maps and clearly marked map of the municipality area in 1894.

Kľúčové slová: Červeník; Leopoldov; územný vývoj; historická geografia

Keywords: Červeník; Leopoldov; territorial development; historical geography

Obec Červeník leží 17°47′ východne od Greenwichu a 48°27′ severnej zemepisnej šírky v juhovýchodnej časti považského výbežku *Podunajskej nížiny* na úrodnej nive našej najdlhšej rieky *Váh.* Túto nivu dotvára aj riečka *Dudváh* a jej kanály, ktoré tvoria prirodzený zavlažovací a zároveň odvodňovací systém územia.

Centrum obce sa nachádza v nadmorskej výške 145 m nad morom. Územie súčasnej obce ako aj celého jej chotára je nížinaté. Najvyšším bodom v chotári obce je malá vyvýšenina v lokalite *Kopce*, ktorá dosahuje 147 m n. m. Naopak najmenšiu nadmorskú výšku má lokalita *Čierne blato* a hladina potoka *Čanov* (142 m n. m.). [1]

Krajina v katastri obce je z väčšej časti poľnohospodárska, nachádzajú sa tu polia a lúky bez súvislejšieho lesného porastu. Ten dominuje najmä na západnej strane dedinského chotára, kde vytvára dubovo-jaseňovo-brestový háj, ktorý je ale pretkaný lúkami. Ďalšie lesné porasty môžeme nájsť pri starom ramene *Váhu*, avšak nie už tak rozsiahle.

[1] Geodetický a kartografický ústav Bratislava – Ústredný archív geodézie a kartografie (ďalej len „ÚAGK"), f. Základné mapy SR, mierky 1: 10 000, mapový list 35-34-07, rok vydania 1989; Vlastný terénny výskum s použitím GPS zariadenia.

Ako sme už vyššie spomenuli, hlavnou zásobárňou životodarnej vody sú rieky *Váh* a *Dudváh* spoločne so svojimi kanálmi a ramenami. Dnešná rieka *Váh* bola v minulom storočí regulovaná a bola na nej vytvorená rozsiahla sústava vodných diel s názvom *Vážska kaskáda*. Kataster obce a jeho pomery ovplyvňuje a aj doň čiastočne zasahuje *vodné dielo Drahovce – Madunice*, najmä svojím odpadovým *Madunickým kanálom*, ktorý odvádza využitú vodu z *vodnej elektrárne Madunice*. Z tohto dôvodu bola výrazne znížená výdatnosť starého koryta rieky, ktoré sa ďalej kľukatí východne od spomenutého kanála. Druhá rieka *Dudváh* priamo katastrom Červeníka nepreteká. Zato však potok *Čanov* a jeho kanále tvoria jej ľavostranný prítok.

Dnešné územie Červeníka má celkovú rozlohu 994 ha[2] Červeník je samostatná obec, ktorá tvorí zároveň jedno rovnomenné katastrálne územie. V súčasnosti má 1592 obyvateľov.[3] Červeník v súčasnosti administratívne spadá do okresu Hlohovec a ten do Trnavského kraja a rovnako aj do Trnavského samosprávneho kraja.

Vlastná zastavaná časť obce je typickým príkladom stredne veľkej dediny dolnopovažskej rovinnej oblasti. Obci dominuje veža rímskokatolíckeho kostola, ktorá sa týči vysoko nad ostatnú zástavbu. Dedinu tvoria prevažne jednopodlažné rodinné domy s klasickou sedlovou škridlovou strechou, z ktorých väčšina bola postavená v minulom storočí, najmä po 2. svetovej vojne. Celková úroveň bytového fondu obce je na slušnej úrovni, mnoho pôvodných obytných budov bolo zbúraných a na ich mieste vyrástli nové, prípadne boli tieto staré domy prestavané alebo zrekonštruované. Domy v najstaršej časti a zároveň v jadre obce, na hlavnej *Hviezdoslavovej ulici* tvoria až na malé výnimky súvislý rad domov, ktorých zadné dvorové časti sa ťahajú hlboko od ulice smerom do záhrad. Tento pôvodný typ zástavby môžeme badať aj v iných okolitých dedinkách.[4] Okrem miestneho kostola je ďalšou významnou stavbou neďaleká budova Základnej školy s novou prístavbou. Okrem toho sa v obci nachádza aj samostatná prízemná budova Materskej školy, Kultúrny dom, v ktorom má svoje sídlo obecný úrad a miestna knižnica, malý futbalový štadión s krytou tribúnou a prevádzkovým zázemím. V jeho tesnej blízkosti sa nachádza amfiteáter s kapacitou cca. 3000 miest, v ktorom sa každoročne koná letný hudobný festival.

V okolí väčšiny rodinných domov sa ešte aj dnes nachádzajú záhrady určené na pestovanie ovocia a zeleniny. Červeník je pripojený na všetky inžinierske siete s výnimkou kanalizácie.

Z dopravného hľadiska ma obec výhodné umiestnenie. Západnou stranou chotára prechádza Diaľnica D1, ktorá má v tesnej blízkosti obce aj poloičnú križovatku so štátnou cestou I/61, ktorá zo severnej strany obchádza dedinu a pokračuje smerom do Maduníc. Stredom červenického chotára, v tesnej blízkosti intravilánu, prechádza dvojkoľajný elektrifikovaný železničný koridor Bratislava

[2] Podľa výpisu zostavy z Registra katastrálnych území. Dostupné na internete: https://www.katasterportal.sk [23.03.2009].

[3] Stav ku dňu: 31.01.2013. Dostupné na internete: <http://www.cervenik.sk/obyvatelstvo.html> [23.01.2014].

[4] Napríklad v Šulekove, miestnej časti Hlohovca.

– Žilina. V blízkosti železnice, východnou stranou prechádza aj cesta spájajúca obec Madunice s mestom Leopoldov.

Z pohľadu hospodárstva bola obec v minulosti z veľkej časti závislá na poľnohospodárstve, najmä na rastlinnej výrobe. Miestni obyvatelia boli známi pestovatelia zeleniny, hlavne mrkvy.[5] Väčšina z ekonomicky aktívneho obyvateľstva je dnes odkázaná dochádzať za prácou buď do blízkej *atómovej elektrárne v Jaslovských Bohuniciach*, ktorej budúcnosť ostáva nateraz nejasná, prípadne do neďalekých ba aj vzdialenejších miest. Priamo v obci je *Poľnohospodárske družstvo*, ktorého význam v 90. rokoch minulého storočia výrazne upadol.

V pohľadu občianskej vybavenosti a služieb obce treba vziať do úvahy blízke susedstvo s mestom Leopoldov, v ktorom pôsobia praktickí lekári, štátna polícia, nachádza sa tu významná železničná stanica ako aj celý rad obchodov so širokým sortimentom tovarov a iné služby. V samotnom Červeníku jestvuje už hore spomenutá Základná škola s materskou školou, pošta, reštaurácia s pohostinstvom, predajne potravín a rozličného tovaru, kvetinárstvo atď.

Krátky pohľad na dejiny obce Červeník

Najstaršie osídlenie územia Červeníka spadá do obdobia mladšej doby kamennej (neolitu) cca. 3000 rokov pred Kristom.[6] Z doby mladšej železnej je doložené osídlenie obcí na takmer celej vážskej nive. V ďalšom období boli významným činidlom Kelti, ktorí zaujali miesto po kmeňoch Trákov a Skýtov. Prelom letopočtov bol mimoriadne búrlivý, keďže z juhu postupovali Rimania a zo severozápadu zasa kmene Germánov. Kelti, dovtedy obývajúci naše územie boli vytlačení na sever.[7]

V období sťahovania národov naším územím predchádzali kmene Gótov, Longobardov a prichádzajú sem aj staroslovanské kmene, ktoré tu našli svoj nový domov. Z obdobia osídlenia Starých Slovákov sa v obci Červeník ani v jej okolí nenašli doposiaľ nijaké nálezy i keď v susedných obciach tomu bolo inak[8]. Od 9. storočia k nám, na územie dnešného Slovenska prichádzajú, početne zastúpení Starí Maďari. Pri Červeníku sa našlo staromaďarské pohrebisko pochádzajúce z 10. storočia.

Zo začiatku 12. storočia pochádza prvá písomná zmienka o Červeníku. V Zoborskej listine z roku 1113 sa obec Červeník spomína ako Bin[9] a jedná sa tu o jej pôvodné umiestnenie neďaleko Váhu. Ďalšou listinou, ktorá spomína obec je donačná listina kráľa Bela IV, z roku 1254. Tu sa uvádza obec pod pomenovaním: Been. Ako sa dozvedáme z listiny, osada spolu s jej náležitosťami bola darovaná mladému Edeuchovi.[10] V ďalšej listine, ktorú v roku 1294 vydala Nitrianska kapitula sa Červeník uvádza ako Edeuchbyny, kde tento dovtedy patril grófovi Abrahámovi

---

[5] HROMADOVÁ, Ľudmila. *Pamiatky – Červeník*. In LEHOTSKÁ, Darina. Hlohovec a jeho okolie. Bratislava : Obzor, 1968, s. 215.

[6] LEHOTSKÁ, Darina. *Najstaršie osídlenie Hlohovca a jeho okolia*. In LEHOTSKÁ, Darina. Hlohovec a jeho okolie. Bratislava : Obzor, 1968, s. 43.

[7] LEHOTSKÁ, ref. 6, s. 44.

[8] ADAMKOVIČ, Anton. Červeník. (1. Vydanie). Trnava : KON-PRESS, 2002, s. 65.

[9] MARSINA, Richard (ed). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I.* Bratislava: SAV, 1971, s. 66.

[10] MARSINA, Richard (ed). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II.* Bratislava: SAV, 1987, s. 320.

Rufimu. A práve s menom Abrahám Rufus (Rufi, Ryšavý, Červený), sa viažu ďalšie pomenovania obce až do súčasnosti.

V 15. storočí výrazne ovplyvnili územie nielen Červeníka Husiti. Prvá i druhá husitská výprava, v rokoch 1428 a 1429, mesto Hlohovec obišla, ale obce medzi nimi aj Červeník boli nesporne zasiahnuté. V bojoch proti Kališníkom, ako sa Husiti sprvu sami nazývali, sa aktívne angažovali aj páni Hlohovca Ujlakyovci. Nadchádzajúce 16. storočie bolo poznačené nielen koncom stredoveku u nás, ale najmä tureckým nebezpečenstvom. Pri obrane krajiny proti Turkom, mal veľký význam aj neďaleký hrad v Hlohovci. Turci po svojom víťazstve pri Moháči podnikali mimoriadne pustošivé nájazdy na celé juhozápadné Slovensko.

V roku 1600 sa majiteľmi panstva stali Stanislav a Krištof Thurzo. Po vymretí Thurzovcov v roku 1636 pripadli ich panstvá Uhorskej kráľovskej komore.[11] V 17. storočí znamenali hrozbu pre krajinu a jej pokojný vývoj mohutné stavovské povstania. Aj zemepáni Hlohovca Thurzovci sa postavili na stranu povstalcov proti Habsburgovcom. Za vlastníctva Forgáchovcov, tretieho zemepanského rodu vlastniaceho Hlohovské panstvo, sa stala vari najdôležitejšia udalosť v dejinách Červeníka v období Uhorska: jeho presťahovanie. V týchto časoch vypuklo nové stavovské povstanie a rovnako sa ozvali aj dovtedy upokojení Turci. Po dlhom obliehaní sa Turkom podarilo dobyť pevnosť Nové Zámky, ktorá bola poslednou veľkou prekážkou v ich postupe na metropolu Viedeň. Osmani ale smerovali aj do iných častí ríše. Podarilo sa im dobyť Hlohovec a podmaniť si celé miestne panstvo.

V roku 1665 odkúpila Uhorská komora od Forgácha časti územia obcí Madunice, Drahovce, Šulekovo a Červeník za sumu 30 000 zlatých.[12] V tom istom období sa začal stavať aj úplne nový Červeník na miestach, kde stojí doteraz. Meno obce sa vtedy spomína ako Veresvar[13]. Stavba novej pevnosti postupovala rýchlo, v časoch začiatku výstavby dostala nová pevnosť aj meno: Leopoldopolis.[14] Stavební robotníci a remeselníci, ktorí stavali Leopoldov, potrebovali lepšie ubytovanie a životné zázemie a tak bolo pre nich vytvorené sídlisko s názvom Mestečko, ležiace v tesnom susedstve stavby pevnosti. Leopoldov bol dokončený už v roku 1669 a v tom istom roku bola osada Mestečko povýšená na mestečko a dostala mnohé výsady.

Nová leopoldovská pevnosť však do bojov proti Osmanov výraznejšie nikdy nezasiahla, pretože bola všeobecne pokladaná za veľmi ťažko dobytnú. Prvú bojovú skúšku zažila až v roku 1678, keď sa musela brániť Tökölyho kuruckým vojskám, ktoré ju intenzívne obliehali, ale nedobyli[15]. V roku 1683 sa odohrala ďalšia významná udalosť v histórií Červeníka a okolia. Vtedy dal veliteľ Leopoldova podpáliť okolité pôvodné obce Červeník a Šulekovo a neskôr aj Mestečko, aby nemohli slúžiť ako úkryt pre Turkov. Po pominutí nebezpečenstva bolo Mestečko obnovené ale pôvodný Červeník nie. Ten sa teda ďalej rozvíjal už iba na svojom

[11] MARSINA, ref. 10, s. 81.
[12] KLEIMAN, Ladislav - SRDOŠ, Ladislav. *Leopoldov 1669 – 1969.* Leopoldov: MsNV, 1969, s. 52.
[13] ADAMKOVIČ. ref. 8, s. 19.
[14] KLEIMAN – SRDOŠ, ref.12, s. 49.
[15] KLEIMAN - SRDOŠ, ref. 12, s. 61.

novom území. Turci boli krátko nato porazení v bitke pri Viedni a nútení na rýchly ústup z nášho územia.

Aj 18. storočie bolo nepokojné. Forgáchovci z dôvodu pripojenia sa na stranu povstalcov voči kráľovi o svoje majetky prišli. Preto sa od roku 1720 novými a zároveň aj poslednými majiteľmi panstva stal rod Erdödy. Boli to oddaní katolíci, stojaci pevne na strane Habsburgovcov. V roku 1726 sa v Červeníku začalo so stavbou kostola. Ten bol pre nedostatok peňazí úplne dokončený až v roku 1787. Veža kostola bola pristavená v roku 1809.[16] Výrazné zmeny v spoločnosti priniesli až revolučné roky 1848 – 1849. Do bojov, ktoré sa odohrali na Slovenskom území významným spôsobom zasiahol aj samotný Červeník. Práve v ňom boli v roku 1849 ubytované obnovené jednotky Slovenského dobrovoľníckeho zboru pod velením Bernarda Janečku. Tieto jednotky sídlili jednako v budove, kde bola neskôr škola, ale aj v domoch jednotlivých obyvateľov. Muži týchto jednotiek pochádzali zo širšieho okolia Myjavy, ale aj zo samotného Červeníka. Koncom mesiaca január prišiel do Červeníka Ján Francisci a stal sa kapitánom a zástupcom veliteľa. Okrem neho sem prišiel aj Štefan Daxner. Dobrovoľníkom sa podarilo začiatkom februára 1849 dobyť pevnosť Leopoldov. Práve v tom čase do Červeníka prišiel aj predseda Slovenskej národnej rady Michal Miloslav Hodža spoločne s rodinou, aby s velením zboru dobrovoľníkov dohodol ďalší postup. Krátko nato sa veliteľom dobrovoľníckeho vojska stal Francisci a spolu so zborom odtiahli smerom na Komárno.[17]

V roku 1855 bola leopoldovská pevnosť pretvorená na väznicu.[18] Tu našli niektorí Červeníčania svoje zamestnanie ako dozorcovia väzňov. Koncom 19. storočia bolo v Červeníku vykonané katastrálne mapovanie celého chotára obce a zároveň uskutočnená aj rozsiahla komasácia pozemkov. Z pohľadu hospodárstva a rozvoja infraštruktúry regiónu bol dôležitým rok 1876, kedy bola dokončená a do užívania odovzdaná železnica spájajúca Trnavu s Leopoldovom a o pol roka neskôr aj jej pokračovanie do Nového Mesta nad Váhom.[19] V blízkosti Mestečka na červeníckom chotári bola postavená stanica železnice. Na samom konci storočia bola daná do užívania aj trať vedúca priamo do Hlohovca. Železnica poskytla mnohým Červeníčanom dobré zamestnanie na rozličných pracovných pozíciách. Roky nastupujúceho 20. storočia znamenali pre celý Červeník obdobie mimoriadne prudkých zmien, ktoré zasiahli nielen obec samotnú, ale aj každého jej obyvateľa.

V roku 1906 bola postavená aj nová budova stanice *Leopoldov*, ktorá svojmu účelu slúži dodnes. Železnica poskytla mnohým Červeníčanom dobré zamestnanie na rozličných pracovných pozíciách.

Roky na prelome storočí znamenali istý útlm rastu hospodárstva a obchodu, ktorý bol badateľný v druhej polovici 19. storočia. Do tohto vývoja sa neustále negatívne snažilo zasahovať ešte stále hlohovské feudálne panstvo. Červeníka, keďže bol skoro výlučne roľníckou obcou sa tieto pohyby nejako výrazne nedotkli.

---

[16] KLEIMAN - SRDOŠ, ref. 12, s. 263.
[17] ADAMKOVIČ. ref.8, s. 99–101.
[18] KLEIMAN - SRDOŠ. ref. 12, s. 92.
[19] KLEIMAN - SRDOŠ, ref. 12, s. 31–32.

Rovnako nebol zasiahnutý postupnou, i keď pomalou snahou domáceho národného hnutia o vymanenie sa z jarma Maďarov.

Rok 1914 bol rokom vypuknutia Prvej svetovej vojny. Aj keď v obci ani v jej širšom okolí sa nebojovalo, predsa vojna zasiahla do života Červeníka. Mnoho jeho obyvateľov muselo odísť na front a zanechať tak svoje domy a hospodárstva na starosť svojím deťom a manželkám. Z nich 21 sa živých do Červeníka už nikdy nevrátilo[20]. Vojnové roky boli náročné, keďže celé hospodárstvo sa orientovalo iba na vojnu a zásobovanie vojakov. Počas vojny padli za obeť aj kostolné zvony, ktoré poslúžili ako materiál na výrobu zbraní.

Na jeseň roku 1918 sa vojna skončila a 28. októbra bola v Prahe vyhlásená Československá republika. Prvé mesiace nového štátu sa niesli v znamení neistoty a nepokojov, ktoré tesne zasiahli aj obyvateľov Červeníka. Na svedomí ich mala najmä postupujúca maďarská armáda, ktorá sa snažila obsadiť časti už nášho suverénneho územia. V decembri sa im podarilo obsadiť Hlohovec a tak musela na pomoc prísť československá armáda, ktorá mesto oslobodila a cudzích vojakov zahnala. Od nasledujúceho roku, keď sa celková situácia ustálila, sa už začalo v plnej miere úradovať po slovensky aj v Červeníku. Obec odvtedy začala používať poslovenčený názov *Verešvár*[21]. Nasledujúce obdobie bolo jednak v znamení konsolidácie štátnej správy a samosprávy, ale aj sociálnych nepokojov a narastajúcej nezamestnanosti. Najmä v meste Hlohovec sa konali početné štrajky zamestnancov priemyslu, ale aj služieb. Najmasovejšie protestné akcie sa uskutočnili v roku 1920. Tieto pohnuté udalosti ale Červeník vo veľkej miere obišli.

V roku 1919 vzniklo v obci Červeník *Potravné družstvo*[22], ktoré prevádzkovalo v samom centre obce nielen obchod s rozličným tovarom, ale aj neodmysliteľnú krčmu. Družstvo počas svojej existencie až do jeho poštátnenia v roku 1948 prosperovalo. Okrem tohto družstva jestvovalo v obci aj Úverné *družstvo*[23], ktoré vzniklo ako súčasť *Potravného družstva* pod názvom Úsporný spolok a až neskôr sa osamostatnilo. Fungovalo ako ľudová sporiteľňa pre miestnych obyvateľov.

V obci ďalej pôsobilo niekoľko spolkov. Najstarším a aj najvýznamnejším z nich bol *Zbor dobrovoľných ohňohasičov*[24], ktorý po rôznych zmenách názvu pretrval až do súčasnosti. Roky, ktoré nasledovali boli v obci relatívne pokojné, neudiali sa tu významné udalosti. Za zmienku stojí napríklad *Pozemková reforma* v rámci, ktorej bola časť pôvodných *Erdödyovských* panských pozemkov ležiacich v katastri obce prerozdelená obyvateľom, ale vo veľkej miere z neďalekého Leopoldova, vtedy ešte Mestečka[25]. Predstavenstvo obce Červeník žiadalo v roku

[20] Celkový počet obetí bol 24. Pozri: ADAMKOVIČ. ref.8, s. 105.

[21] Ministerstvo vnútra SR – Štátny archív v Bratislave, pobočka Trnava (ďalej len „ŠATT"), fond (ďalej len"f.") Obvodný notársky úrad v Červeníku 1874-1945 (1949) (ďalej len: „ONÚČ"), Správne knihy (ďalej len: „SPK"), Škatuľa. č. 1, Inv. č. 1: Zápisnice obecného zastupiteľstva Červeník 26.02.1903 – 19.12.1927.

[22] ADAMKOVIČ. ref.8, s. 358.

[23] ŠATT, f. ONÚČ, Administratívne spisy (ďalej len: „ADSP"), Šk. č. 9, Inv. č. 131: spis č. 2455/1934.

[24] ADAMKOVIČ. ref.8, s. 221.

[25] ŠATT, f. ONÚČ, ADSP, Šk. č. 9. Inv. č. 124: spis č. 960/1927.

1925 na trati zriadiť železničnú zastávku, čomu nebolo nikdy vyhovené[26]. Okrem toho sa uvažovalo nad elektrifikáciou dediny, čo bolo ale kvôli nedostatku peňazí odložené o niekoľko rokov neskôr. Z plánov, ktoré sa aj skutočne realizovali bola stavba úplne novej školy v 30. rokoch. Táto nová budova nahradila starú, už nevyhovujúcu.

Z obdobia prvej Československej republiky spomeňme ešte jednu udalosť, ktorá sa týkala pomenovania obce. V marci roku 1925 prišlo z vtedajšieho Okresného úradu v Hlohovci nariadenie, aby sa obec, vtedy nazývaná *Verešvár*, rozhodla či sa chce volať Červená či Červené. Obecné zastupiteľstvo rozhodlo v tejto veci jasne. Odmietlo zmenu názvu obce a miesto predložených návrhov odhlasovalo iba úpravu pomenovania na *Verešvár nad Váhom*[27].

Ďalšie dejiny obce pripravili udalosti na konci 30. a začiatku 40. rokov. Situácia v obci cez druhú svetovú vojnu bola relatívne pokojná aj keď napätie i strach tu stále boli.

Vážnejšou sa stala situácia po vypuknutí Slovenského národného povstania v roku 1944. Vtedy sa presúvala aj Trnavská posádka smerom na Nitru. Pri prechode Leopoldovom sa k nej pripojilo aj niekoľko mužov z obce. Okrem nich sa povstania zúčastnilo aj veľa ďalších obyvateľov z okolia. Vlastný front cez Červeník prešiel v samom začiatku apríla 1945, kedy sovietska Červená armáda prišla v smere od Hlohovca a na jeden deň sa zastavila aj v obci, aby zlikvidovala zvyšky nemeckého odporu v blízkosti Žlkoviec. Počas tohto frontového presunu zahynuli priamo v Červeníku aj dvaja civilisti[28].

Obdobie, ktoré nasledovalo po vojne bolo mimoriadne zložité. Ešte zložitejšie obdobie nastalo po zmenách, ktoré priniesol „*Víťazný február*" 1948. Moc v celom Československu, ako aj v Červeníku prebrala komunistická strana a tá vymenila aj predstaviteľov obce. Začalo sa aj tu s budovaním socializmu. Vari najväčšou zmenou v živote dediny bola postupná kolektivizácia pôdy. Roľnícky Červeník a jeho obyvatelia tieto prudké zmeny znášali iba veľmi ťažko. Z vyšších miest sem prichádzali agitátori, ktorí mali presviedčať stredných a malých roľníkov o výhodách kolektívneho hospodárenia na poľnohospodárskej pôde. V lete toho istého roku bolo založené *Strojové družstvo*, ktoré zabezpečovalo pre svojich členov potrebnú strojovú techniku. V tom istom čase dostala obec nové pomenovanie. Dovtedy používané *Verešvár nad Váhom* sa zmenilo na Červeník, ktoré vydržalo do dnes[29]. V roku 1949 vzniklo vlastné, zatiaľ iba maličké prechodné *Roľnícke družstvo* II. typu. V roku 1951 *Jednotné roľnícke družstvo* naozaj vzniklo. Kolektivizácia prebiehala len veľmi pomaly. Proces združstevnenia Červeníka bol zavŕšený až v roku 1960, kedy do JRD vstúpili už všetci roľníci[30].

Okrem už vyššie uvedených udalostí sa v obci toho po vojne udialo skutočne veľa. Rapídne vzrástol počet domov a tým aj počet obyvateľov, boli vybudované

[26] SATT, f. SPK, Šk. č. 1, Inv. č. 1: Zápisnice obecného zastupiteľstva..., s. 355: spis 14//1206/1925.
[27] SATT, ref. 26, s. 344: vec 8//878/1925.
[28] ADAMKOVIČ. ref.8, s. 114.
[29] ŠATT, f. Obvodný úrad MNV v Červeníku 1945–1950 (ďalej len: „OÚMNVČ"), Šk. č. 8, Inv. č. 26: vec 12472/1948.
[30] Obec Červeník, Registratúra obecného úradu, Kronika obce Červeník, roky záznamov 1951; 1960.

mnohé verejnoprospešné budovy, upravené cesty a chodníky a rovnako vytvorené celkom nové, v rámci okrášlenia a prestavby centra obce boli odstránené typické zeleninové pivnice[31] pred domami, ako aj zvonica, ktoré tu stáli dlhé desaťročia. Z pôvodne malej, takmer výlučne roľníckej dedinky vyrástla veľká a moderná obec.

Topografia obce Červeník v roku 1894[32]

Na konci 19. storočia už boli chotárne hranice jednotlivých obcí na Slovensku väčšinou pevne ustálené a v teréne často krát aj viditeľne vyznačené. Nie inak tomu bolo aj v obci Červeník.

Obec mala v sledovanom roku celkovo za susedov 11 obcí a ich 13 katastrálnych území[33]. Zo severozápadu to bola obec *Petova (Peteöfalu)*[34] a severnejšie susedila s *Pečeňadmi (Pecsenyed)*. Zo severnej strany susedil Červeník s obcou *Veľké Kostoľany (Nagy Kosztolány)*, zo severovýchodu s dedinou *Madunice (Madunicz)*. Východným susedom bola obec *Svätý Peter (Szent Péter)*. Juhovýchodne Červeník susedil s mestom *Hlohovec* dobovo tiež *Frašták (Galgócz)*, z juhu to bola dedina *Bereksek (Beregszeg)*[35], z juhozápadnej strany obce *Trakovice (Karkócz)* a Žlkovce (*Zsukocz)*. A napokon zo západu to bola obec *Ratkovce (Ratkócz)*.

Okrem vyššie už menovaných susedov nemožno zabudnúť ešte na jedného. Jeho umiestnenie bolo v skutku atypické a netradičné[36]. *Mestečko (*Újváros*ka)*[37], ktoré bolo a aj je najmladším susedom Červeníka, ležalo prakticky vnorené do chotára obce Červeník v jeho južnej časti. Jeho chotár bol veľmi malý a jeho hranice tesne kopírovali hranicu zastavaného územia. Navyše kataster tohto malého mestečka nebol celistvý, ale rozdelený na dve časti, akoby ostrovy, ktoré „obmýval" chotár Červeníka. Prvá z nich bola vlastná obec, pomenovaná ako *Mestečko I. časť (Ujváros*ka *I. rész)*, druhá časť ležala na východnej strane a okrem Červeníka susedila aj s obcou *Svätý Peter*. Táto časť už netvorila zastavané územie, ale boli tu pozemky Mestečanov.

Aby bol náš výpočet susedov celkom úplný, musíme ešte uviesť jedno ostrovné územie a tým v podstate aj suseda. Na pôvodnej katastrálnej mape je tento sused uvedený pod názvom *Hlohovec II. časť (Galgócz II. rész)* alebo aj ako *Leopoldov (Lipótvár)*. Jedná sa o pôvodnú protiturecku pevnosť s jej najbližším okolím, o ktorej bola reč v predchádzajúcej kapitole. Tá už v tých časoch slúžila ako štátna väznica.

---

[31] Fotografia poslednej zachovanej pivnice viď. Obrázok č. 4)

[32] Na obrázku č. 1 je mapa znázorňujúca stav chotára obce v roku 1894.

[33] ÚAGK, fond (ďalej len „f.") Pôvodný katastrálny operát (ďalej len „PKM"), signatúra: NI 433 (obec Červeník a Leopoldov) rok 1894.

[34] Všetky miestne názvy uvádzame v slovenčine a v zátvorke tak ako sú uvedené na mape, neskôr už iba slovenský tvar.

[35] Dnes Šulekovo, miestna časť Hlohovca.

[36] V našich podmienkach nie je celkom bežné aby nejaká obec alebo mesto ležali v katastri inej obce či mesta. V našom prípade je to z dôvodu vzniku obce Mestečko až v 17. storočí na území, ktoré vtedy zaberal chotár Červeníka.

[37] Dnes Leopoldov.

Samozrejme, vývoj vzájomných hraníc, hlavne s obcou Mestečko, zaznamenal v ďalšom období prudké zmeny.

V druhej časti o dobovej topografií sme vychádzali z jednotlivých mapových listov pôvodnej katastrálnej mapy[38] a stručne a výstižne popísali ich obsah, ktorý sme ak to bolo potrebné na bližšiu charakteristiku, doplnili o údaje z iných zdrojov.

V severozápadnej časti ležal Pečeňadský lesík zvaný *Háj*[39], ktorý čiastočne zasahoval aj na územie obce Červeník. Na severnej a východnej strane sa nachádzala lokalita zvaná *Pol diely a Mlieč (Pol Dili* és *Mlics)*. Podľa mapy a parcelného protokolu sa jednalo hlavne o lesnú pôdu v severnej časti a ornú v časti južnej. V osi sever-juh prechádzala železničná trať spájajúca Bratislavu s Trenčínom. V juhovýchodnej časti prvého mapového listu je pri trati na hranici lesného porastu zobrazená železničná zástavka Madunice s malým osamoteným domčekom. Na juhozápade sa nachádza už spomenutý listnatý lesík, avšak tu na území Červeníka s menom *Andač,* v jeho strede sa nachádza niekoľko lúk. V parcelnom protokole je celé územie pomenované ako *Andač(ské) lúky (Andacs luki)*, cez ne prechádza aj cestička z Červeníka do *Pečeňad*. Najväčším majiteľom pôdy v týchto lokalitách, najmä v lese *Mlieč*, bol gróf František Erdödy z Hlohovca. Okrem neho väčšie celky vlastnila aj samotná obec Červeník. Zvyšok pôdy tvorili parcely drobných vlastníkov[40].

V severnej časti územia obce pri už spomenutej železnici, bol les *Mlieč* a ďalej na východ aj cestička z *Maduníc* vedúca ku železničnej zástavke.

V západnej časti sa pri hraniciach chotára nachádzal Ratkovský les, a východne od nich sa nachádzala lokalita *Líščie jamy (Listye Jami)*, cez ne sa zo severu na juh kľukatil malý vodný kanál. Medzi *Líščími jamami* a železnicou bolo pole s názvom *Kopce a Jahorný* kút (*Kopcze* és *Jahorni* kút). Na východnej strane od trate sa nachádzala roľa s menom *(Urbár) Trávniky (Urbár Trávniki).*

Južným smerom sa nachádzal hon s pomenovaním *Horné Kapustnice (Horne Kapusznicze).* V juhozápadnej časti bola ďalšia cesta, ktorá smeroval z Červeníka do *Ratkoviec*, južnejšie od nej je až do dnes územie nazývané *Rúbanice (Rubanicze)*. Na východ od vážskej železnice prechádzala aj hradskej cesty smerujúcej z *Mestečka* do *Maduníc.*

V podstate v strede chotára ležala stará časť vlastnej obce. Na jej severe ležalo akési návesie (dnes *Mlynská ulica*) tvaru nepravidelného 6-uholníka, ktoré bolo zo štyroch svojich strán lemovaná domami. Táto severná časť Červeníka sa nazývala a aj dnes ľudovo nazýva *Mlyny*, keďže tu bývali v minulosti mlynári, ktorí mali svoje mlyny na rieke Váh[41]. Z tejto časti obce sa vchádzalo na *hlavnú ulicu* obce (dnes *Hviezdoslavova ulica*), ktorá tvorila jadro samotnej dediny.

Na východnej strane katastra obce ležalo niekoľko výbežkov územia. Jeden z nich tesne popri starom ramene Váhu v tvare oblúka, ktorý miestni obyvatelia

[38] ÚAGK, f. PKM, NI 433 (obec Červeník a Leopoldov) rok 1894, mapové listy č. 1 – 9.
[39] Na mape z pochopiteľných príčin nie je uvedený.
[40] ÚAGK, f. PKM, NI 433 – operáty katastrálnej mapy, parcelný protokol, rok 1894.
[41] ADAMKOVIČ, ref. 8, s. 31.

volajú *Malý Vážok*[42]. Na severozápade od tohto honu sa nachádzalo pole *Pol diely a Mlieč*, južne pod ním *Urbár Trávniky*. Na samom východ od tejto hradskej cesty ležala lokalita *Od Malého Vážku (Od malecho vászku)*. Skoro všetky hony a pozemky v tejto časti územia mali charakter ornej pôdy. Výnimkou je azda iba samotný *Malý Vážok*, ktorý tvoril pozostatok mŕtveho vážskeho ramena a preto je na mape vyznačený ako trstinový porast.

Na juhovýchodnej strane sa kľukatila chotárna hranica, ktorá kopírovala na katastrálnej mape bezmenný, ale miestne nazývaný potok Čanov[43], Na tomto liste mapy je vyznačená jediná lokalita a to Čierne blato (*Cserne blato),* ktoré bola taktiež ornou pôdou, ktorá bola obohatená niekoľkými lúkami.

Severne od Čierneho blata prechádzala ďalšia cesta smerujúca zo Žlkoviec do Červeníka (dnes *Družstevná ulica*). Smerom na juh od tejto cesty sa na západnej strane vyskytovalo pole pomenované *Urbárske lúky (Urbarszka luki)*, južne pod ním sa rozprestieral veľký hon *Urbár Starý háj (Urbár sztári* háj) Východne od *Urbára Starý háj* sa nachádzalo tiež rozlohou veľké pole s menom *Pomedzi cesty (Pomedzi ceszti),* ktoré z východnej strany ohraničuje železničná trať. Na východ od dráhy sa nachádzala už spomenutá hradská. Medzi železnicou a hradskou nachádzalo miesto nazvané *Pri Mestečku (Pri mesztecsku)*, Na celej východnej strane od hradskej cesty ležalo obrovské pole *Paradajs (Paradeisz)*. Priestor medzi hradskou, železnicou a druhou odbočkou do obce Červeník v približnom tvare trojuholníka sa nazýva *Za štrekou (Za zselezniczu*). V centrálnej časti bola lokalita *Dolné Konopnice (Dolne Konopnicze).*

Severnú od nej ležala vlastná obec. Do obce smeovali štyri hlavné cesty, prvá *severozápadná* (dnes *Mlynská ulica*). Druhá *severovýchodná* (dnes *Kollárova ulica*), hneď vedľa tejto cesty a železnice bola severne od nej tzv. *Panšula*[44]. Jedná sa o menší pozemok slúžiaci tunajšej škole pri výučbe. Hneď vedľa nej bol hliník.

Z tejto cesty vybiehali dve južne smerujúce odbočky, popri ktorých sa nachádzali taktiež iba malé políčka a niekoľko hospodárskych budov. Prvá z odbočiek (dnes Štúrova ulica) smerovala až za dolný koniec obce, obchádzala z dvoch strán cintorín s kostolom a ústila do v poradí tretej *juhovýchodnej* (dnes *Ulice Osloboditeľov*), hlavnej prístupovej cesty do obce. Druhá z odbočiek (v súčasnosti *Jilemnického ulica*) bola v princípe rovnobežná s prvou odbočkou a do tretej, juhovýchodnej prístupovej cesty do dediny ústila zhora pred cintorínom, v miestach, kde stojí dodnes socha sv. Jána Nepomuckého[45]. Na tejto odbočke existovalo už hospodárskych budov oveľa viac ako na tej prvej. Je to prirodzené, pretože tieto budovy ležali na pozemkoch, ktoré priamo náležali k domom na *hlavnej ulici*. Priestranstvo medzi železnicou a prvou z odbočiek sa nazývalo *Za kostolom (Za Kosztolom).* Na jeho severnej strane bola štrková baňa a v blízkosti, južne pod ňou, železničný strážny domček.

Obecný kostol Obetovania Panny Márie, stojaci uprostred cintorína, sa nachádza v juhovýchodnom cípe intravilánu obce. Územie cintorína bolo a aj je

[42] ADAMKOVIČ, ref. 8, s. 49.
[43] ADAMKOVIČ, ref. 42.
[44] Z nemeckého „Baumschule" čo znamená stromová škôlka.
[45] Osobný terénny výskum.

ohraničené už uvedenými dvoma odbočkami a spomenutou prístupovou cestou z *Mestečka*, ktorá ďalej pokračovala do dediny, a zo severu malou priekopou. V týchto miestach začínala odbočná ulica (teraz *Ružová ulica*) do časti, ľudovo nazvanej *Dolné Búdy* resp. *Rozmarínová ulica*[46], ktorá sa rozprestierala južne od prístupovej cesty z *Mestečka*. V tejto južnej časti obce sa nachádzalo aj niekoľko obytných domov. Ulica prechádzala celým týmto dolným koncom dediny a ústila do hlavnej ulice na jej južnom konci. Táto úzka ulička má značne nepravidelný tvar, ktorý sa mierne podobá na položené písmeno „L". Okrem domov tu boli taktiež záhrady a niekoľko hospodárskych stavieb.

Hlavná, tretia prístupová cesta (dnes *Ulica Osloboditeľov*) ústila takmer kolmo do *hlavnej ulice* v obci v jej dolnej časti. Na tejto významnej ceste sa veľa objektov vdobe vzniku mapy nenachádzalo. Od svojho kríženia so železnicou v juhovýchodnej časti mapy, pokračuje postupne na sever až ku kostolu. Z oboch strán bola lemovaná poľami. Vo svojej prvej tretine dĺžky sa na jej východnej strane nachádzalo súsošie Sedembolestnej Panny Márie[47]. Keď sa táto cesta blížila k intravilánu, na jej ľavej strane ležalo malé štrkovisko. Neskôr prechádzala okolo cintorína, ktorí sme spomenuli vyššie, v týchto miestach sa postupne otáčala doľava a pokračujúc do obce. Na jej pravej strane, práve v onom mieste ohybu sa nachodila malá a plytká vodná plocha, ktorú tunajší volali *Barinka*.

Poslednou, štvrtou cestou vedúcou do Červeníka (dnes *Družstevná ulica*) bola *juhozápadná* cesta z obce Žlkovce. Do dediny vchádzala rovnako v tých miestach, ako ulička prechádzajúca cez *Dolné Búdy*, teda na južnom konci *hlavnej ulice*, avšak na jej náprotivnej strane. Na tejto ceste sa nachádzali domy iba na jednej strane a aj to v miestach blíženia sa k svojmu ústiu do *hlavnej ulice.*

Hlavná ulica Červeníka (dnes *Hviezdoslavova ulica*) je približne rovnobežná so železničnou traťou, ktorá prechádza popri intraviláne obce. Jednalo sa o širokú ulicu s hustou radovou zástavbou. Jej dĺžka je približne 360 m a šírka okolo 40 m[48]. Domy sú tu aj dnes väčšinou navzájom pospájané a vytvárajú jednotný priečelný rad. Boli pre ne typické relatívne dlhé a úzke dvory, v ktorých sa nachádzali ďalšie samostatné domy vzájomne spojené. Znamenalo to teda, že mali iba jeden spoločný vchod z ulice. Takýto charakter zástavby bol badateľný na oboch stranách *hlavnej ulice*. Pred takmer každým domom stála pivnica na zeleninu s typickými výpustkovými vstupmi do nich[49].

Západná strana ulice bola takmer úplne kompaktná od južného až po jej severný koniec, za ktorým sa nachádzalo už zmienené návesie. Zato na východnej strane sa vyskytovali až dve odbočky, prvou z nich bolo už spomenuté vyústenie tretej prístupovej cesty do obce v smere od *Mestečka*. Druhá odbočka sa nachádzala približne v strede hlavnej ulice, jednalo sa o krátku ulicu, na ktorej existovala však hustá domová zástavba na jej oboch stranách a dokonca aj uprostred nej sa ťahal rad domov. Táto krátka ulica sa medzi obyvateľmi nazýva aj *(Prostredné) Búdy*[50].

---

[46] ADAMKOVIČ. ref. 8, s. 31.
[47] Osobný terénny výskum.
[48] Vlastný terénny výskum s použitím GPS zariadenia.
[49] HROMADOVÁ. ref.5, s. 215.
[50] ADAMKOVIČ. ref.8, s. 31.

V mieste tejto druhej odbočky sa uprostred *hlavnej* dedinskej *ulice* nachádzala budova zvonice.[51]

Na východe chotára sa nachádzal *Starý Váh (Ó Vág)*. Na severozápadnej strane pokračovala lokalita *Od Malého Vážku*, na východ od nej až ku pravému brehu Váhu sa vyskytovalo menši územie s menom *Medzi Váhmi (Medzi vahi)*. Úplne na severovýchode, na ľavom brehu Váhu bola lokalita *Urbárská sihoť (Urbárszká sziget)*, ktorá bola celkom odtrhnutá od chotára Červeníka a prístupná iba z opačnej strany rieky.

Na južnej strane katastra obce ležal *Vlčí* resp. *Farkašov* kút (Farkas kút), na východ od neho prechádzala železnica, a na jej východnej strane v blízkosti chotárnych hraníc Červeníka ležala železničná stanica s niekoľkými budovami, ktoré sa vyskytovali na pozemku železnice. Stanica sa v tom čase nazývala *Hlohovec Leopoldov (Galgocz Lipotvár)*. Od stanice viedla cesta do Mestečka, ktorá zároveň tvorila katastrálnu hranicu. Územie tvorilo v prevažnej miere poľnohospodárska pôda a obvod dráhy.

Na juhovýchodnej strane chotára Červeníka sa nachádzali aj dve enklávy a to územie Mestečka a enkláva Hlohovca – pevnosť Leopoldov. Medzi nimi ležali *Trolasky (Trulaszky)*.

Topografia a vývoj územia obce od roku 1895 do roku 1918

Počas tohto obdobia došlo k viacerým zmenám či už chotárnych hraníc Červeníka, ale dokonca aj jeho susedov. Prvá zmena hraníc prebehla v roku 1898, kedy bol hon *Trolasky* pričlenený k obci *Mestečko* (*Mestečko I. časť*) a územie s názvom *Prekopávané* pričlenené k *Mestečku II. časť*. Odôvodnené to bolo faktom, že všetky pozemky v zmienených honoch patrili výlučne obyvateľom Mestečka. Obec Červeník tak stratila celkovo 43 KJ a 1563 KS[2], tvoriacich ornú pôdu, ktoré takto získalo Mestečko. Okrem tohto bolo k *Mestečku* pričlenené aj územie dosial patriace obci *Bereksek* s názvom *Mestecký hon (*Újváros*ka dűlö),* ktoré ležalo južne pod *Mestečkom*[52]. Týmto sa *Mestečko I. časť*, značne územne rozšírilo. Prestalo byť len malým ostrovom v katastri Červeníka a stalo sa zároveň aj západným susedom *Leopoldova.* Zároveň sa skrátila vzájomná hranica červenického a berekseckého chotára o viac ako polovicu.

Druhá, omnoho menšia zmena hraníc nastala už v roku 1900. Pri nej naopak k chotáru Červeníka pribudlo maličké územie o rozlohe niečo vyše 1 KJ. Ktoré sa nachádzalo v cípe honu *Paradajs* južne pod pevnosťou v susedstve onoho spojovacieho kanála[53]. Pozemok, ktorý doposiaľ patril k *Leopoldovu*, mal tvar zvláštneho štvoruholníka pripomínajúceho zakrojený trojuholník.

V roku 1902 sa uskutočnila ďalšia menšia zmena hraníc, tentoraz s obcou *Mestečko*. Červeník týmto opäť stratil časť svojho územia. V rámci zmeny hranice bol odtrhnutý malý močiar, ležiaci v časti *Paradajs*, na rohu severovýchodnej

[51] Na obrázku č. 3 sa nachádza mapka na ktorej je znázornená zastavaná časť obce Červeník aj číslami domov podľa stavu z roku 1894.

[52] ÚAGK, f. PKM, NI 433 – operáty katastrálnej mapy, popis hraníc z roku 1899.

[53] ÚAGK, f. PKM, NI 433 – operáty katastrálnej mapy, popis hraníc z roku 1900.

chotárnej hranice s *Mestečkom I. časť* a *Trolaského mosta*, ktorý bol na ceste vedúcej do pevnosti[54].

V poradí štvrtá zmena katastrálnej hranice, znamenala znovu pre obce Červeník stratu územia. Dotknuté územie sa nachádzalo v hone s menom *Pri Mestečku*. Jednalo sa tu o skoro obdĺžnikový lán zeme, zo severu, východu a už aj z juhu ohraničený prvou časťou obce *Mestečko*. Zo západu vznikla nová hranica, ktorú tvorila časť cesty vedúcej z *Mestečka* k železničnej stanici. K tejto zmene došlo na základe ministerského rozhodnutia tesne pred začiatkom prvej svetovej vojny v roku 1914. Chotár Červeníka tým stratil vyše 6 KJ zeme[55].

Ako si možno všimnúť, Červeník prišiel za obdobie dlhé ani nie 17 rokov celkovo o pôdu o výmere vyše 50 KJ. Jeho územné zisky činili iba vyše jedného jutra zeme.

Tabuľka 1: Zmeny rozlohy častí chotára obce Červeník od roku 1895 do 1918

rok zmeny	časť, ktorej sa týka zmena	*pôvodný majiteľ / nový majiteľ*	*rozloha dotknutého územia v KS²*	*rozloha dotknutého územia v m²*
1898	Trolasky, Prekopávané	Červeník / Mestečko	70363	254010
1900	Paradajs časť	Hlohovec / Červeník	2353	8494
1902	Paradajs časť	Červeník / Mestečko	cca. 700	cca. 2500
1914	Pri Mestečku časť	Červeník / Mestečko	10150	36641

V otázke zmien susedov Červeníka je potrebné uviesť dve udalosti. Prvou bolo zlúčenie obcí *Petova* s obcou *Pečeňady* v roku 1904, tým vznikla jediná dedina s menom *Petova*. Druhou oveľa zaujímavejšou, bolo pričlenenie *Leopoldova (Hlohovec II. časť)* k *Mestečku* v roku 1906. Toto katastrálne územie ostalo zachované neporušené a bolo pomenované ako *Mestečko III. časť*[56]. Obec *Mestečko* tak získala nielen ďalšie územie do chotára, ale aj pevnosť v ktorej sa okrem štátnej väznice nachádzala aj malá nemocnica slúžiaca aj verejnosti.

[54] UAGK, ref. 53, popis hraníc z roku 1902.
[55] UAGK, ref. 53, popis hraníc z roku 1914.
[56] ÚAGK, f. PKM, NI 433 (obec Červeník a Leopoldov) rok 1894, mapové listy č. 1,2,9.

V období od vykonania katastrálneho mapovania až do konca prvej svetovej vojny je badateľných niekoľko zmien, ktoré sa udiali či už rovno v dedine alebo v rámcoch jej chotára.

Ako prvú, ktorá sa dotýka celej obce je zmena jej názvu. Dovtedy používaný oficiálny názov obce *Vörösvár* bol v roku 1907 zmenený na *Vágvörösvár.* Podobným spôsobom sa zmenil názov i jeho dvoch susedov, obce Madunice a Svätý Peter[57].

Vari najvýznamnejšou zmenou charakteru krajiny v chotári bola výstavba odbočky železnice z Leopoldova do Hlohovca, ktorá sa uskutočnila ešte v rokoch 1897-1898. Jej trasa začínala severne za stanicou v hone *Pri Mestečku,* kde sa stáčala na severovýchod, preťala hradskú cestu medzi *Mestečkom* a *Madunicami* a obchvacovala *Mestečko* z jeho severnej strany. Takto pokračovala ďalej až k pevnosti *Leopoldov*, ktorú tiež obišla severnou stranou a mierne sa stočila na juhovýchod a pokračovala cez *Váh* až do *Hlohovca*.

V tomto období došlo ku segregácií viacerých už aj tak malých parciel čo malo jednak vplyv na využívanie pôdneho fondu, ale aj sociálne postavenie najmä vlastníkov týchto malých pozemkov.

Kým v roku 1894 bolo v dedine celkovo 145 nespáliteľných, teda murovaných domov. V období do roku 1918 badať nárast ich počtu. Na hornom konci obce bolo postavených spolu šesť domov, tri z nich ako prístavby už k jestvujúcim. Na hlavnej ulici vznikli prístavbou 3 nové domy. Na dolnom konci obce bol pristavený iba jeden dom. Spolu sa tak v intraviláne postavilo 10 domov. Okrem nich boli pri železničnej stanici postavené 3 nové domy a jeden strážny domček na novej trati do Hlohovca pri priecestí na hradskej ceste[58].

Topografia a vývoj územia obce od roku 1918 do roku 1948

Ako sme už spomenuli mestecký chotár zaberal pôvodne len veľmi malé územie, ktoré tvorila výlučne samotná obec. Iba na prelome 19. a 20. storočia a v rokoch nasledujúcich došlo postupne k jeho zväčšeniu na úkor chotárov obcí *Bereksek* a Červeník. *Mestečko* získalo to, čo je typické pre takmer každú obec, vlastnú poľnohospodársku pôdu, ktorú predtým nemalo. Avšak je nutné poznamenať, že obyvateľstvo Mestečka sa živilo v inom ako poľnohospodárskom sektore. Mnoho jeho obyvateľov pracovalo na železnici, v trestnici alebo v liehovare, ktoré ležali neďaleko obce. Z tohto dôvodu by sa mohla zdať orná pôda pre *Mestečko* a jeho obyvateľov nepotrebná. Ale nie je tomu celkom tak. Z postavenia *Mestečka*, ktoré pomaly získavalo mestský charakter, vyplývali aj možnosti jeho ďalšieho rastu. A nato aby mohlo rásť a rozvíjať sa, nutne potrebovalo nové územia. Tie našlo u svojich dvoch susedov *Berekseku* a Červeníka.

Mestečanom už bolo *Mestečko* malé a tak si začali stavať svoje nové domy na pozemkoch, ktoré síce patrili im, ale ležali v chotári cudzej obce Červeník. Podobná bola situácia aj s liehovarom, ktorý vyrástol v chotári obce *Bereksek*, na druhej strane železnice v mieste, ktoré sa nazýva *Farkaš kút*[59]. Zaujímavé ale je, že

[57] UAGK, ref. 56.

[58] UAGK, ref. 56, mapové listy č. 1 – 9.

[59] ŠATT, f. Okresný úrad v Hlohovci (1921) 1923–1945 (1959) (ďalej len: „OÚHC“), Šk. č. 147, Inv. č. 309: Pripojenie časti chotára Červeník k Leopoldovu, spis č. 4220/1931.

ani železničná stanica, ani väznica a dokonca ani onen liehovar neboli pomenované podľa Mestečka, ale niesli si v názve *Leopoldov*. A pritom každé z nich ležalo v katastri inej obce[60]. Predstavení *Mestečka* sa snažili túto zvláštnu a zároveň komplikovanú situáciu vyriešiť žiadosťou o pripojenie ďalších čiastok chotárov obcí *Bereksek* a Červeník do toho svojho.

Prvý pokus o vykonanie tohto zámeru sa uskutočnil pár rokov po skončení vojny a vzniku Československa. Už v rokoch 1921 a 1922 žiadali predstavitelia *Mestečka* zmenu hranice v ich prospech. Vtedy požiadali Okresný úrad v Hlohovci aby bola k *Mestečku* pripojená oblasť tzv. Železničnej kolónie spoločne so zvyškom *stanice Leopoldov* ako aj územie v jej blízkosti. Ďalej to mali byť pozemky za *Mestečkom* siahajúce k odbočke železnice do *Hlohovca*. Chotár *Mestečka* by tým siahal až po železničnú trať Bratislava – Trenčín a tiež Leopoldov - Hlohovec.

Červeník, teda jeho obecné zastupiteľstvo sa v roku 1923 proti takejto zmene ostro ohradilo. Argumentovalo skutočnosťou, že Červeník je výhradne roľnícka obec a preto si nemôže dovoliť stratiť už nijakú časť zo svojho chotára a tým pádom aj príjmy plynúce z pozemkovej dane[61]. Zvláštnosťou je, že táto žiadosť *Mestečka* o pričlenenie ako aj ďalšie písomnosti k tejto záležitosti sa na okresnom úrade údajne stratili a preto nebola nikdy riadne vybavená[62].

Druhý pokus *Mestečka* o zmenu vzájomných hraníc sa začal v roku 1928, keď zástupcovia obce podali opätovnú žiadosť na okresný úrad o pričlenenie častí chotára susedných obcí *Bereksek* a Červeník[63]. V nej sa už jednalo o územia nielen medzi samotným *Mestečkom* a oboma železničnými traťami, ale aj o parcely, ktoré v rámci pozemkovej reformy panskej pôdy Erdödyovcov pripadli obyvateľom *Mestečka*. Tieto pozemky ležali za traťou v lokalite *Paradajs*. Tu sa zástupcovia opreli aj o mnohé žiadosti obyvateľov žijúcich na onom dotknutom území, ktorí si výslovne želali patriť pod správu obce *Mestečko*. K tejto veci boli na jednanie prizvaní aj zástupcovia obce Červeník a *Bereksek*. Predstavitelia Červeníka a *Berekseku* tento návrh odmietli a podali voči nemu protest.

V nasledujúcom roku *Mestečko* vypracovalo návrh novej hranice s Červeníkom, ktorá začínala pri styku starej hranice Červeníka s chotárom *Berekseku* a *Mestečka*. Bola vymedzená západnou stranou železnice Bratislava – Trenčín, neskoršie táto postupovala na sever a prešla na jej východnú stranu aby sa ihneď napojila na pôvodnú hradskú, vtedy už štátnu cestu Bratislava – Jablunkov. Hranica šla po tejto ceste ďalej na sever až k miestu, kde bol roh hranice tzv. farských polí (približne v línií, kde sa nachádzal železničný strážny domček pri Červeníku). Tu sa hranica obrátila na juhovýchod a pokračovala priamo až k miestam hraničného medzníka s *Mestečkom II. časť*, odtiaľ už len malý kúsok kopírovala hranicu

[60] Katastrálny úrad Trnava, Správa katastra Hlohovec, Pozemková kniha Červeník, Katastrálne mapy, mapový list č. 8, rok 1907 + zaznamenané úpravy.

[61] ŠATT, f. ONÚČ, SPK, Šk. č. 1, Inv. č. 1: Zápisnice obecného zastupiteľstva..., vec 10//4987/1923.

[62] Pri našom výskume sme na žiadne materiály, ktoré by sa onej veci týkali, nenarazili. Zaujímavé je aj to, že celkove dokumenty z tohto obdobia sa vo fonde Okresného úradu v Hlohovci I. nachádzajú v menšej miere.

[63] ŠATT, f. OÚHC, Šk. č. 147, Inv. č. 309: Pripojenie časti..., spis č. 4220/1931.; ŠATT, f. Obvodný notársky úrad v Leopoldove 1870–1945 (1951), Šk. č. 5, Inv. č. 3.

s oným územím severovýchodným smerom, aby sa dostala ku hranici s obcou *Svätý Peter*.

O rok neskôr rozhodol Okresný úrad v Hlohovci v zmienenej veci v prospech *Mestečka* a pripojil územie, ktoré je vymedzené hore popísanou hranicou okrem územia v tzv. farských poliach. Hranica katastra teda neprechádzala po ich pozemkovej hranici, ale o niečo južnejšie po poľnej ceste kolmej na štátnu cestu, ktorá tvorila akési pokračovanie cesty vedúcej do Červeníka. Táto hranica rovnako ako tá vyššie uvedená postupovala na juhovýchod až k miestu, kadiaľ prebiehala hranica s druhou časťou *Mestečka* a postupujúc po nej smerom na sever až severovýchod sa dopracovala až ku chotárnej hranici so *Svätým Petrom.* Takýmto rozhodnutím by Červeník zo svojho chotára stratil vyše 303 KJ resp. 166 ha a ostalo by mu tým pádom takmer 1746 KJ resp. 1007 ha.

Obecné zastupiteľstvo Červeníka toto rozhodnutie nevzalo na vedomie a následne sa voči nemu odvolalo, údajne ale po lehote na odvolanie. Zároveň tu vyslovilo kompromisnú požiadavku aby sa novou hranicou katastrov stala trať železnice z Leopoldova do Hlohovca, ktorá tvorí akúsi prirodzenú deliacu čiaru[64]. Keby nová hranica viedla tadiaľto, červenícky kataster by stratil plochy o výmere cca. 150 KJ resp. 87 ha.

Krajinský úrad v Bratislave, ktorý vo veci následne rozhodoval ako druhostupňová inštancia, vytkol hlohoveckému okresnému úrade viaceré procesné nedostatky a chyby a požadoval ich nápravu, bez ktorej by bolo jeho nariadenie o pripojení bezpredmetné a neplatné. Tieto nedostatky boli ale napravené a Krajinský úrad nakoniec rozhodol tak, že odvolanie Červeníka je neodôvodnené a výmer Okresného úradu v Hlohovci v onej veci platný[65].

Mohlo by sa zdať, že celá záležitosť sa týmto skončila v prospech *Mestečka* a neprospech Červeníka. Ale táto vec sa naťahovala ďalej.

Po vzniku Slovenského štátu v roku 1939, vydalo Ministerstvo vnútra rozhodnutie o potvrdení tejto zmeny hraníc načo sa obec Červeník, reprezentovaná vládnym komisárom, voči takémuto výmeru odvolala na Najvyšší správny súd. Pretože považovala toto rozhodnutie za tendenčné a jednostranne poškodzujúce záujmy Červeníka[66]. Ako bolo v tejto záležitosti naložené presne nevieme. Pravdepodobne bola odložená na neskoršie obdobie, keďže v Európe vypukla druhá svetová vojna.

Definitívnu bodku za celou touto dlho ťahajúcou sa vecou dal až rok 1948. K záveru roka prišlo ku konečnej zmene hraníc chotára Červeníka na základe rozhodnutí Povereníctva financií a Povereníctva spravodlivosti. Jednalo sa prakticky iba o potvrdenie stavu, ktorý nastolili výmery Okresného úradu v Hlohovci z rokov 1930 a 1939[67].

Počas tohto 30. ročného obdobia udialo sa v Červeníku mnoho zmien, ktoré znamenali jeho rozvoj a rozširovanie. Pôvodný Červeník tvorený iba hlavnou

[64] ŠATT, f. ONÚČ, SPK, Šk. č. 1, Inv. č. 3: Zápisnice obec. zastupiteľstva 02.05.1930 – 21.03.1939, s. 2.
[65] ŠATT, f. OÚHC, Šk. č. 147, Inv. č. 309: Pripojenie časti..., spis č. 4220/1931.
[66] ŠATT, f. ONÚČ, SPK, Šk. č. 1, Inv. č. 4: Zápisnice obec. zastupiteľstva 21.03.1939 – 1945, s. 27, 76.
[67] ŠATT, f. OÚMNVČ, Šk. č. 8, Inv. č. 26: Zmena hraníc obce, rok 1948.

ulicou, ktorú dopĺňalo niekoľko domov na jeho dolnom a hornom konci a v časti *Búdy* sa v týchto rokoch začal rozširovať o nové zastavané časti.

Ako prvá vznikla celkom nová ulica, ktorá vyrástla v priestore z východu vymedzenom železnicou smerujúcou do Trenčína, zo západu cestou, ktorá viedla od *Mestečka* do starej dediny a zo severu veľkou štrkovou baňou. Táto ulica bolo takmer rovnobežná s traťou a na oboch svojich koncoch bola slepá, preto k nej viedla spojovacia ulička, ktorá ústila do onej cesty k pôvodnému Červeníku. Táto ulica dostala v roku 1923 pomenovanie *Nová ulica*[68] *(*dnes *Sládkovičova ulica)*. Okrem nej sa nové domy postupne stavali aj na prístupovej ceste od *Mestečka* (dnes *Ulica Osloboditeľov*). Aj na opačnej strane cesty vedúcej na Žlkovce, niekoľko nových domov bolo postavených aj na tzv. *Rozmarínovej ulici* (dnes *Ružová*) a na pôvodne poľnej ceste smerujúcej na juh, ktorá sa nachádzala medzi *Dolnými búdami* a hlavnou cestou do obce od *Mestečka*. Nová výstavba sa uskutočnila samozrejme aj na hornom konci dediny[69]. Všeobecne ale treba konštatovať, že stavebný ruch nebol v tejto dobe až taký búrlivý. Takmer všetky nové domy boli prízemné s malým počtom izieb, ktorý sa pohyboval medzi dvomi až štyrmi. Výnimkou z tohto všeobecne platného úzu bol dom *Antona* Šmeringu, ktorý v obci zastával funkciu riaditeľa školy, postavený v roku 1936. Tento dom bol vlastne menšou vilkou stojacou na veľkom pozemku pri ceste z *Mestečka*.

Trochu odlišná bola situácia v časti chotára, ktorí tesne susedil s *Mestečkom*. Parcely a aj domy, ktoré na nich vyrastali patrili síce v mnohých prípadoch Mestečanom, ale keďže ležali v chotári Červeníka zákonite patrili pod správu Červeníka.

Domy sa tu stavali v už spomenutej Železničnej kolónii, ktorá sa rozprestierala medzi železnicou a pôvodnou hranicou *Mestečka*, ktorú v 20. rokoch tvorila cesta z *Mestečka* ku stanici. Túto časť Červeníka tvorili tri ulice, skoro kolmé na menovanú cestu aj na trať[70]. V roku 1923 boli pomenované *Prvá*, *Druhá* a *Tretia ulica*[71]. Bývali tu hlavne zamestnanci Československých dráh. Celkovo bolo v tejto kolónii do jej pričlenenia k *Mestečku* postavených takmer 50 domov.

Okrem tejto kolónie bola výstavba nových rodinných domov sústredená aj pozdĺž štátnej cesty smerujúcej do *Mestečka* za železničným priecestím a na bývalej roly nachádzajúcej sa severne od *Mestečka* ohraničenej z hora železnicou. Celkový počet domov, ktoré boli postavené v týchto dvoch častiach, počas ich príslušnosti k obci Červeník, mohol byť okolo 20.

Keďže sa ale títo obyvatelia „cítili byť viac občanmi *Mestečka* ako Červeníka", bola aj z ich podnetu iniciovaná snaha o odtrhnutie tohto územia, ktorej priebeh a výsledky sú stručne popísané v predchádzajúcej časti našej práce. Na záver ešte dodajme, že odtrhnutím týchto častí chotára stratila obec Červeník dohromady okolo 80 domov.

---

[68] ŠATT, f. ONÚČ, SPK, Šk. č. 1, Inv.č. 1: Zápisnice obec. zastupiteľstva..., s. 313, vec 6//3988/1923.

[69] Obec Červeník, Registratúra obecného úradu, Evidencia stavebných povolení, roky 1935 – 1948.

[70] Katastrálny úrad Trnava, Správa katastra Hlohovec, Pozemková kniha Červeník, Katastrálne mapy, mapový list č. 8, rok 1907 + zaznamenané úpravy.

[71] ŠATT, f. ONÚČ, SPK, Šk. č. 1, Inv.č. 1: Zápisnice..., s. 313, vec 6//3988/1923.

Vráťme sa ale späť do materskej obce Červeník. Okrem výstavby už vyššie spomenutých domov, ktoré rozšírili obecný intravilán hlavne juhovýchodným smerom, bol v roku 1925 priamo v centre obce, na križovatke hlavnej ulice a cesty z *Mestečka* postavený pamätník padlým červenickým vojakom v prvej svetovej vojne[72].

Koncom 20. rokov bola obci ponúknutá výstavba verejného osvetlenia a elektrických rozvodov po celej dedine, čo ale zastupiteľstvo obce neschválilo kvôli zamýšľanej výstavbe novej školy na ktorú potrebovalo nemalé finančné čiastky[73].

Nová školská budova bola pre Červeník veľmi potrebná, pretože tá stará ležiaca na hornom konci obce už z kapacitných, ale ani z bezpečnostných dôvodov pre potreby školy nevyhovovala. Začiatkom roka 1935 sa v obci hľadal vhodný priestor pre novú školu. Ten sa napokon našiel v priestore zvanom *Barinka*[74]. Toto územie bolo potrebné pred začiatkom výstavby dôkladne odvodniť a tak sa pri cintoríne vybudoval odvodňovací jarok ústiaci do Bane. Až keď bola barina vysušená, mohlo sa začať stavať. Výstavba postupovala bez väčších problémov a tak na jeseň roku 1938 bola nová škola odovzdaná do užívania. Budova novej školy tvorila jeden veľký poschodový blok s piatimi triedami[75]. Toto bol vari najväčší stavebný počin uskutočnený v Červeníku v prvej polovici 20. storočia, ktorý okrem iného znamenal aj konsolidáciu vo vzdelávaní detí v obci.

Ďalším činom, ktorý znamenal všeobecný rozvoj dediny, bola jej celková elektrifikácia. Tá sa uskutočnila počas vojny v roku 1942[76]. Bola to prvá a základná inžinierska sieť znamenajúca ďalšie napredovanie a rast obce.

Medzi významné stavby v obci ešte možno zaradiť novú budovu Potravného družstva[77], ktorá vyrástla na mieste pôvodnej budovy na rohu *hlavnej ulice* a ulice do *Búd*. Táto novostavba bola dokončená v roku 1937 a okrem pôvodnej krčmy sa tu nachádzala aj veľká spoločenská sála.

V extraviláne obce, okrem už spomenutej rozsiahlej zmeny chotárnej hranice, k veľkým zmenám neprišlo. Za zmienku stojí azda zabratie a následné rozparcelovanie väčšiny pozemkov panstva *Viléma Erdödyho*, ktoré ležali v chotári Červeníka na konci 20. rokov. Tieto ale boli prerozdelené výlučne obyvateľom obce *Mestečko*[78].

Na koniec tejto podkapitoly uveďme ešte zmenu názvu obce. Ako bolo spomenuté, v roku 1925 došlo k úprave pomenovania obce z *Verešvár* na *Verešvár nad Váhom*[79], aby nebola obec zamieňaná s iným *Verešvárom*, ktorý sa nachádzal v blízkosti Zlatých Moraviec (dnes Červený Hrádok). V roku 1948 okrem radikálnych zmien v štáte a spoločnosti došlo aj premenovaniu viacerých obcí na

[72] ŠATT, f. ONÚČ, SPK, Šk. č. 1, Inv.č. 1: Zápisnice obec. zastupiteľstva..., s. 334, vec 3//510/1925.
[73] ŠATT, f. ONÚČ, SPK, Šk. č. 1, Inv.č. 2: Zápisnice obecnej rady, s. 53.
[74] ŠATT, f. ONÚČ, SPK, Šk. č. 1, Inv.č. 3: Zápisnice obec. zastupiteľstva 1930 – 1939, s. 225.
[75] ADAMKOVIČ. ref.8, s. 122–123.
[76] ŠATT, f. Miestny národný výbor v Červeníku 1951–1990 (ďalej len: „MNVČ“), ADSP, Šk. č. 12, Inv. č. 135: Volebný program MNV 1968 – 1972.
[77] Obec Červeník, Registratúra obecného úradu, Evidencia stavebných povolení, záznamy z roku 1936.
[78] ŠATT, f. ONÚČ, ADSP, Šk. č. 9, Inv. č. 124: spis č. 960/1927.
[79] ŠATT, f. ONÚČ, SPK, Šk. č. 1, Inv. č. 1: Zápisnice obec. zastupiteľstva..., s. 344, vec 8//878/1925.

Slovensku, najmä tých, ktoré nemali slovensky znejúce meno. Vtedy bol *Verešvár nad Váhom* premenovaný na Červeník a tento názov nesie doposiaľ. V tom istom roku bol premenovaný aj *Bereksek* na Šulekovo a *Mestečko* na *Leopoldov*[80].

Topografia a vývoj územia obce od roku 1948 do 1960

Prudké spoločensko-politické zmeny a hegemónia komunistickej strany v Československu od roku 1948 so sebou priniesli okrem mnohých negatív i celý rad pozitívnych impulzov, ktoré sa prejavili i v Červeníku. Ak uvážime v akom stave sa nachádzala obec v medzivojnovom období. Najmä z pohľadu nárastu počtu domov a ich obyvateľov, rozvoja urbanizácie a celkovej kvality života v nej, musíme konštatovať, že tempo tohto rastu bolo malé. Obec mala podľa výsledkov sčítania ľudu v roku 1950 celkovo 1362 obyvateľov a 269 domov[81]. Výrazný rozvoj obce je preto badateľný až po skončení druhej svetovej vojny.

V sledovanom 12 ročnom období ku žiadnej zmene katastrálnej hranice nedošlo. Zato sa však zmenili niektorí susedia obce. Konkrétne to boli obce Šulekovo a *Svätý Peter*, ktoré boli v roku 1953 pripojené k mestu *Hlohovec*[82]. Ich pôvodné katastrálne územia ale ostali zachované.

Počas tejto doby prežila nielen samotná obec, ale i jej chotár búrlivý stavebný ruch. Od začiatku 50. rokov sa postupne začali upravovať všetky obecné cesty navážaním štrku a kameniva. Takéto úpravy ciest nemali samozrejme dlhý účinok a pretože bola nevyhnutná ich častá údržba.

V roku 1953 sa začalo s výstavbou štátnej hradskej cesty Bučany – Madunice (dnes štátna cesta I/61)[83]. Táto cesta prechádzala aj červeníckym chotárom, tak že šikmo obchádzala vlastnú dedinu od západu na severovýchod, nadjazdom prekročila železnicu a kúsok za ňou sa spojila so starou hradskou, ktorá viedla od *Leopoldova* do *Maduníc*. Cesta mala betónový povrch a vytvorila tak dôležitú a rýchlu spojnicu medzi *Trnavou* a *Piešťanmi*. Dokončená bola v roku 1956. Počas jej výstavby bola zväčšená a prehĺbená štrková baňa v dedine, z ktorej sa na cestu ťažil štrk, ale boli aj poškodené niektoré cesty v obci, ktoré neskôr museli byť opravené[84].

V roku 1956 sa začala aj výstavba *vodného diela Madunice*, ktoré výrazným spôsobom zmenilo charakter toku rieky *Váh*. Tejto stavbe muselo ustúpiť cca. 15 ha pôdy z obecného chotára, na ktorej bola vybudovaná časť odpadového kanálu z vodnej elektrárne[85].

---

[80] Vyhláška Povereníctva vnútra č. A-311/16-II/3-1948.

[81] *RETROSPEKTIVNÍ lexikón obcí ČSSR 1850-1970 I. diel / 2. časť*. Praha : Federální statistický úřad, 1978, , s. 960–961.

[82] Dostupné na internete: <http://www.hlohovec.sk/historia.phtml?id3=30593&id2=0> [24.11.2014].

[83] ŠATT, f. MNVČ, Zápisnice rady, pléna a komisií MNV (ďalej len: ZRPK"), Šk. č. 1, Inv. č. 8: zápisnica pléna z 03.01.1955.

[84] ŠATT, f. MNVČ, ZRPK, Šk. č. 1, Inv. č. 10.

[85] ŠATT, f. MNVČ, ZRPK, Šk. č. 1, Inv. č. 9: zápis. rady z 13.07.1956.

Ku koncu 50. rokov sa v priestore zvanom *Rúbanice* začal stavať veľký hospodársky dvor JRD, postupne tvorený celým radom hospodárskych budov ako boli stajne pre dobytok, hydináreň, sklady obilia, atď. rovnako aj administratívy[86].

V súvislosti s výstavbou družstva a jeho transformovaním na JRD III. typu sa v chotári obce začala budovať aj rozsiahla sieť zavlažovacích kanálov, ktorá sa rozprestierala aj na území obcí *Madunice* a *Leopoldov*. Napájané boli vodami rieky *Dudváh* a *Váh*[87].

Vo vlastnej obci samozrejme prebehlo oveľa viac zmien ako tomu bolo v extraviláne. Obecný intravilán bol v tomto období ďalej rozširovaný o nové ulice a časti. Domy od skončenia vojny pribúdali na hlavnej ceste vedúcej do centra dediny (dnes *Ulica Osloboditeľov*) po oboch jej stranách, na *Novej ulici* (dnes *Sládkovičova*), ktorá sa novou výstavbou zaplnila. Okrem juhovýchodnej časti obce si obyvatelia rodinné domy stavali aj na južnom resp. dolnom konci, kde aj vznikla ďalšia nová ulica (dnes *Kukučínova*) tvoriaca pokračovanie hlavnej obecnej ulice. Výstavba domčekov sa diala aj na ulici vedúcej od kostola južne (dnes *Bernolákova ulica*). V severnej časti obce sa zahustila zástavba v časti *Mlyny* (v súčasnosti *Mlynská ul*.) ako aj na ulici, ktorá viedla ku druhému železničnému priecestiu (dnes *Kollárova*), ktoré ležalo severne nad baňou. Nová ulica bola vytvorená i na ceste vedúcej od starej školy na sever k novej štátnej hradskej (teraz *Holého ulica*)[88]. Týmto sa zastavaná časť obce rozšírila do takmer všetkých svetových strán. Nové domy boli postavené na celkovo vysokej úrovni a okrem nich bolo mnoho pôvodných, starých zrekonštruovaných.

Mimo samotného Červeníka sa nové domy stavali aj v lokalite, ktorá sa v minulosti volala *Paradajs*, vtedy *Zlámaná* alebo tiež *Kopanice*[89], ktorej menšia časť patrila do katastra obce Červeník a väčšia do *Leopoldova*. Táto časť bola od vlastnej obce oddelená železnicou a aj pásom poľa. Na červeníckej strane bola táto lokalita tvorená iba jednou dlhou ulicou na ktorej vznikla súvislá radová zástavba.

Faktom je, že mnohé nové domy boli stavané bez patričných stavebných povolení, prípadne im boli tieto vydané dodatočne až po ukončení stavby. V tomto čase obec ešte nemala vypracovaný územný plán a tak aj mnohé z domov, ktoré boli postavené legálne nemali predpísaný charakter svojho umiestnenia voči okolitým domom. Niektoré z ulíc nemali preto domovú zástavbu pravidelného tvaru, ktorá by rešpektovala os ulice[90]. Pôvodná hlavná ulica na tom z tohto hľadiska bola oveľa lepšie ako ulice vzniknuté neskôr.

Ako sme spomenuli vyššie, v tomto čase ešte v obci neboli cesty dostatočne upravené. Štrkovanie síce povrch ciest spevnilo a aj vyrovnalo, ale neposkytovalo dlhodobé riešenie. Na uliciach sa po dažďoch často hromadila voda a s ňou aj blato.

---

[86] ŠATT, f. Okresný národný výbor v Hlohovci 1945–1960, Šk. č. 614, Inv. č. 614: Technická správa... 1958.

[87] ÚAGK, f. Základné mapy SR, mierky 1: 10 000, mapový list 35-34-07. rok 1978; Obec Červeník, Registratúra obecného úradu, Kronika obce Červeník, roky záznamov 1960.

[88] UAGK, ref. 87, roky záznamov 1952 – 1960.

[89] UAGK, ref. 87, roky záznamov 1958.

[90] UAGK, ref. 87.; ÚAGK, f. Topografické mapy, mierky 1: 10 000, mapový list M-33-132-D-a-3.

Z celoobecnej výstavby v intraviláne je potrebné spomenúť výstavbu materskej školy, ktorá sa začala už v roku 1946 a dokončená bola v roku 1950[91]. Táto bola postavená na západnej strane cesty vedúcej do dediny v mieste, kde sa nachádzali štrkové jamy, ktoré už svojmu účelu neslúžili. Už počas stavby budovy sa tieto jamy začali postupne zavážať zeminou, ktorá sa ťažila v *Kopcoch*, čo ale trvalo dlho až do roku 1957 a tým bol vytvorený a upravený školský dvor, neskoršie aj oplotený.

Okrem škôlky sa v obci vybudovalo aj futbalové ihrisko. Prvé vzniklo v roku 1953 v časti *Kopce*, vedľa cesty, ktorá viedla k tej dobe stavajúcej sa štátnej hradskej[92]. Na mieste tohto ihriska sa, ale neskoršie začali stavať rodinné domy preto sa preň našla lepšia lokalita. Druhé nové ihrisko sa začalo stavať o pár rokov neskôr v tesnej blízkosti železnice, severne od priecestia na strane od obce. Toto ihrisko bolo ku koncu 50. rokov oplotené a začala sa pri ňom stavať aj budova pre potreby telovýchovnej jednoty a tribúna pre divákov[93].

Mimo týchto spomenutých verejne prospešných stavieb sa na dvore Miestneho národného výboru (budova bývalého obvodného notariátu) postavil v roku 1957 záhradný amfiteáter[94] (neskôr, po vystavaní väčšieho amfiteátra nazývaný *Malý amfiteáter*). V tom istom roku prebehla menšia renovácia zvonice, ktorá bola v nasledujúcom desaťročí v rámci úprav a skultúrnenia centra obce nemilosrdne odstránená.

Od roku 1960 sa začali odstraňovať zeleninové pivnice na hlavnej ulici, ktoré dotvárali tradičný dedinský ráz a nahradzované boli predzáhradkami, ktoré si stavali vlastníci jednotlivých domov. Okrem toho sa plánovala stavba dvojsmerovej cesty stredom obce, ktorej musela ustúpiť stará zvonica, takáto cesta sa ale nikdy nepostavila[95].

V ďalších desaťročiach bol stavebný a urbanizačný ruch ešte výraznejší ako tomu bolo v tomto sledovanom období.

---

[91] ADAMKOVIČ. ref.8, s. 126.; ŠATT, f. MNVČ, ZRPK, Šk. č. 1, Inv. č. 11: zápis. rady z 01.10.1957.
[92] Obec Červeník, Registratúra obecného úradu, Kronika obce Červeník, roky záznamov 1953.
[93] ŠATT, f. MNVČ, ZRPK, Šk. č. 1, Inv. č. 12.
[94] Obec Červeník, Registratúra obecného úradu, Kronika obce Červeník, roky záznamov 1957.
[95] ŠATT, f. MNVČ, ZRPK, Šk. č. 1, Inv. č. 17.

Obrazová príloha

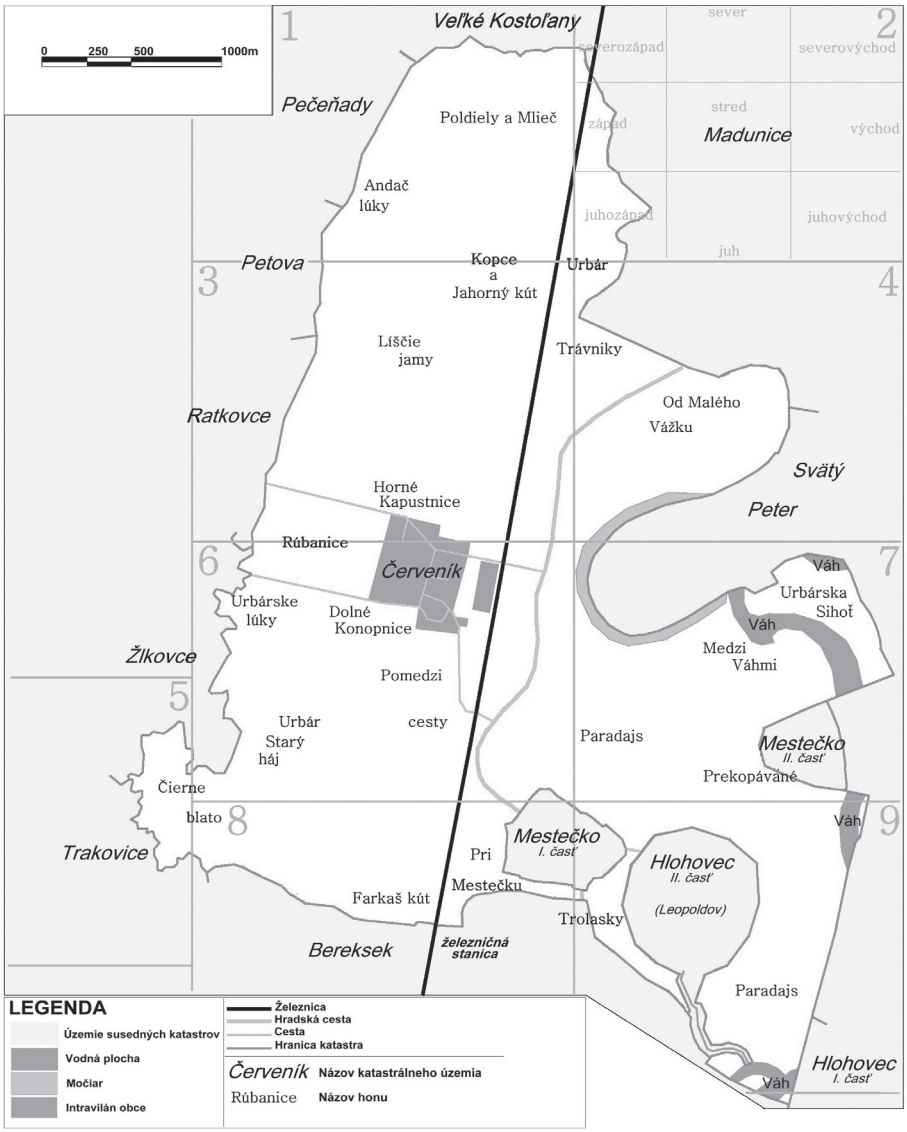

Obr. 1: Prehľadná mapa územia obce Červeník v roku 1894 spolu s kladom listov pôvodnej katastrálnej mapy (autor Ján Valo)

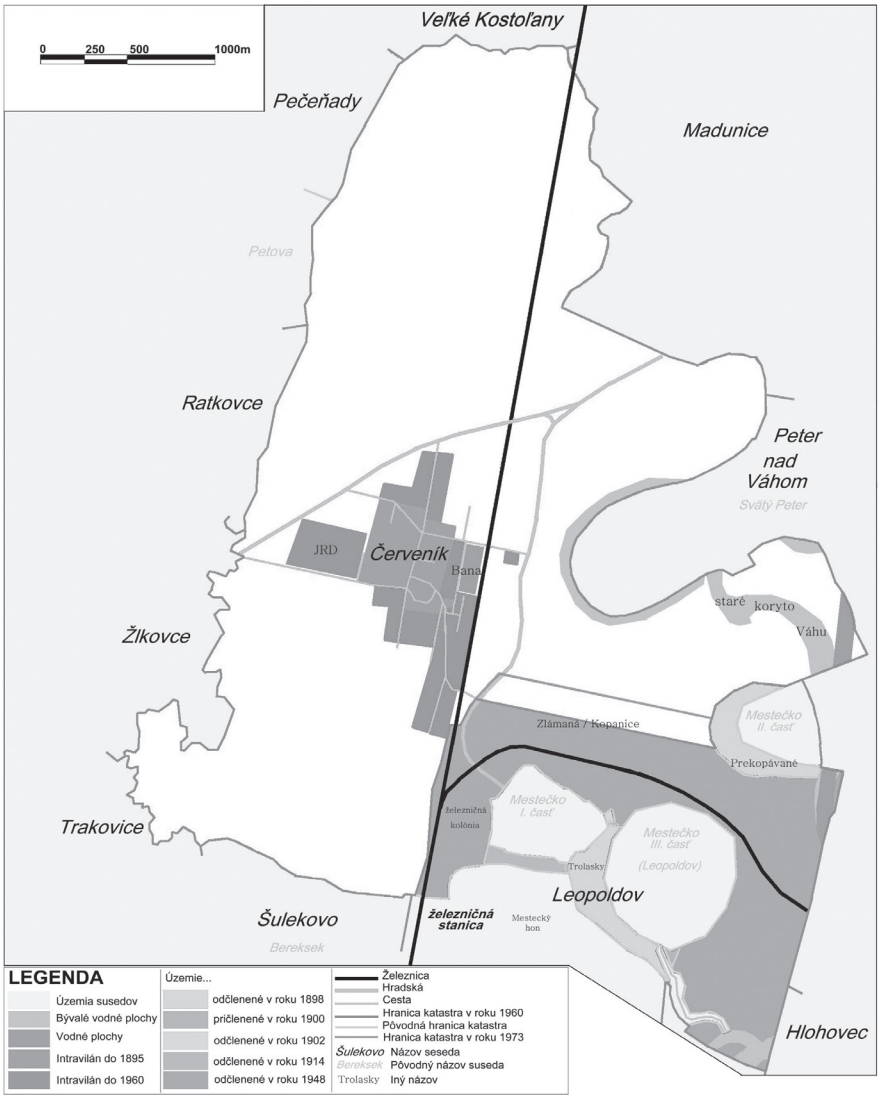

Obr. 2: Prehľadná mapa zobrazujúca zmeny hraníc katastra a vývoj obce od roku 1894 do roku 1960 (1973) (autor Ján Valo)

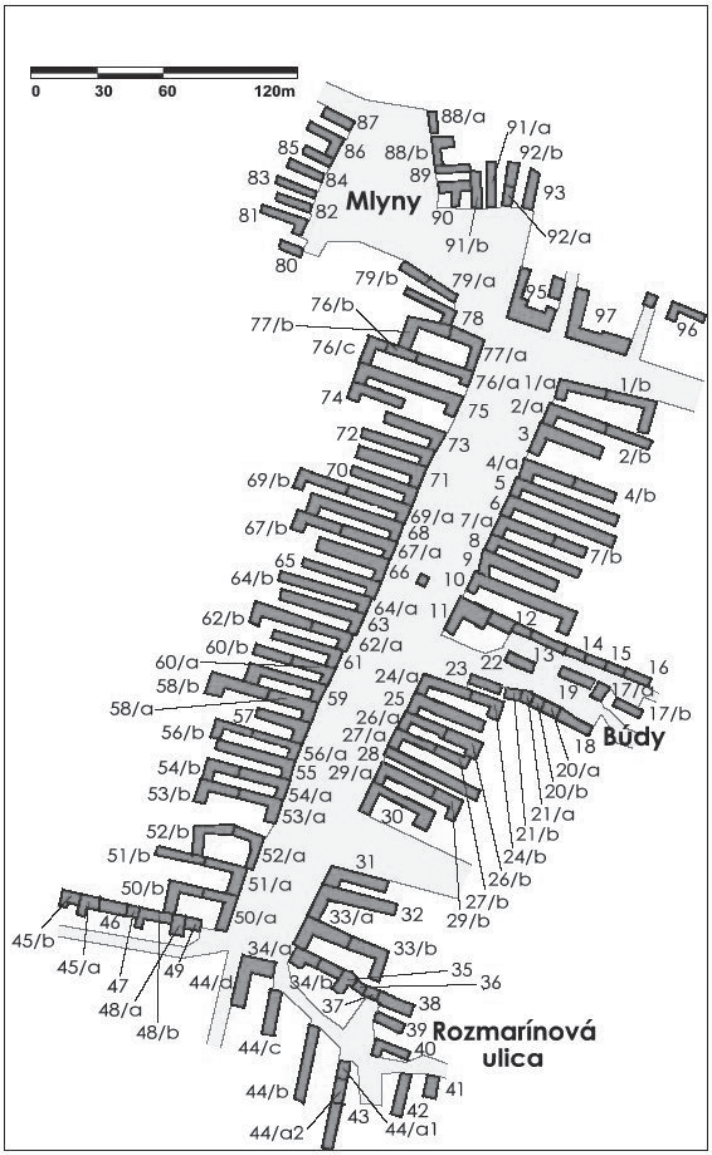

Obr. 3: Mapa umiestnenia domov s ich číslami v Intraviláne obce podľa stavu z roku 1894 (autor Ján Valo)

Obr. 4: Posledná zachovaná výpustková pivnica (apríl 2009) (foto Ján Valo)

Obr. 5: Ukážka z pôvodnej katastrálnej mapy obce Červeník z roku 1894 (zdroj: ÚAGK, f. PKM, sign. NI 433, mapový list č. 6)

MAJETKY OPÁTSTVA V DNEŠNOM HRONSKOM BEŇADIKU V ROKOCH 1075 A 1209

Peter IVANIČ

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta
pivanic@ukf.sk

IVANIČ, Peter. Estates of the Abbey of present-day Hronský Beňadik in 1075 and 1209. A monastery in present-day Hronský Beňadik was one of wealthy ecclesiastical institutions in the medieval Hungarian Kingdom. Hungarian King Géza I (1074 – 1077) was the founder of the monastery. The paper is focused on the abbey estates which are recorded in the founding charter dated 1075 and the charter of Pope Innocent III (1198 – 1216) dated 1209. Both charters mention 25 settlements and „terra Sugolgi" with the St. Martin's Chapel in Dvory nad Žitavou. Some estates are recorded only in one of the charters.

Kľúčové slová: Hronský Beňadik; opátstvo; majetky; 1075; 1209

Keywords: Hronský Beňadik; abbey; properties; 1075; 1209

Kláštor v dnešnom Hronskom Beňadiku[1] patrí k významným kultúrnym pamiatkam Slovenska. Jeho história v stredoveku je spojená hlavne s rádom benediktínov. Vznikol na strategickom mieste, vedľa cesty vedúcej do bohatej stredoslovenskej banskej oblasti. Zakladateľom kláštora bol uhorský kráľ Gejza I. (1074 – 1077). Po kláštore sv. Hypolita v Nitre na Zobore je druhým najstarším benediktínskym kláštorom na území dnešného Slovenska. O veľkom význame kláštora svedčí fakt, že vysviacky sa zúčastnil osobne knieža Gejza a jeho brat vojvoda Ladislav (budúci uhorský kráľ Ladislav I., 1077 – 1095), rovnako ako najvyšší cirkevný hodnostár v Uhorsku ostrihomský arcibiskup Nehemiáš (1075 – 1077) a ďalší svetskí i cirkevní hodnostári. Príspevok je zameraný na majetky opátstva, ktoré sa uvádzajú v zakladacej listine z roku 1075 a listine pápeža Inocenta III. (1198 – 1216) z roku 1209.

Vývoj vlastníckych pomerov Hronskobeňadického opátstva a lokalizáciu jednotlivých majetkov na konci 19. storočia spracoval vo svojej monografii známy maďarský historik Nándor Knauz.[2] György Györffy vo viaczväzkovom diele Az

[1] V minulosti bol pre kláštor a obec pod ním zaužívaný názov Svätý Beňadik, ktorý sa v roku 1960 zmenil na Hronský Beňadik.

[2] KNAUZ, Nándor. A Garam-melleti Szent-Benedek apátság története I. A templom felzentelésének

Árpád-kori Magyarország történeti földrajza pri jednotlivých stoliciach uvádza aj majetky, ktoré boli súčasťou opátstva.[3] Významným príspevkom k problematike je aj rozsiahla štúdia slovenského historika Ľubomíra Jucka.[4] Najnovšie sa problematike opátstva v Hronskom Beňadiku venoval Kristóf Keglevich.[5]

Listina z roku 1075

Zakladacia listina hronskobeňadického kláštora pochádza z roku 1075.[6] Tento dokument sa žiaľ nezachoval v origináli, ale len v potvrdzujúcej listine kráľa Štefana II. (1116 – 1131) z roku 1124 a jej opätovnom potvrdení kráľom Ondrejom II. (1205 – 1235) z roku 1217.[7] O pravosti týchto dokumentov, ktoré sú uložené v Súkromnom archíve Ostrihomskej kapituly v Ostrihome, sa viedli v historickej obci spory. Zo slovenských medievistov podrobil listiny analýze Richard Marsina, pričom obidve označil za vymyslené falzá. Napriek tomu možno tvrdiť, že viaceré údaje odzrkadľujú stav z 11. storočia.[8] Najstaršia hodnoverná listina, ktorá obsahuje aj text z roku 1075, pochádza z 20. januára 1328. Vydal ju Karol Róbert z Anjou (uhorský kráľ v rokoch 1301/1307/1308 – 1342).[9] Pri údajoch o majetkoch opátstva pôvodne uvedených v roku 1075 som vychádzal z textu, ktorý uverejnil Richard Marsina v prvom zväzku slovenského diplomatára.[10]

Listina z roku 1209

Za najstarší hodnoverný doklad o majetkoch a právach Hronskobeňadického opátstva je považované pápežské privilégium Inocenta III. vydané 15. mája 1209 v Lateráne. Apoštolská stolica si týmto dokumentom zobrala kláštor pod svoju ochranu. Originál sa nachádza v Maďarskom národnom archíve *(Magyar Nemzeti Levéltár)* v Budapešti.[11] Listina mohla byť zostavená podľa pôvodného znenia do-

---

emlékére Elsö kötet. Budapest: Esztergomi főkáptalan, 1890.

3 GYŐRFFY, György. Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Budapest: Akadémai Kiadó, 1963. GYŐRFFY, György. Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II. Budapest: Akadémai Kiadó, 1987. GYŐRFFY, György. Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. Budapest: Akadémai Kiadó, 1988. GYŐRFFY, György. Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza IV. Budapest: Akadémai Kiadó, 1998.

4 JUCK, Ľubomír. Majetky hronskobeňadického opátstva do roku 1235. In Historické štúdie, 1973, roč. 18, s. 121-156.

5 KEGLEVICH, Kristóf. Capitulum VIII. A Garamszentbenedeki apátság története az Árpád- és az Anjou- korban (1075 – 1403). Szeged: Szegedi Tudományegyetem Történtei Intézete, 2012. KEGLEVICH, Kristóf (ed.). Capitulum IX. A Garamszentbenedeki apátság 13. és. 14. századi oklevelei (1225 – 1403). Szeged: Szegedi Tudományegyetem Történtei Intézete, 2014.

6 MARSINA, Richard (ed.). Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. Bratislava: Vydavateľstvo SAS 1971, s. 53-57, č. 58.

7 MARSINA, ref. 6, s. 68-69, č. 71, s. 177-178, č. 226.

8 MARSINA, Richard. Štúdie k slovenskému diplomatáru I. Druhá časť: Obdobie od roku 1000 do 1235. In Historické štúdie, 1973, roč. 18, s. 55-66.

9 ALMÁSI, Tibor (ed.). Anjou- kori oklevéltár. Documenta Res Hungaricas Tempore Regum Andegavensium. Illustrantia. XII. 1328. Budapest-Szeged 2001, s. 20-21, č. 25.

10 MARSINA, ref. 6, s. 53-57, č. 58.

11 MARSINA, ref. 6, s. 118-119, č. 150.

kumentu z roku 1075 a iných podkladov. Jednotlivé názvy lokalít sú starobylejšie ako v interpolovanej donácii z roku 1075.[12]

Majetky opátstva

Na základe údajov z dochovaných dokumentov je zrejmé, že Gejza I. bol štedrý donátor. V roku 1075 sa uvádza majetok v 35 sídlach. Okrem toho sa spomínajú rybníky, vodné toky, právo rybolovu, služobníci, kostoly, väčšie územia i mýtne poplatky.[13] Všetky tieto majetky robili z opátstva najbohatšiu cirkevnú inštitúciu so sídlom na území dnešného Slovenska. Hronskobeňadické opátstvo dostalo totiž do vlastníctva rozsiahlu sieť majetkov, ktorá sa rozprestierala v Tekovskej, Komárňanskej, Nitrianskej, Ostrihomskej, Hontianskej, Biharskej, Hevešskej, Čongrádskej, Solnockej, Turnianskej, Sabolčskej a Bekéšskej stolici, a teda na území dnešného Slovenska, Maďarska a Rumunska.[14] Listina z roku 1209 obsahuje informáciu o majetkoch v 42 lokalitách. K tomu treba prirátať mýta zo Sebeslavovho trhu *(Sobozlou)*, v Starom Tekove *(Bors)*, v Belde *(Beld)* i mýto z dreva, ktoré sa splavovalo po Hrone *(Geron)*. V dokumente sa spomína aj štvrtina z desiatkov dvoch kaplniek.[15] Pri porovnaní údajov z obidvoch rokov sú evidentné rozdiely. V listinách sa uvádza zhodne 25 sídiel, územie Šúšolia s Kaplnkou sv. Martina v Dvoroch nad Žitavou, mýta zo Sebeslavovho trhu, v Starom Tekove, v Belde a aj mýto z dreva, ktoré sa splavovalo po Hrone.[16] Okrem priamych zmienok možno predpokladať, že súčasťou vlastníctva boli niektoré majetky, ktoré sa síce neuvádzajú v spomínaných dokumentoch, ale boli určite v neskorších obdobiach pod správou opátstva. Ide napríklad o Tekovskú Breznicu a Tekovské Nemce, ktoré ležia v bezprostrednej blízkosti kláštora. V rokoch 1276, 1277 a 1312 sa tieto dediny spomínajú v protestoch Hronskobeňadického opátstva. Hronskobeňadickí opáti v nich tvrdili, že ich neoprávnene zabralo Ostrihomské arcibiskupstvo.[17] V privilégiu z roku 1209 sa uvádzajú aj dediny, ktoré neboli ešte zmienené v roku 1075. Medzi rokmi 1075 a 1209 totiž opátstvo získalo do vlastníctva ďalšie majetky, ktoré venovali niektorí svetskí hodnostári. Napríklad v roku 1158 daroval zemepán Štefan, syn Adriána, dedinu Bratku (*Bratka*) spolu s tamojším Kostolom sv. Martina.[18] Až v roku 1209 sa prvýkrát spomína aj dedina pod kláštorom s názvom *Petend* s Kostolom sv. Egídia (*ecclesia sancti Egidii*).[19] Niektoré sídla vznikli v neskoršom období aj na území, ktoré je označované v dokumentoch ako *ter-*

---

[12] JUCK, ref. 4, s. 122-123. MARSINA, ref. 7, s. 63, pozn. 207.

[13] MARSINA, ref. 6, s. 53-57, č. 58.

[14] K rozloženiu majetkov na území Uhorského kráľovstva pozri Mapu 1.

[15] MARSINA, ref. 6, s. 118-119, č. 150. Sebeslavov trh je lokalizovaný na územie Rumunska. G. Győrffy lokalizoval Beld do Sabolčskej župy. Pozri GYŐRFFY, ref. 3, Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I., s. 443.

[16] Pozri Tabuľku 1 a Mapu 1.

[17] KNAUZ, Nándor (ed.). Monumenta ecclesiae Strigoniensis. Tomus primus ab a. 979 – 1273. Strigonii 1874, s. 612, č. 190; s. 613, 791. SEDLÁK, Vincent (ed.). Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. Tomus I. Bratislava: Veda, 1980, s. 414, č. 965.

[18] MARSINA, ref. 6, s. 81, č. 84. Zaniknutá stredoveká dedina Bratka sa nachádza dnes v katastri Levíc.

[19] MARSINA, ref. 6, s. 118, č. 150.

ra in Susolgi(y). V roku 1075 sa táto oblasť uvádza s lesmi, poľovkami, vodami, rybníkmi a lúkami[20], ale v listine pápeža Inocenta III. už len s lesmi a lovcami.[21] Pod označením *terra in Susolgi(y)* je mienená dnešná Žiarska kotlina s priľahlým okolím.[22] Z roku 1209 pochádza iná listina, ktorá sa týka sporu medzi poddanými hronskobeňadického kláštora a ostrihomského arcibiskupa o územie dediny Šúšolie (*terra villa Susolul*).[23] V nej je vymedzená hranica oblasti na západe Hronom v úseku od ústia potoka Radmera na severe až po ústie potoka Teplá na juhu.[24] Na tomto území podľa Ľubomíra Jucka vznikli Lehôtka pod Brehmi, Horné Opatovce, Vieska, Sklené Teplice, Teplá, Nádejovo, Vidrice a Kaltrín.[25] O ne malo záujem predovšetkým ostrihomské arcibiskupstvo, ktoré sa tu snažilo získať majetky na úkor opátstva vo Hronskom Beňadiku i banských miest. Centrum jeho domínia sa stal Svätý Kríž, ktorý získal v roku 1246 mestské výsady od ostrihomského arcibiskupa Štefana.[26] V prípade Lehôtky pod Brehmi, Horných Opatoviec a Viesky je doložené vlastníctvo opátstva až do roku 1565.[27] Ostatné majetky sa snažili získať pod správu aj kasteláni hradu Šášov a mesto Banská Štiavnica. V roku 1340 sa opát Siegfrid sťažoval, že kastelán hradu Šášov magister Veszös okupoval dediny Sklené Teplice (*Dopliche*), Teplá (*Dopla*), dve Vydrice (*Widriche/W(idri)cze*), Nade (*Madefolua*) a Kalter (*Kalltrin*).[28] Vo falzách z rokov 1124 a 1217 sa spomína, že opátstvo vlastní v tejto oblasti aj tretinu mýta vo Voznici (*Goznucha*), Hliníku (*Gelednuk*) a Svätom Kríži (*Kerestur*).[29] Práve zmienku o týchto mýtach považuje Richard Marsina za neskoršiu vsuvku. Odvoláva sa pritom na listinu pápeža Inocenta III. z roku 1209, kde sa tieto neuvádzajú.[30] V 13. storočí však opátstvo viedlo viaceré spory s tekovským a zvolenským županom o tretinu zo spomínaných mýt.[31]

Opátstvo postupne muselo riešiť viaceré konflikty kvôli jednotlivým majetkom. V období tatárskeho vpádu (1241 – 1242) a tesne po ňom cirkevní a svetskí hodnostári obsadili niektoré opátske majetky. Opáti Juraj (1251 – 1256) a Martin (1268 – 1279) viedli o ne súdne spory s cieľom navrátiť ich do vlastníctva

---

[20] MARSINA, ref. 6, s. 55, č. 58.

[21] MARSINA, ref. 6, s. 116, č. 150.

[22] K vývoju osídlenia Žiarskej kotliny pozri IVANIČ, Peter. Osídlenie Žiarskej kotliny v stredoveku. In Historický časopis, 2014, roč. 62, č. 1, s. 115-126.

[23] MARSINA, ref. 6, s. 125, č. 158.

[24] MARSINA, ref. 6, s. 125-126, č. 158. Túto časť považoval G. Győrffy za falošnú. Pozri GYŐRFFY, ref. 3, Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I., s. 474, 480. Na druhej strane R. Marsina uvádza, že tento údaj je korektný. Pozri MARSINA, ref. 8, s. 80.

[25] JUCK, ref. 4, s. 133.

[26] JUCK, Ľubomír. Výsady miest a mestečiek na Slovensku I. (1238 – 1350). Bratislava: Veda, 1984, s. 39, č. 13. Svätý Kríž je dnešný Žiar nad Hronom.

[27] JUCK, ref. 4, s. 133-134.

[28] DEDEK, Crescens Lajos (ed.). Monumenta ecclesiae Strigoniensis III. Tomus tertius ab a. 1321 – 1349. Strigonii 1924, s. 374, č. 542; s. 376, č. 545. Teplá je dnes časť Podhoria. Vydrice existovali vo Vydričnej doline v Sklených Tepliciach. Zaniknutá dedina Nade ležala pravdepodobne v katastri Sklených Teplíc. Kalter je zaniknutá dedina blízko Banskej Štiavnice.

[29] MARSINA, ref. 6, s. 57, č. 58. Dnešný názov pre Svätý Kríž je Žiar nad Hronom.

[30] MARSINA, ref. 6, s. 57, č. 58. Bližšie pozri MARSINA, ref. 8, s. 60.

[31] MARSINA, ref. 6, s. 231, č. 319. MARSINA, Richard (ed.). Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II. Bratislava: Obzor, 1987, s. 19, č. 26.

opátstva. Z písomných prameňov vysvitá, že najviac majetkov v Tekovskom a Ostrihomskom komitáte obsadil ostrihomský arcibiskup.[32] V časoch feudálnej anarchie po vymretí Arpádovcov (1301) časť majetkov zabral Matúš Čák a opätovne ostrihomský arcibiskup. Svedčia o tom sťažnosti hronskobeňadických opátov. Napríklad dňa 5. marca 1312 opát Ján I. dôrazne protestoval pred Konventom sv. Hypolita na Zobore proti obsadeniu dedín Čajkov (*Chewk),* Dvory nad Žitavou (*Odwarth*), *Kakath*, Rybník (*Selus*), Tekovská Breznica (*Bersenche*), Tekovské Nemce (*Nimthi*) ostrihomským arcibiskupom.[33] Koniec 14. storočia znamenal pokračovanie sporov opátstva v Hronskom Beňadiku o majetky hlavne s Ostrihomským arcibiskupstvom. Situácia sa ešte skomplikovala v 15. a 16. storočí vďaka politickému dianiu v Uhorskom kráľovstve.[34] Cisár Maximilián II. (1564 – 1576) napokon 21. januára 1565 definitívne daroval opátstvo Ostrihomskej kapitule aj so zostávajúcimi majetkami.[35]

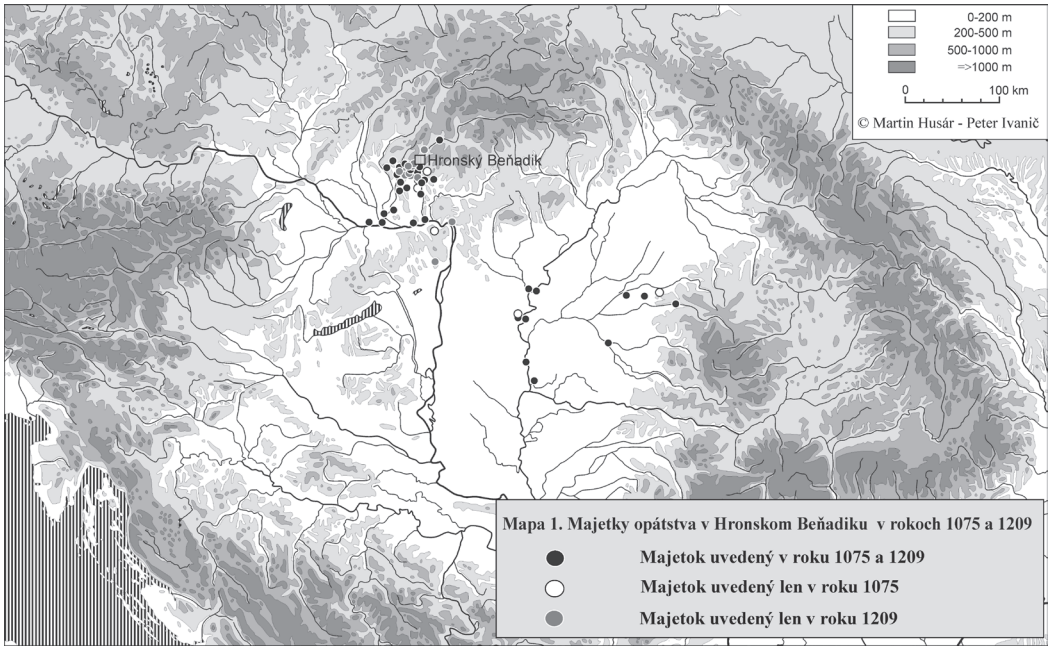

[32] KNAUZ, ref. 2, s. 67-68.

[33] SEDLÁK, ref. 17, s. 414, č. 965. Kakath je zaniknutá dedina v katastri dnešného Štúrova.

[34] Boje o nástupníctvo na uhorský trón, vpád husitov, ale aj spory ohľadom voľby kláštorných opátov.

[35] KNAUZ, ref. 2, s. 127-128.

Tabuľka 1. Majetky opátstva v Hronskom Beňadiku v rokoch 1075 a 1209

Obec alebo územie	Rok 1075	Rok 1209	Popis majetku
Rybník	Sceulleus	Ceuleus	Vinohradníci a 15 viníc, sedliaci a včelári, zem na 60 popluží s vyznačenými hranicami
Tlmače	Talmach	Tholomach	Dedina s oráčinami, lúkami a ostrovmi v rieke Hron
Kozárovce	Kouachy	Coach	Dedina
Šúšolie *(dnes oblasť Žiarskej kotliny)*	terra in Susolgi	terra in Susolgi	Zem s lesmi, poľovkami, riekami, rybníkmi a lúkami
Žikava	Sikua	Sichoa Sichoua	Dedina so 16 poplužiami, potok Žikava s lúkami a pasienkami, 12 domov čeľade a veľký les s vyznačenými hranicami
Tesáre *(dnes súčasť Tesárskych Mlynian)*	Tazzar	Tessar	Dedina s pôdou na 20 popluží a veľký les smerom východným a južným s lúkami a pasienkami, 10 domov povozníkov
Bešeňov	Hudwordiensium Bissenorum	Bescene	Dedina s oráčinami s rozlohou 72 popluží, dvorníkov, rieky na rybárčenie (Nitra, Chrenovec a Žitava) a veľmi rozsiahle lúky a pasienky, ktoré sú medzi týmito riekami na pasenie dobytka, koní, oviec, volov. Veľký ohraničený les za údolím medzi južnou a východnou stranou
Dvory nad Žitavou	Hudwordiensium	Oudouort, Odort	Dvorníci so 40 poplužiami a 20 domov *(neslobodných)* sluhov nad trhoviskom; dvorec s kaplnkou zasvätenej k úcte svätého Martina
Pohranice	Pagran	Pagran	15 domov *(neslobodných)* sluhov, 16 viníc s lúkami a zem na 6 popluží
Šarovce	Sari		Zem na jedno poplužie s lúkami
Tajná	Taina	Tayna	2 poplužia zeme s lúkami
Trávnica	Fius	Fus	2 poplužia zeme
Belek *(dnes súčasť Pohájskej)*	Bilegi	Beillec	2 poplužia zeme

Obec alebo územie	Rok 1075	Rok 1209	Popis majetku
Mýtne Ludany	Ludan	Ludan	10 domov *(neslobodných)* sluhov s ovocným sadom a zemou na 5 popluží, ako aj kopec spoločný s dedinčanmi a háj
Žemliare	Semlar	Semellar	Dedina a zem na 16 popluží a veľký háj na brehu Hrona s rybolovom
Mikula *(dnes miestna časť Želiezoviec)*	Mikola	terra in Seliche	Jedno poplužie
Kohúty *(zaniknutá dedina Kakat v katastri dnešného Štúrova)*	Kokot	Chachat	10 domov prievozníkov a zem na tri poplužia
les Nosáľ	silva Nazal		Jeden zlatník menom Nesku s jeho bratmi a zem na 5 popluží
Kesztölc (Maďarsko)	Kestelci		7 viníc, 5 vinohradníkov a zem na 2 poplužia
Santov *(zaniknutá dedina v chotári Veľkých Kosíh)*	Samto	Santo	Dedina a zem s rozlohou 67 popluží s lúkami a pasienkami, veľký les blízko Dunaja a 40 domov koniarov
Komárno	Oamarum	Camaran	Zem s tromi poplužiami pri Dunaji s právom rybolovu v Dunaji v mieste Vážska tôňa
Žitavská Tôň *(dnes súčasť Radvane nad Dunajom)*	Sitouatuin	Sitoua	11 domov rybárov, zem na 4 poplužia a právo rybolovu v Dunaji
Hliník *(zaniknutá dedina v katastri Martoviec)*	Gegu	Gueuch	Dedina
Ártand (Maďarsko)	Rikachi	Richaz	120 domov pri ostrove, ktoré mali slúžiť opátovi a každoročne dávať 12 päťročných bravov a 12 meríc medu. Každá merica mala mať 3 krčahy a v lete i v zime mali poddaní slúžiť opátovi s 2 koňmi
Füzegy (Maďarsko)	Fizegi	Fus	Zem
Csanytelek (Maďarsko)	Chonu	Chon	Dedina s rybármi a rybníky po oboch strán rieky Tisa
Alpár (Maďarsko)	Alpar	Alpar	Dedina, jeden dvorník menom Boc s jeho dvoma bratmi a rybníky
Tiszatenyö (Maďarsko)	Pelu	Pelli	Dedina

Obec alebo územie	Rok 1075	Rok 1209	Popis majetku
Szolnok *(vedľa dediny)* (Maďarsko)	Zounuk		15 domov *(neslobodných)* sluhov s ich zemou a právo chytať ryby v rámci ich chotára
Sáp (Maďarsko)	Sapi		Dedina
Melinhalmu (Maďarsko)	Melinhalmu		Dedina
Chistag (Rumunsko)	Caztech		7 domov a zem s rozlohou 5 popluží
Biharia *(vedľa dediny)* (Rumunsko)	Bichari		Zem s 20 domami služobníkov
Doboz (Maďarsko)	Duboz		3 domy *(neslobodných)* sluhov s ich pôdou
Kňažice *(dnes časť Žitavian pri Zlatých Moravciach)*	Knesech	Chenesen	Kostol Panny Márie
Celiza *(dnes zaniknuté Selce v katastri Kozároviec)*		Celiza	
Orovnica		Varanza	
Piscatorum *(zaniknutá dedina v katastri Hronského Beňadika)*		Piscatorum	
Hronský Beňadik		Petend	
Psáre *(dnes súčasť Hronského Beňadika)*		Pezer	
Čierne Kľačany		Chelecen	
Bratka *(dnes zaniknutá dedina v chotári Levíc)*		Bretka	
Kalnica *(dnes súčasť Kalnej nad Hronom)*		Kalon	
Čiféare		Chefar	
Slepčany		Celepsen	
Olichov *(dnes súčasť Volkoviec)*		Golluch	
Čaradice		Charat	
Budaörs (Maďarsko)		Urs	
Vác (Maďarsko)		Waz	zlatníci
Suľany *(zaniknutá dedina blízko Starého Tekova)*		Suillan	
Aranyas *(pri hrade Torda)*, Benildi, Sebeslavov trh, Lél, Starý Tekov, nemenovaný prechod cez rieku Curicea, poplatok na rieke Hron zo splaveného dreva	Aranas, Benildi, Zobuzlouwasar, Leli, Borsu, fluvium Curicea, fluvium Gran	Tribut in Bors, Sobozlou, Beld, fluvium Geron	Časť zo soľných, trhových a mýtnych poplatkov

VNÍMANIE KRAJINY PODDANÝMI V ČASE TEREZIÁNSKEJ URBÁRSKEJ REGULÁCIE

Oto TOMEČEK

Univerzita Mateja Bela, Katedra histórie
oto.tomecek@umb.sk

TOMEČEK, Oto. Perception of the Landscape by Serfs in the Conscriptions from the Period of Maria Terezia. We know relatively little about the perception of contemporary historical landscape by serfs. From the 18th century we have the conscriptions from the age of Maria Terezia where is, inter alia, information about local historical landscape. Data for the conscriptions were reported by the serfs (reeves and jurats), so we can see in it their perception of the landscape, too. Author in this paper analyses information about different landscape components, for example selected settlements of the Zvolen County. From the perspective of historic-geographical research, data of historical land use (area of arable land, meadows, pasture lands, vineyards), availability of firewood and building wood or quality of roads have special notice value. Mentions of local mills, pubs or mine and metallurgical industry are interesting for historical topography. Information about damages caused by torrential rain, floods or severe winter and a lot of snow is worth as well. Stated information can be founded mainly in the 4th point of questionnaires made for Teresian register needs.

Kľúčové slová: historická geografia, krajina, poddaní, Tereziánska urbárska regulácia

Keywords: historical geography, landscape, serfs, conscriptions from the age of Maria Terezia

Podoby historickej krajiny spoznávame prostredníctvom rôznych dokumentov vypovedajúcich o minulosti. V popredí záujmu historického geografa pri výskume takejto témy stoja hlavne písomné a obrazové pramene, či dokumenty. Snáď najautentickejšie spomedzi nich zachytávajú podobu krajiny v minulosti dobové historické mapy. Mnoho o jej podobách vypovedajú aj dochované relikty historickej krajiny, ktoré predstavujú akúsi historickú pamäť krajiny.

Prostredníctvom štúdia písomných a obrazových, vrátane kartografických, prameňov môžeme nadobudnúť predstavu hlavne o tom ako vnímali okolité prostredie predovšetkým učenci, cestovatelia, vojaci, banskí odborníci, zememerači, či kartografi ale tiež maliari, iluminátori, rytci, teda v dnešnom ponímaní umelci. Na druhej strane nám mnohokrát uniká pohľad najpočetnejšej poddanskej vrstvy obyvateľstva. O tom ako sami poddaní vnímali okolitú miestnu krajinu, ktorú dokonale poznali, každodenne sa v nej pohybovali a bola ich hlavným zdrojom obživy, vieme dnes len relatívne málo.

Pre obdobie 18. storočia máme k dispozícii dva druhy materiálu, ktoré môžu priniesť aspoň čiastočné poznatky o vnímaní miestnej historickej krajiny poddanským obyvateľstvom, prevažne roľníkmi obhospodarujúcimi pôdu. V oboch prípadoch ide o materiál vypracovaný na základe údajov nahlásených samotnými predstaviteľmi poddanských dedín, či miestnych obecných komunít, hlavne richtármi a prísažnými.

Prvú možnosť realizovania takého výskumu ponúkajú celokrajinské súpisy daňovníkov vyhotovené v rokoch 1715 a 1720.[1] Tie obsahujú v prvom rade údaje o rozlohe ornej pôdy a lúk podľa jednotlivých daňovníkov. V záverečnom zhrnutí sa potom nachádzajú informácie o celkovom charaktere chotára, kvalite a spôsobe obhospodarovania pôdy, polohe a rozlohe lúk a pastvín, či možnostiach využívania dreva z miestnych lesov na ohrev prípadne výstavbu príbytkov. V lokalitách kde sa pestoval vinič sa spisovali tiež vinice, pričom sa uvádzalo koľko vína sa dorobí z jedného kopáča vinice. V opakovanom súpise z roku 1720 sa navyše venovala zvláštna pozornosť aj mlynom.[2]

Druhú možnosť, ako sa dozvedieť o vnímaní miestnej krajiny poddanými, predstavuje výskum ich odpovedí na dotazníky zisťujúce hospodárske pomery v čase pred tereziánskou urbárskou reguláciou. Tie, podobne ako materiál zo súpisov 1715 a 1720, umožňujú získať len izolované poznatky o vnímaní krajiny bezprostredného okolia poddanských sídel, teda územia obecných chotárov. Vzájomné porovnanie týchto výpovedí však môže napomôcť k získaniu širšej sumy poznatkov o krajine v druhej polovici 18. storočia.[3]

Výskum tohto materiálu sme realizovali na príklade štúdia dotazníkov predchádzajúcich tereziánskej urbárskej regulácii poddanských obcí ležiacich na území Zvolenskej stolice z roku 1771. Zvolenská stolica predstavovala územie zahŕňajúce rôzne typy krajiny. Na niekdajšom území stolice sa nachádzajú kotliny rôzneho výškového stupňa, rovnako ako aj nižšie a vyššie pohoria. K stredne vysoko položeným kotlinám možno priradiť Zvolenskú kotlinu. V rámci Zvolenskej kotliny si navyše možno všímať sídla ležiace v rovinatých častiach kotliny, ale aj zvlnených podoliach, vrchovinách a brázdach. Z vyššie položených kotlín sem zasahuje Horehronské podolie. K pohoriam ležiacim alebo zasahujúcim na územie stolice patria hlavne Nízke Tatry, Veporské vrchy, Veľká Fatra, Starohorské a Kremnické vrchy, Poľana, či Krupinská planina. Ak aj skúmané

---

[1] Pôvodný materiál, ktorý vzišiel z oboch súpisov je uložený v Maďarskom krajinskom archíve v Budapešti (ďalej MOL). Súpis z roku 1715 (MOL, Az 1715. évi országos összeírás) je možné študovať na web stránke: www.arcanum, hu/mol. Súpis z roku 1720 je v kópii na mikrofilme dostupný v Slovenskom národnom archíve v Bratislave, mikrofilm II. C – 53, Archivum regnicolare Lad. EE no 13, Comitatus Zoliensis 1720.

[2] V roku 1715 nahlasovali údaje richtári zvolaní z okolitých obcí na jedno miesto. V inštrukciách pre vyhotovenie opakovaného súpisu v roku 1720 sa zdôrazňovalo, že súpisoví komisári majú na vlastné oči odkontrolovať správnosť richtármi nahlasovaných údajov. – KOHÚTOVÁ, Mária. K hodnote daňových súpisov z rokov 1715, 1720 a ich údajom o počte obyvateľstva. In Historický časopis, 1984, roč. 32, č. 1, s. 88.

[3] Podľa Ignáca Acsádyho údaje zapisovali a materiál, ktorý tvoril podklad tereziánskej urbárskej regulácie, vyhotovili kráľovskí komisári pracujúci pod dozorom miestodržiteľskej rady. Jednotlivé informácie pritom získavali vypočutím richtára, prísažných a niekedy aj iných rozumnejších poddaných. – ACSÁDY, Ignác. Dejiny poddanstva v Uhorsku. Bratislava: SAV, 1955, s. 288.

sídla neležali priamo v horských častiach stolice, na územie pohorí veľmi často zasahovali ich chotáre. Pri výskume sme sa teda snažili vybrať vzorku sídel, ktoré ležali v rôznych typoch krajiny a mohli tak odrážať rozmanitejšiu škálu jej vnímania poddanými.

Pri výskume sme preštudovali dotazníky o urbárskych povinnostiach 23 sídel.[4] Keďže v rámci niektorých boli zahrnuté aj iné menšie sídla (osady), ktoré administratívne patrili pod niektoré z uvedených sídel, v sumáre sme získali informáciu týkajúcu sa až 54 sídel (jedno mestečko, dediny a osady). Na konci 18. storočia existovalo na území Zvolenskej stolice asi 152 sídel, kde patrili mestá, mestečká, dediny a osady.[5] Skúmaná vzorka 54 sídel tak predstavuje približne 1/3 sídel ležiacich na území stolice, čo možno považovať za vcelku reprezentatívnu vzorku.

V rámci 9 bodových dotazníkov (*examen ad novem puncta interrogatria*) obsahujú údaje o miestnej krajine reprezentovanej dedinským chotárom predovšetkým body 3, 4, 5 a 7. Z pohľadu bohatstva údajov o miestnej krajine a jej vnímania poddanými je najdôležitejší 4. bod dotazníku, kde zástupcovia obecných komunít odpovedali na otázku aké majú úžitky a naopak škody pri hospodárskom využívaní svojho chotára (*Ktere* a *gakowe osohy a úžitky anebo skody kazdoročne pripadagu?*).

Z jednotlivých odpovedí sa možno dozvedieť niekoľko zaujímavých informácií o stave a využívaní miestnej krajiny v tomto období. V prvom rade tu nachádzame informáciu o možnostiach pastvy pre dobytok. Ďalej zvyčajne nasledovali údaje o celkovom charaktere chotára a možnostiach jeho obhospodarovania.[6] Potom sa uvádzali informácie o možnostiach zaobstarania palivového a stavebného dreva, prípadne možnostiach jeho predaja. Ďalší údaj vypovedal o možnostiach získavania žíru.[7] V odpovediach sa nachádzali aj informácie o kvalite miestnych ciest a vzdialenostiach do významnejších trhových (obchodných) miest a tiež údaje o možnostiach zárobku poddanského obyvateľstva. V tomto bode dotazníku sa

[4] Urbárske dotazníky 16 sídel (Badín, Brusno, Podkonice, Veľká Slatina, Sv. Jakub, Tajov, Hronec, Čierny Hronec, Dobroč, Baláže, Moštenica, Osrblie, Kalište, Špania Dolina, Beňuš a Braväcovo) vyšli tlačou. – LALIKOVÁ, Tatiana – MAJTÁN, Milan (eds.). Pramene k dejinám slovenčiny 2. Bratislava: Veda, 2002, časť Urbáre, s. 71-91. Urbársky dotazník vypracovaný pre Staré Hory spolu s 21 osadami, ktoré ležali v zázemí tohto sídla sme preštudovali podľa originálneho materiálu uloženého v Štátnom archíve v Banskej Bystrici, fond Zvolenská župa, šk. č. 709, fasc. IV/80. Dotazníky pre zvyšných 6 sídel (Detva, Domaníky, Hájniky, Hrochoť, Sv. Ondrej, Šajba, dnes Strelníky) sme preštudovali podľa originálov dotazníkov sprístupnených na internetovej stránke: http://archivportal.arcanum.hu/urberi/opt/a130904.htm?v=pdf&a=start

[5] V tomto počte nie sú zahrnuté početné samoty, ktoré v dobovej krajine predstavovali napríklad mlyny, píly, valchy, sklárne, horárne, prícestné hostince apod. Mimoriadne komplikovaná sídelná sieť sa ešte aj v tomto období utvárala v oblasti siahajúcej od Krupinskej planiny, cez Podpoľanie až do oblasti Veporských vrchov. Postupným vývojom sa tu utvorila rozsiahla oblasť roztrateného osídlenia, tvorená menšími poľnohospodárskymi sídlami (samotami a vieskami), tzv. lazmi.

[6] Mimoriadne často používané slovo „*považať*" prekladáme vzhľadom na celkový kontext a význam slovami hospodáriť, alebo obhospodarovať. Historický slovník slovenského jazyka pod týmto slovom rozumie proces hnojenia, či rozvážania hnoja na polia. – Historický slovník slovenského jazyka IV. Bratislava: Veda, 1995, s. 211.

[7] Išlo o potravu pre ošípané pasúce sa v lesoch vo forme popadaných žaluďov alebo bukvíc. – Historický slovník slovenského jazyka VII. Bratislava: Veda, 2008, s. 470.

uviedlo aj to, či sa v dedine nachádza mlyn, resp. kde je najbližšie možnosť zomletia obilia. V niektorých, skôr výnimočných, prípadoch sa uviedla tiež existencia miestnej krčmy. Nasledovali údaje o kvalite a v niektorých prípadoch aj rozlohe lúk a ornej pôdy, prípadne možnostiach kosenia mládze. Pri charakteristike úžitkov sa zvyčajne uviedlo aj to či sa na území obecného chotára nachádzajú vinohrady. Napokon zväčša na záver tohto bodu dotazníka sa uviedli informácie o škodách, ktoré postihovali miestne obyvateľstvo pri obhospodarovaní ich chotára.

Z pohľadu predmetu záujmu historickej geografie majú uvedené informácie mimoriadnu výpovednú hodnotu. Zmienky o dostupnosti a podmienkach získavania dreva veľa napovedajú o stave a rozsahu lesov na území dedinských chotárov. Na druhovú skladbu lesa a zároveň rozsah chovu ošípaných by mohli poukazovať údaje o možnostiach získavania žíru. Z pohľadu skúmania využívania krajiny v minulosti sú pre historického geografa mimoriadne zaujímavé údaje o oblastiach rozšírenia pestovania viniča, rozsahu obrábanej pôdy, či obecných lúk a pastvín. Rozloha lúk sa tu uvádzala v koscoch, čo bola plošná miera vyjadrujúca rozlohu, ktorú dokáže pokosiť jeden kosec za jeden deň.[8] Rozloha ornej pôdy sa uvádzala iba v niektorých prípadoch v mernej jednotke kila.[9] Údaje o mlynoch a krčmách sú mimoriadne cenné z hľadiska historickej topografie. Napokon zápisy o škodách, medzi ktorými poddaní uvádzali hlavne prívaly (dažďové), povodne, snehy, tuhé zimy, ale aj škody spôsobené lesnou zverou sú zaujímavé hlavne z pohľadu nadobudnutia poznatkov o konkrétnych miestach ohrozených prívalovými dažďami, či neustále sa opakujúcimi záplavami.

Z konkrétnych odpovedí predstaviteľov jednotlivých obecných komunít možno dospieť k niektorým zaujímavým záverom. Dostupnosť palivového a stavebného dreva zdarma, ktorá indikuje dostatočný rozsah lesov v chotároch, konštatovali všetci predstavitelia vybraných obcí. Len v niektorých prípadoch sa uviedla potreba predošlého súhlasu panstva. V prípade Beňuša[10] a Braväcova[11] sa uviedlo, že drevo je dostupné až po vyznačení zo strany komorských predstaviteľov. Obyvatelia Badína mohli drevo aj predávať. Obyvatelia Sv. Ondreja[12] nemali k dispozícii jedine drevo na výrobu šindľov.

Dostatok žíru indikuje výraznejšie zastúpenie dubových alebo bukových lesov v chotároch, ale aj rozsah chovu ošípaných. Za peniaze ho v čase úrody dostávali v Badíne, Hájnikoch a Podkoniciach. Zdarma ho dostávali poddaní Vígľašského

---

[8] Táto plocha závisela od jednotlivých oblastí, terénu a bonity pôdy, avšak v zásade sa pohybovala medzi 28 – 46 ármi. V daňovom systéme 18. storočia sa pre potreby urbárskej regulácie 1 kosec ustálil na približne 28,7 ára, teda 2870 m². To zodpovedalo zhruba rozlohe lúky, z ktorej zobrali za voz sena (asi 25 árov). K tomu porovnaj napr.: KOHÚTOVÁ, Mária – VOZÁR, Jozef. Hospodárske dejiny Slovenska. Bratislava: Veda, 2006, s. 159.

[9] Išlo o objemovú mieru rovnú 3 mericiam. V daňovom systéme 18. storočia bola bratislavská merica tiež plošná miera (merica oráčiny) a označovala rozlohu poľa na ktorú bolo možné vysiať jednu bratislavskú mericu obilia, teda asi 21,50 árov čo predstavuje 2150 m². Z uvedeného vyplýva, že kila mohla predstavovať plochu s rozlohou 6450 m².

[10] V urbári vystupuje pod názvom Krám aj spolu so susedným Pôbišovom (*Kram et Puobis*).

[11] V urbári vystupuje aj spolu s osadami Srnkovo a Podholie (*Braveczvo, Szrnka et Podholsky*).

[12] Dnes súčasť obce Brusno.

panstva v Detve, Veľkej Slatine[13] a okrem rezervovaných zámockých hôr aj v Hrochoti. Žírne lesy nemali na Šajbe,[14] Tajove, či Dobroči.[15] Dostupný nebol ani v Sv. Jakube.[16] Inde sa žírne lesy vôbec nespomínali.

V rámci skúmanej vzorky sídel uvádzali takmer všetci predstavitelia obcí dostatočné podmienky na pastvu dobytka. Jedine predstavitelia Hronca, Osrblia a Moštenice uviedli nedostatočné podmienky na pastvu. Obyvatelia Hronca museli za poplatky využívať pastviny veľkého breznianskeho chotára. Podobne mimo svojho chotáru museli pastviny hľadať aj obyvatelia Moštenice. Predmetom pastvy bol dobytok. Len v niektorých prípadoch sa spresňovalo, že ide o robotný (ťažný) a domáci dobytok, teda voly a kravy (takto napríklad v Badíne a Čiernom Hronci[17]). Ovce sa uvádzali navyše iba v prípade Tajova, Čierneho Hronca a Veľkej Slatiny. V prípade Veľkej Slatiny sa spolu s ovcami uvádzal aj chov barancov. V prípade Balážov sa v súvislosti s chovom uvádzal aj dostatok vody pre napájanie dobytka.

Najväčšou rozlohou ornej pôdy disponovali obyvatelia Veľkej Slatiny (30 kíl) a poddaní z Detvy (12 kíl). Menej ako 10 kíl obrábaných zemí bolo v Domaníkoch (8 kíl), Brusne (7 kíl), Sv. Ondreji (5 kíl), Badíne (4 kily). Žiadne obecné role nemali v Beňuši, Braväcove, Čiernom Hronci, Dobroči, Balážoch, Moštenici, Kališti, na Španej Doline, ani na Starých Horách a okolitých osadách.[18]

Podobná situácia bola aj s obecnými lúkami. Vo Veľkej Slatine sa nachádzali dve lúky v súhrnnej rozlohe 25 koscov. V Detve sa nachádzali lúky s rozlohou 15 koscov. V Domaníkoch boli lúky v rozlohe 7 koscov a v Hájnikoch 6 koscov. Lúk na 5 koscov bolo v Badíne. Menšiu rozlohu mali lúky vo Sv. Ondreji a Brusne (na 3 koscov). Žiadne obecné lúky nemali v Beňuši, Braväcove, Čiernom Hronci, Dobroči, ani na Starých Horách a okolitých osadách. Za peniaze kosili lúky s rozlohou 15 koscov pre hutného šafára iba poddaní z Tajova.

Vinohrady neboli nikde spomedzi skúmaných sídel okrem Domaníkov ležiacich na južnom okraji stolice na rozhraní Krupinskej planiny a Podunajskej pahorkatiny. Ohľadom rozlohy a úrodnosti miestnych viníc sa konštatovalo, že sú strednej rozlohy aj kvality.

Spomedzi pestovaných plodín sa okrem viniča spomína len obilie, kapusta a konope. Pestovanie obilia sa pritom priamo uvádza v Osrblí (jačmeň a ovos). Obyvatelia z Beňuša a Braväcova uviedli, že lesná zver im spôsobuje škody v obilí.[19] Kapustiská mali v Badíne, Hájnikoch a Kališti. Konopiská boli v Hronci, Čiernom Hronci a Badíne.

---

[13] V súčasnosti obec Zvolenská Slatina.

[14] V súčasnosti obec Strelníky.

[15] Dobroč je v súčasnosti súčasťou obce Čierny Balog.

[16] Dedina Sv. Jakub je dnes miestnou časťou Banskej Bystrice.

[17] Viacero osád ležiacich v doline Čierneho Hrona, ktoré v súčasnosti tvoria obec Čierny Balog.

[18] Do urbáru Starých Hôr boli zahrnuté aj osady Dolná a Horná Turecká, Dolný a Horný Jelenec, Valentová, Bachlačka, Rybie, Prašnica, Motyčky, Štubne, Dúvodné, Jergaly, Bukovec, Môce, Sliačany, Hanesy, Donovaly, Mišúty, Mistríky, Bully a Kordíky.

[19] Obyvatelia týchto sídel patrili medzi poddaných Banskobystrickej banskej komory. Pracovali prevažne ako drevorubači za plat, za ktorý si potom nakupovali obilie a iné potraviny. Z tohto dôvodu tiež uvádzali, že nemajú obecné role. Ak sa spomínajú škody v obilí išlo zrejme o škody v skladoch s uskladneným obilím. V prípade niektorých osadníkov, však nemožno vylúčiť do-

Z pohľadu konštatovania celkovej kvality obrábaných zemí bola situácia nasledovná. Úrodné zeme mali vo Veľkej Slatine a v Domaníkoch. Dobré zeme sa nachádzali aj v Hájnikoch. Len z jednej tretiny dobré a úrodné zeme boli vo Sv. Jakube. Stredne úrodné zeme mali na Šajbe a Podkoniciach. Zeme nedostatočnej kvality boli podľa výpovede poddaných na Hrochoti a v Brusne (*zem ge nassa welice plana*). Na neúrodné zeme sa sťažovali tiež poddaní z Beňuša, Braväcova a Dobroče, hoci spoločné obecné zeme nemali.

Hodnotenie kvality ciest bolo pomerne strohé, ale výstižné. Dobrou cestou chodili obyvatelia zo Špianej Doliny a Sv. Jakuba do Banskej Bystrice. Rovnými (teda dobrými) cestami chodili aj poddaní Badína, Hájnik, či Sv. Ondreja. Dobré aj zlé cesty využívali obyvatelia Veľkej Slatiny a Detvanci. Zlou cestou do Brezna sa chodilo z Beňuša a Braväcova. Obyvatelia Hrochote hodnotili svoje cesty ako zlé a skalnaté, poddaní z Domaník dokonca ako odporné a skalnaté. Najexpresívnejšie spomedzi všetkých sa o svojich cestách vyjadrili predstavitelia Osrblia, ktorí podľa vlastných slov chodili *po welmi mrcha a odpornou cestou*.

Mlyny vo vlastných chotároch mali obyvatelia Beňuša, Hronca, Čierneho Hronca, Brusna, Badína, Hájnik, Hrochote, Tajova, Veľkej Slatiny, Detvy, Domaník. Obyvatelia zo Starých Hôr a okolitých osád mleli obilie v miestnych mlynoch na Starých Horách a v Motyčkách. V susedných sídlach museli mlieť poddaní z obcí Braväcovo, Sv. Ondrej (v Brusne), Šajba (v Ľubietovej), Podkonice (v Ľupči alebo Priechode), Baláže (v Selciach), Kalište (na Motyčkách alebo v Priechode), Špania Dolina (v Ulmanke). V dedine Domaníky a Brusno sa osobitne uviedla tiež existencia krčmy.

Pri podrobnom skúmaní dotazníkov možno v niektorých prípadoch naraziť aj na ďalšie interesantné údaje o miestnej krajine. Dozvedáme sa napríklad o existencii baní, hút, drevorubačských a uhliarskych handlov. Bane na medenú rudu sa nachádzali na Špianej Doline. Železorudné bane boli v Ľubietovej a na Ponikách. Huty spracúvajúce medenú rudu boli stále v prevádzke v Banskej Bystrici, Tajove, Starých Horách. Železiarska huta a hámor pracovali v Hronci. Pri starej a už nefunkčnej hute v Balážoch miestni obyvatelia triedili trosku a hľadali striebro a meď. Pri dvoch zaniknutých hutách na Moštenici (šplajsovacia a scedzovacia) hľadali miestni obyvatelia v troskových odvaloch meď a olovo. Vzhľadom na využívanie prírodného potenciálu krajiny sú často krát dôležité informácie o ďalších spôsoboch zárobku obyvateľstva. Okrem banskej a hutnej činnosti boli v niektorých oblastiach výrazne rozšírené zamestnania spojené s intenzívnou ťažbou dreva. Drevorubačstvo bolo zastúpené v oblasti Starých Hôr, Hronca, Osrblia, Čierneho Hronca, Dobroče, Beňuša a Braväcova. Rozšírenie uhliarstva je v urbári zaznamenané v oblasti Starých Hôr (predovšetkým v osadách ležiacich v ich zázemí) a Hronca. Šindliarstvo je vo väčšej miere doložené v Beňuši a Braväcove.

Informácie o škodách nám približujú komplikácie, ktoré poddaným vo Zvolenskej stolici pravidelne spôsobovali najmä výčiny počasia. Predstavitelia Starých Hôr, ktorí zastupovali aj ďalších 21 osád v okolí sa sťažovali najmä na škody spôsobené prívalmi dažďa, snehu a vody. Podobnú sťažnosť predniesli

plnkové pestovanie obilia v malých pridomových záhradách.

aj obyvatelia Kališťa, Balážov, Španej Doliny a Hronca (častokrate *biwagu priwaly, snehi* a *welikie wody*). V chotári Hronca podľa nich komplikovala možnosti hospodárenia aj dlhotrvajúca snehová pokrývka (*snech neskoro kape*). Špecifikom miestneho regiónu bolo rozšírené drevorubačstvo a následné splavovanie dreva vodami Čierneho Hrona. V skorých jarných mesiacoch, keď sa ešte topili snehy, mohla aj táto pracovná činnosť spôsobovať značné škody (*kdiž sa kluchti pusstagu* a *ladi gidu, pribitke* a *domi nasse hubia*). Na dlhotrvajúcu snehovú pokrývku, ktorá sťažovala vyháňanie dobytku na pastviny sa sťažovali obyvatelia Španej Doliny (*snech neskoro zchacza, a tak na passu statok nass welmy neskoro wihanaty muzeme*).

O tom, že jedným z najväčších nepriateľov človeka v minulosti bola voda svedčia aj ďalšie výpovede poddaných. Na škody spôsobené dažďovými prívalmi sa sťažovali predstavitelia Čierneho Hronca, Osrblia, Podkoníc, Sv. Jakuba, Šajby, Hrochote a Detvy. Na povodne spôsobené vyliatím Hrona sa sťažovali poddaní zo Sv. Ondreja, Brusna, Badína a Hájnik. Obyvateľom Sv. Ondreja zatápal Hron (*Hruon*) len jednu najviac exponovanú časť chotára. V susednej dedine Brusno však rieka zatápala aj niektoré domy. Poddaným z Badína počas povodní Hron zalieval konopiská a kapustiská a zrejme aj polia (*dobru zem odbera* a pieskom *zanasa*). Riečka Bystrica spôsobovala škody v Sv. Jakube. Riečka Slatina zaplavovala lúky v detvianskom a veľkoslatinskom chotári. Napokon časté povodne a zaplavovanie lúk spôsobovala aj Štiavnica v Domaníkoch.

Zväčša len jednoslovné, či dvojslovné, no pomerne výstižné je hodnotenie miestneho reliéfu a klímy. Pri opise reliéfu obecných chotárov sa vo výpovediach poddaných väčšinou opakovali slová ako: planý (Detva), vrchovitý / vrchovistý / vrchovatý / vŕškovatý (Beňuš, Braväcovo, Hronec, Čierny Hronec, Dobroč, Sv. Ondrej, Brusno, Moštenica, Staré Hory, Špania Dolina, Sv. Jakub, Tajov, Šajba, Hrochoť, Veľká Slatina, Detva, Domaníky), skalnatý (Čierny Hronec, Brusno, Moštenica, Sv. Jakub, Tajov, Hrochoť), kamenistý (Detva), rovný (Sv. Ondrej, Podkonice, Hájniky, Veľká Slatina), či uložitý (Hájniky). Obyvatelia Starých Hôr a okolitých sídel navyše konštatovali, že bývajú po samých dolinách a vrchoch, osadníci Španej Doliny medzi samými vrchmi a dolinami. Obyvatelia Balážov uviedli iba to, že bývajú medzi veľkými a skalnatými vrchmi. Obyvatelia z Osrblia zase iba to, že ich zeme sa nachádzajú pod strmými vrchmi (*nasse zeme gsu pod strmimy vrchamy*).

Pri hodnotení klimatických pomerov sa poddaní vyjadrovali len v negatívnom duchu, alebo vôbec. Týmito svojimi výpoveďami chceli navodiť zdanie nepriaznivých klimatických podmienok. Za studený považovali svoj chotár predstavitelia obcí Beňuš, Braväcovo, Hronec, Dobroč, Staré Hory, Špania Dolina, Sv. Jakub, Tajov, Šajba. Ako zimný označili svoj chotár obyvatelia Moštenice. Priaznivé klimatické pomery neuviedol ani jeden z predstaviteľov sledovaných obcí.

Ohľadom výskumu týchto dotazníkov si na záver môžeme položiť jednu zásadnú otázku, a to či naozaj išlo o reálny, alebo účelový a teda skreslený, pohľad na miestnu krajinu. Otázke subjektívneho vnímania sa v histórii samozrejme nikdy nevyhneme, avšak v tomto prípade je potrebné mať na pamäti fakt, že skúmané dotazníky mali byť východiskom pre prípadné úpravy v oblasti zdanenia poddaných. Namieste je teda otázka, či sa poddaní v niektorých

prípadoch nerozhodli pri opise svojich chotárov navodiť situáciu, ktorá by ich mohla do budúcnosti nejakým spôsobom zvýhodňovať.[20] Táto otázka je namieste najmä z toho dôvodu, že kráľovskí komisári nekontrolovali a vzhľadom na priebeh dotazníkového prieskumu ani reálne kontrolovať nemohli správnosť nahlásených údajov.[21]

Zo zaznamenaných údajov vyplýva nasledovné. Na dlhotrvajúcu snehovú pokrývku a studenú klímu sa sťažovali len obyvatelia sídel, ktoré ležali v exponovaných polohách, a to buď na území pohorí, vysoko položenej kotliny, prípadne na samom okraji stredne vysoko položenej kotliny. Na vyššiu početnosť dažďových zrážok sa sťažovali predstavitelia sídel položených vo vyšších nadmorských výškach. So sťažnosťami na nevhodný terén sa napríklad nestretneme u sídel ležiacich v rovinných častiach kotlín. Záplavy na území svojich chotárov sa uvádzali hlavne v sídlach ležiacich pri významnejších a vodnatejších tokoch. Cesty okolo Banskej Bystrice boli hodnotené ako relatívne dobré. Horšie vyšli z jednotlivých výpovedí cesty okolo Brezna a vo vyššie položených sídlach s výnimkou Domaník. Reálne vyznievajú aj údaje o pestovaných plodinách, rozsahu chovu jednotlivých druhov dobytku, či dostatku drevnej hmoty napriek intenzívnej hospodárskej činnosti v miestnych lesoch. Rozdiely vo výpovediach je možné vidieť u dedín a osád ležiacich v pohoriach, ale aj vrchovinných a rovinatých častiach kotlín.

Uvedené údaje o charaktere reliéfu a klímy, dostupnosti lesov, charaktere pôdy, pestovaných plodinách, povodniach, či dlhotrvajúcej snehovej pokrývke v priebehu roku vo všetkých prípadoch viac menej zodpovedajú historickej aj geografickej realite skúmaného územia. Obozretnejšie je potrebné naopak prijímať hlavne údaje o rozlohe ornej pôdy a lúk. Vo všeobecnosti však možno konštatovať, že dotazníky z čias tereziánskej urbárskej regulácie vyhotovené na území Zvolenskej stolice skutočne odrážajú veľmi jednoduché vnímanie miestnej krajiny poddanským obyvateľstvom v druhej polovici 18. storočia.

---

[20] Vedomé nepresnosti vo výpovediach poddaných pripúšťa aj Karol Rebro, podľa ktorého poddaní mohli vypovedať nepravdivo v domnienke, že si osožia, alebo aj pod tlakom samotného zemepána. Za najviac skreslené pritom považuje údaje o rozsahu poddanskej pôdy. – REBRO, Karol. Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1959, s. 80-81.

[21] REBRO, ref. 20, s. 92.

MOŽNOSTI SOUČASNÉ FOTOGRAFIE V PROCESU ZÁŽITKOVÉ PEDAGOGIKY PRO DOSPĚLÉ

Štěpánka BIELESZOVÁ

Muzeum umění Olomouc
bieleszova@olmuart.cz

BIELESZOVÁ, Štepánka. Possibilities of Contemporary Photography in the Process of the Experiential Education of Adults. Author focused on the possibilities of photography and its specific language in the process of education with emphasis on education of adults. Text describes the pilot project in Olomouc Museum of Art. This project was aimed towards an experiential education using the activation method. The text is linked to generalization of possibilities of photography in educational process.

Kľúčové slová: fotografia; pedagogika; múzeum

Keywords: photography; pedagogy; museum

Fotografie jako médium prošla od doby svého vzniku složitými cestami. Ať už to byla otázka přijetí fotografie mezi výtvarné druhy nebo otázka, zda patří mezi vysoké či nízké umění. Ale diskuse o fotografii není spjata jen se světem umění, ale i s jinými diskurzy, např. vědeckým, společenským či mocenským nebo v neposlední řadě může být v určitém směru součástí aktuální teorie a praxe výtvarné pedagogiky. Předmětem zkoumání v tomto směru nemusí být jen technologie vzniku fotografie, ale především specifický vyjadřovací jazyk fotografie. Stále hledáme odpověď na otázku jak fotografie působí na naše smysly, jak funguje např. v oblasti médií a reklamy a odtud zpětně proniká do naší vizuality. Teoreticky se snažíme fotografii uchopit a vymezit a hovořit o ní jako o progresivním a komunikativním médiu. Všechny tyto a mnohé další postřehy směřují k jasnějšímu rozlišení mezi fotografickou technikou, fotografickým obrazem a fotografickým médiem. Je jasné, že nestačí jen hovořit o zhotovování fotografií a jejich prohlížení, ale i o jejich fungování v rovině praktické, vizuální a symbolické.

Od roku 2009 se konají v Muzeu umění Olomouc, v prostorách Café Amadeus, pravidelné výstavy současné fotografie. Rostoucí zájem o tento druh výstav přivedl mě jako kurátorku a lektora muzea Marka Šobáně na myšlenku pravidelných animací pro dospělé návštěvníky. První animační program se uskutečnil začátkem roku 2011 při příležitosti výstavy Michaely Spurné *Karneval*. Kurátorka

cíleně oslovila skupinu mladých autorů, kteří ve volném čase navštěvují kurzy fotografie České fotoškoly.[1]

Akce, která byla sestavena z několika různých bloků, se zúčastnilo 10 lidí. Úvodní část se skládala z informací, které návštěvníků objasnili zájem kurátorky a lektora a také vzájemné seznámení. Následoval výklad kurátorky o autorčině tvorbě a její zařazení do kontextu české i světové fotografie.

Řízená diskuse

Na závěr úvodního bloku bylo naznačeno téma další části akce – řízené diskuse. Kurátorka upozornila na postavení umělce ve veřejném prostoru a uměleckém provozu, na nebezpečí přílišného zveřejňování soukromí v tvorbě a především na tenkou hranici mezi uměleckým projevem, reklamou a manipulací se zobrazovaným objektem. Tím bylo v případě všech vystavených fotografií dítě. Ještě před započetím diskuse si návštěvníci jednou důkladně prohlédli výstavu. Následovala diskuse o nebezpečí manipulace dítěte v umění, v reklamě a o jeho zranitelnosti a neschopnosti se bránit. Účastníci sami přidávali vlastní zkušenosti s focením dětí.

Autorka (vysokoškolačka, 20 let) popisovala, jak fotí svoji tříletou sestru, jak si uvědomuje nebezpečí své převahy na ní, jak se snaží ji nechat vyjadřovat spontánně a zaznamenávat její projevy v co nejpřirozenější podobě. Její kolegyně (vysokoškolačka, 20 let) hovořila o svém dětství, kdy ji nyní již v rodině nežijící otec – fotograf, fotil jako dítě v ateliéru, v kostýmech a převlecích a na inscenované scéně. Dívka tyto společné chvíle s otcem prožívala s radostí a chápala je jako hru. Jiná účastnice popisovala svůj zážitek s obsazování dětí do rolí, které jim nepřísluší a které z nich dělají tzv. „malé dospělé". Jako varující příklad uváděla filmovou roli dítěte, které perfektně odehrálo roli a odříkalo s požadovaným výrazem naučený text, jehož významu a souvislostem nemohlo vůbec porozumět. Objevili se i názory na nutnost děti nejen chránit, ale také dopřát jim svobody.

Vážným tématem také bylo nebezpečí morálního a sexuálního zneužívání dítěte v souvislosti s přílišnou uvolněností právě při prezentaci dítěte v marketingových a reklamních akcí. Diskutovalo se také o hranici, kterou by každý z účastníků překročil nebo nepřekročil, pokud by dostal v rámci komerční zakázky zachytit dítě v dehonestující pozici nebo souvislostech.

Automatické psaní

Po diskuzi lektor seznámil účastníky s metodou automatického psaní.[2] Každý z účastníků si následně vybral dle svých preferencí jednu fotografii a k ní v daném časovém limitu 5 minut napsal text složený z volných asociací. Po ukončení zápisů jejich autoři přečetli vybrané pasáže přímo před fotografií. Po určitém a pochopitelném počátečním ostychu se uvolnil proud volných asociací zapsaný z pozic jednotlivých aktérů. Ti byli sami překvapeni mírou originality vlastních

[1] Bližšie pozri: www.ceska-fotoskola.com

[2] GRECMANOVA, Helena. Škola muzejní pedagogiky 4. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2007, s. 56.

textů. Tvůrčí atmosféra se pak spontánně rozvinula dále, mezi jednotlivé účastníky, kteří se snažili vystopovat a vysvětlit jednotlivé zajímavé obrazy v automaticky psaných textech.

Komparace

Na závěr setkání se lektor domluvil se všemi účastníky na pokračování animace za týden ve stejnou dobu a na stejném místě. Během této doby měl každý připravit k vybrané fotografii srovnávací snímek. Měla to být buď vlastní fotografie nebo nalezený či oblíbený motiv z časopisu, internetu apod. Po uplynutí týdne se celá skupina nadšeně sešla. K vybraným a z minula již prostudovaným fotografiím začaly postupně přibývat nově donesené snímky. Každý z účastníků měl za úkol vysvětlit důvody a okolnosti výběru. Důležité také bylo najít shodné nebo naopak rozdílné prvky mezi vystavenou fotografií a novým snímkem. Někteří autoři vztah mezi exponátem a svým novým obrázkem vyhrotili antagonisticky, jiní naopak hledali formální či obsahové shody. V této fázi docházelo nejen ke komparaci dvou fotografií, ale také k jejich nové interpretaci, k naznačení nového vztahu mezi dvěma vizuálními entitami.

Brainstorming

Po ukončení srovnávací části byly nové snímky ponechány vedle původních exponátů. Vznikla tak nečekaná improvizovaná výstava s osobitými prvky a vkladem každého účastníka animace. Proto se lektor a kurátorka rozhodli na závěr použít metodu brainstormingu za účelem vytvoření originálního názvu pro novou verzi výstavy.[3] Během velmi rychlého sledu nápadů a myšlenek se podařilo vygenerovat mnoho zajímavých i vtipných nápadů na dané téma (*Sladkosti*; *Budu tvým medvídkem*; *Dovnitř a ven* atd).

Paradox fotografie

Na závěr kurátorka zhodnotila všechny fáze animační etudy, kladně se vyjádřila k výkonům jednotlivců. Také zobecnila některé vlastnosti fotografie. Upozornila účastníky na podstatné rysy a cíle fotografie. Především pak, že z podstaty fotografie vyplývá, že jejím primárním cílem je sice záznam, ale záznam na základě individuální volby autora, který vypovídá o jevové či virtuální skutečnosti a zároveň o mentální úrovni a gestu autora.

V tomto bodě také kurátorka seznámila účastníky s osobností britského spisovatele, publicisty a uměleckého kritika Johna Petera Bergera (*1926), jehož teoretické poznatky a filozofické úvahy o vztazích mezi jednotlivcem a společností, kulturou a politikou a médii stály u zrodu pilotního animačního programu. Připomenula především základní prvek jeho umělecké metody, kterou je spolupráce. Ať už vzájemná mezi lidmi podobného zaměření a společných zájmu, dále v místě působení a také v rámci lokální komunity. Všechny tyto elementy projekt splňoval, aniž by o tom dopředu jeho účastníci věděli. Záměrně byl teoretický podtext vysloven až na konci projektu, aby se předešlo obavám jednotlivých

[3] GRECMANOVA, ref. 2, s. 55.

účastníků, že takto koncipovaná akce bude příliš náročná a že by v ní nemuseli obstát.

Kurátorka v závěru také účastníky upozornila na určitý paradox, který vyslovil právě John Berger: *„Ačkoli fotografie zaznamenává spatřené, ze své povahy vždy odkazuje k tomu, co je nespatřené."*[4] Jeho myšlenku o extenzívní povaze fotografie vztáhla k právě uplynulým individuálním i společným aktivitám, které si mimo jiné kladly za cíl schopnost dobře interpretovat a číst fotografie a nacházet jejich nové vazby k okolí, ke komunitě, k prostředí, k sobě navzájem. Účastníkům připomenula, že na rozdíl od obrazu, který je především (nahlíženo především z pozic avantgardy 20. století) odrazem subjektivního pojetí reality, odleskem ega a emocí, fotografie odkazuje kromě toho přece jen i směrem ven, mimo záznam. Také navázala myšlenkou, že fotografický snímek není jen produktem rozhodnutí vnímavého jedince, ale je především širším obrazem specifické sociální, historické či vizuálně atraktivní situace. Ve fotografii se odráží průběh a kontext vzniku.

Synkreze smyslů

Z dvoudenní animační etudy se účastníci odnášeli mnoho poznatků. Především to však bylo sumarizující poučení o tom, že k uměleckému dílu, tedy i fotografii, nelze přistupovat nepřipraveně, z jedné pozice, ale komplexně. Je nutné se orientovat v terminologii výtvarných technik, metod a postupů zobrazení a pak srovnávat. Je také třeba znát odbornou literaturu, vnímat každodenní dění a sledovat pozorně běžnou realitu, ať už z pozic emocionálních nebo společenských a snažit se při „čtení" fotografie navázat na vazby odkazující k dalším, i vůbec nezobrazeným a nezachyceným souvislostem. To také souvisí s názory současných psychologů a pedagogů, kteří již delší dobu poukazují na důležitost synkreze smyslů, která podporuje základní procesy chápání, cítění a myšlení, a tedy i učení. (Z českých teoretiků, kteří se systematicky zabývali tématy souvisejícím se synkrezí smyslů jmenujme alespoň Jiřího Davida (integrativní smyslová výchova), Kateřina Dytrtová (propojení hudebního a výtvarného vyjadřování v metodologii umělecké výchovy) a Jaroslav Bláha (geneze integrace výtvarného a hudebního jazyka v umění moderny).

Proto byla cílem uvedených aktivizačních metod snaha aktivně rozvíjet vnímavost, emoce a rozumové vlastnosti ve vztahu ke kreativitě, schopnosti symbolicky ztvárňovat témata nacházená v okolním světě.[5]

Doporučená literatura

BABYRÁDOVÁ, Hana. Rituál, umění a výchova. Brno: Vydavatelství Masarykovy univerzity, 2002.

BARTHES, Roland. Světlá komora. Poznámka k fotografii. Praha: Agite/Fra, 2005.

BATCHEN, Geoffrey. Burning with Desire. The Conception of Photography. Cambridge, Mass: MIT Press, 1997.

[4] BERGER, John. Pochopení fotografického obrazu. In CÍSAŘ, Karel (ed.). Co je to fotografie? Praha: Herrmann & synové, 2004, s. 9.

[5] GRECMANOVÁ, ref. 2, s. 55-71.

BAUDRILLARD, Jean. Simulacra and simulation. Michigan: University of Michigan Press, 1994.
DAVID, Jiří. Století dítěte a výzva obrazů. Brno: MU Brno, 2008.
FLUSSER, Vilém. Za filosofii fotografie. Praha: nakladatelství Hynek, 1994.
FLUSSER, Vilém. Do universa technických obrazů. Praha: Nakladatelství OSVU, 2002.
HORÁČEK, Radek – ZÁLEŠÁK, Jan (eds.). Veřejnost a kouzlo vizuality. Rozvoj teoretických základů výtvarné výchovy a otázky kulturního vzdělávání. Sborník symposia České sekce INSEA, Brno: Masarykova univerzita, 2008.
INNIS, Harold A. Empire and Communications. Oxford: Clarendon Press, 1950.
KESSNER, Ladislav (ed.). Vizuální teorie. Současné anglo-americké myšlení o výtvarných dílech. Jinočany: H&H, 1997.
LYOTARD, Jean-Francois. O postmodernismu. Praha: Filosofický ústav AV ČR, 1993.
MCLUHAN, Marschall. Jak rozumět médiím. Extenze člověka. Praha: Odeon, 1991.
MITCHELL, William J. Thomas - HANSEN, Mark B. N (eds.). Critical Terms for Media Studies. Chicago and London: The University of Chicago Press, 2010.
MITCHELL, William J. Thomas. What do Pictures Want? The Lives and Loves of Images. University of Chicago Press, Chicago and London, 2005.
VIRILIO, Paul. Informatická bomba. Praha: Pavel Mervart, 2004.
SONTAG, Susan. O fotografii. Brno: Paseka, 2002.

DEPOZITÁŘ JAKO 3. PROHLÍDKOVÝ OKRUH

Vendula HNOJSKÁ

Muzeum jižního Plzeňska v Blovicích
muzeum@muzeum-blovice.cz

HNOJSKÁ, Vendula. Depository as the Third Guided Tour. Started September 28, 2011 the third guided tour at the castle settlement in Blovice is the depository, containing initially textiles, porcelain, ceramics and glass items. The depository will be open especially for professionals. It will serve also for students who will be working with ethnographic material for their Bachelor's, Master's and doctoral theses. We will enable researchers to address not only the historical documentary and visual material, but also direct three-dimensional objects that are only limited exhibited, e.g. household textiles, clothing, household utility, etc. This project enriches not only individual researchers but also the general public interested in history, especially in the region South Pilsen.

Klúčové slová: muzeum Blovice; otevřený depozitář; zpřístupnění sbírky; prohlídkový okruh

Keywords: museum Blovice; open depository; collection´s accessing; guided tour

Počátky Muzea jižního Plzeňska v Blovicích sahají až do roku 1913, kdy v rámci Okrašlovacího spolku vznikl Muzejní odbor, který se zabýval sběrem archeologického materiálu a předmětů národopisného a vlastivědného charakteru. Muzeum sídlilo až do roku 2002 v měšťanském domě po zakladateli muzea panu Františku Raušarovi.

V roce 2002 došlo k významnému přesídlení muzea do uvolněných prostor zámku Hradiště. V zámku byly upraveny sály pro expozice a výstavní činnost. Krásné prostory byly velmi dobře architektonicky vyřešeny. V expozicích je prezentováno veřejnosti cca 5 % sbírek a zbylá část sbírek je uložena v depozitářích.

S problémem jak kapacitně nedostačujících tak kvalitně nevyhovujících depozitářů se muzeum potýkalo řadu let. Bohužel nové depozitární prostory se ani v době přestěhování se muzea na zámek v roce 2002 nepodařilo zcela vyřešit a tak cenné sbírky především etnografického, historického, výtvarného a uměleckoprůmyslového rázu dále strádaly v nevytápěné staré škole, do níž léta zatékalo. V té době padla myšlenka, že by mohla kritickou situaci depozitárních prostor vyřešit půdní vestavba, která by sloužila jako depozitář.

Muzeu, pod vedením paní ředitelky Evy Pančíkové, se spolu s Plzeňským krajem podařilo prosadit objekt zámku Hradiště do Programu záchrany

architektonického dědictví. Při sestavování tohoto programu jako hlavního plánu postupné obnovy objektu zámku Hradiště byla na prvním místě zvolena rehabilitace vnějšího pláště zámku. Prvním krokem byla obnova střešního pláště a úprava půdního prostoru v západním, severním a jižním křídle. Půda byla zateplena a obložena protipožárním sádrokartonem. Do půdních prostor bylo opraveno dřevěné schodiště a zároveň byla vystavěna i nová šachta pro výtah. Výtah lze využít jak k dopravě lidí, např. tělesně postižených do prvního patra zámku – expozic muzea, tak i do půdního depozitáře, což slouží k snadnější manipulaci se sbírkovými předměty při instalaci výstav apod. V rámci stavebních úprav byly opraveny krovy a položena nová střešní krytina. Byly zpevněny staré záklopové podlahy a provedena kompletní elektroinstalace, rozvody topení, hydrantů, odpadů atd. V půdních depozitářích je samozřejmostí sdělovací a zabezpečovací technika.

Na půdě vznikly čtyři velké místnosti. Tři z nich osvětleny vikýři. Prostora v západním křídle je bez denního světla. Samozřejmostí je umělé osvětlení bílými zářivkami. V západním křídle bylo zajištěno potřebné prostředí se stabilními podmínkami klimatu bez výkyvů teploty a vlhkosti pro uložení citlivých sbírkových fondů pomocí klimatizace a temperance, které zde budou udržovat teplotu 18 – 20 °C s relativní vlhkostí 30 – 55 %. V severním a jižním křídle slouží k regulaci teploty vzduchu jen ústřední vytápění prostřednictvím plynového kotle.

V roce 2009 byla stavba depozitáře připravena ke kolaudaci. Ještě týž rok přibyl do depozitáře nábytek k uložení sbírek. A jako otevřený depozitář ve smyslu plnohodnotného prohlídkového okruhu byl otevřen badatelům a zájemcům o historii v roce 2011.

Otevřený depozitář

Primárním účelem nového depozitáře je samozřejmě uložení sbírkových předmětů v podmínkách odpovídajících uchovávání movitého kulturního dědictví. Depozitář muzea v Blovicích však bude sloužit zároveň i jako 3. prohlídkový okruh. Domnívám se, že muzejní sbírky lze totiž prezentovat nejen v expozicích, výstavách nebo v rámci publikační činnosti, ale také například prostřednictvím víceúčelných otevřených depozitářů. Nová forma vizualizovaného poselství sbírek s použitím nových trendů muzejního výstavnictví povede k aktivizaci návštěvníka a zlepšení badatelských možností veřejnosti. Postupně zpracovávané poznatky z kvalitního, rozmanitého a bohatého fondu Muzea jižního Plzeňska v Blovicích obohatí nejen jednotlivé badatele, ale jejich prostřednictvím také širokou veřejnost se zájmem především o regionální historii jižního Plzeňska.

Muzejní sbírka „nepatří" muzeu či kraji, ale veřejnosti, a proto je naší povinností ji zviditelnit v širším kontextu než „jen" tematickými výstavami. K vidění jsou „kuriozity" sbírky a „kostlivci ve skříni", které nelze vystavovat v expozicích kvůli jejich ojedinělosti, nebo naopak mnohočetnosti. I tyto exponáty patří do muzejní sbírky a mají schopnost vypovídat o minulosti, a proto musí být vystaveny na odiv, což v běžném provozu muzea s expozicemi a tematickými výstavami a uzavřeným depozitářem nelze. Návštěvník spatřuje celou škálu variability jednotlivých předmětů. Např. na předmětu formy bábovky může

badatel studovat polituru, tvar a strukturu žebrování, velikost, výrobní značky, tvar okraje nebo dna, složení hrnčiny atd. atd.

Depozitář již neslouží jen jako pasivní úložiště, ale naopak zde pomalu začíná probíhat aktivní práce se sbírkami. Depozitář se stal vhodným prostředím pro vědeckou práci se sbírkami a to nejen pro muzejní pracovníky, ale také pro odbornou veřejnost. Předměty zůstávají při práci ve stejných klimatických podmínkách a netrpí klimatickým šokem, protože badatelna je součástí depozitáře. Až dosud velká část sbírky dlouhodobě ležela v depozitáři, a nemohlo s ní být dostatečně vědecky pracováno. To znamená, že se ze sbírky nečerpaly poznatky o minulém světě, resp. o historické paměti. Vytvořením nových přístupných prostor depozitáře bude konečně plně využito sbírkového potenciálu. V rámci tohoto prohlídkového okruhu je již teď patrný kontrast mezi expozicemi a depozitářem.

Díky otevřenému depozitáři bude navíc veřejnost detailně seznámena se zákulisím muzejní práce, čímž dále bude stoupat prestiž muzejního odborného pracovníka. Otevření nových depozitárních prostor bude zároveň motivací při volbě profese žáků a studentů. Předvedením pracovního prostředí muzejníka je konkrétní ukázkou činnosti profese, která má v návštěvnících pěstovat patriotismus ke svému regionu a přispět tak k zachovávání a nepoškozování lidových památek. Očekáváme, že tímto neobvyklým prohlídkovým okruhem si muzeum zajistí další poptávku po svých službách prostřednictvím nově zviditelněných sbírkových předmětů.

Rozdělení a uložení sbírky v půdním depozitáři

Muzejní sbírka je v zámku Hradiště uložena v podstatě na třech místech: v suterénu se nachází archeologický depozitář, v jedné z místností v prvním patře zámku je uložena výtvarná podsbírka, další sbírkové předměty jsou deponovány ve všech čtyřech místnostech půdního depozitáře. Veřejnosti budou však přístupny jen tři místnosti půdního depozitáře.

Sbírkové předměty jsou rozděleny v jednotlivých místnostech částečně monotematicky, resp. podle materiálu. Jedna z místností v půdním depozitáři severního křídla zámku, ve které je jen jedno okno a je tudíž relativně tmavá, byla využita k uložení textilií (oděvů, bytového textilu, praporů, korouhví, textilních doplňků atd.).

Ve druhé místnosti depozitáře v severním křídle jsou uloženy skleněné, keramické a porcelánové sbírkové předměty. V půdním depozitáři v západním křídle zámku, který je bez oken, jsou uloženy předměty podsbírky historické listinného charakteru a dále také předměty kovové. V depozitáři v jižním křídle je uloženo zemědělské náčiní, sakrální především dřevěné plastiky a další předměty převážně ze dřeva. Sbírkové předměty jsou uloženy jednak v pultových vitrínách se zásuvkami (horní prosklenou) hlubokými od 115 do 300 mm. Dále v částečně prosklených skříních se stavitelnými skleněnými policemi, které jsou vybaveny zářivkami. V neposlední řadě jsou sbírky uloženy ve skříních s plnými dveřmi buď se dvěma výsuvy na ramínka, nebo se stavitelnými dřevěnými policemi. Veškerý nábytek byl vyroben z olaminátované překližky. Všechna dveřní křídla jsou osazena protiprachovou páskou a všechny skříně jsou uzamykatelné.

Kromě uložení sbírkového fondu v depozitáři a vytvoření badatelského zázemí zbyly za úložným mobiliářem i zajímavé rezervní prostory pro uložení obalů, pracovních pomůcek atp.

Depozitář skla, keramiky a porcelánu

Sklo, keramika a porcelán jsou v podstatě rozděleny do polic a zásuvek podle materiálu, výrobce, a kde to odhad dovolil, tak i časového zařazení. Pro snazší orientaci v uložených sbírkových předmětech bude na každé skříni umístěn rámeček s fotografiemi všech artefaktů zde uložených – zájemci tak získají ucelený obraz o kvantitě i druhové struktuře celé sbírky. Exkluzivní předměty jsou deponovány ve skříních s prosklenými dveřmi. Mnohočetné jsou naopak uloženy ve skříních s neprůhlednými dveřmi. Např. hrnečky, kořenky, popelníky, či slánky jsou pak uloženy v zásuvkách oddělené kartonovou mřížkou.

Je dbáno na to, aby byla co nejsnazší, nejrychlejší a nejpřesnější manipulace s předměty při jejich vyhledávání. Při ukládání předmětů do polic bylo do karet druhého stupně evidence zachyceno zcela přesně, v které skříni se ten který předmět nachází, v které polici či zásuvce a v které řadě. Navíc předměty v tomto depozitáři již prošli kompletní fotodokumentací a zároveň digitalizací a je možné pomocí fotografie vyhledávat velmi rychle jednotlivé exponáty, stejně rychle jako podle výrobce, inventárního čísla, lokality, dárce a dalších akvizičních dat.

Uvedu-li příklad: přišla badatelka se zájmem o tzv. „tango“ sklo, vyráběné v první třetině 20. století v novomitrovické sklárně. Část kolekce novomitrovického skla je vystavena ve vitrínách na chodbě zámku Hradiště a druhá část je deponována v podkrovním depozitáři. Díky předchozí mailové korespondenci s badatelkou již bylo zřejmé, o která inventární čísla bude mít zájem. Protože jsou předměty v tomto případě vyčleněny ve skříni v polici podle výrobce, nebyl problém předložit badatelce poptávané „tango“ sklo ke studiu.

V jiném případě se badatelka zajímala o tradiční výzdobu velikonočních vajíček na jižním Plzeňsku. Díky rozměrnému badatelskému pracovišti v rámci depozitáře, bylo možné vyjmout ze zásuvky krabičky s kraslicemi a poskytnout bezpečné bádání s cennými a nenahraditelnými exponáty.

V tomto depozitáři mohou badatelé studovat keramické hrnce, zásobnice a formy, porcelánové dózy, mycí a jídelní soupravy, skleněné servisy a obalové materiály, vázy, dekorační i funkční bytové doplňky ze skla, keramiky a porcelánu. Navíc je tu možné zkoumat velikonoční vajíčka a vánoční ozdoby. Jeden pultový úložný systém se zásuvkami byl využit k uložení příborů a kuchyňského náčiní. S výčtem možností studia předmětů samozřejmě souvisí také výrobci, výrobní značky, lokace výrobců, tvary, výzdoba, barevnost, vzory atd. atd.

Depozitář textilu

Textil je rozdělen do skříní podle funkce. Zásuvkový úložný systém byl využit především pro horizontální deponování pokrývek hlavy, textilních doplňků jako např. rukavic, ponožek, límců, kravat, šněrovaček, šperků, dětského textilu a také háčkovaných, pletených a paličkovaných krajek a deček a dalších rozměrově menších předmětů.

Vertikálně jsou zavěšeny šaty, kabátky, halenky, kabáty, saka a uniformy v případě, že to jejich stav dovolí. Ramínka jsou obalená vatelínem a plátnem, aby docházelo k co nejmenšímu namáhání zavěšených oděvů. Do budoucna je naplánováno, že budou textilie ještě v uzavřeném plátěném obalu, aby byly co nejvíce chráněny před prachem a nepříznivými vlivy světla. Každý obal bude označen inventárním číslem a identifikační fotografií.

Ve skříních opatřených policemi je deponován především bytový textil a národopisné součásti lidového kroje a běžné součásti oděvů, jako např. zástěry, spodní prádlo, šátky, košile, sukně, ale také např. prapory, pytle, termoizolační textil atp. Při ukládání textilií bylo dbáno na to, aby tyto byly co nejméně překládány a skládány. Skříně jsou vyložené nekyselým papírem, který zároveň byl využit na prokládání jednotlivých inventárních čísel. Do všech zásuvek a skříní byl vložen levandulový nebo cedrový přípravek proti molům a dalším hmyzím škůdcům.

Badatelé mohou v tomto depozitáři studovat jednotlivé součásti hradišťského a plzeňského kroje, výšivky, vzory, textilní doplňky, šperky, dětské odívání, uniformy vojenské, policejní, drážní i sokolské, šaty z jednotlivých desetiletí 20. století, a to až do 80. let atd.

Provoz depozitáře

Depozitář textilu, skla, keramiky a porcelánu byl veřejnosti poprvé představen 28. 9. 2011 jako 3. prohlídkový okruh. Návštěvníci, kteří přinesli a věnovali do sbírek muzea hodnotný předmět, měli vstup zdarma. Ostatní platili 20 Kč nebo zlevněné vstupné 15 Kč.

Přístup do depozitáře je výtahem. V chodbě museli návštěvníci odložit kabáty, bundy a tašky a zapsat se do knihy návštěv depozitáře. Skupiny maximálně 20 lidí pak vcházely do jednotlivých místností organizovaně za zvuku průvodcovského slova kurátora sbírkového fondu. Zájemci o regionální historii byli krátce seznámeni s historií muzea a tvorbou sbírky. Dozvěděli se něco o sbírkotvorné koncepci muzea a další strategii ukládání předmětů. Dále jim byly postupně představovány zajímavé kolekce sbírkových předmětů a samozřejmě pod vlivem sběratelů a zájemců byla věnována pozornost sběratelským zájmům, jako např. míšeňskému porcelánu, pivním lahvím, českému porcelánu, novomitrovickému sklu. Bez zájmu nezůstaly ani např. slunečníky, dámské rukavičky, ženské čepečky, sokolské uniformy nebo např. plynová maska či kolekce fotoaparátů.

Bylo těžké návštěvníky po hodinové prohlídce vyzvat k odchodu, protože jejich zájem o dosud nepoznané předměty uložené v muzeu byl obrovský. Množství zájemců o depozitáře však bylo značné a tak potřeba vyhovět dalším přišedším, donutila kurátora dodržovat prohlídkovou dobu na 60 min.

V budoucnu plánujeme, že depozitář bude veřejnosti přístupný jedenkrát měsíčně. Je především v zájmu uložených sbírek, aby nedocházelo k častějším výkyvům teploty a vlhkosti v depozitáři, kteréžto změny by mohly předmětům uškodit. Návštěva veřejnosti bude vždy po skupinách maximálně 20 lidí a vždy jen v doprovodu kurátora sbírkového fondu nebo správce depozitáře. Dále bude depozitář přístupný studentům univerzit a vědeckým badatelům a to vždy

na základě předchozí telefonické domluvy a pouze pod dozorem odborného pracovníka muzea.

Závěr

Muzeu jižního Plzeňska v Blovicích se pod vedením paní ředitelky Evy Pančíkové podařilo vytvořit unikátní depozitární prostory, které budou v téměř 100leté historii muzejnictví v Blovicích poprvé důstojným úložištěm sbírkových předmětů. Poděkování za to patří nejen paní ředitelce, ale také zástupcům Plzeňského kraje, kteří mají pochopení pro potřeby regionálních muzeí.

Doporučená literatura

HNOJSKÁ, Vendula. Norské fondy. In Jižní Plzeňsko VII/2009. Historickovlastivědný sborník Muzea jižního Plzeňska v Blovicích. Blovice: Muzeum Jižního Plzeňska, 2009, s. 113-119.

HNOJSKÁ, Vendula. Otevřený depozitář aneb budování třetího prohlídkového okruhu v Muzeu jižního Plzeňska v Blovicích. In Textil v muzeu. Soubor statí k problematice textil v depozitáři. Brno: Technické muzeum v Brně, 2009, s. 48-101.

HNOJSKÁ, Vendula. Otevřený depozitář aneb budování třetího prohlídkového okruhu v Muzeu jižního Plzeňska v Blovicích. In Jižní Plzeňsko VII/2009. Historickovlastivědný sborník Muzea jižního Plzeňska v Blovicích. Blovice: Muzeum Jižního Plzeňska, 2009, s. 105-112.

HNOJSKÁ, Vendula. Kolekce pokrývek hlav žen z 19. a z počátku 20. století ve sbírce Muzea jižního Plzeňska v Blovicích. In Textil v muzeu. Soubor statí k problematice oděvní doplňky – péče – průzkum – prezentace. Technické muzeum v Brně, 2010, s. 36-121.

KOPECKÁ, Ivana. Uložení sbírek. In ŠTEFCOVÁ, Petra (ed.). Preventivní ochrana sbírkových předmětů. Praha: Národní muzeum Praha, 2001.

ZELINGER, Jiří. Poškození kulturních památek vlivem světla a ochrana proti němu. In Zprávy památkové péče, 2000, roč. 60, č. 7, sv. LXI.

VÝUKA DĚJIN UMĚNÍ VERSUS VZDĚLÁVACÍ POTENCIÁL MUZEÍ A GALERIÍ

Veronika JUREČKOVÁ

Univerzita Palackého Olomouc, Pedagogická fakulta
veronika.jureckova@upol.cz

JUREČKOVÁ, Veronika. Teaching Art History versus the Educational Potential of Museums and Galleries. Author is mentioning some remarks about teaching of art history at secondary high schools and elementary schools. There is a question whether the results of contemporary history research and research in the theory of art history are, or are not, reflected in the field of education of art history at schools. To take a stand on present interpretation of art history author focused on the theory of history at first. Historians are talking about the end of great storytelling, art historians about the end of art history. The text highlights the importance of integration of the education of art history into elementary schools.

Kľúčové slová: dejiny umění; museum; galerie; vzdělávací systém

Keywords: art history; museum; gallery; educational system

Muzea a galerie dnes již naprosto samozřejmě vstupují do oblasti formálního vzdělávání. Školní skupiny ze základních i středních škol a mnohde i ze stupňů nižších navštěvují muzea a účastní se vzdělávacích programů k doplnění či prohloubení učiva. Učitel přichází se svými žáky či studenty do muzea (galerie), aby zde navázal na učivo ze školy nebo i s cílem absolvovat část výuky přímo v muzeu či galerii. V případě muzejních programů tak tedy nelze hovořit o neformálním vzdělávání. Je realizováno nejčastěji metodami neformálního vzdělávání, ale svým smyslem, cílem či účelem patří do vzdělávání formálního. Je tedy na místě, aby se i vzdělávání v muzeích a galeriích zaobíralo podobnými problémy a hledalo odpovědi na podobné otázky, jako vzdělávání ve školním prostředí.

Ve svém příspěvku se chci pozastavit nad některými aspekty výuky dějin umění na gymnáziích a potažmo i základních školách. Tím, že zejména uměleckohistoricky zaměřená muzea a galerie se této problematiky dotýkají, věřím, že oblast mého zájmu bude podnětná pro obě tato prostředí – prostředí škol i muzeí a galerií.

Kladu si otázku, zda závěry současné historiografie a teorie dějin umění nacházejí odezvu v oblasti výuky dějin umění ve středoškolském prostředí a na základních školách. V oblasti uměnovědy - na katedrách dějin umění vysokých

škol - sklouzává určení obsahu didaktiky dějin umění k historiografii, v oblasti výtvarné pedagogiky zase k didaktice výtvarné výchovy (např. zkoumání emocionálních a racionálních aspektů recepce uměleckého díla, začleňování uměleckého díla do psychické struktury recipienta atd.). Výtvarní pedagogové kladou důraz na samotné umělecké dílo a na umělecké dílo v procesu vnímání a komunikace, se zřetelem na dílo jako inspirační zdroj pro tvořivé aktivity. V dostupné literatuře nenalézám uspokojivý materiál určující, jaké mají být cíle výuky dějin umění na nižších než vysokoškolských stupních. Domnívám se, že až následně je možné naplnit výuku obsahem.

Postmoderní přístup a neustálé zpochybňování hodnot může u výtvarných pedagogů vést k rezignaci a neochotě pokusit se usadit vlastní výuku do logického rámce a uvědomění si z jakého postoje dějiny umění vyučuji. Přemíra knih o dějinách umění a umění obecně umožňuje celkem snadno připravit penzum výukových hodin, naplnit je fakty a metodami výuky[1] Zda jsou cíle a metody takovéto výuky vyvážené, by mělo být smyslem objektivního průzkumu, který bude náplní mé disertační práce. Na počátku vyvstává otázka PROČ, proč vyučovat dějiny umění, učit děti znát, analyzovat a nakonec i hodnotit umělecká díla. Může to znít banálně, ale kvalitní analýza proč, může vést ke kvalitní odpovědi CO a nakonec JAK.

K tomu, abych mohla k současnému pojetí výuky dějin umění zaujmout nějaké stanovisko, jsem se opřela nejprve o teorii dějepisectví, tak, jak o ní píše například George Iggers[2] nebo Jacques Le Goff[3]. Vědomě se v tomto příspěvku vyhýbám otázkám týkajícím se toho, do jaké míry se vyprávění o dějinách umění rovná „literárním" dílům.[4]

Dovolím si pro tuto chvíli ponechat stranou publikaci Hanse Beltinga Konec dějin umění[5] a obrátila bych se nejprve k historiografii samotného dějepisectví, protože je zřejmé, že v historii umění je reflektován obdobný vývoj, jakým prošla teorie dějepisectví. Zatímco historikové umění hovoří o konci dějin umění, historikové o konci velkých vyprávění.[6]

Je zřejmé, že kořeny plurality různých směrů a přístupů sahají nejméně ke konci 19. století. Do té doby byla historie vnímána a chápana jako jedno *souvislé vyprávění*, jehož cílem bylo porozumět dějinám, popisuje jedince a skutečné a pravdivé události na jedné lineární časové ose. Historikové se domnívají, že

---

1 Výsledkem tak například mohou být žáci, kteří mají celkem uspokojivé znalosti z antické mytologie, ale naprosto jim chybí schopnost rozpoznat základní motivy křesťanské ikonografie (zkušenost doc. Michala Šroňka se studenty VŠ z Českých Budějovic.

2 IGGERS, George G. Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivity k postmoderní výzvě. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002.

3 LE GOFF, Jacques. Paměť a dějiny. Praha: Argo, 2007.

4 Podrobně se této problematice věnuje Georg Iggers, kdy ve své knize například popisuje „názor Haydena Whitea, že historie na sebe vždy bere podobu vyprávění a kvalitativně se tak rovná literárním dílům, bylo sice obecně přijato, ne však již jeho závěr, že historie je stejně jako krásná literatura v podstatě fikcí." Pozri: IGGERS ref. 2, s. 130.

5 BELTING, Hans. Konec dějin uměni. Praha: Odeon, 2000.

6 IGGERS, ref. 2; LYOTARD, Jean-François. O postmodernismu: Postmoderno vysvětlované dětem, Postmoderní situace, Praha: Filosofický ústav AV ČR, 1993.

popisují skutečné a pravdivé události. Vycházejí z jakéhosi samozřejmého předpokladu, že lidské konání odráží záměry jedinců.

V průběhu 20. století vstupují na scénu *sociální dějiny* jako historická disciplína zabývající se zkoumáním sociálních procesů či jevů v lidské společnosti. Převážil zájem o sociální struktury, ve středu zájmu nejsou politické dějiny, ale procesy probíhající v sociální struktuře. V centru také nestojí významné politické osobnosti, ale širší skupiny obyvatelstva.

Zhruba od 60. let 20. století nastává změna v chápání naší západní civilizace. Už nestojí ve středu, ale je pojímána jen jako jedna z mnoha jiných civilizací, k čemuž se druží i nové chápání plynutí času, jak ukazují publikace Jacquese Le Goffa a školy Annales.[7] Svou roli jistě sehrálo i uvědomění si plného významu holocaustu, které přicházelo s jistým zpožděním. Objevily se kritické postoje k průmyslovému pokroku a do centra zájmu přišly i jiné okruhy, jako je gender, rasa, na rozdíl od dřívějšího zájmu například o třídní rozdíly. Zájem o ženy nebo o etnické menšiny v dřívějších velkých vyprávěních najdeme jen stěží. Charakteristickým rysem je rozpad víry v pokrok a nadřazenost západní civilizace.

Novým pohledem na dějiny jsou takzvané *dějiny zdola*[8], které se zaměřují na události každodenního života. Každodenní zkušenosti stojí v ostrém kontrastu k marxistickým postojům, které se zaměřovaly na politiku a otázky hospodářství. Objevuje se i termín *mikrohistorie* zaměřující se na historii oblastí malého měřítka. S nástupem postmoderních teorií a její kritiky přichází na scénu úvahy o symbolech, jazyku a rituálech.

Zkoumat historii například v sociokulturním rámci nám dnes připadá samozřejmé. Tento krátký přehled však ukazuje, že tomu tak ne vždy bylo. Pluralita postojů a přístupů dnes každému umožňuje, vybrat si svoji vlastní metodu interpretace a zpřístupňování historie a potažmo dějin umění.

Současná historiografie a teorie dějin umění zmapovala mnoho přístupů a způsobů interpretace uměleckého díla (formální, obsahové, psychologické, sociologické, kontextuální, ...) a přístupy zkoumání uměleckého díla.[9] Cílem současné interpretace ovlivněné poststrukturalismem již není hledání jediného platného významu a toto hledání se neodehrává z jediné uznávané pozice. Dovolím si opřít se o tezi Jana Zálešáka: „*Pochopení interpretace jako diskursivní praktiky by*

---

[7] Jacques le Goff v roce 1960 publikoval esej „Čas duchovenstva, čas kupců" kde aplikoval teorii svého kolegy ze školy Annales Fernanda Braudela (BRAUDEL, Fernand. Středomoří za vlády Filipa II. 1949). Podle něj nelze čas chápat pouze jako jednu linii, ale rozlišuje tři historické časy. První nazývá, čas dlouhého trvání, který je pro člověka nepostihnutelný a patří sem klimatické či geologické změny, dále čas konjunktur – v němž se odráží měnící se hospodářské, sociální nebo a politické struktury a nakonec čas událostní, což je rychlý čas politických událostí, v jehož plynutí zaznamenáváme bitvy, politické změny, vlády.

[8] V angličtině uváděné jako History from bellow. U nás se jimi zabývali v Historickém ústavu Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, kde proběhl cyklus přednášek s názvem Opera historica. Informace o vydaných sbornících k cyklu Opera historica jsou k dispozici na http://uhs.ff.jcu.cz/veda-a-vyzkum/publikacni-cinnost/opera (vyhledáno 20.9. 2011)

[9] DANIEL, Ladislav. Umění vidět umění, úvod do interpretace obrazu. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2008; BELTING, ref. 5; KESNER, Ladislav. „Teorie", vizuální zobrazení a dějiny umění. In: KESNER, Ladislav (ed.). Vizuální teorie. Současné anglo - americké myšlení o výtvarných dílech. Jinočany: H&H, 2005.

mělo vést k přijetí ostatních interpretací, a tím i jejich subjektů jako „jiných" (ne lepších či horších).[10]

V současnosti jsme i svědky zpochybnění samotného předmětu dějin umění, kterým již není pouze konkrétní umělecké dílo.[11] Pojem vizuální kultura v sobě zahrnuje rozšíření předmětu dějin umění na celou škálu obrazových prostředků, integruje do sebe nové výtvarné projevy, rozšiřuje svůj zájem časoprostorově. Předmětem zkoumání dějin umění se stávají neumělecké artefakty a zobrazení. „Interpretace uměleckých děl vysoké kultury na pozadí vizuální kultury, která zahrnuje masové či populární zobrazení, se samozřejmě nabízí především pro období modernity a současnosti s její záplavou mediagenních a masových obrazů."[12]

Dnešní učitel výtvarné výchovy, dějin umění i muzejní pedagog se setkává s literaturou odrážející ještě všechny výše zmíněné přístupy k historii a navíc je konfrontován se zpochybněním samotného předmětu zkoumání a jeho nového určování. Informační doba s sebou nese překotný vývoj. K výše zmíněným proměnám historického diskurzu došlo v podstatě v průběhu jednoho století. Od přelomu, nebo lépe konce 20. století jsme svědky plurality dějepisných přístupů a je pouze na pedagogovi, aby si svobodně zvolil, v jakém rámci se bude pohybovat.

Výuka dějin umění i v neformálním prostředí, jakým je muzeum či galerie, by neměla být založená na intuici, popřípadě na náhodném výběru literatury, se kterou se lektor v průběhu své praxe a studií setkal. Lektor by si měl uvědomovat, z jakého hlediska k tématu dějin umění přistupuje, jaký sleduje cíl a jaké volí prostředky k dosažení svého cíle. Stejně jako učitel na střední či základní škole, i muzejní pedagog by si měl nejprve zodpovědět otázku, co má být cílem (ne obsahem) sdělení výuky dějin umění. Je to penzum informací, změna postoje žáků a studentů, změna vnímání hodnot, zkoumání dějin umění jako nástroje sebeurčení, nástroje hledání vlastní identity (já), proměna společenských a kulturních preferencí dětí a jejich vnímání estetického, co je krásné[13] atd. To, co dělá muzeum výjimečným, oproti výuce přímo ve školním prostředí, tedy přítomnost samotného objektu zájmu, exponátu, artefaktu, ke kterému se výuka v muzeu vztahuje, jistě sehraje jednu z klíčových rolí při zodpovídání na výš zmíněné otázky.

Samotná muzea a jejich stále otevřenější přístup ke vzdělávání školních skupin v muzeu sami způsobují, že se výuka dějin umění na školách dostává do popředí zájmu. Samotná muzejní pedagogika jako nová disciplína přispívá k šíření a rozvoji metod zprostředkování dějin umění a tím i proměňuje výuku na školách. Kontakt s uměním prostřednictvím muzeí a galerií tak není určen jen pro

[10] ZÁLEŠÁK Jan. Rámce interpretace. (K interpretaci obrazů v odborných diskurzech a ve výtvarné výchově). Disertační práce. Masarykova Univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra výtvarné výchovy, 2007, 131 s. http://is.muni.cz/th/124145/pedf_d/Mgr_Jan_Zalesak_dizertacni_prace_Ramce_interpretace__KVV_PdF_MU_2007.pdf

[11] FILIPOVÁ Marta - RAMPLEY Matthew (eds.). Možnosti vizuálních studií: obrazy, texty, interpretace. Brno: Společnost pro odbornou literaturu - Barrister & Principal, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Seminář dějin umění, 2007.

[12] KESNER, Ladislav ml. Vizuální teorie. Jinočany: H&H, 2005. (Druhé a rozšířené vydání), s. 34.

[13] Uvádím zde pojem krásy i přes to, že krásno jako estetická kategorie je zpochybňována a je chápána jako historicky zakotvený, proměnlivý fenomén - vzbuzuje diskuze (např. U. Ecco).

společenské elity. Již od dětského věku si děti a mládež mohou prostřednictvím umění si uvědomovat, jak vnímají svůj život a stavět jej do kontrastu s tím, jak se žilo dřív, jaké hodnoty společnost vyznávala.[14]

Domnívám se, že je třeba zařazovat výuku dějin umění cílevědomě a systematicky již na základní školu a nejen na výběrové školy jako jsou gymnázia a podobně. Samozřejmě v patřičných formách a metodách přiměřených dané věkové skupině. Na gymnázia, kde se dějiny umění vyučují, se dostane jen výběrový zlomek populace, těm ostatním je, zdá se, hlubší náhled do dějin umění odepřen. Co tedy může zkoumání dějin umění dnešním dětem přinést? Vezmeme-li v potaz možné funkce umění, v prvé řadě je to rozvoj jazykových a komunikačních kompetencí. Jazyku často nelze porozumět bez znalosti jeho kořenů. Umění často zobrazuje, báje, mýty, historii a dítěti může napomoci porozumět výrokům jako např: Chová se jako Herodes. Nebuď Jidáš. Tohoto aspektu se dotýká známá historka Hanse Gombricha, kdy popisuje setkání s holičem, kterého jeho šéf napomenul, aby se zákazníkem nezaobíral tolik pečlivě, že přeci není žádný Michelangelo. Bez alespoň rámcové znalosti této osobnosti výtvarného umění by tato komunikace vůbec proběhnout nemohla. V rovině emoční nabývají vizuální podněty ještě většího významu. Právě zmíněný Ernst Hans Gombrich rozvíjí úvahy o apelativní, symbolické a expresivní teorii uměleckého výrazu, která se také významně uplatňuje v teoriích komunikace.[15] Umělecká díla často rozkrývají nadčasová psychologická témata. Například Phaetonův pád, který najdeme jak v dílech starých mistrů, tak i v díle Picassově, rozkrývá stále platné téma zklamané ctižádosti. Rozvoj vědomí kulturní a národní identity neboli budování pozitivního nacionalismu, vědomí, že patřím k něčemu, k národu, společenství, krajině s těmi a oněmi hodnotami, patřím nejen ke své rodině, ale i že i ona rodina má hlubší kořeny je dalším důležitým aspektem. Umění s důrazem na náročné řemeslné zpracování může vést úctě k lidskému dílu (kreativitě, zručnosti, dovednosti apod.).

Věřím, že hlubší úvahy o smyslu a obsahu výuky dějí umění a analýzy současného stavu výuky dějin umění v základním a středoškolském prostředí přispějí ke zkvalitnění výuky. Situaci příliš nezlehčuje fakt, že didaktika dějin umění jako samostatná disciplína v rámci českých pedagogických věd neexistuje, respektive nemá strukturu vědní disciplíny a ani, na rozdíl od didaktiky výtvarné výchovy, pevné místo ve vysokoškolské přípravě budoucích učitelů. Absolventi vysokých škol a následně vyučující na gymnáziích a základních školách nemusí být proto vždy vhodně vybaveni znalostmi a schopnostmi k uchopení této látky. Pokud existuje předmět Dějiny umění (vyučuje se na některých gymnáziích, na ZŠ vůbec ne), pak by mohla existovat oborová didaktika dějin umění. Pro základní školy by takováto didaktika dějin umění náležela spíše jako metodika (soubor metod) do didaktiky výtvarné výchovy nebo dějepisu. Přitom například na pražské

[14] Kultura není „intelektuální a estetická doména společenské elity, ale způsob, jakým společnost jako celek vnímá a prožívá svůj život". IGGERS, ref. 2, s. 52.

[15] MIKŠ, František – KESNER, Ladislav. (eds.). Gombrich. Porozumět umění a jeho dějinám. Barrister & Principal, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Seminář dějin umění, 2009/2010.

Karlově univerzitě didaktiku dějin umění vyučuje Pavel Šamšula.[16] Opírá o základní dva pohledy na výklad dějin umění, a to chápání uměleckého díla jako *výpověď doby (proměny systémů vizuálního řádu)* a jako *specifické znakové polysémantické struktury.* První přístup zkoumá umělecké dílo ve vztahu ke skutečnosti a jeho konvence, kánony, normy a schémata. Druhý přístup zkoumá například kompoziční principy, barvu či stylizaci a jejich proměny.

Důkladný průzkum současné situace výuky dějin umění na středních a základních školách a vytvoření teoretického přehledu, o který se takováto výuky může opírat, bude předmětem mé disertační práce.

[16] Srov. například: BLÁHA, Jaroslav - ŠAMŠULA, Pavel. Průvodce výtvarným uměním III. Praha: Práce, 1996.

ANIMACÍ TO NEKONČÍ – NEORGANIZOVANÍ NÁVŠTĚVNÍCI V PROSTŘEDÍ MUZEA A GALERIE

Marek ŠOBÁŇ

Muzeum umění Olomouc
soban@olmuart.cz

ŠOBÁŇ, Marek. Animation is not the End - Unorganized Visitors in the Enviroment of Museums and Galleries. The paper focuses on the ways of the education which are carried out without the active presence of the museum´s lector.It´s about the education of unorganized groups of children visitors, with the help of variable materials, didactical instruments, e.g. the self-servised work lists, the interactive educational aids, or the short educational films. The article ilustrates the topic on the examples of mediation of the permanent and also the short term expositions of the Olomouc Museum of Art in the year 2011.

Kľúčové slová: muzeum; galerie; neorganozovaní návštevníci

Keywords: museum; gallery; unorganized visitors

Edukace neorganizovaných návštěvníků v prostředí muzea a galerie

Na muzejní edukaci nejčastěji pohlížíme jako na záměrný vzdělávací proces za přítomnosti odborně vzdělaného muzejního pedagoga (lektora, animátora či chcete-li edukačního pracovníka). Další využití edukačního potenciálu muzeí a galerií může ovšem nastat i v čase, kdy v expozici galerijní animace a jiné lektorské programy neprobíhají. V této souvislosti mluvíme v příspěvku o *edukaci neorganizovaných návštěvníků*. Zatímco složka řízeného muzejního vzdělávání je již velmi dobře reflektována zejména v anglosaské odborné literatuře, problematika edukace neorganizovaných skupin návštěvníků bývá mnohdy trochu upozaďována. A přitom časový úsek, kdy v expozici nepracuje s veřejností muzejní pedagog, tvoří podstatnou část otevírací doby muzeí a galerií, proto určitě stojí za to se touto oblastí také zabývat.

Vyjdeme-li z praktické zkušenosti zaznamenané při běžném provozu edukačního oddělení Muzea umění Olomouc, v němž působí autor tohoto textu, můžeme říci, že při zprostředkovávání exponovaných výstavních projektů realizují zde zaměstnaní muzejní pedagogové v průměru jednu animaci denně. Tuto skutečnost dokumentuje např. nedávno uskutečněný projekt *Olomoucké baroko*, který je považován za největší výstavní událost v historii olomouckého muzejnictví a byl také podle toho patřičně medializován. Edukační oddělení muzea k němu

připravilo pestrou nabídku doprovodných programů, tedy i animací. Sečteme-li počet realizovaných animačních programů během trvání celého projektu (113) a podělíme-li toto číslo počtem dnů, kdy byla výstava přístupná veřejnosti (94 dnů mimo pondělí), dostaneme se dokonce k průměrné hodnotě 1,2 realizovaných animací za den. Tradiční délka animačních programů v Muzeu umění Olomouc nepřesahuje 90 min. Muzeum je otevřeno každý den kromě pondělí od 10:00 hod do 18:00 hod, tj. 8 hodin denně. Jednoduchým matematickým úkonem zjistíme, že během trvání zmiňované výstavy byl aktivně její edukační potenciál využíván hodinu a půl denně, zbylý čas, tj. 6 a půl hodiny se s ním záměrně možná vůbec nepracovalo. I v tomto čase mohla samozřejmě expozice posloužit výchovně vzdělávacím cílům poučených pedagogů, kteří na ni přišli se svými žáky a studenty a pracovali v ní s ujasněným záměrem. Nicméně ani takovýto osvícený pedagog nemůže ve všech ohledech suplovat práci muzejního pedagoga. Aniž bychom chtěli jakkoli přeceňovat roli těchto odborných pracovníků, podmínky a prostředky pro kvalitní zprostředkování výstavy mají nesrovnatelně příznivější než jejich kolegové ze školní praxe. Svoji představu o využití výstavy pro vzdělávací činnost konzultují přímo s autory a kurátory, dostanou se s předstihem k odborným textům ještě nevydaných katalogů, mnohdy jsou také přímými svědky zrodu celé expozice a v ideálním případě mohou svými podněty z muzejně pedagogického hlediska ovlivnit i koncepci celé výstavy. Je tedy především na nich, aby hledali cesty, jak aktivně využít výchovně vzdělávací možnosti výstav i v čase mimo realizované animace a jiné řízené aktivity. K zamýšlení nad tímto tématem nás vedou i jiné důvody.

Z přímé práce s rozmanitými skupinami klientů a následných reflexí realizovaných animačních programů víme, že dnešního návštěvníka, a toho dětského především, nemůže již plně uspokojit tradičně řešená expozice, tzn. vystavené exponáty doplněné jen popiskami, příp. informačními panely. Tuto skutečnost potvrzuje např. nízká návštěvnost výstav, jež sice přinášejí kurátorsky zajímavá témata, ale nejsou koncipovány pro návštěvníka interaktivní formou. I u těchto projektů bývá ovšem často zaznamenán velký zájem o doprovodné programy a animace. Je tudíž zřejmé, že i tyto výstavy mají svůj edukační potenciál, který pouze nebyl dostatečně rozvinut.

Jednou z možností, jak zvýšit interaktivnost výstavy v čase, kdy není přítomen muzejní pedagog, je vytvoření samoobslužného *materiálního didaktického prostředku*. Představme si nyní jeho možné formy a využití v muzejně pedagogické praxi.

Samoobslužné materiální didaktické prostředky v Muzeu umění Olomouc

Pedagogická encyklopedie uvádí, že: *„Pojmem **prostředek** se v pedagogice rozumí vše, co slouží k dosažení edukačních cílů. **Didaktický prostředek** označuje všechny předměty a jevy, které zajišťují, podmiňují a zefektivňují výuku a s použitím odpovídajících výukových metod a organizačních forem napomáhají při dosahování výchovně-vzdělávacích cílů. Pojem **materiální didaktický prostředek** zužuje třídu didaktických*

prostředků na hmotné nosiče informací, na technická zařízení, výbavu škol, které slouží výchovně-vzdělávacím účelům.“[1]

Takovou funkci mohou velmi dobře plnit v prostředí muzea tzv. „*náhradní předměty*“ neboli „*substituty*“[2], které v určitém ohledu nahrazují, příp. doplňují, originál vystaveného díla a dají se z pohledu muzejně pedagogického považovat za variantu didaktické pomůcky. K takovým předmětům např. patří: *kopie, faksimile, reprodukce*, *odlitek*, *imitace*, *rekonstrukce*, *model*, *maketa*.[3] Zmíněné předměty mohou být připraveny tak, aby s nimi mohl návštěvník sám manipulovat, a tím poznávat zprostředkovávané dílo.

V některých případech muzejní pedagogové vytvářejí s pomocí odborných a technických pracovníků aktivizující *edukační pomůcky*, které se stávají součástí expozice. Náklady na jejich výrobu jsou většinou velmi vysoké, proto nejčastěji doplňují exponované výstavy delšího trvání nebo stálé expozice. Umístění edukačních pomůcek v těsné blízkosti exponátů klade vysoké nároky na jejich design. Muzejní pedagog proto nejčastěji přináší ideovou koncepci pomůcky, její výsledná podoba a výroba je poté zadána specializované firmě.

Příklad z muzejně pedagogické praxe:

Výše zmíněnou genezi měla i tvorba čtyř interaktivních vzdělávacích pomůcek, které připravili pracovníci edukačního oddělení Muzea umění Olomouc na letní prázdninovou sezónu v roce 2011. Skrze stanoviště s pomůckami se tak stala expozice Arcidiecézního muzea komunikativnější, a tím i přístupnější především pro dětského návštěvníka. Pomůcky jsou záměrně koncipovány tak, aby bez doplňujícího komentáře sami vybízely ke kreativní hře, při níž se mohou děti nejen zabavit, ale také nenásilnou formou seznámit s vybranými exponáty. Jednoduchými herními úkony je pozornost aktérů pomocí nich nasměrována především na vizuální stránku exponátu. Jednotlivé edukační pomůcky, které jsou založeny na principu *obrázkových skládacích kostek*, *puzzle*, či *variabilní obrazové skládačky*, rozvíjejí dětskou představivost, obrazovou paměť a dovednost vytvářet esteticky hodnotné variace. Máme-li v této souvislosti použít terminologii schválených kurikulárních dokumentů pro vzdělávací oblast Umění a kultura, dětský divák při interakci s edukačními pomůckami nejčastěji „*užívá a kombinuje prvky vizuálního obrazného vyjádření ve vztahu k celku: v plošném vyjádření linie a barevné plochy*“.[4]

---

[1] PRŮCHA, Jan. Pedagogická encyklopedie. Vydání první. Praha : Portál, 2009, s. 258.

[2] WAIDACHER, Friedrich. Príručka všeobecnej muzeológie. Bratislava : Slovenské národné muzeum - Národné muzejné centrum, 1999, s. 114.

[3] WAIDACHER, ref. 2.

[4] JEŘÁBEK, Jaroslav - TUPÝ, Jan. Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání (se změnami provedenými k 1.9. 2007). Praha : VÚP, 2007. Výtvarná výchova, s. 70. Dostupné z WWW:<http://www.vuppraha.cz/wpcontent/ uploads/2009/12/RVPZV_2007-07.pdf>.

Obr. 1 a 2: Malí a velcí návštěvníci při hře s edukačními pomůckami ve stálé expozici Arcidiecézního muzea Olomouc. Foto: Zdeněk Sodoma

Jiným druhem materiálních didaktických prostředků využitelných pro edukaci neorganizovaných skupin návštěvníků jsou *textové pomůcky*. Sem spadají např. tzv. *samoobslužné pracovní listy*. Oproti pracovním listů, jež využívá lektor při řízené edukaci, musejí být samoobslužné materiály opatřeny dostatečným textovým aparátem, který nahradí muzejního pedagoga při výkladu a následném zadávání úkolu. Dále by měl být výukový text opatřen klíčem k řešení jednotlivých úkolů a srozumitelně formulovaným slovníčkem důležitých pojmů.

Příklad z muzejně pedagogické praxe:
Sadu samoobslužných pracovních listů připravili odborní pracovníci edukačního oddělení Muzea umění Olomouc na výstavní sezónu 2011 pro potřeby obrazárny kroměřížského zámku, kde od roku 2006 sídlí detašované pracoviště zmíněné instituce. Svým zaměřením a způsobem podání vybraných témat jsou listy uzpůsobeny dvěma věkovým kategoriím uživatelů: dětem mladšího školního věku (od 7 do 10 let) a dětem staršího školního věku a mládeži (od 12 do 18 let). Zájemcům o sebevzdělávání před originálními díly starého umění představují oblíbené žánry tehdejší malby a zpřístupňují zobrazenou tematiku náboženskou, mytologickou či zcela profánní. Zejména při koncepci listů věnovaných otázkám náboženským museli autoři velmi citlivě volit formu potřebného informačního textu a jednotlivých zadání, aby nijak nezkreslili teologické významy a přitom od práce neodradili sekularizovanou část návštěvnické veřejnosti. Jelikož se jedná o téma v dnešní době citlivé, dovolíme si tuto sadu pracovních listů představit blíže.

Kolekce listů nese název *Posel dobrých zpráv* a představuje zájemcům osm desek středověkého mariánského oltáře. Tiskovina je určena pro děti od 7 do 10 let. Autorům bylo dopředu jasné, že se poznávání zvoleného tématu neobejde bez důkladně připraveného slovníčku pojmů. Při jeho sestavováni se počítalo s minimální informovaností veřejnosti o dané problematice, proto se ve slovníčku objevují pojmy jako *evangelium*, *Nový zákon*, *Svatá rodina*, *zjevení* apod. Při zprostředkování apokryfu o dětství a povolání Panny Marie je zdůrazněna především jeho narativní stránka, nadpřirozené události spojené s náboženským viděním světa jsou čtenáři předloženy jako přirozená a nedílná součást příběhu. Pro přiblížení a zživotnění jednotlivých aktérů děje dnešním dětem autoři do textu

zakomponovali i odlehčenější pasáže a úkoly, tak např. mohou zájemci „přepsat" biblickou historii v okamžiku, kdy dochází k setkání Panny Marie s příbuznou Alžbětou. Po odeznění známého Alžbětina zvolání: *„Požehnaná jsi mezi ženami a požehnaný je plod života tvého"*, jsou děti v zadání vyzvány k tomu, aby dopsaly do komiksových bublin, doplněných u postav na reprodukci, vlastní verzi následné komunikace mezi oběma ženami.

Zadání jiného úkolu rozvíjí zase jazykové kompetence. Malí návštěvníci hledají během jeho plnění vhodný výraz pro dnes již archaické slovo *zvěstování*. Jeho nové varianty mohou nacházet např. v oblasti běžné komunikace mezi svými vrstevníky. Pro inspiraci při hledání řešení je jim nabídnuta konkrétní pasáž z Nového zákona, tudíž se setkají s původním pramenem námětu oltářní desky. Také zmíněné zadání svým způsobem zcivilňuje pro někoho možná trochu odtažitý náboženský příběh.

Na tomto místě je ovšem nutné říci, že se autoři pracovního listu při jeho koncepci záměrně vyhýbali pouhému zesvětštění tématu. Samozřejmě se nabízely varianty více rozehrát obecněji pojatou rovinu mezilidských vztahů, tedy vztah mezi matkou a dítětem, hledání smyslu a naplnění života, respekt vůči autoritám apod., nicméně takové zploštění by ochudilo zájemce o získání poznatků z myšlenkového světa předků, kde zázraky a důvěra v ně měly své nezastupitelné místo.

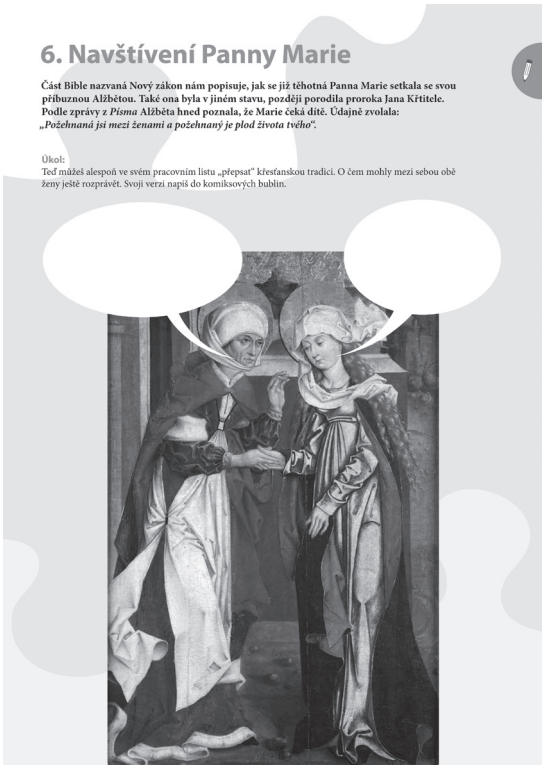

Obr. 3: Jeden z úkolů ze samoobslužného pracovního listu Posel dobrých zpráv, který byl vytvořen pro obrazárnu kroměřížského zámku. koncepce: Marek Šobáň, grafické zpracování: Vítězslav Lyach

Významným rysem výstavních expozic ve všech druzích muzeí a galerií, které mají oslovit nejen dětského diváka, je dnes *interaktivita.* Té bývá velmi často docíleno využitím tzv. nových medií. V souvislosti s pohybem neorganizovaných návštěvníků se jedná především o „*interaktivní prvky jako součást výstavy*".[5] Takové prvky se mohou stát např. „*součástí exponátu (spouštění jeho operací, rozšíření displejem, zvuky apod.)*" (tamtéž, s. 193). Častěji ovšem bývají přiřazovány k exponátům. „*Nové technologie zde nabízejí řadu technických řešení – displeje, se kterými může člověk komunikovat slovy, číslicemi nebo grafickými symboly, zvukové vstupy i výstupy, hry se světly, taktilní senzory apod.*"[6] Neméně využívanou možností je situování takovýchto prvků do těsné blízkosti vystavených exponátů: „*aby návštěvníkům ilustrovaly podstatu vzniku vybraného objektu, jeho vztahy k dalším exponátům, jevům, dějům, událostem, osobnostem, k historickým souvislostem apod.*"[7]

Samozřejmě, že využití uvedených interaktivních prvků je finančně velmi nákladné, investice do nich se proto vyplatí především u dlouhodobějších výstavních projektů či stálých expozic. Nicméně i krátkodobá výstava, pokud to její téma vyžaduje a má být dostatečně exponované, se dá za pomoci nových médií učinit pro neorganizované skupiny návštěvníků divácky atraktivnější.

Za tímto účelem bývá často využívána v tuzemských podmínkách *videoprojekce*. Ta se stala v posledních letech důležitým informačním a vzdělávacím prostředkem také v Muzeu umění Olomouc.

Příklad z muzejně pedagogické praxe:

Kromě krátkých propagačních spotů k vybraným výstavám vznikly ve zmíněné instituci i *filmy edukačního charakteru*, jež mají diváka motivovat k vlastní tvůrčí činnosti v prostoru expozice. Zmínili bychom na tomto místě především dva krátké filmy, které připravili kurátoři a pracovníci edukačního oddělení k výstavě polské sochařky Magdaleny Abakanowicz / Život a dílo. První z nich, nazvaný *Jak na to...*, byl instruktážního charakteru a diváci se mohli pomocí něj seznámit s postupem, jež využívá autorka při tvorbě svých osobitých soch.

Animovaný film *Co je to?* vznikl především pro potřeby nejmenších návštěvníků. Přitažlivou a věku přiměřenou formou dal dětem, ale i dospělým, nahlédnout do východisek náročné existencionální tvorby sochařky. Scénář využívá formu rozhovoru, který mezi sebou vedou před sochami zvídavá dětská a poučenější dospělá postava, což v mnohém může připomínat očekávanou situaci v expozici. Události pohnutého života autorky, jež se tak výrazně promítly do její tvorby, film nikterak nezamlčuje, pouze forma pro jejich sdělení dětskému publiku je zjednodušená a pro větší srozumitelnost často doplněná vhodným přirovnáním. Se způsobem, jakým jsou divákovi podávány informace o výstavě, koresponduje i grafika filmu. Autor zvolil jednoduchý až minimalistický styl s výraznou barevností, která velmi dobře kontrastuje s vloženými monochromními reprodukcemi děl M. Abakanowicz.

[5] JŮVA, Vladimír. Dětské muzeum : edukační fenomén pro 21. století. Brno : Paido, 2004, s. 193.
[6] JŮVA, ref. 5.
[7] JŮVA, ref. 5.

Oba zmíněné edukační filmy mohli návštěvníci zhlédnout v místnosti, která byla pro potřeby výstavy speciálně upravená na výtvarnou dílnu. V ní se dalo pak na získané poznatky reagovat vlastní tvůrčí činností v těsném kontaktu s vystavenými exponáty.

Otázky zůstávají

Tento text zdaleka nevyčerpává celou problematiku vzdělávání neorganizovaných skupin dětských návštěvníků v muzeích a galeriích. To ostatně nebylo ani jeho účelem. Šlo spíše o to přiblížit několik možných přístupů k dané problematice.

S tématem souvisí celá řada otázek, jimiž by se měli v této souvislosti muzejní pedagogové důkladně zabývat. Jedna z nich se např. týká koncepce muzejní expozice, jež by byla co nejlépe využitelná pro edukaci právě neorganizovaných návštěvníků. Některé z materiálních didaktických prostředků v ní umístěné totiž ovlivní její výslednou vizuální stránku, muzejní pedagog tak vstupuje do kompetencí kurátora či architekta výstavy, je tudíž velmi důležité, aby poskytl dostatečně pádné argumenty pro obhajobu svých nápadů. A v dnešní nesnadné ekonomické situaci nás jistě napadne i ryze praktická otázka, zda se vůbec investice do mnohdy velmi nákladných prostředků pozitivně odrazí např. ve vyšší návštěvnosti skupin, pro něž jsou především určeny.

Nezbývá nám než věřit, že solidně vedený výzkum vnese také do této oblasti poznatky, jež pak využijí muzejní pracovníci při tvorbě expozic naplňujících koncept *„přátelského muzea a galerie“*[8] vůči organizovaným i neorganizovaným návštěvníkům všech věkových kategorií.

[8] ŠOBÁŇOVÁ, Petra. Edukační potenciál muzea. Disertační práce. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Pedagogická fakulta, Ústav pedagogiky a sociálních studií, 2009, 286 s.

Materiály

DUCHOVNÁ ÚTECHA NA POPRAVISKU V NOVOVEKU

Peter ZUBKO

Katolícka univerzita v Ružomberku, Pedagogická fakulta
peter.zubko@gmail.com

ZUBKO, Peter. The Religious Consolation on the Place of Execution in the Modern Age. The death penalty is a part of human history. In describing of executions find priests or monks, in images of executions seen priests with various religious gestures. In Europe in the Middle Ages was developed a custom to provide sentenced to death spiritual consolation. In the middle ages and in modern times the ceremony was the some, but until the 17th century we have retained the full text of spiritual consolation of the condemned men to death by Capuchin Martin von Kochem. In the 19th century the text of the ritual was translated into Slovak. This article presents a Catholic doctrine of the death penalty, justification for the presence of the priests on the scaffold, the most famous historical reports of the presence of the priests on the scaffold and the whole ceremony spiritual consolation of the condemned men, as was used in old Hungary and Europe in the 17th – 20th centuries. The oldest known ritual has German origin and Hungarian and Slovak version prepared a military priest Francis Tannenberg. It is not certain that the ritual was always and everywhere used whole, present priests sometimes adapted it to the situation, but often managed to recover a few moments necessary to spiritually prepare inmates to death and meeting with God.

Kľúčové slová: trest smrti; Martin von Kochem; katolícke rituály

Keywords: the death penalty; Martin von Cochem; Catholic rituals

Trest smrti je starý ako ľudstvo a sprevádza ho celými dejinami dodnes. Trest bol určený predovšetkým ťažkým zločincom a zradcom; bol najvyšším trestom, ale súčasne slúžil na výstrahu živým, najmä ak sa poprava konala verejne. Zločinec je ten, kto spáchal zločin hodný trestu smrti.[1] Zločiny spáchané počas vzbúr, revolúcií, povstaní a rebélií, vo vojne alebo vojakmi či šľachticmi boli posudzované prísnejšie (zlyhali pri obrane, prestali byť morálnou autoritou) než v čase mieru a pri civilných alebo neurodzených osobách. Každá doba a krajina mala svoje špecifiká hrdelného práva, pravidlá, frekvenciu a s tým spojené zvyky, predsudky, príslovia atď.

Kresťanstvo zasiahlo aj do tejto oblasti. Na mnohých rytinách alebo vyobrazeniach popráv vidno (predovšetkým) mníchov, ktorí kráčajú s odsúdencom

[1] TONDRA, František. *Morálna teológia II. Prikázania.* Spišské Podhradie 1996, s. 102.

na popravisko, alebo stoja pri ňom v čase popravy s krížom v ruke, alebo robia nejaké náboženské gesto. Ak bola poprava kolektívna, bolo na popravisku viacero takýchto mníchov. Opisy popráv spomínajú prítomnosť duchovných, niekedy zachytili aj nejakú modlitbu alebo príhovor. Doteraz sa nevenovala pozornosť duchovnému aspektu. Tento príspevok podrobne predstavuje katolícky obrad duchovnej útechy odsúdencov na smrť. Podobnú duchovnú útechu poskytovali aj evanjelickí či pravoslávni duchovní.

Biblický základ

Ak chceme hovoriť o kňazoch sprevádzajúcich odsúdencov na smrť na popraviská a o zmysle ich poslania na týchto miestach a v tejto odióznej chvíli, treba hľadať odpoveď v Písme, pretože mnohé činnosti v cirkvi majú biblický základ. Na ten sa odvolávajú všetky konfesie a nachádza sa v starozákonnej Knihe prísloví. Podľa slovenského prekladu tzv. Jeruzalemskej biblie, ktorá je hovorovou slovenčinou, kľúčový text znie: „Keď vidíš, ako vlečú človeka na smrť, pribehni mu na pomoc! Zachráň tých, ktorým hrozí poprava! Vari povieš: ‚Veď toho človeka nepoznám.' Nevieš, že ho pozná ten, čo učinil zákony ľuďom, že je so všetkým oboznámený ten, čo sa stará o tvoj život? On odplatí každému podľa jeho skutkov" (*Príslovia* 24,11-12).[2]

Podľa exegétov ide o nejasný verš, ktorého výklad ostáva sporný. Zrejme ide o narážku na nespravodlivosti páchané pod zámienkou poslušnosti vyššej autorite, na nespravodlivosti, v dôsledku ktorých boli chudobní pripravení o výnos zo svojej pôdy, čo potom napokon škodilo aj veľmožom.[3] Je však isté, že v Izraeli boli aj nespravodliví sudcovia (Žalm 82,2;[4] porov. *Izaiáš* 58,6.8[5]), aj keď Boh žiadal spravodlivý súd (*Jeremiáš* 21,12[6]). Nespravodlivosť bola svojho času všeobecným javom, najmä medzi bezbrannými (*Kazateľ* 5,7[7]). Nespravodlivo obvinení a odsúdení sa modlili k Bohu o spravodlivosť (Žalm 28,4[8]) a Boh ich uisťoval, že ich vyslyší (*Sirachovec* 16,13[9]). Iní biblisti poukazujú na to, že ak človek zlyhá v kritickej situácii (a poprava takou situáciou bez pochýb je), zlyhá aj v normálnej situácii v bežných časoch.[10]

---

[2] *Sväté písmo s komentármi a margináliami Jeruzalemskej Biblie*. Preložil Anton Botek. Trnava 2012, s. 1232-1233.

[3] *Sväté písmo*, ref. 2, s. 1254.

[4] „Dokedy budete súdiť nespravodlivo a nadŕžať bezbožníkom?"

[5] „Či skôr toto nie je pôst, ktorý je mi po vôli: stŕhať nespravodlivé reťaze, rozviazať putá na jarme, prepustiť na slobodu utláčaných a rozlámať každé jarmo? Vtedy tvoje svetlo zažiari ako zora, rany sa ti rýchlo zacelia, tvoja spravodlivosť bude kráčať pred tebou a Jahveho sláva pôjde za tebou."

[6] „Toto hovorí Jahve: Od rána súďte spravodlivo! Vytŕhajte utláčaného z rúk násilníka! Inak moje rozhorčenie vyšľahne sťa plameň, bude horieť a nik ho neuhasí, lebo vaše skutky sú zlé."

[7] „Ak uvidíš v krajine, že chudobný trpí útlak, že právo a spravodlivosť sa šliapu, nečuduj sa tomu! Vysokého chráni ešte vyšší a toho najvyšší."

[8] „Jahve, strestaj ich za to, čoho sa dopustili, za všetko zlo, čo popáchali. Odplať im za všetky ich skutky, daj im, čo si zasluhujú."

[9] „Nenechá bez trestu utiecť hriešnika s jeho korisťou ani príliš dlho skúšať trpezlivosť pobožného človeka."

[10] *Výklady ke Starému zákonu III. Knihy naučné* Jób až *Píseň písní. Připravila Starozákonní překladatelská komise*, Praha 1998. Kostelní Vydří 1998, s. 671.

Text sa síce vykladá rozlične, ale viaceré kritické vydania biblií sa odvolávajú na podobne znejúce verše v Žalmoch, u *Izaiáša* a *Jeremiáša*,[11] čo potom treba chápať ako výzvu k milosrdenstvu, pretože odsúdení môžu byť nespravodlivo, a preto môžu byť nevinní. Sudcovia neboli vždy spravodliví, upozorňuje na to Starý zákon, ale aj Kristus v Evanjeliu (porov. *Evanjelium podľa Lukáša* 18,1-8).

Súčasná cirkevná náuka

V Katolíckej cirkvi už od roku 1640 a v civilnej spoločnosti od 20. storočia sa stále všeobecnejšie presadzuje požiadavka čo najviac obmedziť alebo úplne zrušiť trest smrti odvolávajúc sa na ľudskú dôstojnosť a skúsenosť s justičnými omylmi.[12] *Katechizmus Katolíckej cirkvi* (vydaný v roku 1992) v bodoch 2266 – 2267 hovorí: „Úsilie štátu zabrániť šíreniu takých správaní, ktoré poškodzujú práva človeka a základné pravidlá občianskeho spolunažívania, zodpovedá požiadavke ochrany spoločného dobra. Právoplatná verejná moc má právo a povinnosť uložiť tresty primerané závažnosti zločinu. Trest má predovšetkým za cieľ napraviť neporiadok spôsobený previnením. Keď ho vinník prijme dobrovoľne, trest nadobúda hodnotu odpykania. Okrem obrany verejného poriadku a ochrany bezpečnosti osôb má trest aj liečebný cieľ; nakoľko je možné, má prispieť k náprave vinníka. Za predpokladu, že sa plne zistila totožnosť a zodpovednosť vinníka, tradičné učenie Cirkvi nevylučuje použitie trestu smrti, ak by bol jedinou možnou cestou na účinnú obranu ľudských životov pred nespravodlivým útočníkom.“[13]

Morálna teológia stanovuje podmienky potrebné na dovolenie trestu smrti: (1) Ide o ťažký zločin hodný trestu smrti, ktorý škodí spoločnosti a nedá sa inak odstrániť; (2) zločin musí byť dokázaný; (3) musí sa konať riadny súd, aby sa obvinený mohol brániť; (4) odsúdenému má byť umožnená možnosť pokánia. Rozsudok môže byť vykonaný len pod autoritou verejnej moci.[14]

Pápež Ján Pavol II. v encyklike *Evanjelium vitae* vydanej 25. marca 1995 toto miesto vysvetlil v bode 56: „Treba dôkladne zvážiť a zhodnotiť uloženie a kvalitu trestu; nemá sa pritom siahať k najvyššiemu trestu, čiže poprave páchateľa, okrem prípadov absolútnej nutnosti, to jest, keď niet iných spôsobov ochrany spoločnosti. Dnes však vďaka lepšej organizácii nápravných zariadení takéto prípady sú veľmi zriedkavé a možno sa už vôbec nevyskytujú.“[15] V bode 57 sa nachádza vyjadrenie, ktoré je súčasťou dogmatizovaných výrokov učiteľského úradu cirkvi (*DS* 4990):[16] „Vedomé a dobrovoľné rozhodnutie zbaviť nevinnú ľudskú bytosť života je z morálneho hľadiska vždy zlo a nikdy nemôže byť dovolené ani ako cieľ, ani ako prostriedok na dobrý cieľ.“[17]

---

[11] *Bibliorum sacrorum iuxta Vulgatam Clementinam nova editio…* Typis Polyglottis Vaticanis MCMLIX, s. 578; *Biblia sacra iuxta Vulgatam versionem*. Stuttgart 1983, s. 978.

[12] TONDRA, ref. 1, s. 102-103.

[13] *Katechizmus Katolíckej cirkvi*. Trnava 1998, s. 550.

[14] TONDRA, ref. 1, s. 103.

[15] *Encykliky Jána Pavla II.* Trnava 2014, s. 680.

[16] DENZINGER, Heinrich. *Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum 43a edizione bilingue.* Hünermann, Peter. (ed.). Bologna 2012, s. 1900-1901.

[17] *Encykliky Jána Pavla II*, ref. 15, s. 681.

Historické svedectvá

Rozličné historické zmienky spomínajú prítomnosť kňazov pri odsúdencovi kráčajúcom na smrť. Ide o časti popravnej procedúry, ktoré vytvárali celý rítus, ako je opísaný nižšie. Svedčí to o tom, že obrad sa vyvinul pred stáročiami a s drobnými obmenami bol podobný vo viacerých európskych krajinách. Kronikári, rozprávači a historici si však nevšímali obrad z liturgického hľadiska, ale sledovali tie okamihy, ktorými sa odlišovali tieto popravy od ostatných, resp. v čom boli výnimočné. Táto odlišnosť spočívala v osobe odsúdeného, v jeho postavení, v psychickom vyrovnaní, zbožnosti, pokore a poníženosti, vo vypovedanom odkaze alebo v ohlase na popravu, ale aj v okolnostiach. Častokrát boli zaznamenané aj opačné javy ako nekajúcnosť, rúhanie, alebo keď sa poprava nevydarila tak, ako mala, napr. keď kat zlyhal.

Čas vykonania popravy sa odvíjal podľa miestnych zvykov. Boli miesta a obdobia, keď sa popravovalo s veľkou ceremóniou v nedele a sviatky, inde sa zas tieto dni zásadne nepopravovalo, lebo sa to nehodilo na cirkevný sviatok.

Štvrtý lateránsky koncil v roku 1215 zakázal duchovným vydávať rozsudok smrti, vykonávať rozsudok smrti ani pri nej asistovať, dokonca ani formulovať rozsudok.[18]

Zachoval sa opis popravy z Paríža viažuci sa na 16. a 17. storočie. Odsúdenca privážali na popravisko sediac na voze chrbtom ku koňovi. Po jeho boku bol (rehoľný) kňaz, za ním kat. Keď dorazili k šibenici, mních/mnísi zaspievali mariánsku antifónu *Salve Regina*. Kat vystúpil na rebrík pospiatky priťahujúc za sebou odsúdenca za tri povrazy, ktoré mu viseli na krku. Keď sa vyštveral pod brvno, rýchle priviazal dve slučky k ramenu šibenice a kolenom zrazil odsúdenca z rebríka držiac ho za tretie lano pri svojej paži, čo volali „hod na večnosť". Odsúdenec stratil oporu, slučka sa stiahla a zadusila ho, kým nohy viseli vo vzduchu.[19]

Anglický kráľ Karol I. (*Charles I*) (1600 – k. 1625 – 1649) skončil tragicky na popravisku po prehranej bitke s Oliverom Cromwellom (14.6.1645) a po zrade Škótov, ktorý kráľa vydali anglickému parlamentu za nehoráznych 400 tisíc libier (1647), keď sa u nich ukrýval po úteku v prestrojení z obliehaného Oxfordu (1646). Parlament kráľa zosadil[20] a na smrť ho odsúdil nezvyčajne početný súdny tribunál, aby každý sudca niesol znesiteľne malú časť viny; aj napriek tomu boli neskôr obvinení z kráľovraždy a ich rodiny zažili perzekúcie horšie než za života Karola I. Kráľ bol popravený 30. januára 1649 a po pravici ho na popravisko sprevádzal arcibiskup. Sprievod napredoval tak pomaly, že kráľovi došla trpezlivosť, preto prikázal vojakom, aby pochodovali o čosi rýchlejšie. Pred popraviskom však i tak museli čakať, lebo ešte nebolo pripravené. Kráľ čakal až do poludnia a tento čas využil na modlitby. Pred smrťou si želal prehovoriť, ale uvedomil si, že pri početnosti davu a vojenských oddielov to nemá zmysel, pretože by mu nikto nerozumel. Po vynesení rozsudku sa preto obrátil len na arcibiskupa

---

[18] *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst grecki,* łaciński, *polski. Tom II (869 – 1312).* Baron, Arkadiusz – Pietras, Henryk (eds.). Kraków 2003, s. 256-257.

[19] MONESTIER, Martin. *Historie trestu smrti. Dějiny a techniky hrdelního trestu od počátků po současnost*. Praha 2001, s. 205-206.

[20] HRYCH, Ervín. *Velká kniha evropských panovníků*. Praha 1998, s. 349-350.

a plukovníka, ktorí stáli bezprostredne pri ňom. Rozprával dlho. Znervózňovalo akurát šramotenie širokou popravnou sekerou, aj keď ešte nenastal čas vykonania rozsudku. Stuhu so svätojurajským krížom dal arcibiskupovi so slovami: „Spomeňte si…" Kráľ sa potom rozprával s katom, ako prebehne exekúcia. Chcel chvíľu pre seba, aby sa vo vnútornom pokoji odobral na druhý svet. Kat, ktorý nebol profesionál, ale naverbovanec za 100 libier, do poslednej chvíle zachoval panovníkovi kráľovskú úctu, ale po sťatí hlavy ju ukázal ľudu so slovami: „Tu je hlava zradcu."[21] Podobná udalosť sa odohrala 16. januára 1793 v Paríži na Námestí revolúcie (dnes Place de la Concorde), keď išiel na smrť francúzsky kráľ Ľudovít XVI.[22] s manželkou Máriou Antoinettou (ju popravili neskôr 16. októbra 1793). Panovníka na smrť sprevádzal kňaz. Tu nastal problém. Revolučný tribunál síce nad kráľovským párom vyniesol ortieľ smrti, ale kráľ trval na popravisku trval na inom starom zákone, podľa ktorého sa nikto, ani kat, nesmel dotknúť. Nad kráľovskou krvou neexistoval hrdelný zákon. Sudcovia sa neodvážili nariadiť zviazanie kráľa, pretože by na seba vzali zodpovednosť za porušenie zákona o nedotknuteľnosti panovníka. Kat Charles Henri Sanson si mal poradiť sám. Kat sa ukázal ako rozumný človek. Kým jeho bratia prehovárali kráľa, obrátil sa ku kňazovi, ktorý bol v tej chvíli jedinou inštanciou, ktorú by kráľ rešpektoval. Abbé skutočne niekoľkými tichými slovami do ucha poprosil kráľa, aby si nechal bez odporu zviazať ruky. Ruky zviazali katovi pomocníci. Po schodíkoch ku gilotíne podopieral kráľa kňaz, pretože iní na to v tomto prípade nemali právo. Existovala stará katovská povera, že ten, kto vztiahne ruku s ostrím meča na kráľa, sám skončí touto smrťou.[23] Preto bol Sanson rád, že túto prácu vykoná gilotína. Aj napriek tomu mal hrozné výčitky svedomia niekoľko mesiacov, zrejme i preto, lebo nenechal kráľa dohovoriť poslednú reč k prítomnému ľudu. Vo chvíli, keď bola hlava zaistená v gilotíne a jej ostrie zasvišťalo vzduchom, povedal kňaz tieto mimoriadne hlboké slová: „Synu svätého Ľudovíta, vystúp na nebesia!" Prítomný dav nejasal, práve naopak, súcitil s nešťastným kráľom a s hrôzou a hanbou sa vracal domov. Tým ale prítomnosť Cirkvi/kňaza na tejto poprave neskončila. Sanson po kráľovej poprave vyhľadal jedného z mála kňazov, ktorý počas revolúcie neušiel z Paríža. Honore de Balzac neskôr napísal, že kat dal za nebohého kráľa slúžiť omšu ako súčasť vlastného pokánia, keď mal pocit, že sa musel kajať nie ako človek, ale ako kat.[24]

---

[21] BARRING, Ludwig. *Trest smrti v dějinách lidstva.* Praha 2008, s. 51-53.

[22] HRYCH, ref. 20, s. 194.

[23] Kráľovské pomazanie bola svätenina, ktorá mala pôvod v Starom zákone. Králi boli Pánovými pomazanými, mali nezmazateľný znak podobne ako proroci a kňazi. Dávid raz mohol zabiť kráľa Šaula, ktorý ho nespravodlivo prenasledoval (*1. Samuelova* 26), ale neurobil to so slovami: „Nezabíjaj ho! Veď ktože by smel beztrestne siahnuť rukou na Pánovho pomazaného?" (*1. Samuelova* 26,9), „Nech Pán odvráti odo mňa, aby som ja siahol rukou na Pánovho pomazaného!" (*1. Samuelova* 26,11), „Ako žije Pán, ste synmi smrti, lebo ste nedávali pozor na svojho pána, na Pánovho pomazaného!" (*1. Samuelova* 26,16). Keď napokon istý Amalekita zabil kráľa Šaula a chválil sa tým pred Dávidom, ten nad ním okamžite vyniesol ortieľ: „Ako to, že si sa nebál vztiahnuť ruku a zabiť Pánovho pomazaného? Tvoja krv nech je na tvojej hlave, veď ťa vlastné ústa usvedčili, keď vraveli: „Ja som zabil Pánovho pomazaného" (*2. Samuelova* 1,14.16).

[24] BARRING, ref. 21, s. 119-123.

Úlohou kňazov na popraviskách bolo zachrániť dušu odsúdenca pred večným zatratením. Nie každý duchovný pochopil tento psychologický aspekt a často sa správal bigotne či nábožensky fundamentalisticky. Na francúzskeho kráľa Ľudovíta XV. neúspešne zaútočil Robert François Damiens v roku 1757. Bolo preliatych len pár kvapiek bourbonskej krvi, ale ortieľ rozštvrtením zaživa bol krutý. Odsúdenec bol mimoriadne urastený mládenec, fyzicky zdatný, preto jeho poprava trvala veľmi dlho (námestie Gréve, dnes Place de l'Hotel de Ville) a bola strašne bolestná. Spovedník po nej vyslovil nespokojnosť, pretože odsúdenec nebol vôbec nábožensky založený.[25]

Podľa Ulricha z Reichenthalu Ján Hus pred popravou povedal: „Spoveď nie je nutná, pretože nie som smrteľným hriešnikom."[26] Istý odsúdenec Cadoudal v roku 1804 povedal kňazovi, ktorý ho vyzýval na pokračovanie modlitby, toto: „A načo?! Hodina našej smrti, či to nie je teraz?"[27]

Kňazi boli občas poverení odsúdencom splniť poslednú vôľu. V Čechách v pobielohorskej dobe 21. júna 1621 bolo popravených 27 predstaviteľov stavovského povstania na Staromestskom námestí v Prahe. Odsúdenec Kryštof Harant požiadal kňaza Jana Rosacia Hořovského, aby jeho manželku povzbudil, aby vytrvala vo viere, vychovávala v nej deti a nebola prísna na svojich poddaných. Potom sa modlil: „Ach, môj milý Bože, aké krajiny som precestoval, v akých nebezpečenstvách býval, koľké dni som videl chlieb, pieskom som sa raz zasypal a zo všetkého mi môj milý Pán Boh pomohol. A teraz vo svojej milej vlasti nevinne musím umrieť. Odpusť, Pane Bože, mojim nepriateľom." Keď vyšiel z komôrky, kráčal pozvoľna ťažkým krokom ku katovi Jánovi Mydlářovi so slovami: „V teba som, Pane Bože môj, od mojej mladosti dúfal, nedaj mi naveky byť zahanbeným." Po ceste sa modlil a keď došli na miesto a uvidel pódium, pozrel k nebu a zvolal: „Do tvojich rúk, Pane Ježišu Kriste, porúčam moju dušu." Zobliekol si kabát, znovu volal k nebu a bol sťatý.[28]

Ako pozostatok pohanských čias, keď boli odsúdenci chápaní ako náboženská obeta, ostalo zobliekanie odsúdencov. V kresťanských časoch stačilo, ak si odsúdenec odhalil hlavu, alebo mu bol odstrihnutý golier, ale zachovalo sa veľa správ zo stredoveku, že niektorí zločinci boli obesení len v spodnej košeli či celkom nahí.[29] Anglický kráľ Karol I. na popravisku zobliekol vrchný odev, ale znovu si na spodný odev obliekol kráľovský plášť.[30] Zoblečené šaty odsúdenca patrili katovi. Zoblečení odsúdenci boli vešaní bez rozdielu pohlavia, ako to bolo napr. zo 14. na 15. novembra 1726 v Gießene, keď popravili istú cigánsku bandu.[31]

Najviac mýtov a povestí okolo popráv sa zrodili okolo šibeníc, pretože celý akt sa ešte v predkresťanských časoch podobal náboženskému úkonu. Kňaz, sudca a lekár bývali jednou osobou, previnenie voči spoločenstvu bolo chápané ako previnenie proti božstvu/božskému poriadku. Kňazi plnili úlohu vodcov a učiteľov.

---

[25] BARRING, ref. 21, s. 102-104.
[26] BARRING, ref. 21, 2008, s. 41.
[27] MONESTIER, ref. 19, s. 274.
[28] MONESTIER, ref. 19, s. 267-238.
[29] BARRING, ref. 21, s. 68.
[30] BARRING, ref. 21, s. 52.
[31] BARRING, ref. 21, s. 69.

Ak odsúdili zločinca na obesenie, malo to dvojaký význam: (1) praktický a (2) náboženský, pretože visiaci symbolizoval obeť živlov a božstiev. Po pokresťančení pohanských národov nastalo obdobie svetskej a duchovnej spravodlivosti. Zločinci patrili i naďalej medzi hriešnikov, ale už neboli obetovaní bohom, ale boli vyobcovaní zo spoločenstva a z tohto života. Spočiatku dohliadal na celú popravu kňaz stelesňujúci duchovnú čistotu. Neskôr bolo všetko súvisiace s popravou opovrhované (od postavenia popraviska, šibenice, dreva, klátu, vyvádzania odsúdenca, cez vykonanie popravy až po pohreb, likvidáciu ostatkov nebožtíka i popraviska) a vyčlenené zo života poriadnych ľudí. Išlo však o farizejské oddelenie, pretože ľudia sa i naďalej vášnivo zaujímali o smrteľné divadlo.[32] Zdá sa, že tu je dôvod, prečo v Katolíckej cirkvi v modernej dobe sa odsúdencom na smrť venovali rehoľníci, už vlastným spôsobom života a osobitným zasvätením oddelení od svetských kňazov a veriacich laikov. V 19. storočí k nimi pribudli vojenskí kuráti.

Existovali i prípady klerickej nenávisti a pomsty. Známy je prípad abbého Grandiera, ktorý bol v súvislosti s udalosťami v uršulínskom kláštore v Loudune pri Poitiers odsúdený za čarodejníctvo na trest smrti upálením. V tomto prípade existovala dôverná dohoda s katom, že kat zmierni odsúdencovo utrpenie rýchlym zahrdúsením. Sfanatizovaní klerici, ktorí pranierovali Grandiera ako stelesneného diabla, tajne urobili na povraze uzly, aby kat nemohol slučku riadne zatiahnuť. Kým si kat hľadal novú, páter Lactanius hodil horiacu pochodeň do navŕšenej hranice.[33]

Rituál

Najstarší známy katolícky rituál u nás, ktorý sa používal, pretože sa zachoval v našich historických knižniciach, mal nemecký pôvod,[34] ale vychádzal zo starých a všeobecne rozšírených európskych zvykov, o ktorých je sčasti zmienka v predchádzajúcej časti. Knižku, v ktorej sa nachádza rituál duchovnej útechy odsúdencov na smrť, napísal Martin Kochem OCap. a vydali ju kapucíni, čo je typické pre obnovenú potridentskú starostlivosť o veriacich, že sa o ňu zaujímali rehoľníci, pretože neboli limitovaní jednou diecézou, ale vykonávali pastoráciu v mnohých krajinách, preto bolo vydanie takej knihy praktické a prirodzene rozšírené aj mimo vlastnú rehoľnú Rýnsku provinciu. Prvé vydanie dostalo súhlas na vydanie od rehoľných a svetských autorít v roku 1685. Kochem súčasne vydal aj knihu požehnaní a exorcizmov[35] s tými istými schváleniami uvedenými v úvo-

[32] BARRING, ref. 21, s. 66-67.

[33] BARRING, ref. 21, s. 150.

[34] *Libellus infirmorum Germanico super additus. In quo breviter & practicè traditur Quomodo Administranda sint Sacramenta infirmis. Deinde, Quomodo piè assistendum sit moribundis. Tertiò, Quomodo devotè orandum super agonizantibus Pro coronide additae sunt selectiores benedictiones et exorcismi Super Infirmis & maleficiatis dicendi. Authore R. P. Martino Cochemensi, Ordinis Capucinorum. Cum Gratia & Privil. Sac. Caesar. Majestatis. Editio Tertia auctior & emendatior*. Francofurti ad Moenum MDCCVI, 119 s.

[35] *Libellus benedictionum et exorcismorum, In quo efficacissimae benedictiones tam sacrarum quam profanarum rerum et terribiles exorcismi Ad varia maleficia tam ab hominibus quam pecoribus & locis infestis depellenda continentur. Ex Rituali Romano, Agenda Moguntinensi, Manuali Exorcimorum R. D. Maxi-*

de predchádzajúcej knihy. Liturgická knižka je príkladom prispôsobovania tridentskej liturgie v miestnom prostredí.

Martin von Kochem, vlastným menom Martin Linius (13.12.1634 – 10.09.1712), bol kapucínsky páter, ľudový kazateľ a autor početných náboženských kníh (*Großer goldener Himmel-Schlüssel*, *Der grosse Baumgarten*), ktoré vychádzali v nespočetných vydaniach do 50. rokov 20. storočia.[36] V nemeckej jazykovej oblasti boli Kochemove knihy populárne podobne ako u nás Radlinského Nábožné výlevy.

Kochemova po nemecky písaná kniha, ktorá je predmetom nášho záujmu, bola primárne určená pre zaopatrovanie chorých a umierajúcich[37] a jej priamym pokračovaním bola knižka na vysluhovanie sviatostí chorým,[38] ktorá mala päť kapitol; posledná kapitola bola určená na duchovnú útechu odsúdencov na smrť. Jednotlivé kapitoly mali tieto názvy:

1. *Wie ein Krancker Morgens und Abends sich Gott befehlen und die H. Sacrament wurdiglich empfangen solle* [Ako sa odporúčajú chorí ráno a večer a ako sa má dôstojne prijímať Najsvätejšia sviatosť] (s. 187-241).

2. *Unterschiedliche Gebett eines Krancken Sterbenden* [Rozličné modlitby umierajúcich chorých] (s. 243-283).

3. *Litaneyen und Psalmen / So man fúr die in Zugen liegende betten soll* [Litánie a žalmy / Takto sa má ležiaci človek pripraviť na odchod] (s. 285-343).

4. *Wie man den Sterbenden beystehen / und trostlich zuruffenden solle* [Ako sa má pomôcť umierajúcim a potešujúco privolávať] (s. 345-379).

---

miliani ab Eynatten, Circulo aureo P Francisci: Maria de Capellis, Thesauro & ex Nucleo Benedictionum Constantiae impresso, excerptus, & in hanc commodiorem formam, praxin & ordinem redactus. Ad usum quorum tam Ecclesiasticorum Reg. Sacerdotum: qui omnibus his uti Benedictionibus & à quibusvis hominibus plurima spiritualia & corporalia mala avertere, & causare poterunt. Collectore P. Martino Cochem, Capucino. Cum Gratia & Privil. S. Caesar. Majestatis. Francofurti ad Moenum, MDCCVI, 288 s.

[36] KVAPIL, Jan. *Ze zahrádky do zahrady, aneb, Od Hortulu animae k Stěpné zahradě Martina z Kochemu. Utváření* modlitební knihy *barokního typu*. Ústí nad Labem 2001.

[37] *Hoch- nutz- und nothwendige Fürbereitung Zu einem Seeligen End: Darinnen erstlich erwiesen wird / wie erschrecklich der Tod/ und wie gefährlich die Anfechtungen senen. Wie auch Neun nutzliche Unterrichtungen/ und darauff folgende Übungen/ als nemuch zu wahrer Reu/ zur Liebe Gottes/ zur schmertzlichen Erumerung seines vorigen Lebens/ und dergleichen Übungen mehr. Mit unterschliedlichen kräfftigen Morgens- Abens- Beicht- Communien- und andern Gebettern zu Gott/ seiner bertzliebsten Mutter Mariæ und allen Heiligen/ umb Erlangung eines seligen Ends: Benebens einigen Unterrichtungen von allen Hochheiligen Sacramenten / vielfältiger Litaneyn / Psalmen/ und andern nützlichen Tröstungen für die Sterbende: Als auch Stärcke und Beständigken der Malefitzpersonen/ worduch einem jeden an die Hand gegeben wird / wie er sich zu einem seligen End vereiten/ und den gefährlichen Anfechtungen bevor kommen und entgehen solle. Durch P Martinus von Cochem/Capuc Ord. der Rheinischen Provintz Predigern. Cum Gratia & Privilegio Sacrae Caesarae Majestatis*. Franckfurt am Meyn 1706, 184 s.

[38] *Das grössere Krancken-Buch/ Denen Gesunden so wohl als Krancken sehr nutzlich und nothwendig Darinn auff Teutsch, und Latein practicè an die Hand gegeben wird/ Wie man Denen Krancken die H. Sacramenten reichen und fürbeten/ Denen in Zügen ligenden mit Litaneyen und Psalmen zu Hillfe kommen/ Denen Sterbenden tröstlich beystehen und zuruffen/ Denen zum Todverurtheilten Malefitz- Personen treulich zusprechen / und biß an dero End beystehen solle. Gantz neu vorgestellt und mit schönen Kupffern gezieret. Darinn alles so kräfftig/ anmuthig und beweglich beschrieben/ daß verhoffentlich mancher Sterbende hierdurch der Gefahr der Verdamnuß entrinnen und die Seligkeit erlangen werde. Durch P. Martinus von Cochem / Cap. Ordens. Der Rheinischen Provintz Predigern. Cum Gratia & Privilegio Sac. Caesar. Majestatis.* Franckfurt am Mayn MDCCVI, s. 185-426.

5. *Weiß und Manier mit den Malefitz- Personen umbzugehen* [Vedomosť a spôsob ako zaobchádzať so zločincami] (s. 381-413).

Starobylý priebeh popravy

Posledná časť Kochemovej spomenutej knihy opisuje duchovnú útechu na popravisku nasledujúcim spôsobom. Pochádza síce zo 17. storočia, ale nadväzuje na stredovek a – ako uvidíme – mala pokračovanie aj v 19. a 20. storočí. Obrad mal po stáročia konzervatívne rovnaký priebeh a v modernej dobe bol skrátený len minimálne.

V úvode sa nachádza poučenie kňaza požiadaného ísť do väznice.

Nasledoval sám obrad *De eductione rei* [Vyvádzanie odsúdenca]: upovedomenie o poslednej ceste, trojité pobozkanie kríža, modlitba pred vyvedením (počas spútavania), modlitba počas chôdze na popravisko, modlitba na popravisku, modlitba počas spútavania rúk, modlitby po spútaní a s otázkami (bolo možné ich klásť už cestou na popravisko alebo ešte vo väzení). Kňaz nesmel kráčať pred odsúdencom ani zrýchľovať krok (nesmel ani nepriamo udávať tempo a urýchliť tak blížiacu sa smrť), inak by upadol do iregularity (v duchu nariadenia Štvrtého lateránskeho koncilu). Na popravisku dal kňaz odsúdencovi pobozkať kríž a odriekal pred ním modlitbu.

Nasledovala modlitba pred popravou. Každé slovo malo byť vyrieknuté nahlas, jasne a oddelene, aby ich počuli všetci okolostojaci. Po tejto dlhej modlitbe odsúdenec pobozkal na kríži všetkých päť Kristových rán. Nasledovala modlitba Otčenáš a Zdravas', modlitba ku každej Kristovej rane. Ak bol odsúdenec smädný, mal právo na fľašu vína, ktorú pred pitím požehnal kňaz po latinsky. Odsúdenec sa mal trikrát napiť, pred každým dúškom kňaz odriekal modlitbu. Kňaz mal dbať na to, aby odsúdenec nedostal menej, ale ani veľa, aby si neuvedomoval svoj koniec.

Rituál dovoľoval v prípade dlhšej cesty na popravisko odriekať Litánie o Ježišovom mene, Litánie o umučení Pána, Loretánske litánie, Litánie o bolestnej Panne Márii. Litánie sa modlil kňaz vysokým hlasom, ostatní odpovedali na jednotlivé invokácie. Ak bola cesta dlhá, mohol sa modliť aj ruženec[39] a ostatní sa mali pridať. Zvláštnosťou bolo, že po každom desiatku sa malo modliť Vyznanie viery (Krédo), aby odsúdenec neprepadol diablovi (aby nezmalomyseľnel). Rituál ponúkal aj ďalšie modlitby, keď sa sprievod zastavoval, počas prvej prestávky sa kľakalo.

Na popravisku sa odsúdenec mohol vyspovedať, obaja s kňazom pritom kľačali obstúpení sprievodom. Kňaz mal zdôrazňovať Božie milosrdenstvo a prípad spovede bol kauzisticky považovaný za *periculo mortis* (nebezpečenstvo smrti), ale spoveď nemala mať ráz slávnostnosti. Po spovedi sa odriekala modlitba Pána a Zdravas s pridanými modlitbami. Ak mal byť odsúdenec sťatý, mal právo nechať si zaviazať si oči, na čo sa ho pýtal kňaz. Ak si nechal zaviazať oči, nasledovala určená modlitba. Potom kňaz poodstúpil a modlil sa Otčenáš a Zdravas'.

[39] Častú modlitbu ruženca odporúčal až pápež Lev XIII. koncom 19. storočia, v čase vydania modlitebnej knihy patril ruženec k súkromným modlitbám.

Poprava sa nesmela vykonať skôr. Akonáhle kat prvýkrát zaťal, kňaz mal vysokým hlasom vzývať Božie mená. Potom sa modlil vysokým hlasom kratučkú modlitbu k okolostojacim a pridal Otčenáš a Zdravas' a mal im povedať povzbudzujúce slová.

Ak mal byť odsúdenec obesený, pred popravou kňaz vystúpil o 3 – 4 schodíky, aby dal odsúdencovi pobozkať kríž a odriekal predpísanú modlitbu. Keď odsúdenec visel, kňaz sa mal nahlas modliť ďalšiu modlitbu, kým odsúdenec nezomrel. Po smrti si kňaz s okolostojacimi kľakol a pomodlil sa Otčenáš a Zdravas'. Počas popravy mal kňaz odsúdencovi pred očami ukazovať kríž, aby nezmalomyseľnel, pričom sa modlil malý exorcizmus na odohnanie démonov.

Mladšia uhorská verzia

Pred polovicou 19. storočia bola opísaná Kochemova kniha použitá na vydanie podobnej uhorskej knihy slúžiacej na zaopatrovanie umierajúcich a určenej na použitie poľných (vojenských) kurátov. Jej zostavovateľ František Tannenberg bol vojenský duchovný.[40] Ako poslednú kapitolu uviedol časť venovanú duchovnej úteche počas popráv (s. 232-299). Ide o výťah obradu rozšíreného Martinom von Cochenom zredukovaný na najnevyhnutnejšie modlitby v troch jazykoch: maďarskom (s. 245-258), nemeckom (s. 258-273) a slovenskom (s. 273-286). Všetky rečové verzie sú rovnaké, použijeme slovenskú mutáciu, pretože je zaujímavá ako dobový slovenský prameň.

Na tomto mieste predstavujeme úplné znenie obradu v dobovej slovenskej verzii aj s preloženými rubrikami (inštrukciami), ktoré mal kňaz zachovať.

De eductione rei (Vyprevádzanie odsúdeného)

Na osvetlenie zmyslu osudného dňa dbal spovedník, aby sa myseľ odsúdeného čo najlepšie priblížila k Bohu, Kristovi a jeho svätým, aby sa čo najviac odovzdal do Božej vôle. Útecha bola väčšia, ak sa mu oznámilo, že sa už zaňho konala obeta, boli prednášané (zatiaľ) nevypočuté modlitby za spásu duše. Povzbudenie mohlo byť prednesené týmito slovami:

„Moji mili! N. ten den, v kterem Vi časné z večnim premeniť a vašeho previňeňá ťažke hrichi smrťu vimeniť mate, už nastal. Za ňekolko hoďin všecko budete mať prestáté, a vaša duša pred sudnú stolicu sa dostaví. Obraťte aspoň toto kratké okamžeňi k dobremu vašej duši, prebuďte sa mišleňim o Panu Bohu, a proste jeho Sina Ježiša, Matku Mariu a všech Svatich za jejich pomoc. Abiste sa teho isťe učastnim zostali, už sa za vas sv. Mša služila, a od pobožnich Kresťanov vrúcne modlitbi vikonavali; čo po vašem zemreťú za dušu vašu sa zas stane. Včil za mnú:“

[40] TANNENBERG, Franciscus. *Modus assistendi aegrotis et moribundis cum speciali reflectione ad reos ultimo supplicio afficiendos in usum Curatorum per Franciscum Tannenberg Curatum Castrensem editus*. Posonii 1846, 302 s.

Vrúcne prebuďeni na den vivedeňá

„K tebe moj Bože! Bože milosrdenstva, zdviha sa hluboko skormuťena duša má. Vzezri dole na mna v tejto velikej uzkosťi. O neopušťaj mňa moj Bože, dodaj mi sili a moci ten kalich k piťu mi naloženi k vimazaňú tich neščislnich hrichov, kterimi sem ťa od ďeťinstva obrazil, stale viprazdniť. Zachadzaj se mnú ne vedlá tvej spravedlnosťi ale vedla tveho nekonečneho milosrdenstva. Nech mňa s povedomim mojeho previňeňá, zasluženej pokuťe mužňe v ustret iť, abi moja duša od špati hrichov očisťena, po jejim sa visloboďeňu do nebeskeho života preiť mohla. Prijďi, o prijďi moj Ježiši, mojej slabosťi na pomoc, osloboď mňa od tej velice hroznej uskosťi nastavajicej ohavnej smrťi; a daj mi silu ten ostatňi ťažki boj vitazno prestať. I teba o Mario matko milosrdenstva, a vas vi mili Svaťi volam k podpore a pomoci, prijďite mi na pomoc v tejto najvatšej biďe, abi ode mna skrz vašu primluvu, ked ne časna, teda večna smrt odvraťena bola. Amen."

Ak čas dovolil, kňaz sa snažil dodať posilu, najmä v prípade zúfalstva, rezignácie a povzbudiť čnosti viery, nádeje a lásky atď. Ich opakovaním sa odsúdenec pripravoval na dokonanie. Spovedník nemal nikdy urýchľovať smrť, aj keby ho žiadali okolostojaci alebo ktokoľvek iný. Ak by sa niekto pýtal, či je všetko dokonalé, mal odpovedať, že si plní svoju povinnosť priviesť dušu odsúdeného k spáse, nie vonkajšie veci. Tým, ktorí mali vykonať exekúciu, mal kňaz napomenúť, aby odsúdencovi spôsobili čo najmenší strach a bolesti súvisiace s popravou.

Keď odsúdenec kráčal na smrť, malo sa maximálne dbať na to, aby tu nikoho svojimi pohľadmi (oculis) nerozptyľoval, nepozdravoval a nerozprával sa, najmä nie s pokrvnými, ale celý sa sústredil na spásu svojej duše. Spovedník sa mal postarať, aby odsúdený držal v rukách kríž; ak to kvôli spútaniu za chrbtom nebolo možné, mal kríž niesť spovedník a častejšie mu ho mal podávať na pobozkanie. Nikto sa nemal modliť počas kráčania; výzvy na modlitbu sa nemali častejšie vysielať, pretože by dával zámienku davu na väčší krik.

Keď vyvádzatelia volali odsúdenca, kňaz mu hovoril:

„Moji mili! volaju nas už k nastupeňú tej cesti k smrťi; vaše ostatňé sili zeberte, a proste Boha z celeho srdca za pomoc. Vaše okamžeňá sú už sčitané, nebude to dluho trvať, čo na popravnem misťe budete mať prestať, té puta, ktere vas včil zvazneho držá, budu na vždi polamane. Použite tento drahi nenavratitedlní čas, a modlite sa vručne k Bohu. K posilňeňú vašej slabosťi chcem vám modlitbu predrikať, modlite sa za mnú vručne. Sklonte oči k zemi, nehleďťe sem i tam po tem množstvu ludu, abiste ve vašej modlitbe neboli roztraťeni. Dajte dobri pozor na moje slova, a vaše srdce zarmuťené nalezne poťešeňi. Chcem teda ve menu Ježiša začať:"

Modlitba v čas vedeňa na popravišťe

„O najdobroťivejši Ježiši, kteri rovňe mňe, nesuci svoj vlastni križ tú cestú k ohavnosťi plnému popravišťi si kračal, buď mňe milosrdni. Vzezri v temto okamžeňú s tvej visosťi na bidu moju dole, a sprevadzaj mňa na tejto ostatnej cesťe. Rozpamatuj sa o vznešeni Spasitelu, jaka teda tedi vóla podjata ked si od tvich nepratelov k potupnej smrťi križa bol veden! a jakej teprv ja mam biť vole, ked ohavnej smrťi v ustret idem! Maj utrpnosť se mnú, jak tedi všecci pobožni lude

s tebú spoluutrpnosť citili; ja sice nejsem žadnej utrpnosťi hoden, ale sem jej najvac potrebni, nebo jestli ti o Bože mňe milostiv nebudeš, tak sem tu i tam straťen. Ja obetujem teto moje smutné kroki k ucťe tveho krvavého chodňika smrťi. Ach kedbich mohol na ten spósob k smrťi iť, jako si ti o moj Spasitelu išol! abich tak mohol pre teba trpeť, jako si ti pre mňa trpel! Dalbi Boh, abich docela nevinni bol, a tuto moju smrť pre spravedlnosť trpeť mosel. Ale ja sem bezbožni hrišňik, a tuto smrt sem mnohokrat už zaslužil, preto ale je mi ze srdca luto a prosim teba pokorňe za odpušťeňi. Odpusť mi o Ježiši! ach odpusť mi, a nepamatuj na moje previňeňi! Všecki moje hrichi, kterich sem sa od mladosťi, ze srdca lutujem, obvzlaštňe, ked sem ťa o Bože moj najdobroťivejši Otče skrze to obrazil. Ti moj mili Bože mnoho dobroďeni si mňe preukazal, a ja najnevďačnejši sem sa hrichmi odplaťil. Preto spravedlivo a slušno je, abich do tehoto nešťasťa upadol, a k mej potupe tuto ohavnu smrt podstupil. Spravedlivi Bože! ja velebim tvú Spravedlivosť, a chcem trpelive tu trpku smrt ohavnosťi znesť. Prijmi ju k smireňú tveho hňavu a k dostatečnemu dosťiučiňeňú za moje pokuti. Já prosim teba skrz ten pot krvi, kteri v času tvej bližicej sa smrti na vrchu olivetskem pre moje hrichi tekol. Prosim teba skrz tve bolesťi a muki, ktere prez celi tvoj život, obvzlastňe pri tvem svatem trpeňú a umiraňu si vistal. Učin, abi má smrt k spaseňú mi osožna bola, a ja skrz ňu odpušťeňi mojich hrichov bich dosahnuť mohol. Amen."

Ak táto modlitba nepostačovala kvôli dĺžke cesty, mal kňaz vzbudiť nábožné vzdychy nasledujúcimi modlitbami:

„O Pane Ježiši Kriste! prosim teba skrz tve horke umučeňi a ťažke bolesťi, ktere si trpel na dreve sv. Križa, obvzlaštňe tedi, ked tva najsvetejša duša vichadzala s ťela, abis sa nad mú bidnú dušu smiloval, ked ona bude vichadzať z meho ťela. Pane Ježiši! rekňi ke mňe jako nekdi ke kajicimu lotru: dnes budeš se mnú v raji. O Ukrižovani Ježiši! skrz tve svaté rani a horku smrt prispej mi k pomoci v hoďinu smrťi. O Bože moj! staň sa vola tva se mnú za živa i po smrťi. Bože Otče, Bože Sinu, Bože Duchu svati do rukú tvich poručam ducha meho. Svata Trojico Boža, ochranuj mňa skrz tvich svatich anďelov, a oňi mna svima rukama donesu do života večneho. Smiluj sa nade mnú o Pane! podla tveho velikeho milosrdenstva. Ach Pane netresťi mňa v prchlivosti tvej, aňi nekarhaj mňa v hňevu tvém. Pane buď mňe milostiv, nebo sem mali. Uzdrav mňa Pane, nebo všecki moje kosťi stlučené sú. Obrať sa ke mňe Pane a vislobod mú dušu. Pomož mi o Bože! a spaseneho mňa učiň pre tvé milosrdenstvo. O Kriste Ježiši! kteri si pre nas umrel na križi, o Boži Beranku! tve krvave rani a tva predraha krev nech mi je užitečna v mej ťažkej potrebe. Tve umučeňi a tva smrt nech mňa učiňi učastnim tveho nebeskeho kralovstva a společnosťi tvich svatich anďelov. O Duchu Svati! obdar mňa tvú milosťú v hoďinu mojej smrťi. Neopušťaj mňa tedi, ked zli duch svim pokušeňim na mňa doťirať bude; neb ti si moj Pan a Uťešitel. Svata Panno Maria! prispej mi k pomoci v mojem zarmutku a uzkosťi. Ochraňuj mňa moj mili andele stražce, včil mi je tvej pomoci najvac zapotrebi. O Pane Ježiši! k tebe volam, k tebe vzdicham; ti si moja naďej a moj ďil na zemi živich. O Pane Ježiši Kriste! tebe sem živ. O Pane Ježiši Kriste tebe umirám! O Pane Ježiši Kriste tvoj sem živi i mrtvi. Nechadzaj v sud ze služebnikom tvim o najsladši Ježiši neb pred tebu žaden živi nebude ospravedlňen. Nepamatuj o dobroťivi Ježiši na predešlé nepravosťi moje,

ale nech predejde mňa milosrdenstvi tve; nebo sem učiňen velmi bidni. Pane Ježiši Kriste, Sinu Boha živeho, polož tve umučeňi, križ a smrt mezi tvim sudom a moju dušú. Premili Pane Ježiši, skrze čest a moc tvého svateho a prehorkeho umučeňá a smrťi, prijmi mňa do počtu tvich vivolenich."

Ak cesta trvala dlhšie, bolo odporúčané modliť sa Litánie o Kristovom utrpení, Loretánske litánie alebo Litánie k všetkým svätým či kajúce žalmy atď., ktoré boli vhodné na túto príležitosť. Ak ich nebolo možné predniesť, odporúčalo sa recitovať ruženec. Ak cesta na popravisko trvala krátko, kňaz sa s odsúdencom modlil nasledujúcu modlitbu:

Modlitba blizo popravňiho mista

„O moj Bože! ja sa približujem k tomu mistu, na kterem ja moju zasluženú pokutu mam obdržať. Len ňektere kroki učiňim a budem stať na tom misťe, kde z počtu živich vitreni na potupnej šibeňici mam skonať. Ten pohled tehoto špatneho mista naplňuje moje srdce tu najvatšú úzkosťú, a bazen smrťi moju silu umenšuje, nohi slabnú, ruki sa trasú. Ach prijdi že moj najdobroťivejši Ježiši, kteri si spolú od poli mrtvi k popravišťi prišol, mojej slabosťi k pomoci; daj mi silu tuto smrť k smireňu mého previňeňa stale prestať, kteru sem ja ťisickat zaslužil skrz moje mnohe hrichi, kterimi sem sa proti tebe i bližňimu mojemu prehrešil. Ja sa včil pred celim svetom za vinneho držim; ja viznavam velikosť mojeho proviňeňá, a poddavam k splňeňú sudu nade mnu vireknuteho dobrovolňe moj krk; len ti o moj Pane odpusť mi! Daj mojej duši milosť a milosrdenstvo pred tvú sudnú stolicú naleznuť. Vzhledňi na té slzi lkajiceho a kleslého, kterimi on teba o milosť a spaseňi prosi. Visliš teto vzdechi nekonečňe dobroťivi Bože, a daj mi tu milosť s tebu trpeť a s tebu z mrtvich vstať, poprej mi s tebou trpeť a s tebu v nebeskem Kralovstvu oslavenem biť. O Ježiši Sinu Davidov smiluj sa nade mnú, daj mi pasitedlne skončeňi. Ja sa do cela oddavam tvej spasitedlnej voli, a sem odvaženi spokojim duchom trpeť čo sem zaslužil, ačo mi spasitedlné jest. Amen."

Kým sa došlo na miesto exekúcie, kňaz povedal odsúdencovi toto:

„Moj mili! mi sme pred tim mistom na kterem ten spravedlivi odsud na vas vikonan bude. Mate ešťe nečo mňe zdoveriť, čo vaše svedomi tlači? Len vijavťe všecki vaše vňuterne vadi; ja chcem vás rad vislišať, a o milosť u Boha za vaše hrichi prosiť. Mate snaď ňečo vrchnosťi k vijaveňú? Len postupujťe a mluvte! Ostatňe odevzdajte sa do vole Božej, a prijmite ešťe jeden raz z ust Sudca vaš odsúd, klakňite si na kolena a hovorťe: O Ježiši Kriste! kteri si premňa neviňňi bol na smrt odsuďen, ja prijimam ke cťi tveho nevinňeho odsuďeňa moje odsuďeňi rad."

Tu sa čítali duchovné myšlienky, po ktorých odčítaní kňaz hovoril:

„Moj mili! vi ste teda vaš odsud prijali, a uslišali že na temto sveťe žadna milosť sa pre vas nenachadza. Obraťte sa teda s celím srdcom k Bohu, od neho neni žadnemu kajicimu hrišniku milost odeprena. Za ňekolko okamžeňi bude pred sudnú stolicú Najviššiho stať tez k rozsuďeňú a k obsahnuťú tam milosťivejšeho sudu vireku; lutujte ešťe jedenkrat nad vašimi hrichmi a pripravte sa k spasitedelnemu skončeňú."

Následne sa kňaz priamo obrátil na odsúdenca otázkami:
„Oddavate sa docela do vole Božej? Odpušťate tim, kteri vas k tejto smrťi odsudili? Odpušťate tim, kteri boli pričina vašej smrťi? Jesť vam luto, že ste sa tak velikeho hrichu dopustil? Lutujete tež i za te hrichi, kterich ste sa od mladosti dopustili? Chceteli pre te hrichi smrt trpelive znašať? Verite všecko, čo Rimsko-Katolicka Cirkev nam k vereňú predkladá? Mate naďeja odpušťeňi hrichov dosahnuť, a večneho spaseňa dviť? Milujete Boha, a chcete v tej lasce Božej zemret? Jeli to všecko vaša opravďiva vola? (povili odsuďenec: „ano!" tak nech povi Spovedelňik:) Teda buďte spokojne a verte bezpečne, že vam Boh hrichi vaše odpusťi, a vas na veki nezatraťi; ale ponevadž vi taďe na zemi skrz ohavnú smrt vaše hrichi vikupujete, on vašu dušu do nebeskich stankov milostive prijme."

Potom kňaz hovoril odsúdencovi, aby prosil všetkých prítomných, aby sa modlili za neho Otčenáš a Zdravas týmto spôsobom:

„Vi moji Pratele! ja vas prosim pre Boha odpusťite mi moj spatni priklad, a modlite sa se mnú vrucni Otče naš za mna bidneho hrišňika, abi mňe Boh spasedlne skončeňi popriť račil."

Kňaz pokľakol na kolená s odsúdencom a všetkým ľudom a modlil sa vysokým hlasom smerom k odsúdencovi:

„Včil moj mili odajte sa poťešne do vole Božej neb tuto smrťú zaplaťite vaše tažke hrichi. Polubte ešťe jednuc tento sv. križ (*kňaz podržal kríž na pobozkanie*) a rikajte: Pane do tvich ruk poručam ducha meho! Ježiši bud mi milostivi!"

Kým súdni zriadenci zväzovali odsúdenca, kňaz utešoval týmito slovami:

„Pamatujte moj mili jak pevňe naš Ježiš Kristus bol zvazan a hned na to na križ pripjati. Na Čest teho bolestneho zvazaňá znašajte vaše puta, abi vas s put hrichov oslobodil."

Bezprostredne pred vykonaním rozsudku katom či prijatím ortieľu spovedník stojaci za odsúdencom mu prisľúbil po jeho smrti budúci spomienku. Následne opakoval sväté mená: „Ježiš! Mária!" Predtým než sa vykonala poprava (ak sa mu odtína hlava), nie však potom, sa opakovali svätá mená, bezprostredne pred skolením/sklonením hlavy sa krátko pomodlil modlitbu Otčenáš.

Po vykonaní popravy kňaz vyzval na modlitbu za dušu zosnulého obrátiac sa k ľudu:

„Pomodlime sa za dušu zesnuleho jeden pobožni Otče naš a Zdravaz."

Napokon ak tak spovedník usúdil, predniesol krátke a silné povzbudenie k okolostojacim. Ak mal odsúdený (pokrvných) príbuzných, deti alebo manželku, mal sa prihovoriť im, že nebohý odišiel v dobrom stave, najmä mal uistiť o budúcich modlitbách.

Záver

Katolícka cirkev v rituáli bežne používala reč ľudu: pri krste, sobáši, poslednom pomazaní, ale aj pri úteche odsúdencov na smrť. V týchto prípadoch mali jednotlivé cirkevné provincie pripravené nemecké, maďarské a slovenské mutácie. V prípade odsúdených sa o nich starali zvyčajne rehoľníci (v prípade civilných osôb) alebo vojenskí duchovní (v prípade vojenských osôb), pretože tí boli lepšie disponovaní vyrovnať sa s prípadnými psychickými vplyvmi popravy. Preto

prvotný rituál nemeckého pôvodu zostavil rehoľný kňaz Martin von Kochem OCap. a uhorskú verziu vojenský duchovný František Tannenberg. Tieto tlačené verzie tak bolo možné používať buď v celej nemeckej jazykovej oblasti (i mimo Nemecka, aj v Uhorsku), resp. v celom Uhorsku. Nie je isté, že rituál bol vždy a všade použitý celý, prítomní kňazi sa niekedy museli prispôsobiť situácii, ale neraz dokázali vymôcť niekoľko potrebných chvíľ, aby sa odsúdenci duchovne pripravili na smrť, najmä aby sa zmierili s Bohom. Išlo o poslednú službu, keď sa duchovná útecha neodmietala a bola jedným z posledných práv človeka, ktoré sa bezprostredne pred exekúciou rešpektovalo. Poprava bola spojená s mimoriadnym psychickým vypätím; psychológia ako veda vznikla až v 20. storočí, ale cirkev používala isté psychologické skúsenosti už v 17. storočí, ako to dokazuje predstavený text obradu duchovnej útechy odsúdencov na smrť.

Ani starý ani obnovený Rímsky rituál po Druhom vatikánskom koncile obrad duchovnej útechy odsúdencov na smrť nepozná. Napriek tomu bol obrad duchovnej útechy odsúdených na smrť v novovekých európskych dejinách jednotný. Vychádzal zo staršej stredovekej tradície a podľa potreby sa používal. V 20. storočí bol trest smrti vytláčaný a v mnohých krajinách zrušený, čo neznamená, že cirkev zrušila alebo zavrhla osvedčené a dobré tradície. Odsúdenec nie je umierajúci, preto sa mu nevysluhuje sviatosť pomazania chorých (v staršom ponímaní zomierajúcich), ale má právo stretnúť sa a byť s kňazom, ktorý by jeho dušu smeroval k Bohu.

NOVÝ VÝSKUMNÝ TREND – ARCHEOLÓGIA DOMÁCNOSTI [1]

Michaela NIKLOVÁ

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta
michaela.niklova@ukf.sk

NIKLOVÁ, Michaela. A New Research Trend - the Household Archaeology. The archaeology of households is a relatively new research trend which has existed for nearly three decades. It was created in the United States and the Great Britain but nowadays, researchers are concerned with this issue in continental Europe as well. Despite it, these new approaches in the investigation of settlements and households have been rarely used in Slovakia yet. Because of this, my aim is to come up with some basic information about the household archeology as a new trend and try to apply it into the archaeological investigation in Slovakia.

Kľúčové slová: dom; domácnosť; rodina; archeológia domácnosti

Keywords: house; household; family; the household archaeology

Nový výskumný trend, archeológia domácnosti, je vedecký smer, ktorý sa zameriava na skúmanie domácnosti ako spoločenskej jednotky. Zahŕňa výskum obydlia a iných spríbuznených druhov sídliskovej architektúry, materiálnej kultúry, rôznych špecifických znakov a väčších socio-politických organizácií, ktoré sú prepojené s určitou archeologickou kultúrou. Hovorí o sférach aktivít spojených s funkciou sídliska a o správaní ľudí, ktorí ho obývali. Zároveň sa snaží o redefiníciu pojmu „domácnosť" predkladaním návrhu, čo domácnosti vlastne sú, ako fungujú a prináša spoločenské dôsledky tejto analýzy. V príspevku je prostredníctvom štúdia zahraničnej literatúry všeobecne poukázané na rozpracovanú teóriu archeológie domácnosti v svetovom merítku, prínosy i problematiku z nej vyplývajúcu. Samozrejme, na tomto mieste nie je možné súhrnne rozobrať všetky problémy, článok je zameraný len na niektoré fenomény.

[1] Tento príspevok je čiastkovým výstupom z autorkinej dizertačnej práce. Článok vznikol v rámci riešenia projektu *VEGA 1/0585/13 Keramická produkcia neolitických a eneolitických komunít na strednom Dunaji.*

História bádania

Domácnosť ako taká bola stredom záujmu a predmetom hlbšieho skúmania už od 60-tych rokov 20. storočia, odkedy sa stala objektom viacerých prác.[2] Keďže v tom čase ešte neexistovalo podrobnejšie delenie domácností ako takých, postupne bolo vykonaných niekoľko pokusov o diferenciáciu ich typov. Detailnejšia schéma bola vypracovaná P. Bohannanom[3], ktorý ich klasifikoval na základe najzákladnejších príbuzenských vzťahov prítomných v každej z nich. Hovoril o vzťahu medzi manželom a manželkou, otcom a synom, matkou a dcérou, súrodencami a podobných kombináciách. Ďalšia typológia, ktorá kategorizovala domácnosti na základe podobnosti vzťahov medzi ich členmi, bola vypracovaná C. L. Harterom a W. E. Bertrandom.[4] R. R. Wilk a W. L. Rathje[5] neskôr vytvorili funkčnú klasifikáciu domácností.

V uvedenom období neexistoval ani konsenzus týkajúci sa odlíšenia rodiny od domácnosti a často boli uvedené pojmy používané ako synonymá. Kvôli tomu bolo potrebné ich definitívne rozlíšenie, o ktoré sa vo svojich príspevkoch pokúsili viacerí autori. Jednou z prvých bola N. L. Solien de Gonzálesová,[6] ktorá jasne vytýčila rozdiely medzi domácnosťou a rodinou. Rozlíšila dva typy domácností, ktoré obývajú príbuzní, avšak nie vždy v podobe rodiny. Prínosná v tomto smere bola i práca D. Bendera,[7] ktorý sa pokúsil o redefiníciu konceptu domácnosti. K. V. Flannery a M. C. Winter boli zase jedni z prvých, kto sa pokúsil o analýzu domácich činností, navyše, poskytli štvorstupňové členenie týchto aktivít na rôznej úrovni.[8]

S príchodom procesuálnej archeológie v polovici 60-tych rokov zaujala kľúčovú úlohu analýza vzoriek pochádzajúcich z podláh domov, na základe ktorej prebiehala rekonštrukcia sociálnej, ekonomickej a demografickej charakteristiky prehistorických populácií, najmä z územia juhozápadných Spojených štátov

---

[2] BENDER, Donald. A redefinement of the concept of household: families coresidence and domestic functions. In American Anthropologist, 1967, roč. 69, č. 5, s. 493-504. CARTER, Anthony - MERRILL, Robert. Household Institutions and Population Dynamics. Washington, D. C.: Agency for International Development, 1979. FLANNERY, V. Kent (ed.). The early Mesoamerican village (Studies in Archaeology). New York: Academic, 1976, s. 16-24. FLANNERY, V. Kent - WINTER, C. Marcus. Analyzing Household Activities. In FLANNERY, V. Kent (ed.). The early Mesoamerican village. New York: Academic, 1976, s. 34-47. FLETCHER, Roland. Settlement Studies (Micro and Semi-micro). In CLARKE, L. David (ed.). Spatial Archaeology. London: Academic Press, 1977, s. 47-162. GOODY, Jack. The evolution of the family. In LASLETT, Peter - WALL, Richard (eds.). Household and Family in Past Time. Cambridge: Cambridge University Press, 1972, s. 103-124. LASLETT, Peter. Household and Family in Past Time. Cambridge: Cambridge University Press, 1972. YANAGISAKO, S. J. Family and the household: the analysis of domestic groups. In Annu. Rev. Anthropol., 1979, roč. 8, s. 161-205.

[3] BOHANNAN, Paul. Social Anthropology. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1963.

[4] HARTER, L. Carl - BERTRAND, E. William. A methodology for classifying household family structures. In Journal of Comparative Family Studies, 1977, roč. 8, s. 403-413.

[5] WILK, R. Richard - RATHJE, L. William (eds.). Archaeology of the Household: Building a Prehistory of Domestic Life. In Americal Behavioral Scientist, 1982, roč. 25, č. 6, s. 621-631.

[6] SOLIEN DE GONZÁLES, L. Nancie. The consanguineal household and matrifocality. In American Anthropologist, 1965, roč. 67, s. 1541-1549.

[7] BENDER, ref. 2, s. 493-504.

[8] FLANNERY - WINTER, ref. 2, s. 36.

amerických.[9] Prvé štúdie boli založené na predpoklade, že variabilita vzoriek z podláh obydlí môže byť prisudzovaná rozdielom v činnostiach vykonávaných v týchto štruktúrach. Od polovice 70-tych rokov zaznamenávame tiež snahu identifikovať ďalšie zdroje variability vzoriek z príbytkov a formačné procesy archeologického záznamu, ako aj zostaviť modely opúšťania sídlisk, kedy pozostatky obydlí azda môžu prispieť k odhaleniu príčin odchodu obyvateľstva.[10]

Výskumný smer, ktorý bol nazvaný ako archeológia domácnosti, sa však po prvýkrát objavil až v publikácii R. R. Wilka a W. L. Rathjeho,[11] ktorí tento termín uviedli do archeologickej spisby. Domácnosť tu bola definovaná ako úroveň, na ktorej sa spoločenské skupiny spájajú s ekonomickými a ekologickými procesmi a ako základná jednotka organizácie.[12] V nasledujúcich pätnástich rokoch sa záujem o skúmanie domácnosti prudko rozšíril a stala sa predmetom výskumu viacerých bádateľov.[13]

Postupne pribúdali štúdie zamerané na identifikáciu domácich činností a ich umiestnenie v rámci obydlia, ktoré objasňovali niektoré kultúrne rozpoznané úlohy vykonávané domácimi skupinami v jednotlivých spoločnostiach.[14]

---

[9] HILL, N. James. Broken K Pueblo: Patterns of Form and Function. In BINFORD, R. S. - BINFORD, R. L. (eds.). New Perspectives in Archaeology. Chicago: Aldine, 1968, s. 103-142. HILL, N. James. Broken K Pueblo: Prehistoric Social Organization in the American Southwest. Tuscon: University of Arizona, Anthropological Papers no. 18, 1970. JORGENSEN, Julia. A Room Use Analysis of Table Rock Pueblo, Arizona. In Journal of Anthropological Research, 1975, roč. 3, s. 149-161. LONGACRE, A. William. Archaeology as Anthropology: A Case Study. Tuscon: University of Arizona, Anthropological Papers no. 17, 1970.

[10] BAKER, M. C. Site Abandonment and the Archaeological Record: An Empirical Case for Anticipated Return. In Arkansas Academy of Science Proceeding, 1975, roč. 23, s. 10, 11. BONNICHSEN, Robson. Millie´s Camp: An Experiment in Archaeology. In World Archaeology, 1973, roč. 4, s. 277-291. LANGE, W. F. - RYDBERG, R. C. Abandonment and Post-Abandonment Behavior at Rural Central American House-Site. In American Antiquity, 1972, roč. 37, s. 419-432. ROBBINS, H. Lawrence. Turkana Material Culture Viewed from as Archaeological Perspective. In World Archaeology, 1973, roč. 5, s. 209-214. SCHIFFER, B. Michael. Archaeological Context and Systemic Context. In American Antiquity, 1972, roč. 37, s. 156-165. SCHIFFER, B. Michael. Behavioral Archaeology. New York: Academic Press, 1976. STEVENSON, G. Marc. Toward an Understanding of Site Abandonment Behavior: Evidence from Historic Mining Camps in the Southwest Yukon. In Journal of Anthropological Archaeology, 1982, roč. 1, s. 237-265.

[11] WILK - RATHJE, ref. 5, s. 621-631.

[12] WILK - RATHJE, ref. 5, s. 618.

[13] MacEACHERN, S. - ARCHER, W. J. D - GARVIN, D. R. (eds.). Households and Communities. Proc. 21st Annu. Chacmool Conf. Calgary: Archaeological Association, University of Calgary, 1989. MANZANILLA, Linda (ed.). Unidades habitacionales mesoamericanos y sus áreas de acitividad. Ser. Antropol. 76. Mexico City: Univ. Nac. Autón. Méx., 1986. SANTLEY, S. Robert - HIRTH, G. Kenneth (eds.). Prehispanic Domestic Units in Mesoamerica: Studies of the Household Compound and Residence. Boca Raton, FL: CRC Press, 1993. SMITH, E. Michael. New World complex societies: recent economic, social and political studies. In Journal of Archaeological Research, 1993, roč. 1, s. 5-41. WILK, R. Richard - ASHMORE, Wendy (eds.). Household and Community in the Mesoamerican Past. Albuquerque: Univ. N. M. Press, 1988. WILK, R. Richard - NETTING, M. Robert. Households: changing forms and functions. In NETTING, M. Robert - WILK, R. Richard - ARNOULD, J. Eric (eds.). Households: Comparative and Historical Studies of the Domestic Group. Berkeley: University of California Press, 1984, s. 1-28. WILK - RATHJE, ref. 5, s. 621-631.

[14] AMMERMAN, J. Albert. Towards the study of Neolithic households. In Origini 1988-1989, roč.

Mnohé práce poskytovali snahu o rekonštrukciu, ktorá bola založená na pokuse o identifikáciu relevantných procesov vzniku vzoriek predstavujúcich pozostatky domácností.[15]

14, s. 73-82. BERMANN, Marc - ESTÉVEZ CASTILLO, José. 1995. Domestic artifact assemblages and ritual activities in the Bolivian Formative. In Journal of Field Archaeology, 1995, roč. 22, s. 389-398. DIAMANTI, Melissa. Domestic organization at Copan: reconstruction of elite Maya households through ethnographic models. PhD. thesis. Pa. State Univ., State College, 1991. FLANNERY, ref. 2, s. 16-24. FLANNERY - WINTER, ref. 2, s. 34-47. GONLIN, N. 1993. Rural household archaeology at Copan, Honduras. PhD. thesis. Pa. State Univ., State College, 1993. GRYGIEL, R. The household cluster as a fundamental social unit of the Brześć Kujawski group of the Lengyel culture in the Polish lowlands. In Pr. Mater. Muz. Archeol. Etnogr. Lodzi Ser. Archeol. 1984, roč. 31, s. 43-270. HEALEN, M. D. Technological and nontechnological aspects of an obsidian worshop excavated at Tula, Hidalgo. In ISSAC, L. Barry (ed.). Economic aspects of prehispanic Highland Mexico. Greenwich, CT: JAI Press, 1986, s. 133-152. HEALEN, M. D. (ed.). Tula of the Toltecs: Excavations and Survey. Iowa City: University of Iowa Press, 1989. HEALEN, M. D. Urbanism at Tula from the perspective of residential archaeology. In SANTLEY, S. Robert - HIRTH, G. Kenneth (eds.). Prehispanic Domestic Units in Western Mesoamerica: Studies of the Household, Compound, and Residence. Boca Raton, FL: CRC Press, 1993, s. 105-119. HENDON, A. Julia. Elite household organization at Copan. Honduras: analysis of activity distribution in the Sepulturas zone. In MacEACHERN, S. - ARCHER, W. J. D - GARVIN, D. R. (eds.). Households and Communities. Proceedings of the 21st Annual Conference of the Archaeological Association of the University of Calgary. The University of Calgary Archaeological Association, 1989, s. 371-380. HENDON, A. Julia. Status and power in Classic Maya society: an archaeological study. In American Antropologist, 1991, roč. 93, s. 894-918. JOYCE, A. Rosemary. Ceroo Palenque: Power and Identity on the Maya Periphery. Austin: University of Texas Press, 1991. LUCERO, J. Lisa. Household and community integration among hinterland elites and commoners: Maya residential ceramis assemblages of the Belize River area. PhD. thesis. Los Angeles: University of California, 1994. MANZANILLA, Luisa - BARBA, Luis. The study of activities in Classic households: two case studies from Coba and Teotihuacan. In Ancient Mesoamerica, 1990, roč. 1, s. 41-49. SHEETS, D. Payson - BEAUBIEN, F. Harriet - BEAUDRY, Marilyn - GERSTLE, Andrea - McKEE, Brian et al. Household archaeology at Cerén, El Salvador. In Ancient Mesoamerica, 1990, roč. 1, s. 81-90. STANISH, Charles. Household archaeology: testing models of zonal complementarity in the south central Andes. In American Anthropologist, 1989, roč. 91, s. 7-24. TRINGHAM, Ruth - BRUKNER, Bogdan - VOYTEK, Barbara. The Opovo project: a study of socioeconomic change in the Balkan Neolithic. In Journal of Field Archaeology, 1985, roč. 12, s. 425-444.

[15] CAMERON, M. Catherine. Pit Structure Abandonment in the Four Corners Region of the American Southwest: Lake Basketmaker III and Pueblo I Periods. In Journal of Field Archaeology, 1990, roč. 17, s. 27-37. CAMERON, M. Catherine. Structure Abandonment in Villages. In SCHIFFER, B. Michael (ed.). Archaeological Method and Theory, vol. 3. Tuscon: University of Arizona Press, 1991, s. 155-194. CAMERON, M. Catherine - TOMKA, A. Steve (eds.). Abandonment of Settlements and Regions: Ethnoarchaeological and Archaeological Approaches. Cambridge: Cambridge University Press, 1993. CIOLEK-TORELLO, S. Richard. An Alternative Model of Room Function from Grasshopper Pueblo, Arizona. In HIETALA, Herold (ed.). Intrasite Spatial Analysis in Archaeology. Cambridge: Cambridge University Press, 1984, s. 127-153. DEAL, Michael. Household Pottery Disposal in the Maya Highlands: An Ethnoarchaeological Interpretation. In Journal of Anthropological Archaeology, 1985, roč. 4, s. 243-291. GOLDBERG, P. et al. Formation processes in Archaeological Context. Monographs in World Archaeology no. 17, Madison, Wis.: Prehistory Press, 1993. GORECKI, Paul. Ethnoarchaeology: The Need for a Post-Mortem Enquiry. In World Archaeology, 1985, roč. 17, č. 2, s. 175-190. JOYCE, A. Arthur - JOHANNESSEN, Sissel. Abandonment and the Production of Archaeological Variability at Domestic Sites. In CAMERON, M. Catherine - TOMKA, A. Steve (eds.). Abandonment of Settlements and Regions: Ethnoarchaeological and Archaeological Approaches. Cambridge: Cambridge University Press, 1993, s. 138-156. KENT, Susan. Analyzing Activity Areas: An Ethnoar-

Početné sú i rôzne prípadové štúdie zaoberajúce sa problematikou archeológie domácnosti aplikáciou na konkrétne domácnosti na skúmaných lokalitách.[16]

chaeological Study of the Use of Space. Alberquerque: University of New Mexico Press, 1984. KENT, Susan. Understanding the Use of Space: An Ethnoarchaeological Approach. In KENT, Susan (ed.). Method and Theory for Activity Area Research: An Ethnoarchaeological Approach. New York: Columbia University Press, 1987, s. 2-60. KRISTIANSEN, Kristian (ed.). Archaeological Formation processes: The Representativity of Archaeological Remains from Danish Prehistory. Copenhagen: Nationalmuseets Forlag, 1985. LIGHTFOOT, R. Ricky. Abandonment Processes in Prehistoric Pueblos. In CAMERON, M. Catherine - TOMKA, A. Steve (eds.). Abandonment of Settlements and Regions: Ethnoarchaeological and Archaeological Approaches. Cambridge: Cambridge University Press, 1993, s. 165-177. MONTGOMERY, K. Barbara. Ceramic Analysis as a Tool for Discovering Processes of Pueblo Abandonment. In CAMERON, M. Catherine - TOMKA, A. Steve (eds.). Abandonment of Settlements and Regions: Ethnoarchaeological and Archaeological Approaches. Cambridge: Cambridge University Press, 1993, s. 157-164. NASH, D. T. - PETRAGLIA, D. M. (eds.). Natural Formation Processes and the Archaeological Record. British Archaeological Reports, International Series, no. 352, 1987. NEEDHAM, Stuart - SPENCE, Tony. Refuse and the Formation of Middens. In Antiquity, 1997, roč. 71, s. 77-90. REID, J. Jefferson. - WHITTLESEY, M. Stephanie. Households as Grasshopper Pueblo. In American Behavioral Scientist, 1982, roč. 25, s. 687-703. ROTHSCHILD, A. Nan et al. Abandonment at Zuni Farming Villages. In CAMERON, M. Catherine - TOMKA, A. Steve (eds.). Abandonment of Settlements and Regions: Ethnoarchaeological and Archaeological Approaches. Cambridge: Cambridge University Press, 1993, s. 123-137. SAVELLE, M. James. Cultural and Natural Formation Processes of a Historic Inuit Snow Dwelling Site, Somerset Island, Arctic Canada. In American Antiquity, 1984, roč. 49, s. 508-524. SCARBOROUGH, L. Vernon. Site Structure of a Village of Late Pithouse - Early Pueblo Period in New Mexico. In Journal of Field Archaeology, 1989, roč. 16, s. 405-425. SEYMOUR, J. Deny - SCHIFFER, B. Michael. A Preliminary Analysis of Pithouse Assemblages from Snaketown, Arizona. In KENT, Susan (ed.). Method and Theory for Activity Area Research: An Ethnoarchaeological Approach. New York: Columbia University Press, 1987, s. 549-603. SCHIFFER, B. Michael. Is There a Pompeii Premise in Archaeology? In Journal of Anthropological Research, 1985, roč. 41, s. 18-41. SCHIFFER, B. Michael. Formation Processes of Broken K Pueblo: Some Hypotheses. In LEONARD, D. R. - JONES, T. G. (eds.). Quantifying Diversity in Archaeology. Cambridge: Cambridge University Press, 1989 s. 37-58. STASKI, Edward - SUTRO, D. L. (eds.). The Ethnoarchaeology of Refuse Disposal. Arizona State University, Anthropological Research Papers, no. 42, 1991. STEIN, K. Julia (ed.). Deciphering a Shell Midden. Orlando: Academic Press, 1992. STEVENSON, G. M. The Formation Processes of Artifact Assemblages at Workshop/Habitation Sites: Models from Peace Point in Northern Alberta. In American Antiquity, 1985, roč. 50, s. 63-81. SULLIVAN, P. Lauren. The Technology of Ceramic Reuse: Formation Processes and Archaeological Evidence. In World Archaeology, 1989, roč. 21, s. 101-114. SZUTER, R. Christine. Hunting by Prehistoric Horticulturalists in the American Southwest. New York: Garland, 1991. WATERS, R. Michael. Principles of Geoarchaeology. Tuscon: University of Arizona Press, 1992.

[16] ALLISON, M. Penelope. The Distribution of Pompeian House Contents and its Significance. PhD. Thesis. Ann Arbor: University of Sydney, University Microfilms no. 9400463, 1992. AMMERMAN, J. Albert - SHAFFER, D. G. - HARTMANN, N. A Neolithic household at Piana di Curinga, Italy. In Journal of Field Archaeology, 1988, roč. 15, s. 121-140. AULT, A. Bradley. Classical Houses and Households: An Architectural and Artifactual Case Study from Halieis, Greece. PhD. thesis. Ann Arbor: Indiana University, University Microfilms no. AA195-18532, 1994. CESSFORD, C. Microartifactual Floor Patterning: The Case at Çatal Höyük. Assemblage. In The Sheffield Graduate Journal of Archaeology, 2003, roč. 7. POLLOCK, Susan et al. Household Production at the Uruk Mound, Abu Salabikh, Iraq. In American Journal of Archaeology, 1996, roč. 100, s. 683-698. SHEETS, D. Payson. The Ceren Site: a Prehistoric Village Buried by Volcanic Ash in Central America. Fort Worth, TX: Harcourt Brace Coll, 1992. TRINGHAM, Ruth - BRUKNER, Bogdan - KAISER, Timothy - BOROJEVIČ, Ksenija - BUKVIČ, Ljubomir et al. Excavations at

Tieto práce sa väčšinou koncentrujú na regióny, chronologické obdobia, typy obydlí a lokalít s vhodnými pozostatkami pre štúdium vzťahov medzi materiálnou kultúrou, rozdelením domácich činností a vzťahov medzi archeologickými, etnografickými a historickými dátami.

Keďže sú pre štúdium domácich činností veľmi dôležité okolnosti depozície a procesy opustenia, niektorí bádatelia sa zamerali práve na tieto fenomény. Napr. V. M. LaMotta a M. B. Schiffer vo svojom článku[17] syntetizujú nespočetné formačné procesy stanovené v rámci všeobecného modelu života histórie domácej štruktúry. Ich model načrtáva načasovanie jednotlivých typov kultúrnych a nekultúrnych formačných procesov vo vzťahu k stupňom histórie života domácej štruktúry, zahŕňajúc jej používanie (v zmysle obývania), opustenie a fázy po opustení. Vykresľujúc na základe etnoarcheologických a etnografických príkladov formačných procesov, najmä z amerického juhozápadu, stanovujú typy hypotéz fungovania, ktoré môžu byť získané z analýz vzoriek pochádzajúcich z podláh domov. Vo svetle nedávnych výskumov sú zdôrazňované úlohy, ktoré môžu tieto procesy rituálneho opustenia lokality mať pri vzniku spomínaných vzoriek a je predkladaný názor, že tieto procesy môžu mať veľké dôsledky na ich následnú interpretáciu.[18]

Opovo, 1985-1987; socioeconomic change in the Balkan Neolithic. In Journal of Field Archaeology, 1992, roč. 19, s. 351-386. TRINGHAM, Ruth - KRSTIČ, Dusan (eds.). Selevac: a Neolithic Village in Yugoslavia. In Monum. Archaeol., 1990, roč. 15. WALLACE-HADRILL, Andrew. Houses and Society in Pompeii and Herculaneum. Princeton: Princeton University Press, 1994.

[17] LaMOTTA, M. Vincent - SCHIFFER, B. Michael. Formation Processes of House Floor Assemblages. In ALLISON, M. Penelope. The Archaeology of Household Activities. London and New York, first published by Routledge 1999, this edition published in the Taylor & Francis e-Library, 2002, s. 19-29.

[18] CAMERON, Pit Structure Abandonment; Structure Abandonment in Villages. ref. 15. LaMOTTA, M. Vincent. The Use of Human Remains in Abandonment Ritual at Homoľovi. Unpublished MA Report, Department of Anthropology, University of Arizona, 1996. LaMOTTA, M. Vincent. A Life-History Framework for Explaining Variability in the Deposition of Human Remains. Paper presented at the 61st Annual Meeting of the Society for American Archaeology, New Orleans, La., 12 April, 1996. LIGHTFOOT, ref. 15, s. 165-177. MONTGOMERY, K. Barbara. Understanding the Formation of the Archaeological Record: Ceramic Variability at Chodistaas Pueblo, Arizona. Unpublished PhD. dissertation, University of Arizona, Tucson, Ann Arbor: University Microfilms, 1992. MONTGOMERY, ref. 15, s. 157-164. SCHLANGER, H. S. - WILSHUSEN, H. Richard. Local Abandonments and Regional Conditions in the North American Southwest. In CAMERON, M. Catherine - TOMKA, A. Steve (eds.). Abandonment of Settlements and Regions: Ethnoarchaeological and Archaeological Approaches. Cambridge: Cambridge University Press, 1993, s. 85-98. SEYMOUR - SCHIFFER, ref. 15, s. 549-603. VARIEN, D. Mark - LIGHTFOOT, R. Ricky. Ritual and Non-Ritual Activities in Mesa Verde Region Pit Structures. In LIPE, D. William - HEGMON, Michelle (eds.). The Architecture of Social Interaction in Prehistoric Pueblos. Occasional Paper no. 1, Crow Canyon Archaeological Center, Cortez, Colo., 1989, s. 73-88. WALKER, H. William. Ritual Prehistory: A Pueblo Case Study. Unpublished PhD. dissertation, University of Arizona, Tucson, Ann Arbor: University Microfilms, 1995. WALKER, H. William. „Ceremonial Trash?" In SKIBO, M. James - WALKER, H. William - NIELSEN, E. Axel (eds.). Expanding Archaeology. Salt Lake City: University of Utah Press, 1995, s. 67-79. WILSHUSEN, H. Richard. The Relationship between Abandonment Mode and Ritual Use in Pueblo I Anasazi Protokivas. In Journal of Field Archaeology, 1986, roč. 13, s. 245-254. WILSHUSEN, H. Richard. The Abandonment of Structures. In BLINMAN, Eric - PHAGAN, J. Carl - WILSHUSEN, H. Richard (eds.). Dolores Archaeological Program Supporting Studies: Additive and Reductive Technologies. Denver: Bu-

Nenahraditeľné je samozrejme tiež skúmanie materiálnej kultúry, ktorá poskytuje informácie o fungovaní domácností. R. Fletcher súhrnne vyzdvihol práce I. Hoddera a iných vzniknuté od roku 1980, ktoré v rámci archeológie predstavili úlohu materiálnych entít ako potenciálne aktívnych komponentov ľudského správania.[19]

Mnohí bádatelia si však stále udržiavajú názor nadradenosti štúdia architektonických zvyškov nad menej evidentnou minulou materiálnou kultúrou v poskytovaní informácií o správaní ľudí v minulosti. Tento fakt je zreteľný vo väčšine archeologických a historických období s hmotnými pozostatkami, kde štúdium materiálnej kultúry pre fungovanie domácnosti často ignoruje informácie, ktoré môžu poskytnúť menšie objekty spríbuznené so spomínanými zvyškami. Koncentrácia na architektonické pozostatky ako archeologické doklady minulých domácností však popiera individualitu jej členov, ktorí tieto priestory obývali. Nie sú to však len zvyšky obydlí a materiálna kultúra, ktoré môžeme použiť na poznanie fungovania minulých domácností. Skompletizovanie archeologického súboru môže podľa viacerých autorov poskytnúť oveľa bohatšie informácie.[20] R. T. Alexander, P. M. Allisonová, B. A. Ault, M. Y. Goldbergová, V. M. LaMotta, M. B. Schiffer, S. Lawrencová, E. Leachová, K. Meadowsová, B. R. McKee a mnohí ďalší napr. zastávajú myšlienku dôležitosti holistickejšieho prístupu k materiálnej kultúre domácností a charakteru dokladov, ktoré tento prístup môže priniesť.[21] M. Y. Goldbergová využíva adaptabilitu domáceho priestoru a jeho zariadenia na argumentáciu o tom, že samotné štúdium materiálnych zvyškov je zavádzajúcim postojom k fungovaniu domácnosti.[22] B. R. McKee pripája štrukturálne a neštrukturálne doklady na určenie rozdelenia domácich činností[23] a S. Lawrencová demonštruje, ako je identifikácia týchto aktivít v stálych štruktúrach závislá tak na ich obsahu, ako aj na ich stavbe.[24] R. T. Alexander

---

reau of Reclamation, Engineering and Research Center, 1988, s. 673-702.

19 FLETCHER, Roland. Time Perspectivism, Annales and the Potential for Archaeology. In KNAPP, A. Bernard (ed.). Archaeology, Annales and Ethnohistory. Cambridge: Cambridge University Press, 1992, s. 37, 38. FLETCHER, Roland. The Limits of Settlement Growth. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

20 MILLER, Daniel. Material Culture and Mass Consumption. Oxford: Blackwell, 1987. SHANKS, Michael - TILLEY, Christopher. Re-constructing Archaeology. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

21 ALLISON, M. Penelope. The Archaeology of Household Activities. London and New York, first published by Routledge 1999, this edition published in the Taylor & Francis e-Library 2002, s. 1-206.

22 GOLDBERG, Y. Marilyn. Spatial and Behavioural Negotiation in Classical Athenian City Houses. In ALLISON, M. Penelope. The Archaeology of Household Activities. London and New York, first published by Routledge 1999, this edition published in the Taylor & Francis e-Library 2002, s. 142-161.

23 McKEE, R. Brian. Household Archaeology and Cultural Formation Processes: Examples from the Cerén Site, El Salvador. In ALLISON, M. Penelope. The Archaeology of Household Activities. London and New York, first published by Routledge 1999, this edition published in the Taylor & Francis e-Library 2002, s. 30-42.

24 LAWRENCE, Susan. Towards a Feminist Archaeology of Households: Gender and Household Structure on the Australian Goldfields. In ALLISON, M. Penelope. The Archaeology of Household Activities. London and New York, first published by Routledge 1999, this edition published

a K. Meadowsová zdôrazňujú spôsoby, akými môže byť distribúcia materiálnej kultúry na lokalitách s absenciou architektonických pozostatkov, použitá na vymapovanie areálov jednotlivých aktivít a identifikáciu priebehu týchto činností na úrovni domácnosti.[25]

Existujú i mnohé archeologické štúdie,[26] ktoré sa zameriavajú na nový prístup k domácim aktivitám, a to konkrétne na spôsoby produkcie a konzumácie, vyzdvihujúc aktívnu účasť domácností na internej i externej ekonomike na lokálnej úrovni, t. j. úrovne sídliska či regiónu.

Kritika prameňov a zdrojov

Domácnosť vs. rodina

Na základe vyššie uvedených prác je možné označiť domácnosti za úrovne, na ktorých sa sociálne skupiny spájajú priamo s ekonomickými a ekologickými procesmi. Predstavujú najčastejší sociálny komponent jestvovania či životných potrieb minulých spoločností a zároveň najmenšiu a najhojnejšiu skupinu s nimi

in the Taylor & Francis e-Library 2002, s. 121-141.

[25] ALEXANDER, T. Rani. Mesoamerican House Lots and Archaeological Site Structure: Problems of Inference in Yaxcaba, Yucatan, Mexico, 1750-1847. In ALLISON, M. Penelope. The Archaeology of Household Activities. London and New York, first published by Routledge 1999, this edition published in the Taylor & Francis e-Library 2002, s. 78-100. MEADOWS, Karen. The Appetites of Households in Early Roman Britain. In ALLISON, M. Penelope. The Archaeology of Household Activities. London and New York, first published by Routledge 1999, this edition published in the Taylor & Francis e-Library 2002, s. 101-120.

[26] BARKER, W. Alex. Chiefdoms and the Economics of Perversity, Ph.D. dissertation, Department of Anthropology. Ann Arbor: University of Michigan, 1999. HASTORF, A. Christine. The Effect of the Inka State on Sausa Agricultural Production and Crop Consumption. In American Anquity, 1990, roč. 55, s. 262-290. HASTORF, A. Christine. Gender, space and food in Prehistory. In GERO, M. Joan - CONKEY, W. Margaret. Engendering Archaeology: Women and Prehistory. Oxford: Blackwell, 1991, s. 132-159. HASTORF, A. Christine - D´ALTROY, N. Terence. The Domestic Economy, Households and Imperial Transformation. In HASTORF, A. Christine - D´ALTROY, N. Terence (ed.). Empire and Domestic Economy. New York: Kluwer Academic, 2001, s. 3-26. JOHNSON, G. M. The organization of lithic reduction at the north Florida Weeden Island period McKeithen site. In Southeastern Archaeology, 1987, roč. 6, s. 30-45. McCORRISTON, Joy. The Fiber Revolution: Textile Extensification, Alienation and Social Stratification in Ancient Mesopotamia. In Current Anthropology, 1997, roč. 38, s. 517-551. POLLOCK et al., ref. 16, s. 683-698. SASSAMAN, E. Kenneth. Early Pottery in the Southeast: Tradition and Innovation in Cooking Technology. Tuscaloosa: University of Alabama Press, 1993. SASSAMAN, E. Kenneth. People of the Shoals: Stallings Culture of the Savannah River Valley. Gainesville: University Press of Florida, 2006. SMITH, D. Bruce. Hopewellian farmers of eastern North America. In SMITH, D. Bruce (ed.). Rivers of Change: Essays on Early Agriculture in Eastern North America. Washington, D.C.: Smithsonian Institution Press, 1992, s. 201-248. WATTENMAKER, Patricia. State Formation and the Organization of Domestic Craft Production at Third Millenium B. C. E. Kurban H*öyü*k, Southeast Turkey. In SCHWARTZ, G. Mark - FALCONER, S. Ester (ed.). Archaeological Views from the Countryside: Village Communities in Early Complex Societies. Washington, D. C.: Smithsonian Institution, 1994, s. 109-120. WATTENMAKER, Patricia. Household Economy in Early State Society: Material Value, Productive Context and Spheres of Exchange. In BRUMFIELD, M. Elizabeth (ed.). The Economic Anthropology of the State. Lanham: University Press of America, 1994, s. 93-118. WATTENMAKER, Patricia. Household and State in Upper Mesopotamia: Specialized Economy and the Social Uses of Goods in an Early Complex Society. Washington, D. C.: Smithsonian Institution, 1998.

spojených aktivít. Vo všeobecnosti sú domácnosti zložené z troch elementov: sociálneho, v ktorom vystupujú ako demografické jednotky zahŕňajúce počet jednotlivých členov domácnosti a ich vzájomné vzťahy; materiálneho, kde predstavujú obydlie, areál aktivít a majetok; a behaviorálneho, kde figurujú ako aktivity, ktoré sa v nich odohrávajú. Z toho vyplýva, že domácnosť je teda produktom domácej stratégie produkčných, distribučných a reprodukčných potrieb jej členov.[27]

V kmeňových spoločnostiach je demografická jednotka domácnosti niečo ako stála rozvetvená rodina. V našej spoločnosti tradične predstavovala najčastejšie základnú rodinu alebo jej časť.[28] Veľmi dlho neexistoval konsenzus týkajúci sa odlíšenia rodiny od domácnosti. Často sú tieto pojmy používané ako synonymá, a preto je potrebné ich definitívne rozlíšenie. Existujú dva základné dôvody pre analytické oddelenie spomínaných termínov. Prvý, logický a druhý, empirický. Pri logickom uvažovaní sa slovo rodina vzťahuje na príbuzenstvo, zatiaľ čo domácnosť zodpovedá spriaznenosti na úrovni susedskej či obytnej (v zmysle spolubývania). P. Bohannan poznamenal, že jednotky príbuznosti musia byť striktne definované termínmi rodinných vzťahov, nie v ohľade spolubývania.[29] F. Keesing pri rozlišovaní rodín od domácností podotkol, že ide o prvky zložené z rôznych princípov organizácie, príbuznosti a umiestnenia.[30] Ak však rodiny formovali domácnosti a ak domácnosti pozostávali z rodín, bolo by takéto rozdelenie pozbavené reálnej vedeckej užitočnosti. V skutočnosti existuje veľa spoločností, v ktorých rodiny neformujú domácnosti a ani domácnosti nie sú vždy zložené z rodín.[31]

Škála etnografických príkladov, v ktorých sa domácnosti a rodiny zhodujú či líšia, je veľmi široká. Prvý prípad pochádza zo spoločností, akou je aj tá naša, súčasná, kde by rodiny v ideálnom prípade mali obývať spoločné domácnosti a majoritne to tak aj je. Druhým prípadom sú spoločnosti, kde sú rodina a domácnosť rozdielnym pojmom. Tento príklad predstavuje rodiny, v ktorých otec, manžel, prípadne deti nebývajú spolu s ostatnými členmi. Najfrekventovanejšia situácia, kedy členovia jednej rodiny nebývajú spoločne, je taká, keď otec/manžel žije oddelene. Tento model sa objavuje vo viacerých komunitách s rôznymi sociálnymi podmienkami. Tie buď odrážajú ostré sociálne oddelenie medzi pohlaviami v dospelosti, alebo môžu predstavovať domácnosť, kde prevládajú súrodenci, prípadne je separácia otca/manžela od ostatku rodiny pre neho ekonomicky či vojensky výhodná. V spoločnostiach, kde muži permanentne sídlia na inom mieste, nie sú rodiny zároveň domácnosťami. Je však veľmi ťažké v jednotlivých historických obdobiach odlíšiť, kedy môžu byť v prípade odchodu muža za účelom obchodu či vojny, rodiny považované za domácnosti a kedy nie.[32] Situáciu sťažujú aj prípady, kedy muž žije oddelene z dôvodu práce, ale za svoj domov považuje príbytok obývaný svojou rodinou.[33]

---

[27] CARTER - MERRILL, ref. 2.
[28] WILK - RATHJE, ref. 5, s. 620.
[29] BOHANNAN, ref. 3, s. 86.
[30] KEESING, Felix. Cultural Anthropology. New York: Rinehart and Company, 1958, s. 271.
[31] BENDER, ref. 2, s. 493.
[32] BENDER, ref. 2, s. 494.
[33] SOLIEN DE GONZÁLES, L. Nancie. Household and family in the Caribbean. In Social and Eco-

Otázne sú tiež polygamné rodiny, kedy muž a jeho ženy žijú separovane, ale v tesnej blízkosti. Napriek tomu, že priame rozlíšenie medzi rodinou a domácnosťou je niekedy problematické, faktom ostáva, že rodina neprestane existovať, ak aj jej členovia žijú oddelene a naopak tí, ktorí žijú pod jednou strechou, nemusia nevyhnutne tvoriť rodinu.[34]

Koncept spolubývania a domáce činnosti

Primárny problém s rozlíšením domácnosti však nespočíva v tom, že ostáva relatívne nedefinovaná a nerozdelená, ale vo fakte, že obsahuje elementy, ktoré sú logicky i empiricky odlišné a zvláštne. Podobný problém existoval v prípade konceptu rodiny, ešte predtým, ako bola oddelená od konceptu domácnosti. Tak ako rodiny, i domácnosti sa môžu meniť nezávisle od seba. Aj keď viacerí bádatelia poukázali na to, že koncept domácnosti zahŕňa príbuznosť alebo miesto bývania, nie vždy to úplne platí. Tento koncept totiž znamená viac ako len zoskupovanie ľudí žijúcich spolu. Okrem spolubývania naznačuje aj skupinu ľudí, ktorí spoločne vykonávajú domáce činnosti. Ako podotkla N. L. Solien de Gonzálesová, domácnosť implikuje bežnú obytnú a ekonomickú kooperáciu jej členov a socializáciu ich detí.[35] Podobne P. Bohannan poznamenal, že domácnosť obvykle funguje na báze splnenia úloh týkajúcich sa zaobstarania jedla a útočiska a výchovy potomkov.[36] Teda, v jednom zmysle domácnosť zodpovedá tým ľuďom, ktorí spolu žijú a v zmysle druhom zase ľuďom, ktorí vykonávajú domáce aktivity. Tieto dve podmienky však tiež nemusia vždy platiť.

Je preto veľmi dôležité rozlíšiť spolubývajúce skupiny a domáce činnosti. Spoločné bývanie väčšinou zodpovedá vzájomnej blízkosti či príbuznosti, zatiaľ čo domáce práce odkazujú na svoju spoločenskú funkciu. Je teda zrejmé, že ľudia žijúci spolu nemusia vždy vykonávať spoločné aktivity v rámci domácnosti. Existuje veľa etnografických príkladov, v ktorých sú činnosti prevádzané skupinou ľudí, ktorí spolu nebývajú. Napr. v južnej Amerike existujú dediny rozdelené na dva typy obytných jednotiek. Prvá je zložená z dospelých mužov, druhá zo žien a detí. Základná rodina formuje domácu jednotku v zmysle, že otec/manžel poskytuje jeho žene a deťom ryby. V tomto prípade rodinné jadro predstavuje domácu jednotku, avšak nie obytnú, a preto by použitie termínu domácnosť v tomto kontexte nebolo úplne vhodné, keďže je splnená len jedna podmienka charakteristiky. K splneniu len jednej časti predpokladu domácnosti dochádza aj vtedy, keď sú domáce činnosti vykonávané prostredníctvom obojstrannej interakcie medzi mužmi a ženami v komunite. Takýto prípad nastáva, keď muži lovia spoločne, zatiaľ čo ženy spolupracujú pri príprave jedla. V tomto ohľade potom muži ako samostatná jednotka dodávajú ženám surovinu, ktorú ony, ako ďalšia jednotka, zapájajú do procesu spracovania a následne ju

nomic Studies, 1960, roč. 9, s. 105.

[34] BENDER, ref. 2, s. 494.

[35] SOLIEN DE GONZÁLES, ref. 33, s. 106.

[36] BOHANNAN, ref. 3, s. 98.

distribuujú v podobe hotového jedla ich manželom a deťom. Celá dedina teda predstavuje formu domácej jednotky, v ktorej existuje rozdelenie domácich prác podľa pohlavia.[37]

Zvážením všetkých vyššie uvedených informácií je možné skonštatovať, že sa v ohľade na spoločenský fenomén komunít nestretávame len s dvomi úrovňami, rodinou a domácnosťou, ale s tromi, a to rodinou, spolu bývajúcou jednotkou a domácimi činnosťami. Všetky tri pojmy spolu korešpondujú ideálne napr. v našej súčasnej spoločnosti, a to v známom príklade domova, ktorý tradične znamená rodinu bývajúcu spolu a fungujúcu ako domáca jednotka. Inak sú väčšinou skombinované dve z troch úrovní. Veľmi rozšírený je model, v ktorom domáca obytná jednotka neobsahuje rodinu. Takúto situáciu poznáme čoraz častejšie. Tento fakt potvrdzuje napr. výskum I. Ottovej, ktorá na základe pozorovania rozšírených rodín v minesotskej nemecko-americkej komunite v rámci svojej nepublikovanej dizertačnej práce skonštatovala, že v novodobej spoločnosti rodiny, spolu bývajúce jednotky a domáce aktivity nekorešpondujú priamo. Poukázala na dve rodiny okupujúce jednu usadlosť, t. j. jednu domácu jednotku, ktoré sa zapájali do prípravy i konzumácie jedla. V rámci tejto obytnej štruktúry teda existovalo prerozdelenie práce, na druhej strane, pri otázke výchovy detí bola každá rodina samostatná.[38]

Napr. v antropológii je spolubývanie konceptuálne zviazané s príbuznosťou. Je takmer vždy opisované v termínoch obytnej klasifikácie a zaoberá sa príbuzenstvom jedincov a miestom, kde žijú. Tradičná klasifikácia bola vypracovaná na základe manželského vzťahu. Tej sa chopil sa P. Bohannan,[39] ktorý prepojil jej zameranie na manželské vzťahy na domácnosť. Týmto zachoval prepojenie bývania s príbuznosťou a vytvoril vyššie spomínané druhy vzájomných vzťahov jednotlivých členov domácnosti. Aj týmto systémom triedenia potvrdil fakt, že rodiny nemusia nevyhnutne vytvárať domácnosti a naopak, domácnosti nemusia byť tvorené rodinami. Takýmto oddelením indikuje, že rodiny sú príbuzenské skupiny, ktoré musia byť striktne definované termínmi rodinných vzťahov. V kontraste s týmto sú domácnosti, ktoré sú založené na zreteľne vyhranenom kritériu, spriaznenosti. Z toho definitívne vyplýva, že už viac nie je správne identifikovať domácnosti v zmysle príbuzenských vzťahov, ako nie je patričné rozpoznávať rodiny v zmysle spolubývania, okrem výnimky v podobe kategórie domácností obsahujúcich príbuzných.[40]

Z etnologického hľadiska je domácnosť definovaná ako skupina ľudí bývajúcich pod jednou strechou a spolupracujúcich na ekonomickej úrovni na dennom základe, avšak táto definícia nefunguje na interkultúrnom základe. D. Bender a J. Goody poukázali na existenciu mnohých spoločností, v ktorých skupiny ľudí žijúcich pod jednou strechou vytvárali separované domácnosti, pretože ich členovia nikdy nekooperovali v rámci žiadnej ekonomickej aktivity.[41] Naopak, sú

[37] BENDER, ref. 2, s. 495.
[38] BENDER, ref. 2, s. 496, 497.
[39] BOHANNAN, ref. 3, s. 86, 87.
[40] BENDER, ref. 2, s. 497.
[41] BENDER, ref. 2, s. 493-504. GOODY, ref. 2, s. 103-124.

prípady, kedy domácnosť zaberá niekoľko susedných obydlí, ale pri aktivitách sa javí ako jedna ekonomická a sociálna jednotka. Ak sa teda pozeráme na ekonomické a ekologické vzťahy, musíme oddeliť koncept spolubývania a ekonomickej spolupráce na obytné jednotky na jednej strane a domácnosť na strane druhej. Navyše, archeológovia neskúmajú pri vykopávkach domácnosť, nachádzajú materiálne pozostatky obydlí. Domácnosť ako taká je jednotka ekonomickej a sociálnej kooperácie, ktorá nemusí nevyhnutne žiť pod jednou strechou, aj keď často žije. Spolubývanie je len jednou z častých, ale nie nevyhnutných funkcií, ktoré domácnosť predstavuje.

Koncept bývania má však viacero ďalších problémov, a to z dôvodu existencie viacerých významov tohto pojmu, ktoré sú často zmätočné a nevhodne používané v komparatívnych štúdiách sociálnej organizácie. V našej, vysoko sedentárnej, spoločnosti je koncept bývania často stotožňovaný s fyzickými štruktúrami, fixovanými na jedno miesto. Takýto náhľad má však nízku hodnotu pri inter-kultúrnych štúdiách. Obytné sociálne jednotky totiž nemusia priamo okupovať fyzické príbytky alebo špecifické miesta. Napr. nomádske populácie môžu síce obývať obydlia, s tým, že ľudia, domy a materiálny prejav s nimi súvisiaci môžu byť zoskupené v istom priestorovom vzore, ale obytné štruktúry ako také môžu byť v rôznych časových intervaloch presúvané z miesta na miesto. Taktiež existujú komunity, napr. pôvodní obyvatelia Austrálie, ktoré neobývajú ani fyzické obydlia, ani špecifické priestory. V týchto prípadoch je lepšie objekt záujmu pri štúdiu zamerať nie na miesta, kde daní ľudia žijú, ale na sociálnu skupinu, ktorá obytné jednotky v istom zmysle formuje.[42]

Dôraz na skupinu, ktorá formuje obytnú jednotku, a nie na miesto bývania ako také, umožňuje rozpoznanie rozdielu medzi zhromažďovaním obyvateľstva, ktoré sídli na určitom mieste podľa istého sídelného vzoru a situáciou, kedy skupiny ľudí tvoria celok, ktorý spolu prebýva. Existuje teda rozdiel medzi komunitou obývajúcou jeden príbytok a zhlukom osôb, ktoré okupujú celé sídlisko. Skupiny ľudí žijúce spolu, resp. vedľa seba, môžu existovať na rôznych úrovniach v rámci tej istej spoločnosti. Rozvetvená rodina môže fungovať ako celok prebývajúci vo viacerých susediacich obydliach, zatiaľ čo základná rodina predstavuje menšiu jednotku, žijúcu v jednom príbytku. Opäť treba zdôrazniť, že napriek ideálnemu modelu spolužitia rodinných príslušníkov, stále platí už známy fakt, že skupina ľudí tvoriaca domácnosť, nemusí byť nevyhnutne v príbuzenskom vzťahu.[43]

Čo sa týka pojmu domáce aktivity, tradične si pod ním predstavujeme činnosti spojené s domom či domácnosťou. Navyše, častokrát pod nimi čakáme skôr ženské práce ako tie mužské. P. Bohannan[44] použil myšlienku domáceho rozdelenia práv a povinností v analýze partnerskej či manželskej spolupráce. Sledujúc rozdiely medzi rodinou, ktorá predstavuje príbuzenskú štruktúru a domácnosťou, ktorá je priestorovou jednotkou, rozlíšil práva a povinnosti vyplývajúce z rodinných väzieb od tých, ktoré vyplývajú zo zväzku partnerského. Vyslovil názor,

[42] BENDER, ref. 2, s. 498.
[43] BENDER, ref. 2, s. 498.
[44] BOHANNAN, ref. 3, s. 78.

že tie práva a povinnosti ženy, ktoré nadobúda pri uzavretí manželstva, manžel ich prijíma a rešpektuje a ktoré formujú základ domácnosti, sú nazývané domáce. Táto analýza však dáva zmysel len vtedy, keď je domácnosť reprezentovaná jedným spoločenským fenoménom. Vždy, keď si uvedomíme, že spolubývanie a domáca funkcia sa nevyhnutne nezhodujú, nastávajú komplikácie. Ak sú domáce práva a povinnosti zdieľané manželom a manželkou zhodné s tými, ktoré existujú v prípade spolubývajúcich bez akýchkoľvek zväzkov, potom ani tá práca, ktorá je vykonávaná partnermi žijúcimi v tej istej domácnosti, nie je domáca v rovnakom zmysle ako činnosti vykonávané partnermi žijúcimi oddelene.[45]

Základným znakom domácich aktivít teda nie je nevyhnutná spojitosť s rodinou alebo spolubývajúcimi jednotkami, ale to, že sa spájajú s každodennými potrebami prežitia. Takým príkladom je zaobstarávanie jedla a výchova detí. Líšia sa v závislosti od rôznych ekonomických a spoločenských podmienok jednotlivých komunít.[46]

Rodina, ako špecifický typ príbuzenskej štruktúry, spolubývanie a domáce činnosti sú tri rôzne typy sociálneho fenoménu. Veľmi dlho boli spolubývanie a domáce funkcie nesprávne považované za neodmysliteľné atribúty rodiny. Prvý hlavný analytický prelom nastal, keď boli rodiny odlíšené od domácností. V podstate bolo ale toto rozlíšenie len polovičnou prácou, keď koncept domácnosti stále zahŕňa dva rôzne fenomény, a to jednotky spolubývania a domáce aktivity. Pokiaľ všetky tri tieto elementy často korešpondujú, môžu tiež variovať.[47]

Vznik archeologického záznamu

Ďalším problémom archeológie domácnosti je vytváranie archeologického záznamu ako takého, ktorý je potrebný pre následné rekonštrukcie týchto jednotiek. Veľkou skupinou archeologických zvyškov sú vzorky pochádzajúce z podláh bývalých obytných štruktúr. Procesy vytvárajúce tieto vzorky môžu byť rozdelené do dvoch širokých skupín: rastové procesy, ktoré sú výsledkom depozície objektov v rámci domácej štruktúry a spotrebné procesy, ktoré buď presúvajú objekty z archeologických vrstiev v rámci domu, alebo predchádzajú depozícii objektov využívaných v rámci domácej štruktúry na to miesto, kde boli používané. Oba procesy prispievajú k formovaniu podlahových vzoriek.[48]

V rôznych časových obdobiach sa v živote obytnej štruktúry môžu objaviť rozdielne typy kultúrnych i nekultúrnych formačných procesov. Rozpoznávané sú tri fázy, a to obývanie, opustenie a fáza po opustení.[49] V rámci týchto stupňov existuje vzor týkajúci sa prítomnosti rôznych rastových i spotrebných procesov. Fakt, že formovanie vzoriek pochádzajúcich z podláh domov zahŕňa oba procesy a že sú vo vzťahu k fázam života štruktúry, nám dovoľuje zvýrazniť dve hlavné témy štúdia formačných procesov.[50] Prvou je postoj, že nemusí nevyhnutne exis-

[45] BENDER, ref. 2, s. 499.
[46] BENDER, ref. 2, s. 499.
[47] BENDER, ref. 2, s. 504.
[48] LaMOTTA - SCHIFFER, ref. 17, s. 20.
[49] DEAL, ref. 15, s. 243-291. STEVENSON, ref. 15, s. 63-81.
[50] RATHJE, L. William - SCHIFFER, B. Michael. Archaeology. New York: Harcourt Brace Jovano-

tovať rovnocenný vzťah medzi predmetmi nájdenými v štruktúre a činnosťami, ktoré sa odohrávali v priestore ňou ohraničenom. Všetky artefakty využívané v dome nemusia byť teda uložené tam, kde boli používané, tak ako nemuseli byť všetky uložené artefakty využívané tam, kde boli nájdené. Druhá téma pojednáva o tom, že archeologický záznam zachovaný vo vzorkách z domu môže byť kolekciou depozitov vzťahujúcich sa na rôzne fázy histórie života štruktúry. Vzorky z domov nemôžu byť jednoducho interpretované ako inventár domácnosti spríbuznený s činnosťami na úrovni obývania.[51]

V Novom svete existuje bohatý a nevyužitý súbor etnografickej literatúry o rituálnych formačných procesoch. Vo väčšej časti Severnej Ameriky je známych veľa autochtónnych obyvateľov, ktorí pálili svoje príbytky, zvyčajne ako výsledok smrti jedného alebo viacerých členov domácnosti. Etnografi zvyčajne zastávajú názor, že nejaká časť materiálneho majetku zomrelého bola spálením domu zničená. Tieto predpoklady, spolu s narastajúcim počtom experimentov ohľadne ťažkostí nehodového spálenia obytných štruktúr vymazaných hlinou poukazujú na to, že depozity vyskytujúce sa v rámci spálených jám vykopaných na americkom juhozápade, môžu byť silne ovplyvnené rituálmi opustenia.[52]

Etnografické štúdie z amerického juhozápadu o kmeňoch Navajo, Cocopa a Quechan vypovedajú o opustení celej domácnosti po spálení obytnej štruktúry pri smrti jedného z členov.[53] Tieto zistenia boli použité na podloženie domnienky, že vzorky podláh zo spálených štruktúr reprezentujú kompletný inventár domácnosti. Ako však dokladajú ďalšie etnografické pozorovania, vybavenie domácnosti bolo často odnesené ešte pred zapálením obydlia a ako časť rituálu opustenia boli na podlahu domov deponované práve cudzie predmety.[54]

Napríklad niektoré skupiny obyvateľstva v severovýchodnej Kalifornii pálili len najsúkromnejší majetok mŕtveho, zatiaľ čo iní len poškodené alebo viac nepoužiteľné predmety. Navajovia sa často vyvarovali masovej deštrukcii predmetov z domácnosti premiestnením zomrelého do prázdneho objektu podobného šachte, ktorý následne zapálili.[55] Iné kmene zasa nakladali s vlastníctvom pochovávaného inak: zatiaľ čo niektoré predmety zničili alebo zanechali v dome, iné boli

vich, 1982. SCHIFFER, Behavioral Archaeology, ref. 10. SCHIFFER, Is There a Pompeii Premise; Formation Processes ref. 15. SCHIFFER, B. Michael. Formation Processes of the Archaeological Record. Salt Lake City: University of Utah Press, 1996 (originally published in 1987 by University of New Mexico Press, Albuquerque).

51 LaMOTTA - SCHIFFER, ref. 17, s. 20.

52 GLENNIE, D. G. Replication of an A.D. 800 Anasazi Pithouse in Southwestern Colorado. Unpublished MA thesis, Washington State University, Pullman, 1983. GLENNIE, D. G. - LIPE, D. W. Replication of an Early Anasazi Pithouse. Papers Presented at the 49th Annual Meeting of the Society for American Anthropology, Portland, Oregon, 1984. BANKOFF, H. Arthur - WINTER, A. F. A House - Burning in Siberia. In Archaeology, 1979, roč. 32, č. 5, s. 8-14. FRIEDE, M. H. - STEEL, H. R. Experimental Burning of Traditional Nguni Huts. In African Studies, 1980, roč. 39, s. 171-181.

53 KELLY, H. W. Cocopa Ethnography. Manuscript on file. Tuscon: Arizona State Museum, University of Arizona, 1952, s. 29. KENT, ref. 15, s. 140.

54 LIGHTFOOT, ref. 15, s. 174.

55 WARD, E. Albert. Navajo Graves: An Archaeological Reflection of Ethnographic Reality. Center for Antropological Studies Ethnohistorical Report Series no. 2, Albuquerque, New Mexico, 1980, s. 31-33.

buď pochované s jedincom, vyhodené na špeciálne odpadové miesto, redistribuované alebo niekedy dokonca používané ako relikty po zomrelom.[56]

D. J. Seymour a M. B. Schiffer prišli s názorom, že podobné rituálne formačné procesy môžu čiastočne vysvetľovať vyčerpané podmienky vo vzorkách z niektorých domov. Zaznamenali, že keď miesto, kde bol uložený inventár použitý pri rituáloch, obsahuje viac nádob ako vzorky domov z celej sídelnej fázy, musí selektívne nakladanie s niektorými komponentmi domácnosti v rámci rituálu hrať podstatnú úlohu pri formovaní vzoriek pochádzajúcich z podláh domov.[57]

Iné procesy rituálneho opustenia prinášajú do týchto vzoriek zvyšky odlišného charakteru. R. H. Wilshusen na príklade indiánskeho kmeňa Anasazi z amerického juhozápadu zaznamenal, že praktiky spálenia a opustenia prinášajú do vzoriek ľudské pozostatky,[58] na čo nadviazal R. R. Lightfoot, ktorý vyhlásil, že v prípade prítomnosti kostrových zvyškov v rámci obydlia môžu byť niektoré predmety považované za pohrebný inventár.[59] Podobný názor zastáva i V. M. LaMotta, ktorý povedal, že vzorky z podláh domácich izieb obsahujúce pohreby detí môžu obsahovať predmety, ktoré tam boli uložené na základe opustenia ako „milodary" pre jedinca pochovaného pod podlahou.[60] V mnohých takýchto prípadoch vzorky z podláh obsahujú artefakty, ktoré sú inak primárne deponované v nedomácich kontextoch, čiže na miestach pohrebov či ceremoniálnych štruktúrach.[61]

Samozrejme, aj praktiky nesúvisiace s pohrebným rituálom môžu priniesť do vzoriek podláh domov isté predmety. W. H. Walker v tejto súvislosti spomína ceremoniálny odpad alebo opotrebované predmety používané pri ceremoniálnych aktivitách. Tiež sa zamýšľa nad tým, že štruktúry využívané pre domácnosť alebo komunitné rituály zažívajú depozičné procesy odlišné od tých nerituálnych štruktúr, pred aj po opustení, zahŕňajúc prednostné odhadzovanie ceremoniálneho odpadu z iných areálov aktivít.[62]

Obsah vzoriek z podláh domov môžu tiež ovplyvniť rituály opustenia lokality. B. K. Montgomeryová napr. pojednáva o rituálnej kremácii a pohreboch kmeňov v Arizone. Na istom sídlisku bolo pred jeho spálením medzi iným zanechaných tridsať celých nádob a izby boli vyplnené odpadom z blízkych kôp nahromadeného odpadu. Táto lokalita je výborným príkladom rituálneho opustenia,

---

[56] BENNETT, C. Wendell - ZINGG, M. Robert. The Tarahumara: An Indian Tribe of Northern Mexico. Chicago: University of Chicago Press, 1976, s. 236. BUSKIRK, Winfred. The Western Apache. Norman: University of Oklahoma Press, 1986, s. 108. EZELL, H. Paul. The Hispanic Acculturation of the Gila River Pimas. In American Anthropological Association, 1961, roč. 5, č. 2, s. 90. FONTANA, L. B. The Papago Indians. Manuscript on file. Tuscon: Arizona State Museum, University of Arizona, 1964, s. 54. LUMHOLTZ, C. Unknown Mexico, A record of Five Years´ Exploration among the Tribes of the Western Sierra Madre; in the Tierra Caliente of Tepic and Jalisco; and among the Tarascos of Michoacan. Vol II. New York: AMS Press, 1902, s. 242, 243 (reprinted in 1973).

[57] SEYMOUR - SCHIFFER, ref. 15, s. 571.

[58] WILSHUSEN, The Relationship, ref. 18.

[59] LIGHTFOOT, ref. 15, s. 174.

[60] LaMOTTA, A Life-History, ref. 18.

[61] LaMOTTA - SCHIFFER, ref. 17, s. 24.

[62] WALKER, Ritual Prehistory, ref. 18. WALKER, „Ceremonial Trash?", ref. 18, s. 67-79.

ktoré môže byť ľahko zamenené za rýchle, neplánované a azda aj katastrofické opustenie, pri ktorom je v rámci izieb zanechaných kvantum stále použiteľných predmetov.[63]

Pri rituálnych procesoch opustenia vyvstávajú dve hlavné témy. Po prvé, rituálne procesy opustenia môžu napodobňovať iné formy kultúrnej depozície, hlavne dočasnú a skutočnú, čo môže archeológov viesť k ich nesprávnej interpretácii, a to v podobe celého alebo čiastočného inventáru domácnosti.[64] Po druhé, niektoré modely opustenia lokality nemôžu byť aplikované priamo na vzorky z podláh bez kontroly efektov procesov rituálneho rastu a spotreby. Na špecifické procesy rituálnej depozície je potrebný komparatívnejší výskum, aby bolo možné plne rozpoznať koncové produkty tohto fenoménu v archeologickom zázname.[65]

Pozornosť si však zasluhujú aj procesy prebiehajúce po opustení sídliska. Napr. opätovné využívanie obytnej štruktúry buď na bývanie alebo iné účely, môže priniesť nový set primárnych, sekundárnych a dočasných depozičných procesov, ktoré môžu v niektorých prípadoch zakryť všetky stopy predchádzajúceho osídlenia.[66]

Ako je známe, opustené štruktúry boli často používané ako smetiská, čo viedlo k akumulácii odpadu líšiaceho sa v hĺbke uloženia jednotlivých predmetov, ich kvantite a objeme artefaktov. Niekedy sú tieto depozity na základe rôznych stôp na artefaktoch a charakteru depozitu samotného označované ako sekundárne alebo dokonca terciárne odpady.[67] Napr. pozostatky v podobe malých a značne poškriabaných črepov umožnili V. Scarboroughovi identifikovať depozity v domoch ako terciárny odpad, teda sekundárny odpad, ktorý bol predtým deponovaný v extramurálnej časti a následne preuložený do opustenej štruktúry. Avšak, vo všeobecnosti je veľmi náročné rozlíšiť artefakty uložené na podlahe v čase obývania a opustenia od sekundárneho či terciárneho odpadu odhodeného po opustení. Ako poznamenal W. H. Walker, typy predmetov deponovaných sekundárne v opustenej štruktúre nemusia byť úplne náhodné, s ohľadom na funkciu danej štruktúry vo fáze jej obývania.[68] Štrukturálny kolaps môže tiež priviesť na podlahy domov hnuteľné objekty, hlavne tie, ktoré boli použité ako stavebný materiál.[69]

Treba tiež poznamenať, že istý počet kultúrnych a nekultúrnych procesov môže odstrániť predmety z podláh miestností po ich opustení. Ide o procesy, ktoré môžu narušiť danú štruktúru a ochudobňujú archeologický depozit, napr. bioturbácia, rozpad organického materiálu, ale aj archeologický výskum ako taký.[70]

---

[63] MONTGOMERY, ref. 15, s. 157-164. MONTGOMERY, ref. 18.

[64] CAMERON, Structure Abandonment in Villages, ref. 15. DEAL, ref. 15, s. 243-291.

[65] WALKER, „Ceremonial Trash?“, ref. 18, s. 67-79.

[66] ROTHSCHILD et al., ref. 15, s. 123-137. SCHIFFER, Is There a Pompeii Premise, ref. 15. SCHIFFER, ref. 50, s. 40-44.

[67] SCARBOROUGH, ref. 15, s. 415.

[68] WALKER, Ritual Prehistory, ref. 18. WALKER, „Ceremonial Trash?“, ref. 18, s. 67-79.

[69] SCHIFFER, Is There a Pompeii Premise, ref. 15. SCHIFFER, ref. 50.

[70] SCHIFFER, ref. 50, s. 207-212. WOOD, R. W. - JOHNSON, L. D. A Survey of Disturbance Processes in Archaeological Site Formation. In SCHIFFER, B. Michael (ed.). Advances in Archaeological Method and Theory. Vol. 1, New York: Academic Press, 1978, s. 315-381. ERLANDSON, M. Jon. A Case Study in Faunalturbation: Delineating the Effects of the Burrowing Pocket Gopher

Pochopiteľne, formačné procesy vzoriek pochádzajúcich z podláh domov nie sú rovnaké. Ako bolo preukázané, primárna depozícia predmetov na mieste ich pôvodného používania je značne ojedinelá, a teda sú tieto artefakty obvykle produktom procesu opustenia alebo depozície po opustení. Keďže procesy rituálneho opustenia nie sú ničím vzácnym, mali by sa riešiť domnienky ohľadom tohto fenoménu potrebné na rekonštrukciu spôsobu opustenia a činností domácnosti. Pochopenie kompletnej histórie depozície obytnej štruktúry, od obývania cez opustenie až po fázu po jej opustení, je najlepšou cestou ako rozdeliť všetky zdroje variability vo vysoko komplexnom archeologickom zázname domácich štruktúr.[71]

Problematické je jednak popieranie úlohy opotrebovania domácnosti, rovnako ako ignorancia úlohy rituality a symbolizmu pri domácom fungovaní a pri depozícii materiálnej kultúry. Táto skutočnosť kontrastuje s tendenčným antropologickým tvrdením J. Carstenovej a S. Hugh-Jonesa, podľa ktorých je potrebné zamerať sa viac na rituálne aspekty spoločenského života ako na každodenné činnosti prebiehajúce bez rituálov.[72] Podľa P. M. Allisonovej je hlavným problémom tvrdenie, že každodennosť alebo rutina a rituálnosť sú separované fenomény.[73] Dôležité je, že rutinné aktivity majú často svoje symbolické kvality a rituálne činnosti môžu naopak byť súčasťou dennej rutiny. Taký symbolizmus je v archeologickom zázname domácnosti neodmysliteľný. V tomto kontexte K. Meadowsová rozoberá rituál jedenia, ako aj rituálne jedenie počas slávnostných príležitostí a symbolizmus zahrnutý v prevzatí materiálnej kultúry doby rímskej pôvodnými populáciami.[74] S. M. Spencer-Woodová zdôrazňuje získavanie kultového statusu na základe rôznych aspektov ženských rutinných domácich činností a spôsobov, cez ktoré to môže byť symbolicky vyjadrené v materiálnej kultúre.[75] Podobne, S. Lawrencová polemizuje o úlohe žien ako udržiavateliek domácej kultúrnej identity a ako ochrankýň morálky a rešpektu. Taktiež hovorí o symbolickej povahe domácej materiálnej kultúry v štrukturovaní a upevňovaní sociálneho statusu.[76] V. M. LaMotta a M. B. Schiffer upozorňujú na dôležitosť rituálu pri depozičných procesoch materiálnej kultúry v rámci obydlia. Poukazujú na významnosť rituálneho opustenia v životnom cykle domácej štruktúry a poznamenávajú, že zatiaľ čo model opustenia je často používaný na prepojenie rôznych typov vzoriek s rôznymi druhmi opustenia, proces rituálneho opuste-

---

on the Distribution of Archaeological Materials. In American Antiquity, 1984, roč. 49, s. 785-790.

71 KOBAYASHI, Tatsuo. Behavioral Patterns Reflected in Pottery Remains - The Jomon Period. In Arctic Anthropology, 1974, roč. 11 (Supplement), s. 163-170. SCHLANGER - WILSHUSEN, ref. 18. WILSHUSEN, The Relationship, ref. 18. WILSHUSEN, The Abandonment of Structures, ref. 18.

72 CARSTEN, Janet - HUGH-JONES, Stephen (eds.). About the House: Lévi-Strauss and Beyond. Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 45.

73 ALLISON, ref. 21, s. 11.

74 MEADOWS, ref. 25, s. 101-120.

75 SPENCER-WOOD, M. Suzanne. The World their Household: Changing meanings of the Domestic Sphere in the Nineteenth Century. In ALLISON, M. Penelope. The Archaeology of Household Activities. London and New York, first published by Routledge 1999, this edition published in the Taylor & Francis e-Library 2002, s. 162-189.

76 LAWRENCE, ref. 24, s. 121-141.

nia môže predstavovať dôležitú časť pri získavaní pôdorysných vzoriek a môže skomplikovať procesuálnejšie interpretovanie tohto procesu.[77]

Možnosti rekonštrukcie domácnosti

Život v domácnostiach sa síce aspoň do určitej miery odráža v materiálnej kultúre, ktorá môže teda vypovedať o ich demografickom tvare a aktivitách, avšak keďže archeológovia skúmajú obydlia a artefakty, nie sociálne jednotky, často musia interpretovať obytné jednotky na základe materiálneho záznamu a následne odvodzovať domácnosť z obytnej jednotky. Je veľmi široká škála materiálnych charakteristík obydlí, od farmárskych chát po moderné rezidencie v každom časovom období, a to spôsobuje mnohé ťažkosti s prisudzovaním jednotlivých prvkov materiálnej kultúry k aktivitám a demografickým jednotkám. S najväčšou pravdepodobnosťou je však možné použiť zvyšky materiálnej kultúry minulých osád na rekonštrukciu organizácie domácností i aktivít spojených so životnými potrebami.[78]

Keďže však výskumom nie je priamo odhalená domácnosť, ale obydlia a artefakty, je nutné poukázať na fakt, že domácnosť je teda etnografický fenomén, nie archeologický. V tomto prípade môže mať používanie etnografických a etnohistorických analógií na vysvetlenie archeologického princípu efekt normalizácie domáceho fungovania a konštruovania vzorov fungovania domácnosti v rámci chronologických, kultúrnych alebo priestorových situácií.[79] Avšak jednoduché použitie etnografických údajov na popis fungovania domácnosti v minulosti nie je dostačujúce, je potrebné zvýrazniť potenciál diverzity a zmeny vo svete domácností.[80] Etnografia by mala byť skôr využitá na zvýraznenie komplexnosti, ako len predstavovať popisujúci element fungovania domácnosti.

Aj keď sú etnografia a etnohistória stále podstatnými nástrojmi pre skúmanie možností zloženia domácnosti a jej činností už od praveku, existujú už mnohé archeologické štúdie týkajúce sa domácností rôznych historických období.[81] Dostupnosť písomných prameňov v určitých obdobiach poskytuje bádateľom zaoberajúcim sa danými chronologickými epochami plný set dát potrebných pre výskum fungovania domácnosti a jej vzťahov.[82] Niekedy však vzťah medzi písomnými a archeologickými prameňmi môže byť taký zložitý ako vzťah medzi archeológiou a etnografiou alebo vzťahy členov domácností v minulosti. Zatiaľ čo v prípade vrcholno-stredovekej archeológie môžu byť aspoň niektorí členovia domácnosti identifikovaní i z písomných dokladov, počas obdobia praveku

---

77 LaMOTTA - SCHIFFER, ref. 17, s. 19-29.

78 WILK - RATHJE, ref. 5, s. 620.

79 KOLB, C. Charles. Demographic Estimates in Archaeology: Contributions from Ethnography on Mesoamerican Peasants. In Current Anthropology, 1985, roč. 26, s. 592.

80 WYLIE, Alison. The Reaction against Analogy. Advances in Archaeological Method and Theory 8. New York: Academic Press, 1985, s. 97-107.

81 BEAUDRY, Mary. Archaeology and the Historical Household. In Man in the Northeast, 1984, roč. 28, s. 27-58. GIBB, G. James - KING, A. Julia. Gender, Activity Areas and Homelots in the 17th Century Chesapeake Region. In Historical Archaeology, 1991, roč. 25, s. 109 - 131. WALLACE-HADRILL, ref. 16.

82 BEAUDRY, ref. 81, s. 27-58.

táto možnosť absentuje.[83] Navyše, textové dokumenty často kladú dôraz na spoločenskú elitu, zatiaľ čo archeologický materiál je schopný poskytnúť doklady zloženia domácnosti skrz oveľa širšie sociálne spektrum.[84] To neznamená, že by boli autori písomných prameňov izolovaní od spoločnosti a ich dokumentácia by bola nepoužiteľná. Ideálny prípad nastáva pri čítaní archeologického záznamu s prihliadnutím na priame spojenie s písomnými zdrojmi informácií.[85]

Existuje veľa typológií, ktoré kategorizujú domácnosti práve na základe podobnosti vzťahov medzi ich členmi, ktoré sú nevyhnutné pre funkčnú klasifikáciu domácností.[86] Pri interkultúrnom pohľade na domácnosť nachádzame mnoho s ňou súvisiacich aktivít, ktoré môžeme zaradiť do štyroch kategórií: produkčné, distribučné, transmisné a reprodukčné. Produkcia je ľudská činnosť, ktorá zaobstaráva zdroje alebo zvyšuje ich hodnotu. Jej základnou formou je získavanie jedla, ktoré je takmer vždy odrazené v kontexte jednotky domácnosti. Distribúcia je proces premiestňovania zdrojov od producentov ku konzumentom a zahŕňa aj ich spotrebu. Rozdeľujeme ju na deľbu, ktorá predstavuje prerozdelenie v rámci domácnosti a výmenu, ktorá znamená distribúciu medzi viacerými domácnosťami alebo medzi väčšími spoločenskými jednotkami. Distribučná funkcia domácnosti sa mení spolu so spôsobom obživy, jestvovania a produkcie. Transmisia je špeciálna forma distribúcie, ktorá obsahuje prenášanie práv, úloh, pozemkov a majetku medzi generáciami. Celý jej koncept pozostáva z definície vlastníctva. V mnohých spoločnostiach existuje rôzne chápanie vlastníctva aplikované na rôzne druhy majetku. Transmisia sa mení vzhľadom na stupeň jednotky, v rámci ktorej sú vlastnícke práva ustanovené (skupiny, rody, domácnosti, jednotlivci, atď.). Poslednou funkciou domácnosti je reprodukcia. Pozostáva z výchovy a socializácie detí. Na starostlivosť o deti je potrebný určitý čas a úsilie a domácnosti môžu byť rôznymi spôsobmi organizované na poskytnutie tejto starostlivosti. Častým riešením problému výchovy je rozdelenie práce. Vo všeobecnosti sa zdá, že ženská práca, potrebná pre životné potreby spoločenstva, zahŕňa i distribuovanie povinností spojených so starostlivosťou deti.[87]

Štúdium archeológie domácnosti bolo v minulosti poväčšine zamerané na objasňovanie dôkazov domácnosti ako produkčnej jednotky, s ekonomickou i spoločenskou funkciou. Ale v obydliach sú vo všeobecnosti nachádzané aj doklady opotrebovania materiálnej kultúry, nielen jej produkcie. J. A. Hendonová i J. Gardnerová a T. Wiedemann argumentovali, že činnosti ako produkcia jedla a oblečenia sú dôležitými domácimi činnosťami, ale v plnej miere nefigurujú v diskusii o funkcii či organizácii domácností.[88] Existuje tendencia separovania

---

[83] KARSKENS, Grace. The Rocks: Life in Early Sydney. Carlton, Victoria: Melbourne University Press, 1997, s. 156.

[84] MORELAND, F. John. Restoring the Dialectic: Settlement Patterns and Documents in Medieval Central Italy´s. In KNAPP, A. Bernard (ed.). Archaeology, Annales and Ethnohistory. Cambridge: Cambridge University Press, 1992, s. 116.

[85] ALLISON, ref. 21, s. 3.

[86] HARTER - BERTRAND, ref. 4, s. 403-413. WILK - RATHJE, ref. 5, s. 621.

[87] WILK - RATHJE, ref. 5, s. 621-631.

[88] HENDON, A. Julia. Archaeological Approaches to the Organization of Domestic Labour: Household Practice and Domestic Relations. In Annual Review of Anthropology, 1996, roč. 25, s. 50.

domácich aktivít, ktoré súvisia s produkciou a distribúciou mimo domácnosti od činností v rámci nej. Takéto oddeľovanie špecializácie, nadbytku produkcie a konzumácie aplikuje umelé, uniformné a všeobecné parametre na fungovanie domácností, ktoré nemôžu byť overené ani historicky, ani interkultúrne.[89]

Dôležitosť štúdia domácich činností je evidentná prostredníctvom potreby rekonštrukcie predstavy, že domácnosti sú veľké socio-ekonomické entity s rôznymi štruktúrami. Takéto videnie vzniklo na základe aplikácie analógií v podobe súčasných západných spoločností pre výskum fungovania minulých domácností, ako aj pohľadu na dom ako miesta spotreby a zároveň ženskú doménu, ale pod autoritou v podobe muža ako hlavy domácnosti.[90] N. David sa však domnieval, že mužská časť má v rámci domácnosti tendenciu smerom k archeologickej neviditeľnosti, a to kvôli idei, že domáca materiálna kultúra informuje hlavne o ženských činnostiach.[91] Názor spojený s viditeľnosťou len určitých členov domácnosti v archeologických dokladoch vyplýva z predpokladu, že niektorí jedinci sú viditeľnejší ako ostatní. V tomto smere prinášajú bádatelia rôzne prístupy ku konceptu viditeľnosti či neviditeľnosti v archeologickom zázname, ale ako varuje I. Hodder, pri tejto otázke musíme pokračovať v kritickosti našich predpokladov.[92]

Značne kritickí musíme byť aj pri samotných výskumoch fyzických štruktúr obydlí. Tie sú bohužiaľ často stotožňované so skúmaniami fungovania domácností.[93] Výskum pozostatkov obytných objektov môže viesť k pochopeniu kultúrneho vzorkovania priestoru, ale nemusí nevyhnutne viesť k pochopeniu chápania a vnímania tých, ktorí domy postavili. A. Rapoport argumentuje, že konštruktéri a užívatelia týchto obydlí majú ďaleko od homogénnej skupiny a že stavitelia zvykli reagovať na prostredie v zmysle vnímavosti, zatiaľ čo obyvatelia ako takí reagovali na prostredie v zmysle spoločenského združovania.[94] Niektoré obytné štruktúry boli postavené ich neskoršími okupantmi, ale v mnohých prípadoch boli domy obývané nájomníkmi, ktorí osídlili priestory skonštruované stavebníkmi skorších období. Viera, že obydlie bývalo postavené tými, ktorí v ňom následne žili, pramení z predpokladu, že hlava novopostavenej domácnosti je jej

GARDNER, F. Jane - WIEDEMANN, Thomas. The Roman Household: A Sourcebook. London: Routledge, 1991, s. 72.

89 HENDON, ref. 88, s. 55.

90 MILLER, Daniel. Modernity: An Ethnographic Approach. Oxford: Berg, 1994, s. 8. RAPOPORT, Amos. The Meaning of the Built Environment: A Nonverbal Communication Approach. Tucson: University of Arizona, 1990, s. 187.

91 DAVID, Nicholas. The Fulani Compound and the Archaeologist. In World Archaeology, 1971, roč. 3, č. 1, s. 128.

92 HODDER, Ian. Commentary: the Gender Screen. In MOORE, Jenny - SCOTT, Eleanor (eds.). Invisible People and Processes: Writing Gender and Childhood into European Archaeology. London and New York: Leicester University Press, 1997, s. 75-78.

93 LAURENCE, Ray. Roman Pompeii: Space and Society. London: Routledge, 1994. SMALL, B. D. Review of R. Laurence, Roman Pompeii: Space and Society (1994). In American Journal of Archaeology, 1996, roč. 100, s. 2-430. TSAKIRGIS, Barbara. Houses and Households. In American Journal of Archaeology, 1996, roč. 100, č. 4, s. 777-781.

94 RAPOPORT, ref. 90, s. 15-20.

dôležitým členom.[95] Zatiaľ čo môžu existovať príklady, kedy boli všetci členovia komunity zapojení do budovania ich budúceho príbytku, v mnohých prípadoch skupina ľudí obývala domy postavené ich blízkymi príbuznými alebo ľuďmi, s ktorými nadviazali počas života určité spojenie.[96] Poznáme však aj prípady obývania domácností vybudovaných značne vzdialenými predkami alebo nespríbuznenými jedincami. V tomto ohľade by teda bolo správnejšie konštatovanie, že väčšina obyvateľov nestavala domy, v ktorých neskôr žila. Ak aj boli členovia domácnosti zapojení do stavebných aktivít ich vlastného príbytku, mohlo to byť spôsobené viac záujmom imitovať iné, spoločensky dominantnejšie, skupiny ako úmyslom podriaďovať sa očakávanému životnému štýlu. V týchto situáciách môžu domy pôsobiť ako represívne mechanizmy a reprezentanti autority.[97] Vnímanie architektúry ako opisujúceho a diktujúceho elementu fungovania domácností znamená odchýlku analýzy smerom k videniu staviteľa ako osoby na čele domácnosti, popisujúcu jej chod a podmieňujúcu význam činností ostatných členov obydlia ako spoločenského priestoru. R. Fletcher však argumentuje, že neexistuje patričný vzťah medzi obytnou architektúrou, zmyslom a sociálnym správaním jej producentov či konzumentov.[98] Ďalším dôležitým faktom, ktorý treba zdôrazniť, je, že pri skúmaní domácností v archeologickom poňatí, hlavne v období praveku, je termín architektúra zvyčajne používaný len na opis pôdorysov, keďže sú poväčšine jedinými pozostatkami minulých príbytkov.

Archeológia domácnosti však nie je limitovaná individuálnymi štruktúrami. Už dávnejšie bolo preukázané, že domáce skupiny môžu obývať viac ako len jednu obytnú jednotku alebo, inak povedané, že jedna domácnosť môže prebývať vo viacerých obytných štruktúrach.[99] Tento fakt vedie k ťažkostiam pochopenia domácnosti v archeologickom zmysle, zvlášť ak sú pozostatky príbytkov jedinými dokladmi figurujúcimi v príslušných analýzach. Je teda dôležité oslobodiť sa od predstavy domácnosti, v archeologickej terminológii, ako architektonicky dominujúcej entity. Je to potrebné aj z dôvodu prípadov, kedy nie sú zvyšky domov také rozšírené alebo vôbec neexistujú. Vtedy nastáva situácia, že domácnosť, ako sociálna entita, nie je ohraničená termínom „dom".[100]

Problém však nespočíva v tom, že archeologické pozostatky nemôžu poskytnúť informácie o fungovaní domácnosti v minulosti, ale že archeologické dáta nie sú vždy schopné odpovedať na otázky, ktoré si môžu na základe svojich dát položiť antropológovia a sociálni historici.[101] Archeológia domácnosti, kto-

---

[95] RIPPENGAL, R. „Villas as a Key to Social Structure?" Some Comments on Recent Approaches to the Romano-British Villa and Some Suggestions Towards as Alternative. In SCOTT, Eleanor (ed.). Theoretical Roman Archaeology: First Conference Proceedings. Avebury: Worldwide Archaeology Series 4, 1993, s. 93.

[96] BLANTON, E. Richard. Houses and Households: A Comparative Study, Interdisciplinary Contributions to Archaeology. London and New York: Plenum Press, 1994, s. 8.

[97] MILLER, ref. 20, s. 164.

[98] FLETCHER, The Limits of Settlement Growth, ref. 19.

[99] FLETCHER, ref. 2., s. 47-162. KENT, Analyzing Activity Areas, ref. 15.

[100] ALLISON, ref. 21, s. 5.

[101] WILSON, M. Samuel. Structure and History: Combining Archaeology and Ethnohistory in the Contact Period Caribbean. In ROGERS, J. Daniel - WILSON, M. Samuel (eds.). Ethnohistory and Archaeology. New York: Plenum Press, 1993, s. 21.

rá môže používať materiálne doklady na prispenie k nášmu poznaniu fungovania domácností v minulosti, si musí zostaviť otázky, na ktoré sú archeologické dáta schopné odpovedať a ktoré poskytnú pohľad do ľudského správania minulých spoločností. Tento náhľad môže byť neskôr porovnaný s etnografickými a etnohistorickými dátami pre vypozorovanie rozdielov a podobností. Rozdiely nemusia nevyhnutne znamenať chybu časti výskumu, naopak, dokážu nám pomôcť pochopiť, že diverzita ľudského správania v minulosti je často nejasná alebo dokonca eliminovaná analógiami, aj na úrovni domácich činností.[102]

Podľa P. Ducreya ideálny prípad nastáva vtedy, keď je lokalita zničená ohňom, zachovajúc tak množstvo nehorľavého zariadenia domácnosti. Také podmienky by mali poskytnúť najvhodnejšiu príležitosť na detailnejšie štúdium rozmiestnia hnuteľných objektov v rámci domáceho kontextu a vykreslenie záverov o povahe a organizácii činností, ktoré tam prebiehali.[103]

Záverečné úvahy

Ako teoretický smer, archeológia domácnosti zachováva potenciál prínosu k nášmu pochopeniu mnohostranných charakteristík minulých civilizácií. Zameraním sa na základnú jednotku spoločnosti, domácnosť, jednotlivcov, vzťahy a činnosti, ktoré sú zahrnuté v jadre tejto jednotky neposkytuje len prístup k informáciám o veľkých skupinách obyvateľstva, ktoré sú často v rámci archeologického výskumu ignorované, ale odkrýva tiež širokú škálu domácich situácií, ktoré existovali počas existencie sídliska. Domácnosť, definovaná ako skupina aktivít, ktoré sa zaoberajú mnohými sférami činností, často presahujúce hranice času a priestoru, môže poskytnúť bohatú vzorku, ktorú môžu archeológovia využiť na stanovenie rutín každodenného života, ktorý odráža spoločenské, náboženské, ekonomické a kultúrne nariadenia.[104]

Avšak štúdium tejto socio-ekonomickej stránky by nemalo byť jediným zámerom výskumu domácnosti. Pomocou archeológie domácnosti sme schopní skúmať i najmenšiu škálu vzájomných vzťahov, správania a spôsob života domácich skupín tvoriacich jednotlivé domácnosti, ktoré tvoria minulé populácie. Zároveň je možné získať jasnejší obraz toho, ako boli tieto komunity zasadené do širšieho historického kontextu, so zameraním na špecifický čas a miesto. Teda, domácnosti a skupiny obyvateľstva, ktoré ich reprezentujú, by nemali byť analyzované izolovane, ale ako časť siete vzťahov existujúcich medzi domami, chrámami, palácmi, pohrebiskami, verejnými priestranstvami a ostatnými budovami. Domácnosti by mali byť tiež videné v rámci ich širšieho socio-kultúrneho prostredia, ktoré existuje v meste, dedine i v každej regionálnej štruktúre, a to kvôli zapojeniu viacerých možností prístupov na pochopenie našej minulosti.

Na odvodenie druhov existujúcich domácností a materiálnej kultúry, ktorú po sebe jej členovia zanechali, môžeme použiť našu znalosť ekonómie alebo

[102] ALLISON, ref. 21, s. 5.

[103] DUCREY, Pierre et al. Eretria - Fouilles et recherches, VIII: Le Quartier de la Maison aux mosaiques. Lausanne: École suisse d´archéologie en Gréce, 1993, s. 12.

[104] HANKS, F. William. Referential Practise: Language and Lived Space among the Maya. Chicago: University of Chicago Press, 1990.

životných potrieb danej spoločnosti. Prvým krokom je vypracovanie modelu komunity založeného na etnoarcheologických pozorovaniach v porovnateľnom ekologickom prostredí. Na základe obydlí a pozostatkov materiálnej kultúry síce nemôžeme jednoducho a priamo interpretovať organizáciu domácnosti, avšak domnievame sa, že prostredie, demografia domácnosti, jej organizácia a aktivity sú s materiálnou kultúrou navzájom prepojené. Ako vieme z kultúrnej antropológie a etnoarcheológie, toto prepojenie môžeme využiť na štúdium minulosti. Následne budeme prostredníctvom multidispisciplinárneho prístupu prácou v oblasti archeológie, ekonomickej histórie, etnológie a historickej demografie schopní zostaviť kompletnejšie modely dlhotrvajúcich vývojových zmien. Štúdium súčasnosti i minulosti nám teda pomôže k pochopeniu najzákladnejšej jednotky spoločnosti, ktorú domácnosť predstavovala a stále predstavuje.

VÝSTAVA INKOVIA – DETI SLNKA

Daniela PRELOVSKÁ

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Katedra muzeológie
dprelovska@ukf.sk

PRELOVSKÁ, Daniela. The Incas – Children of the Sun. This paper deals with exhibition prepared by students of Museology at Constantine the Philosopher University in Nitra, Slovakia named The Incas – Children of the Sun. As far as methodology is concerned, we presented the information through mind mapping. This allowed to express the historical facts visually and verbally, to actively create history, stories, to instigate active thinking, it also developed communication skills and allowed the visitors to work in groups.

Kľúčové slová: Inkovia; pojmové mapovanie; študentská výstava

Keywords: the Incas; mind mapping; student exhibition

Výučba muzeológie na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre má okrem teoretickej roviny aj praktické stránky. Tieto sa premietajú do praxe v múzeu a absolventských výstav študentov. Katedra má veľkú výhodu v tom, že má k dispozícii výstavné priestory Ponitrianskeho múzea v Nitre. Pôvodne sa uskutočňovali dve absolventské výstavy ročne, bakalárska a magisterská. Vzhľadom na nárast študijných povinností končiaceho, piateho, ročníka katedra od druhej výstavy ustúpila. Uskutočnili sme už štrnásť výstav na rôzne témy: Rím – hlava sveta, Hrad ožíva, Egypt dar Nílu, Cesta do praveku, Fotografia pamäť ľudstva, Technológie starých Slovanov, Po stopách medveďa hnedého, Bojovníci stepí – cesta luku, Život dotykmi[1], Za cisára pána[2], Mesto pod mestom[3], Vikingovia – dobyvatelia

[1] O výstave pozri bližšie: ELIAŠOVÁ, Silvia. Vzdelávanie v múzeu s akcentom na slabozrakých a nevidiacich návštevníkov. In Čo letí v múzejnej pedagogike: vzdelávanie a výchova v múzeách na Slovensku. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej v Bratislave dňa 26.10.2009. Bratislava: Slovenské národné múzeum, 2010, s. 112-116.

[2] Konkrétnejšie pozri: ELIAŠOVÁ, Silvia. Múzejná výstava Za cisára pána v podaní študentov Katedry muzeológie FF UKF v Nitre. In Studia Historica Nitriensia. 2014, roč. 18, č. 2, s. 409-416.

[3] Pozri bližšie: ELIAŠOVÁ, Silvia – PALÁRIK, Miroslav. Mesto pod mestom. In Historický časopis. 2012, roč. 60, č. 3, s. 563-565. PALÁRIK, Miroslav – ELIAŠOVÁ, Silvia. Distribúcia kultúrneho odkazu v múzejnej inštitúcii s dôrazom na súčasné trendy - výstava „Mesto pod mestom" v Ponitrianskom múzeu v Nitre. In Marketing kultúrneho dedičstva v kontexte konkurencieschopnosti v cestovnom ruchu: zborník z medzinárodnej konferencie, ktorá sa

zo Severu[4] a iné. Našou cieľovou skupinou boli od začiatku deti – žiaci základných škôl.

Vybrať ten správny námet nikdy nie je jednoduché. Je to súboj nápadov. V roku 2006 pripadla úloha pripraviť výstavu šestnástim študentom piateho, absolventského ročníka. Námety boli rôznorodé: písmo, čokoláda v dejinách, Kelti, Veľká Morava, vesmír, meštianska domácnosť, Mária Terézia, odievanie v novoveku, Inkovia, Eskimáci, vplyv Turkov na slovenskú kultúru, Slovania, Čína, kníhtlač, Mayská matematika, baníctvo v novoveku, stredoveké remeslá. Každý z autorov chcel samozrejme presadiť svoj nápad. Z vášnivej diskusie a hlasovania vyšli víťazne Inkovia.

Pojmové mapovanie

Realizátor námetu využil všetky možnosti, aby tému prezentoval čo najširšie a najprecíznejšie, čo od začiatku predstavovalo problém, pretože problematika zahŕňala príliš veľa informácií. Bolo nutné námet vyselektovať. Rozhodli sme sa pre **pojmové mapovanie. Mapy pojmov a konceptov** (*koncept,maps*) sú založené na **práci s konkrétnymi pojmami a na vzťahových súvislostiach medzi konceptmi.** Táto technika nám pomáha vizualizovať vzťahy medzi odlišnými pojmami a rozdielnymi konceptmi – koncepty a pojmy sú v nej spájané v určitej štruktúre, z ktorej je zrejmé o aký vzťah ide: závislosť, následnosť/postupnosť, výsledok, dôsledok, kvalitatívna podoba, rozdiel, kontrast a pod. Pojmové mapovanie podnecuje aktívne myslenie a rozvíja kognitívne zručnosti – analýzu, syntézu, triedenie, rozpracovanie, rozvíjanie nápadov.[5]

Pojmové mapovanie môžeme využiť ako:

► nástroj na vizualizované štruktúrovanie a sumarizovanie kľúčových pojmov a konceptov – ich vzťahov a hierarchie – z dokumentov a východiskových materiálov, v našom prípade z **lektorského slova,**

► pomôcku na zapamätanie si nového poznatku – pojmu a konceptu,

► podporu učenia pomocou jasnej integrácie nových a starších poznatkov, v našom prípade **dialóg,**

► diagnostiku predstáv o pojme (úvodná fáza) – t.j. znázornenie a vyjadrenie chápania pojmu, v našom prípade **obrázky pojmov na pracovnom liste,**

► proces konštrukcie kategórie pojmov - modelovanie konceptov (komplexných štruktúr) a prenikanie do ich vnútorných vzťahov, ako aj do vzťahov medzi konceptmi (t.j. opak mechanického sa učenia bez porozumenia podstaty),

---

konala 28. 9. 2012 na pôde Nitrianskeho samosprávneho kraja. Boris Michalík. Nitra: UKF, 2012, s. 84-94.

[4] O výstave podrobnejšie: ELIAŠOVÁ, Silvia. Dobyvatelia zo Severu. In Náš čas. 2013, roč. 17, č. 6, s. 35. Kvýstave vyšla aj vyučovacia pomôcka pre základné školy: ELIAŠOVÁ, Silvia – PALÁRIK, Miroslav (eds.). Vikingovia: zborník prezentácií k výstave študentov katedry muzeológie: Vikingovia - dobyvatelia zo Severu (Ponitrianske múzeum v Nitre, 9. 10. - 25. 10. 2013). Nitra: UKF, 2013. 29 s.

[5] O problematike pozri bližšie napríklad: PUPALA, Branislav - OSUSKÁ, Ľudmila. Stimulácia učenia detí pomocou pojmového mapovania. In Pedagogická revue. 1997, roč. 49, č. 4-5. BENDL, Stanislav – VOŇKOVÁ, Hana. Využití pojmových map ve výuce pedagogiky. In Pedagogická orientace. 2010, roč. 20, č. 1, s. 16-38.

v našom prípade prepojenie **hovoreného slova so vzájomne pospájanými obrázkami pojmov,**

► rozvoj holistického, komplexného chápania slov, pojmov – vlastností a aj schopnosti podrobného opisovania ich štruktúry,

► rozvoj zmysluplného učenia, v našom prípade **hľadanie pojmov v interaktivite,**

► cvičenie sa v komunikovaní komplexných myšlienok a argumentov, v našom prípade **diskusie medzi členmi skupín žiakov,**

► rozvoj metakognitívnych zručností – **učiť sa učiť, rozmýšľať o vedomostiach,**

► obrázkové (ako náhrada napísanej myšlienky) pojmové mapy, obrázky môžu byť nakreslené, vystrihnuté, v našom prípade **pracovný list nakreslených pojmov,**

► rozvoj komunikačných zručností – jednotlivcom alebo skupinou vytvorená pojmová mapa k určitej téme môže byť nástrojom na rozvoj intersubjektívnych, intra a interskupinových komunikačných zručností: schopnosti deskripcie (popisu), vysvetľovania a obhajovania, diskusie, porovnávania a pod, v našom prípade **práca v skupinách.**

Pojmové mapy môžu a nemusia mať v centre kľúčové slovo – záleží od typu mapy (schémy) a samozrejme pojmu a konceptu, ktorý je predmetom učenia sa, skúmania, objavovania. Niektoré mapy majú dokonca centier viac ako jedno. Aj ich ďalšie vetvenia môžu mať rôznu podobu (nie vždy hviezdicovú ako mapy mysle).[6]

Po zhodnotení výhod pojmového mapovania ako didaktickej metódy sme všetky pojmy, ktoré s Inkami súviseli rozobrali. Nová diskusia zredukovala prezentáciu na technológie remesiel: keramika, výroba látok, spracovanie zlata, poľnohospodárstvo, architektúru a kult Slnka. Ale každá z týchto tém sama o sebe predstavovala ďalšie veľké množstvo informácií. Pri našich študentských výstavách musíme vždy brať do úvahy, že naším hlavným klientom sú školské triedy. Pri prezentácii musíme počítať s časovou dotáciou, hodinou na triedu, toľko času totiž môžu učitelia výstave venovať. Snažíme sa, aby deti informácie prijímali interaktívne, čo z vyhradeného času tiež odoberá. Vždy si kladieme otázku: Aká má byť suma relevantných informácií, ktorú si má návštevník odniesť? Ďalšia rovina absorbovania informácií, ktorú musíme brať do úvahy, je schopnosť detí sústrediť sa na dianie vo výstavnom priestore a samozrejme ochotu informácie prijímať. V neposlednom rade, predpokladom úspešnej realizácie výstavy je aj práca s priestorom, ktorý máme k dispozícii. Snažíme sa priestor členiť tak, aby bol pre návštevníka prekvapením. Vyhýbame sa otvorenému priestoru ako na dlani. Pri koncipovaní Inkov sme vytvorili šesť samostatných stanovísk podľa vyššie uvedených tém. Skupiny návštevníkov sa mohli slobodne rozhodnúť, ktoré stanovisko navštívia ako prvé a ktoré ako posledné. Všetky tieto faktory sme premietli do novej pojmovej mapy. Vytriedili sme pojmy, o ktorých sme predpokladali, že dajú žiakom základnú a jednoduchú informáciu o inkskej civilizácii. Kladom týchto pojmov bola skutočnosť, že deti s nimi mohli následne pracovať

[6] HELD, Ľubomír – OSUSKÁ, Ľudmila. Pojmové mapovanie ako vyučovacia metóda. In Technológia vzdelávania, 1994, roč. 2, č. 3, s. 6 -10.

v škole alebo doma pomocou kníh a internetu, pretože pracovný list im zostával. Takáto práca žiakom umožnila pojmy kedykoľvek spätne rozšíriť ako pri lektorskom výklade.

Vytvorenú mapu, v tomto prípade bublinkovú, sme premietli do pracovného listu. Hľadanie pojmov sme rozšírili o dve médiá. Vstupné a výstupné. Vstupné, audiovizuálne, poskytlo prvý dotyk s indiánskou kultúrou Inkov. Výstupné, audiovizuálne, upevňovalo výsledky pojmového mapovania.

Vstupné médium - pôvod Inkov – Slnečný boh

Obrázky č. 1 a 2: Výstavný priestor - vstupné médium. Foto: Tomáš Drgonec

Doteraz nie je známy pôvod Inkov. Traduje sa, že ríšu Inkov založil legendárny hrdina menom Manco Capac. Podľa jednej z legiend stvoril boh Slnka uprostred jazera Titicaca svojho syna Manca Capaca a jeho sestru Mamu Ocllo. Dal im zlatý prútik a Mancovi povedal, že na mieste, kde sa mu ľahko zapichne do zeme, je veľmi úrodná pôda. Tam má založiť mesto a tamojším Indiánom, žijúcim v barbarstve má priniesť svetlo civilizácie. A tak putovali brat a sestra na sever od jazera, až sa dostali do jedného údolia, ktoré bolo na prvý pohľad úrodné. Potvrdil to aj zlatý prútik, ktorý sa ľahko zaboril do zeme. Podľa príkazu boha Slnka tu založili mesto, ktoré nazvali „pupok“ - CUZCO. Ľuďom dali náboženstvo, zaviedli zákony a poriadok. Manco sa postavil na čelo novej ríše a Mama Ocllo sa stala jeho hlavnou manželkou.[7]

[7] Výber z lektorského slova výstavy.

Bublinková mapa – pracovný list

- použili sme ju na popis, znázornenie vlastností prezentovaných remesiel a kultu Slnka
- tento variant zlepšuje schopnosť identifikovať kvalitatívne prvky hľadaného pojmu
- úlohou detí bolo do príslušnej bubliny vpísať správny pojem

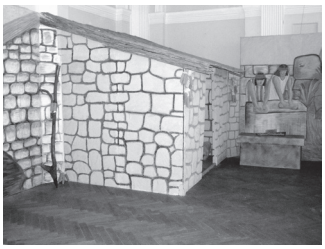

.....

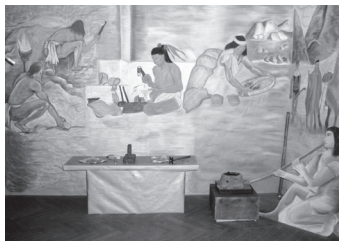

.....

.....

……...

……

..……..

Obrázky č. 3 – 8: Výstava Inkovia – deti Slnka. Foto: Tomáš Drgonec

Informácie o stavbe domov

Obrázok č. 9: Výstavný priestor - inkský dom. Foto: Tomáš Drgonec

Stavby Inkov sú zvláštne. Domy stavali z kameňov, ktoré často rozpílili a ukladali ich tesne na seba. Pri spájaní kameňov nepoužívali žiadnu maltu, či iné spojivo. Inkovia stavali domy s pomocou príbuzných. Pravouhlá stavba pozostávala z jednej miestnosti bez okien a s jediným vchodom zakrytým vlneným závesom. Sedlová alebo ihlanovitá strecha bola veľmi starostlivo pokrytá trávou. Dom nemal ani komín ani ohnisko. Dym si musel hľadať cestu cez škáry v streche. Podlahu z udupanej hliny pokrývali kožušiny z lám alebo z alpák. V miestnosti nebol nábytok. Spalo sa na kožušine z lamy alebo prikrývke. Výklenky v stenách boli určené miestnemu božstvu. Na usporiadaných kameňoch stál hlinený riad na varenie, nachádzali sa tu hlinené taniere, medené a bronzové nože, kamenný mažiar na kukuricu. Dodnes nie jasné ako Inkovia kamenné bloky opracovávali tak, aby presne zapadli do seba. Medzi kamene, ktoré nie sú spojené maltou sa nedá zastrčiť ani nôž.[8]

Informácie o poľnohospodárstve

Inkovia pestovali plodiny na visutých terasách. Na jednotlivé terasy sa dalo dostať schodišťom, ktoré bolo vybudované po bokoch stavieb. Boli rozdelené

[8] Výber z lektorského slova výstavy.

do viacerých častí, v najnižšej sa pestovali jemnejšie plodiny, na vyšších sa darilo strukovinám a kukurici a na najvyšších terasách Inkovia pestovali zemiaky. Za mnohé poľnohospodárske plodiny vďačíme práve andským roľníkom. Ich hlavnou potravou boli zemiaky. Už vtedy ich poznali 240 druhov, boli rôznej veľkosti a farby. Ľudia si ich obľúbili preto, lebo sa im dobre darilo aj vo vysokých polohách Ánd a aj pri menšom mrazíku nezamrzli a boli jedlé. Indiáni ich dokonca konzervovali a uskladňovali v štátnych sýpkach pre potreby vojska a pre prípad hladu. Základným produktom Inkov však bola kukurica, poznali jej až 20 druhov.[9]

Obrázok č. 10: Výstavný priestor - terasovité polia. Foto: Tomáš Drgonec

Informácie o spracovaní drahých kovov

Zlatníckym vedomostiam Inkov predchádzal dlhý vývoj siahajúci až do druhého tisícročia pred našim letopočtom. Najpoužívanejšou metódou získavania zlata bolo ryžovanie. Inkovia vedeli zlato opracovať za studena, tepať, ale aj odlievať a kombinovať s inými kovmi. Na tavenie zlata používali drevené rúry, do ktorých vložili uhlie s nerastom. Dali ich do ohňa, ktorý rozdúchavali trubicami. Takto dokázali vytvoriť zliatiny zlata, striebra, platiny a irídia. Vyrábali šperky zdobené zložitými reliéfmi, spony do vlasov, kultové nástroje, obetné nože, zhotovovali rôzne ornamenty, sošky, vázy, ale najväčším zlatým skvostom tejto kul-

[9] Výber z lektorského slova výstavy.

túry je Slnečný chrám v Cuzku. Zo zlata tu neboli iba kultové predmety, ale úplne všetko: omietky i podlahy, lavice, oltár, rastliny, zvieratá i ľudia. Najoslnivejšie bolo zlaté slnko vykladané drahokamami, ako tyrkys a achát.[10]

Obrázok č. 11: Výstavný priestor - spracovanie kovov. Foto: Tomáš Drgonec

Informácie o výrobe keramiky

Obrázok č. 12: Výstavný priestor - Výroba keramiky. Foto: Tomáš Drgonec

[10] Výber z lektorského slova výstavy.

Hrnčiarstvo patrilo k najstarším zamestnaniam Inkov. Nepoznali hrnčiarsky kruh, napriek tomu ich keramika patrí k najlepším na svete. Inkská keramika je trvanlivá, jemnozrnná, tvrdá takmer ako kov. Hlina sa po menších kusoch krútila, vytĺkala, miesila, kým nebola pripravená na ďalšie tvarovanie. Inkovia potom pomocou pásov hliny vytvárali nádoby požadovaného tvaru a určenia. Najbežnejšia bola úžitková keramika na bežné stolovanie zušľachtená rozličnými dekoračnými technikami. Keramiku zdobili rôznymi motívmi vtákov, vĺn, mačkovitých šeliem, geometrickými obrazmi.[11]

Informácie o výrobe látok

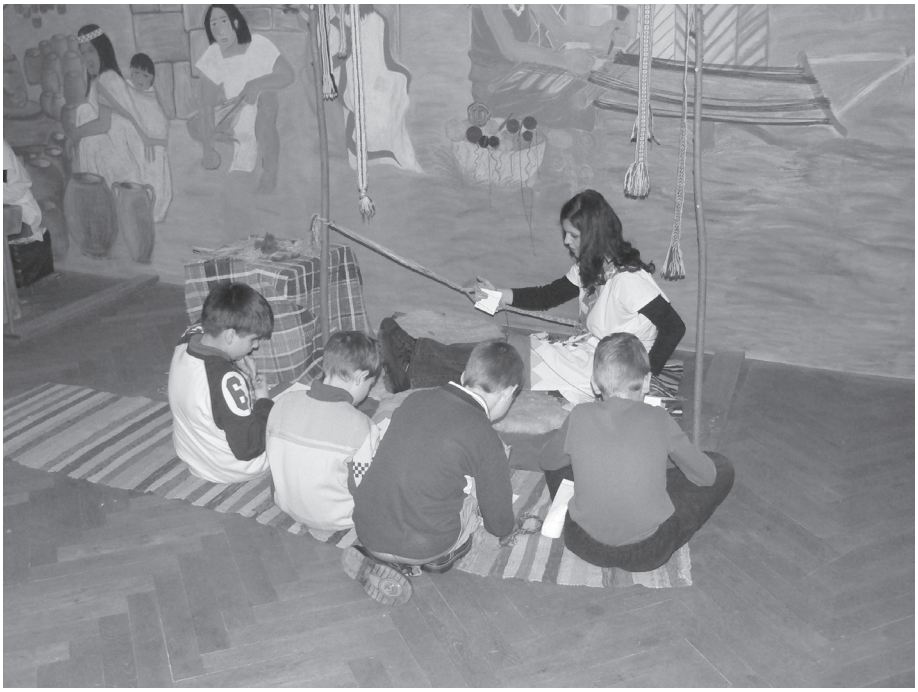

Obrázok č. 13: Výstavný priestor - výroba látok. Foto: Tomáš Drgonec

Inkovia používali na výrobu textílií vlnu. K zvieratám, ktoré ju poskytovali, patrila lama, alpaka a vikuňa. Lama bola prakticky jediným domestikovaným zvieraťom. Slúžila jako dopravný prostriedok, využívala sa na mäso, spracovanie vlny. Jej trus sa používal ako palivo. Má hlavu ako ťava, veľké oči, rozšírený nos, nohy s dvoma prstami. Alpaka nenosí náklady, je o trochu väčšia ako statná ovca. Vikuňa žije divoko a je väčšia ako koza. Látky z jej srsti boli vyhradené Inkovi a jeho rodine. Zvieratá sa zbavovali srsti nožnicami, väčšinou raz za rok, vhodný bol apríl alebo november. Vlna z lamy je mastná a hrubá a preto sa používala na výrobu vriec, ťažkých prikrývok a pevných šnúr. Vlna z alpaky sa používala

[11] Výber z lektorského slova výstavy.

na odevy, bola jemná a dlhá. Po ostrihaní bolo potrebné vlnu vyprať. Voda sa zmäkčovala mydlom, ktoré Inkovia získavali z koreňa podobného chrenu. Mydlo sa vo vode rozpustilo a po vypraní bola vlna čisto biela. Následne sa vlna vyvarila a farbila prírodnými farbami, ktoré sa získavali z kvetov, trávy, listov, mechov, koreňov, z kôry stromov, z nerastov, mäkkýšov, avokáda. Zafarbenú vlnu Inkovia namotali na kužel a spriadali. Techniku tkania prebrali a najčastejšie zrejme používali jednoduchý stav. Jeho jeden koniec bol pripevnený k stromu, druhý opaskom k telu ženy, ktorá priadla.[12]

Informácie o kulte Slnka

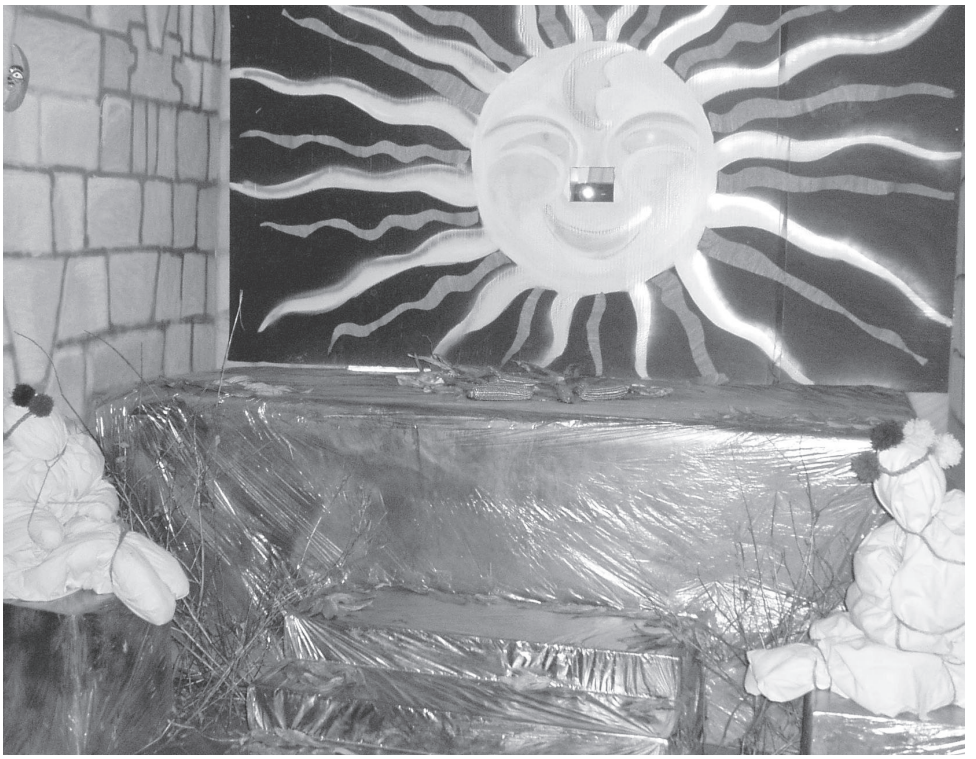

Obrázok č. 14: Výstavný priestor - výstupné medium. Foto Tomáš Drgonec

Významnou udalosťou v tejto ríši bol vždy sviatok oslavy Slnka. Bolo to niečo jedinečné a oslňujúce. Rodina panovníka sa v ten deň údajne obliekla do zlata a perál. Slávnostný sprievod zahŕňal príchod kráľa Slnka - Inku. Pri oslave sa podávalo kukuričné pivo, ktoré naberali kňazi a ponúkali ho bohovi. Jemu pri oslave obetovali zviera - lamu, ktorá je symbolom andskej zeme. Srdce lamy zasvätili rovno bohu. Na znak viery a vernosti svojmu bohu, jedli potom všetci mäso

[12] Výber z lektorského slova výstavy.

z tohto zvieraťa. Ceremoniál bol akousi procesiou, na ktorú brávali so sebou aj múmie zomrelých príbuzných.[13]

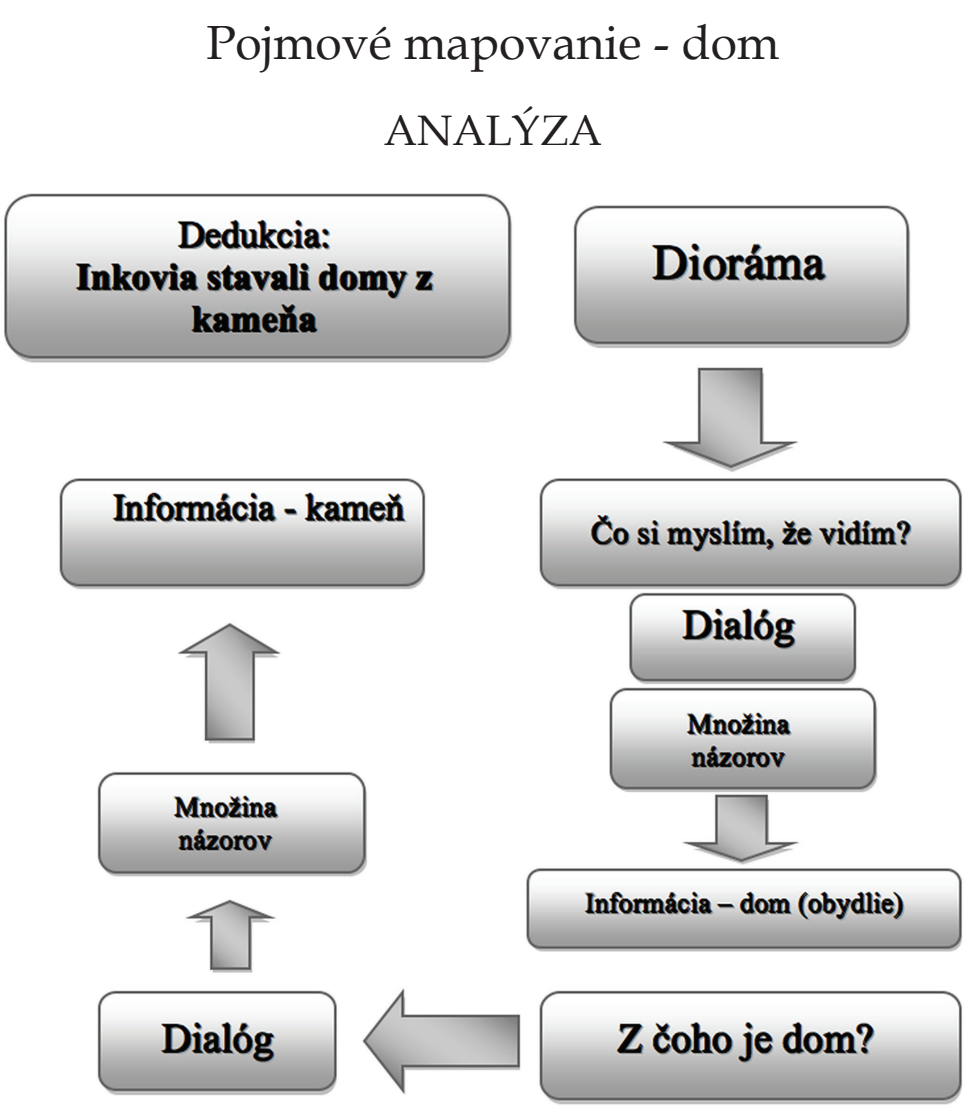

Skupina detí sa zastavila pred inkským domom. Lektorka, študentka, začala rozvíjať dialóg. Pýtala sa, čo si deti myslia, že vidia. Skupinka prišla s rôznymi nápadmi: dom, kôlňa, stajňa, budova. Samozrejme, že v tomto jasnom prípade, prevažovala odpoveď – dom. Z množiny názorov lektorka potvrdila, že skutočne ide o inkský dom. Dialóg následne nasmerovala na súčasnosť, kde deti bývajú. Odpovede boli opäť v duchu: v dome, v byte, v paneláku. Lektorka potom položila žiakom otázku: „Čo si myslíte, z čoho je váš dom?" V závislosti od veku

[13] Výber z lektorského slova výstavy.

nasledovali odpovede: neviem, z tehál, z panelov. Tú istú otázku položila aj na predmetný inkský dom. Škála odpovedí: polystirén, asi z kameňa, nevieme, z dreva. Lektorka deti upozornila, že je to síce polystirén, ale ten predstavuje kameň, z ktorého si Inkovia domy stavali. Spomenula, že mohli používať aj nepálené tehly, ale kameň prevažoval. Potom vysvětlila, ako sa s kameňom pracovalo, ako sa dom postavil, čím bolo toto obydlie typické a nakoniec prešla k interiéru. Požadovanou informáciou, ktorú si deti mali do bublinkovej mapy napísať, bol **kameň.**

Výsledok pojmového mapovania na pracovnom liste

Kameň

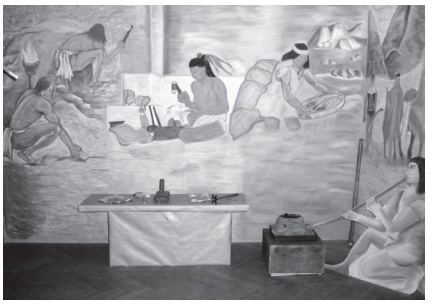

Zlato

Terasovité polia

Slnko

Keramika

Vlna

Obrázky č. 15 – 20: Výstava Inkovia – deti Slnka. Foto: Tomáš Drgonec

Súhrn pojmov – kameň, keramika, zlato, vlna, terasovité polia, Slnko

Výsledkom pojmového mapovania nám vzniklo šesť dedukcií:
- Inkovia stavali domy z kameňa
- Vyrábali keramiku
- Odevy vyrábali z vlny
- Poľnohospodárske plodiny pestovali na terasovitých poliach
- Spracovávali kovy – hlavne zlato
- Ich najvyšším božstvom bolo Slnko

Šesť dedukcií vytvára spoločne základný obraz o živote indiánskeho kmeňa Inkov.

Výstupné médium: konfrontácia získaných pojmov v pracovných listoch s obrazovými a zvukovými informáciami toho istého typu.

Pojmovým mapovaním sme deťom umožnili:
- aktívne tvoriť históriu, príbehy
- vizuálne a pojmovo vyjadriť historické skutočnosti
- skupinové vyučovanie
- vyjadriť svoje myšlienky
- aktívne myslieť
- rozvíjať komunikačné schopnosti

Záver

Metóda pojmového mapovania sa nám osvedčila. Detskí a aj dospelí návštevníci sa prostredníctvom dialógu a interaktivity snažili nájsť príslušný pojem. Interaktivita prebiehala na každom stanovisku. Pri dome mali deti možnosť vyskúšať si brúsenie kameňa, pri poľnohospodárstve rozrývať pôdu inkským poľnohospodárskym náradím, pri spracovaní kovov tepali nádobu. Pri spracovaní vlny videli praktickú ukážku tkania a mohli si vyskúšať kartičkovanie (tkanie pomocou kartičiek). Bohovi Slnka prinášali obetné dary a vyrábali keramiku. Každý návštevník dostal kipu, na ktorom si po splnenej úlohe, pojme, zaviazal uzlík. Bolo zaujímavé sledovať ako sa deti, ktoré ešte písanie neovládali dokonale, snažili lektorov, študentov, presvedčiť, aby im pojem napísali do pracovného listu. Výstava mala úspech a videlo ju 2000 detských a dospelých návštevníkov. Trvala od: 10. marca – 31. marca 2006.

RECENZIE / REVIEW / KRITIK

LONDÁK, Miroslav – MICHÁLEK, Slavomír a kol. *20 rokov samostatnej Slovenskej republiky. Jedinečnosť a diskontinuita historického vývoja.* Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2013, 680 s. ISBN 978-80-224-1313-8

Slovenská republika oslávila 1. januára 2013 dvadsiate výročie svojho vzniku. Takáto udalosť si celkom určite zasluhuje pozornosť a je príležitosťou k bilancovaniu. V roku 2013 preto vyšli dve publikácie zaoberajúce sa vývojom Slovenska počas uplynulých dvadsiatich rokov. Prvou publikáciou bola kniha „Odkiaľ a kam : dvadsať rokov samostatnosti", ktorú vydal Inštitút pre verejné otázky.[1] Historický ústav SAV sa tiež podujal zmapovať dvadsať rokov nášho štátu. Kolektívna monografia, ktorú ústav vydal v roku 2013 (na pulty kníhkupectiev sa však dostala až na začiatku roka 2014) nesie názov „20 rokov samostatnej Slovenskej republiky. Jedinečnosť a diskontinuita historického vývoja". Na tvorbe knihy sa podieľalo tridsaťdva autorov venujúcich sa rôznym vedným odborom. Popri historikoch prispeli svojimi staťami aj právnici, sociológovia, politológovia, ekonómovia, či prognostici. Okrem slovenských autorov sa na knihe podieľali odborníci z Francúzska, Maďarska, Ukrajiny, Českej republiky a Ruska.

Kolektívna monografia zahŕňa tridsať kapitol/štúdií, pričom tieto sú kvôli lepšej prehľadnosti zoradené do štyroch tematických okruhov. Prvý okruh sa venuje historickým súvislostiam vzniku slovenskej štátnosti, druhý okruh sa zaoberá politickým a ekonomickým vývojom Československa v rokoch 1989-1992, témou tretieho okruhu sú zahranično-politické súvislosti rozdelenia Československa a štvrtý okruh mapuje novú etapu vývoja Slovenska po roku 1993.

Ako už bolo povedané, prvý tematický okruh sa zaoberá historickými súvislosťami vzniku Slovenska z čoho vyplýva, že jeho autormi sú výlučne historici. Táto časť knihy zahŕňa štyri kapitoly. Nedávno zosnulý historik Milan Zemko je autorom prvej kapitoly s názvom „Zložitá cesta k vzniku Slovenskej republiky". Zemko sa ako jediný podieľal na vzniku oboch publikácií, teda popri recenzovanej knihe aj na knihe Odkiaľ a kam. Jeho texty v týchto dvoch dielach sa zhodujú

1 Recenzia na túto publikáciu vyšla v Českom historickom časopise: FURMANIK, Martin. Bútora, Martin – Mesežnikov, Grigorij – Bútorová, Zora – Kollár, Miroslav (eds.). *Odkiaľ a kam. Dvadsať rokov samostatnosti*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky; Kalligram, 2013, 648 s. ISBN 978-80-89345-42-7. *(recenzia)* In Český časopis historický, Praha : Historický ústav AV ČR, 2014, roč. 112, č. 3, s. 550-553.

približne na 50 %. Hlavný rozdiel spočíva v tom, že jeho stať v knihe 20 rokov samostatnej Slovenskej republiky sa snaží pôsobiť vedeckejšie. Naproti tomu Zemkov príspevok v publikácii Odkiaľ a kam vyznieva subjektívnejšie a miestami má náznaky esejistického štýlu.

Cieľom príspevku historikov Valeriána Bystrického a Tomáša Gábriša je komparácia okolností vzniku Slovenskej republiky v roku 1939 a v roku 1992. Vo svojej stati sa autori zamýšľajú nad tým ako politici využívali historické udalosti pre svoje ciele počas 1. ČSR, Slovenského štátu a súčasnej Slovenskej republiky. Obe Slovenské republiky porovnávajú z viacerých aspektov.

Ďalšia kapitola má názov „Ambície a neúspechy progresívneho vývoja 60. rokov – Slovensko v predjarí a v roku 1968" a jej autorkou je historička Elena Londáková. Londáková vo svojom príspevku hovorí najskôr o období rokov 1945-1968. V ďalšej časti kapitoly sa zaoberá tzv. predjarím a rokom 1968, pričom kladie dôraz na otázku federalizácie Československa. Podľa nej „predjarie – politický a kultúrny vývoj, ktorým Slovensko prešlo v 60. rokoch 20. storočia, bolo dôležitou vývojovou etapou v jeho dozrievaní ako moderného európskeho národa" (s. 75).

Posledná kapitola prvého tematického okruhu sa venuje obrazu rozpadu Česko-Slovenskej federácie v anglojazyčnej vedeckej literatúre. Jej autor historik Adam Hudek v nej opisuje ako zahraniční odborníci postupne prehodnocovali svoj povrchný pohľad na rozpad ČSFR, ktorý spočiatku pripisovali len slovenskému nacionalizmu. Neskôr spoznali, že ide o omnoho komplikovanejšiu problematiku. V ďalších rokoch sa dokonca začali objavovať u zahraničných odborníkov názory, že rozpad ČSFR zapríčinili Česi. Väčšina odborníkov sa v posledných rokoch zhoduje na tom, že za rozpad mohli elity na jednej i druhej strane.

Druhý tematický okruh má názov „Československo v rokoch 1989-1992: politický a ekonomický vývoj" a zahŕňa osem príspevkov. Autorom prvého z nich je advokát a niekdajší predseda vlády Slovenskej republiky Ján Čarnogurský. Vo svojej stati sa autor najskôr venuje politickej situácii pred rokom 1989, pričom hovorí najmä o disidentoch na Slovensku a v Čechách. Podľa neho štátoprávne požiadavky sa začali objavovať až na začiatku roku 1990. Čarnogurský sa ďalej zaoberá problematikou kompetenčného zákona a štátnej zmluvy a hovorí o tom, že KDH požadovalo voľnejšie spojenie ČR a SR a súhlasilo aj s rozdelením. Autor napokon vo svojom príspevku rozoberá otázku referenda, ktoré sa napokon neuskutočnilo.

Veľvyslanec v Českej republike a niekdajší podpredseda NR SR Peter Weiss hneď na začiatku svojej state tvrdí, že sa chce vyhnúť politickej účelovosti. Podľa neho české elity nechápali, respektíve nechceli pochopiť Slovensko s jeho mentalitou. Zamýšľa sa nad tým, že čechoslovakizmus bol spoluhráčom a provokatérom slovenského separatizmu. Zvaľovať vinu len na Klausa a Mečiara podľa neho nie je možné. Weiss si myslí, že Československo bolo predurčené na zánik už od svojho vzniku a referendum by podľa neho prinieslo len negatívne následky. Záverom svojho príspevku Weiss poukazuje na to, že v českých médiách boli Slováci vykresľovaní stereotypne negatívne.

„Štátoprávne postoje a predstavy verejnosti na Slovensku v roku 1992" je názov state sociológa Vladimíra Krivého. Autor v nej analyzuje názory obyvateľstva na zachovanie, či rozdelenie spoločného štátu v rokoch 1990, 1991 a najmä v roku 1992, ale aj spätné pohľady na túto udalosť v neskoršom období. Záverom vyzdvihuje niektoré faktory, ktoré ovplyvnili neskoršiu akceptáciu štátnej samostatnosti Slovenska u väčšiny obyvateľstva.

Ďalší príspevok pojednáva o štátoprávnych koncepciách českých politických strán v rokoch 1990-1992. Historik Jan Rychlík v ňom sleduje vývoj pohľadov českých politických strán na štátoprávne usporiadanie Československa. Najviac sa venuje postoju Občianskeho fóra a neskôr ODS k tejto otázke, lebo táto strana mala najväčší vplyv na rozdelenie. Rychlík tiež hovorí o aktivitách moravských strán, ktoré komplikovali česko-slovenské jednania. Autor konštatuje, že žiadna česká politická strana nespochybňovala právo slovenského národa na vlastný štát a nekládla mu prekážky.

Autorom state s názvom „Slovenská národná rada v štátoprávnom kontexte v rokoch 1990-1992" je historik Jozef Žatkuliak. Vo svojom príspevku podrobne opisuje činnosť SNR od roku 1990 do júna 1992, najmä jej rokovania s českými partnermi o štátoprávnom usporiadaní. Toto obdobie je podľa neho charakteristické nemožnosťou dohody a spormi o týchto otázkach. Žatkuliak hovorí aj o zložitej príprave ústavy čo bola jedna z najdôležitejších úloh SNR. Žatkuliakov text je jedným z najkvalitnejších, aké sa v kolektívnej monografii nachádzajú.

Témou príspevku historika Miroslava Londáka je slovenská ekonomika po štyridsiatich rokoch komunizmu. Autor v ňom analyzuje ekonomický vývoj na Slovensku počas štyridsiatich rokov komunizmu. Podľa neho sa prehliadali špecifiká slovenskej ekonomiky. V roku 1968 bola síce zrejmá snaha o zmenu, no potom došlo k návratu k centrálnemu riadeniu hospodárstva. Napriek negatívam sa Slovensko priblížilo českým krajinám. Londák tvrdí, že stav ekonomiky nebol najpodstatnejšou príčinou pádu režimu.

Text vojenského historika Jana Štaigla pojednáva o „špeciálnej výrobe" (t.j. zbrojárskej) na Slovensku a v súvislosti s ňou o problematike konverzie. Štaigl najskôr hovorí o tom, čo konkrétne sa vyrábalo v zbrojárskej výrobe, pričom spomína ekonomické ukazovatele. Konštatuje, že sme boli jedným z najväčších výrobcov zbraní na svete. Zastavenie pretekov v zbrojení však znamenal začiatok konca zbrojoviek. Nasledoval bolestivý prechod od zbrojnej k mierovej výrobe. Tento prechod sa odborne nazýva konverzia. Medzi najzávažnejšie súvislosti konverzie podľa autora patrili sociálne dopady. Vyšší podiel zbrojoviek na Slovensku oproti Česku spôsobil hlbší prepad ekonomiky.

Posledným príspevkom druhého tematického okruhu je stať historika Štefana Šutaja s názvom „Problematika etnických menšín v kontexte historického vývoja v rokoch 1989-1993." Štúdia vychádza zo sociálneho výskumu z roku 1990 a z dvoch výskumných projektov z rokov 2004 a 2009. Autor sa vo svojej stati zamýšľa nad tým, že v zlomových momentoch dejín sa dostávajú na povrch dovtedy zatláčané problémy ako to bolo aj s národnostnou otázkou, keďže po roku 1989 došlo k dovtedy nevídanej aktivite menšín. Šutaj vo svojom príspevku najskôr rozoberá problematiku maďarskej, rusínskej, nemeckej a napokon

rómskej menšiny. Podľa neho od roku 1989 nebola v národnostnej politike pripravená ucelená štátna koncepcia.

Tretia časť kniha sa zaoberá zahranično-politickými súvislosťami rozdelenia Československa. Tento tematický okruh zahŕňa päť kapitol. Prvá kapitola tretej časti má názov „Vzťahy Prahy, Bratislavy a Washingtonu v rokoch 1991-1993" a jej autorom je historik Slavomír Michálek. Autor v nej opisuje postupné nadväzovanie hospodárskych, politických a diplomatických stykov USA a ČSFR, respektíve ČR a SR. USA sa podľa neho obávalo rozdelenia ČSFR. Keď už bolo zrejmé, že k rozdeleniu dôjde, oficiálne stanovisko USA spočívalo v tom, že USA síce je zachovanie spoločného štátu, nebude sa však miešať do jeho vnútorných záležitostí. Pre USA bolo najdôležitejšie, aby sa rozdelenie udialo mierovou cestou. Michálek v záverečnej časti analyzuje postoj americkej tlače k rozdeleniu ČSFR. Z analýzy vyplýva, že americká tlač považovala za vinníkov rozpadu Slovákov.

Rozdelením Československa a maďarskou politikou sa zaoberá vo svojom príspevku maďarský historik Miklós Mitrovits. Podľa neho po roku 1989 slovensko-maďarské vzťahy najviac narúšala otázka Gabčíkova a postavenie maďarskej menšiny na Slovensku. Bolo to obdobie nacionalistických vášní na jednej i druhej strane. Mitrovits konštatuje, že Maďarsko sa nemiešalo do vnútorných záležitostí ČSFR a v záujme dobrých vzťahov ako prvý štát na svete uznalo Českú republiku a Slovenskú republiku.

Autorom ďalšej kapitoly je francúzsky historik Etienne Boisserie. Vo svojej stati analyzuje problematiku nezávislosti Slovenska vo francúzskom kontexte. Podľa autora sa Francúzsko vyslovilo za zachovanie ČSFR. Vo francúzskom verejnom priestore sa vyskytovali stereotypné názory kto bol zapríčinil rozpad, a síce, že to bolo Slovensko. Iné názory boli vo výraznej menšine. Francúzsko nevedelo pochopiť snahy Slovenska. Oceňovalo však, že rozdelenie sa udialo mierovou cestou. Francúzsko predpokladalo, že Slovensko bude neživotaschopný štát. Podľa autora muselo prejsť mnoho rokov, aby sa stereotypné francúzske názory aspoň trochu zmenili.

Témou príspevku politologičky Zuzany Poláčkovej je reakcia Rakúska na vznik Slovenskej republiky. Táto štúdia pojednáva najmä o vnútropolitickej situácii v Rakúsku pred a po roku 1989. Kľúčovou otázkou bol vtedy pre Rakúsko vstup do Európskeho spoločenstva. V záujme Rakúska bolo, aby do ES vstúpili aj postkomunistické krajiny, zároveň sa však toho obávalo. Príspevok sa okrem toho zaoberá aj vzťahom Rakúska k ČSFR a Slovensku. Napriek názvu štúdie sa však príspevok reakcii Rakúska na rozpad ČSFR venuje len v minimálnej miere.

Ella G. Zadorožňuk vo svojej stati analyzuje pohľady na rozpad ČSFR v ruskej tlači. Zmienky o tejto udalosti sa v ruskej tlači objavovali veľmi sporadicky. Bolo to spôsobené tým, že rozpad ČSFR sa udial v období po zániku ZSSR a Rusko riešilo najmä svoje vlastné problémy. V druhej časti kapitoly Zadorožňuk analyzuje svoju vlastnú štúdiu, ktorá bola pred dvadsiatimi rokmi v Rusku jedinou relevantnou prácou k téme rozpadu ČSFR.

Posledný a najrozsiahlejší tematický okruh knihy má názov „Nová etapa vývoja Slovenska po 1. januári 1993". Zahŕňa trinásť kapitol, teda jednu tretinu všetkých príspevkov publikácie.

Prvý príspevok tejto časti knihy má názov „Už nie Východ – ešte nie Západ? Slovenská politika po roku 1993 medzi tradíciou a súčasnosťou" a jeho autorom je politológ Juraj Marušiak. Kapitola sa sústredí na proces konsolidácie demokracie na Slovensku po roku 1989, resp. po roku 1993. Podľa autora prijatie vlastnej štátnosti je podmienené úspechom krajiny. V práci hľadí aj hlbšie do minulosti, keďže sleduje vývoj v 1. ČSR, či počas komunistického režimu a hľadá paralely. Podľa neho slovenské demokratické elity nemajú svoj vzor. Myslí si, že Slovensko je liberálna demokracia s prejavmi nedemokratických tendencií. Marušiak záverom konštatuje, že Slovensko už nepatrí do Východu, ale ešte celkom ani do Západu.

Peter Weiss prispel do publikácie nielen príspevkom v druhej časti knihy, ale aj staťou s názvom „K všeobecným medzinárodnopolitickým okolnostiam delenia spoločného štátu a vstupu SR a ČR na medzinárodnú scénu." Weiss tvrdí, že jednou z najdôležitejších medzinárodných okolností rozdelenia ČSFR bol rozpad ZSSR, rozpad Juhoslávie a následná vojna na Balkáne. Práve v tom čase sa tiež ukazovali nové možnosti integrácie Európy. Nastala paradoxná situácia, keď túžby po novej integrácii sa snúbili s dezintegračnými snahami v Európe a to nielen na jej východe, ale aj na západe.

Najrozsiahlejší príspevok knihy sa zaoberá procesom globalizácie a vstupom Slovenska do medzinárodných hospodárskych štruktúr po roku 1993. Jeho autormi sú historici Ľudovít Hallon a Miroslav Sabol. Autori v stati sledujú zapájanie Slovenska a ďalších štátov do trhu vyspelých kapitalistických krajín, prílev zahraničného kapitálu, najmä formou priamych zahraničných investícií a vstup do medzinárodných hospodárskych korporácií. Prvá časť štúdie sa zameriava na ekonomický vývoj na Slovensku s dôrazom na vplyv zahraničného kapitálu. Druhá časť príspevku zasa oboznamuje s najväčšími zahraničnými investormi. Napriek mnohým negatívnym javom bola podľa autorov globalizácia na Slovensku nevyhnutná.

Na predchádzajúcu kapitolu nadväzuje stať ekonóma Milana Šikulu s názvom „Ekonomický vývoj samostatného Slovenska." Podľa Šikulu šokový model transformácie mal za následok rozkrádanie národného bohatstva. Myslí si, že rozdelenie odstránilo traumu z obviňovania kto na koho dopláca. Podrobne načrtáva ekonomický vývoj Slovenskej republiky s jej úspechmi i neúspechmi. Autor sa zamýšľa nad tým, že pozitívny vývoj narušila kríza v roku 2008. Slovensko by podľa neho malo „v rámci EÚ a EMÚ dôsledne presadzovať zodpovedne a solidárne vyváženú inštitucionálnu transformáciu integračného mechanizmu. V rámci Slovenska ako strategickú existenčnú prioritu koncepčne a systémovo rozvíjať národnohospodársku konkurencieschopnosť" (s. 470). Niektoré informácie v tomto a predchádzajúcom príspevku sa síce opakujú, avšak vo všeobecnosti sa dá povedať, že Šikulova kapitola predošlú vhodne dopĺňa.

Ozbrojené sily Slovenskej republiky sú témou, ktorej sa vo svojej stati venuje Stanislav Morong z Akadémie ozbrojených síl gen. M. R. Štefánika v Liptovskom Mikuláši. Podľa neho po rozdelení ČSFR armáda Slovenskej republiky na rozdiel

od ČR musela od základu budovať veliace štruktúry. Morong ďalej hovorí o snahe priblížiť sa NATO, o aktivitách v rámci NATO a o organizačnej štruktúre armády. Analyzuje taktiež ciele armády do budúcnosti. Autor tvrdí, že „aj napriek nejednotným interným, národným postojom k úlohe ozbrojených síl sa Slovenskej republike podarilo vybudovať malé, ale v rozhodujúcich oblastiach relatívne výkonné ozbrojené sily rešpektované a hodnotené ako zodpovedný partner pri riešení úloh medzinárodného, tak aj národného krízového manažmentu." (s. 493)

Ukrajinská historička Iryna Ihorivna Mudriievska sa vo svojom príspevku zaoberá ukrajinsko-slovenskou spoluprácou a vzájomnými vzťahmi týchto dvoch štátov v rokoch 1993-2011. Podľa autorky boli 90-te roky vo vzťahoch bez jasnej stratégie. Po roku 2000 a najmä po vstupe Slovenska do EÚ prišla nová dynamika vo vzájomných vzťahoch. Zo všetkých štátov V4 práve Slovensko pomáha najviac Ukrajine v integračnom procese. Podľa autorky pretrvávajú problémy v otázke energetiky, či víz. Napriek určitým problémom vo vzťahoch ich Mudriievska vidí v budúcnosti veľmi optimisticky.

Druhým príspevkom Stanislava Moronga je štúdia s názvom „Novodobá história slovenského poľnohospodárstva." Autor v nej najskôr stručne opisuje vývoj poľnohospodárstva na Slovensku po druhej svetovej vojne. Potom načrtáva problémy slovenského poľnohospodárstva súvisiace s transformáciou po roku 1989. Podľa neho bolo chybou, že sa poľnohospodárske subjekty rozdrobili. Morong tvrdí, že skôr sa dá hovoriť o deštrukcii ako o transformácii slovenského poľnohospodárstva. Myslí si však, že sú to nevyhnutné zmeny vyplývajúce z globalizácie. Ďalej autor analyzuje súčasný stav potravinovej bezpečnosti. Vo svojom hodnotení je pomerne kritický. Morongova štúdia je písaná najvoľnejším spôsobom zo všetkých príspevkov v publikácii a je aj najkritickejšia.

Príspevok sociológa Miroslava Tížika nesie názov „Katolícka cirkev a jej miesto v symbolickom svete Slovenskej republiky." Autor vo svojej stati analyzuje meniacu sa pozíciu katolíckej cirkvi v symbolickom svete slovenskej spoločnosti. Najskôr hovorí o základoch súčasného náboženského poľa v rokoch 1989-1992. V ďalšej časti kapitoly sa zamýšľa nad vytváraním symbolického sveta nového štátu a o hegemonizácii náboženského poľa katolíckou cirkvou. Podľa neho má katolícka cirkev čoraz lepšie pozície a vplyv na rôzne sféry života štátu.

Postavenie evanjelickej cirkvi a. v. v posledných dvoch decéniách je témou príspevku politologičky Mileny Sokolovej. Autorka v ňom opisuje ako po roku 1989 bolo nutné pristúpiť k vnútrocirkevnej prestavbe evanjelickej cirkvi. Obnova demokracia mala za následok rozvoj evanjelickej cirkvi, situácia však bola podľa Sokolovej zložitejšia. Pre evanjelickú cirkev bola zásadnou zmluva so štátom. Počas posledných dvadsiatich rokov boli kolísavé vzťahy s katolíckou cirkvou. Autorka konštatuje, že Slovenská republika vstupovala do svojej existencie bez zásadnejšej koncepcie rozvoja cirkevnej politiky.

Ďalší príspevok sa zaoberá gréckokatolíckou cirkvou na Slovensku po roku 1989. Jeho autorom je cirkevný historik Peter Borza. Najskôr stručne hovorí o období komunizmu a ťažkých časoch gréckokatolíckej cirkvi. Po roku 1989 dochádza k slobodnému rozvoju tejto cirkvi. Najväčším problémom podľa autora boli

v prvých desiatich rokoch napäté vzťahy s pravoslávnou cirkvou najmä kvôli majetkoprávnym pomerom. Borza sa vo svojej stati najviac venuje práve tomuto problému. Autor záverom konštatuje, že pozícia gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku nebola nikdy v história taká dobrá ako v súčasnosti.

Na štúdii s názvom „Vývoj sociálnej stratifikácie slovenskej spoločnosti v posledných dvoch desaťročiach" sa podieľali až traja autori – sociológovia Ján Bunčák, Roman Džambazovič a Ján Sapóci. Prvá časť kapitoly rekonštruuje a charakterizuje sociálne rozvrstvenie slovenskej spoločnosti v rokoch 1910, 1967 a 1993. Podľa autorov „vývoj sociálneho rozvrstvenie Slovenska ... je históriou úspechu" (s. 591). V ďalšej časti sa autori venujú faktorom ovplyvňujúcim vývoj sociálnej stratifikácie v posledných dvadsiatich rokoch. Na opis súčasného stavu sociálnych nerovností využívajú údaje z viacerých sociálnych výskumov. Za posledných dvadsať rokov podľa autorov nastali výrazné zmeny v sociálnom rozvrstvení.

Zmenami v reprodukčnom správaní obyvateľstva Slovenska po roku 1989 sa zaoberá prognostik Branislav Šprocha. Podľa neho je reprodukčné správanie jedným z kľúčových aspektov budúceho fungovania krajiny. Zmeny ovplyvňujú posuny v hodnotovom systéme, ale aj sociálne podmienky. Vo svojom príspevku autor akcentuje pokles sobášnosti, zvýšenú rozvodovosť, znižovanie plodnosti a pôrodnosti, pokles potratov, zaostávanie v úmrtnosti za západnou Európou a zmenu krajiny na migračne ziskovú. Podľa Šprochu mala určitý vplyv na demografický vývoj aj kríza po roku 2008.

Poslednou kapitolou nielen tematického okruhu, ale aj celej knihy je príspevok historičky Lenky Abaffyovej o historickej pamäti s názvom „Narábanie s odkazom fenoménu Nežnej revolúcie na Slovensku a v Českej republike." Podľa slov autorky: „príspevok chce byť pokusom o prechod od skúmania udalosti samotnej k skúmaniu rôznorodosti toho, ako sa na túto udalosť spomína či toho, ako sa jej odkaz inštrumentalizuje." (s. 633) Autorka vychádza najmä z materiálov českej a slovenskej tlače, ktoré vyšli pri príležitosti dvadsiateho výročia revolúcie. Prvá časť príspevku sa venuje pluralite a kolektívnej pamäti. Druhá časť skúma vzťah prítomnosti a pamäti. Obe časti začínajú krátkym predostretím teoretických východísk. Podľa Abaffyovej výročie revolúcie skôr rozdeľovalo ako spájalo.

Najväčším kladom publikácie „20 rokov samostatnej Slovenskej republiky. Jedinečnosť a diskontinuita historického vývoja" je vysoká odborná úroveň jednotlivých textov a zároveň značná snaha autorov o čo najväčšiu objektivitu. Pri hodnotení udalostí a procesov v nedávnej minulosti býva vždy veľkým rizikom, že autor skĺzne do subjektívneho pohľadu, keďže bol neraz priamym účastníkom opisovaných skutočností. Tu sa však prakticky všetkým autorom podarilo tomuto nebezpečenstvu vyhnúť, čo je skutočne obdivuhodné. Problematickou sa na pohľad môže zdať participácia Jána Čarnogurského a Petra Weissa. Obaja sa však vo svojich príspevkoch pomerne obstojne vyhli politickej účelovosti. Dobrú prácu odviedli aj editori, keďže texty za sebou tematicky nasledujú podľa chronologickej i logickej následnosti a je zjavné, že editori čiastočne usmernili autorov pri koncipovaní ich príspevkov. Ďalším kladom kolektívnej monografie je fakt, že mapuje viacero sfér života na Slovensku počas uplynulých dvadsiatich

rokov. Zaoberá sa obdobím, ktoré predchádzalo Nežnej revolúcii i obdobiu, ktoré predchádzalo vzniku Slovenskej republiky. Autori podrobne sledujú historické, vnútropolitické i medzinárodné súvislosti vzniku Slovenskej republiky. Autori sa tiež podrobne venujú otázke menšín, vývoju ekonomiky, poľnohospodárstva, armády, postaveniu cirkví, vývoju sociálneho rozvrstvenia a demografickému vývoju v posledných dvoch decéniách Slovenskej republiky.

Z tohto pohľadu sa publikácia javí ako pomerne komplexná, avšak práve na tomto mieste je možné vysloviť určité výhrady. V monografii chýbajú kapitoly, ktoré by sa venovali justícii, školstvu, kultúre, zdravotníctvu, či životnému prostrediu na Slovensku za posledných dvadsať rokov. Absencia reflexie týchto tém je však jedinou výhradou k inak výborne spracovanej kolektívnej monografii. V súvislosti s tým je možné podotknúť, že spomenutým témam (spolu s ďalšími) bola venovaná pozornosť v obdobnej publikácii „Odkiaľ a kam : dvadsať rokov samostatnosti". Kniha „Odkiaľ a kam" sa však zasa nevenuje niektorým témam ako napr. armáda, či poľnohospodárstvo a nesie sa v oveľa subjektívnejšom duchu, pričom texty v nej sú skôr esejistického charakteru. Naproti tomu kniha „20 rokov samostatnej Slovenskej republiky" zahŕňa výlučne vedecké, vysoko erudované, texty. Preto je možné skonštatovať, že obe publikácie, i keď odlišným spôsobom, verne zachytávajú obraz Slovenska v uplynulých dvadsiatich rokoch a výborne sa navzájom dopĺňajú.

Martin Furmanik
Spoločenskovedný ústav SAV Košice

FERREIRA, Jorge – CASTRO GOMES, Angela de. *1964*. Rio de Janeiro : Civilização Brasileira 2014. 406 s. ISBN 978-85-200-1238-3

Po úspěšné životopisné studii o João Goulartovi (João Goulart: Uma biografia. Rio de Janeiro: Civilização brasileira 2011) se brazilský profesor historie Jorge Ferreira pustil do poněkud koncentrovanější studie, v níž sice opět figuruje poslední prezident tzv. třetí brazilské republiky João Goulart (1961–1964), nicméně jen jako výchozí bod následující vojenské diktatury (1964–1985). Goulartova politika v armádě a konzervativních sektorech vyvolala nejprve vojenský převrat (golpe militar), jednoznačný příklon k západní, proamerické zahraniční politice, který měla o něco později ideologicky zaštítit tzv. doktrína národní bezpečnosti (DSN: doutrina da segurança nacional), jak ji formuloval maršál Golbery do Couto e Silva (1911–1987; Geopolítica do Brasil, Rio de Janeiro: José Olympio 1967) a jíž se ostatně vyznačovaly všechny jihoamerické režimy během Studené války. Třebaže se na rozdíl od jiných studií Jorge Ferreira omezil jen na rok 1964, s použitím bohaté dokumentace ukázal, jak se „vojenský převrat" postupně proměnil nejen v „revoluci" v zájmu ochrany „národních hodnot", ale jak se stalo, že to,

co kdysi bylo označováno za „vojenský převrat" či „revoluci", se dnes, alespoň mezi historiky, označuje jako „občansko-vojenský převrat" (golpe civil e militar).

Jorge Ferreira si ke spolupráci přizval renomovanou historičku Angelu de Castro Gomes, badatelku nadace Getúlia Vargase (Fundação Getúlio Vargas), která se ve svých pracech dlouhodobě zabývá kulturními a intelektuálními dějinami a dějinami brazilského odborového hnutí (A invenção do trabalhismo, Rio de Janeiro 2005) a která v posledních letech vydala korespondenci mezi Gilberto Freyrem a Oliveira Limou (Em família: a correspondência de Oliveira Lima e Gilbero Freyre, Campinas 2005). V roce 2007 se Jorge Ferreira i Angela Castro Gomes podíleli na společném portugalsko-brazilském badatelském projektu o korporativním režimu v Portugalsku a Brazílii (A. Costa Pinto, F. C. Palomanes Martinho, org. O Corporativismo em Português, ICS, Lisboa 2008; Rio de Janeiro 2007). Ferreira do něj přispěl článkem o vztahu národa a sekretariátu prezidenta za Vargasovy éry (Getúlio Vargas, o povo e a Secretaria da Presidência da República, s. 145–168), zatímco Castro Gomes článkem o vztahu mezi brazilskými intelektuály a budováním Vargasova vůdcovského mýtu (Autoritarismo e corporativismo no Brasil: intelectuais e construção do mito Vargas, s. 85–114).

Kniha 1964 je výsledkem nejnovější spolupráce obou historiků a předkládá originální interpretaci pro současnou Brazílii tak důležitého a často tak přehlíženého mezníku, jakým je svržení první brazilské demokracie a instalace vojenské diktatury. Kniha je rozdělena do 23 kapitol, obsahuje značné množství fotografického i dokumentačního materiálu. Je přitom důležité zdůraznit, že oba autoři se již v úvodu vyrovnávají s Goulartovou érou jako dlouho opomíjeným a nesprávně interpretovaným tématem národních dějin: „na univerzitách najdeme bezpočet a nejrůznější výklady významu sesazení prezidenta Janga [přezdívka prezidenta Goularta, pozn. AV] a nástupu generála Castello Branca k moci, který pak stál na začátku řady generálů-prezidentů, která se táhla až do roku 1985. (…) demokratická zkušenost z let 1945–1964 si od řady odborníků vysloužila označení ‚populistická republika'. Podle tohoto výkladu měl být ‚vojenský převrat' výsledkem selhání ‚populistických předáků' a především Goulartova selhání (…) (s. 7)." Tato tradiční interpretace však prodělá po roce 1985 a zejména v průběhu 90. let postupné přehodnocení. Především je třeba zdůraznit, že ona III. republika (1945–1964) často v předchozím citátu zmiňovaná jako „demokratická zkušenost" nebyla tak docela demokratická. Přestože disponovala v delším časovém sledu bezprecedentní kombinací všeobecného volebního práva a volební soutěže, byla rovněž dědičkou Vargasova totalitárního kvazi-fašistického korporativistického státu a nedařilo se jí odpoutat ani od staršího a snad i tíživějšího dědictví nerovnosti, kterou tato země dostala do vínku. Třetí „demokratickou" republiku není možné srovnávat s dnešními demokraciemi. Brazilská demokracie nepřiznávala volební hlas analfabetům a s počátkem Studené války (1947) poslala do ilegality první brazilskou komunistickou stranu (PCB – Partido Comunista Brasileiro). Na druhou stranu, již na konci Vargasova Nového státu (Estado Novo) se politický život země začal organizovat na jediném celonárodním základě a tento požadavek posvětila i nová ústava z 18. září 1946. Nicméně rozpoutání Studené války se nemohlo do společnosti strádající mnoha nerovnostmi a nespravedlnostmi neotisknout. Začala se

rozdělovat zejména poté, co se prezidentského úřadu neočekávaně a k nemilosti brazilské pravice ujal bývalý Vargasův ministr práce a tehdejší viceprezident João Goulart (1961). Toto napětí vyvrcholilo 1. dubna 1964. Období 1961–1964 brazilská historiografie označuje jako „Jangova léta" (anos Jango) – a právě tento úsek dějin je předmětem pozornosti obou historiků. I když kapitolu za kapitolou odkrýváme události celého roku 1964, opakovaně se vracíme do období (1961–1964), ale dokonce i do Vargasovy éry. Nejenže autoři poukazují na činnost celé škály organizací, které v tomto kontextu působily na jedné či druhé straně, ale také připomínají klíčová vystoupení a prohlášení důležitých osobností brazilského společenského života, které měly tu sílu a strhávaly veřejné mínění stále více doprava. Svržení prezidenta a režimu totiž předpokládalo mocný společenský pohyb, k němuž nakonec došlo i bez ozbrojeného zásahu pravicových složek v armádě či dokonce bez intervence ze strany USA. Absence odporu, chabý odpor některých složek armády či nejrůznějších společenských skupin v Brazílii 60. let jen ukazuje, jak snadno se společnost – zejména vlivem katolické církve a médií – přiklonila doprava a že je na místě tento posun označovat spíše za „občansko-vojenský převrat" a nejen za „vojenský převrat" nebo dokonce za „revoluci". To, že rostoucí anti-goulartovská opozice hrozila, že Goulart zemi vede do „bolševického tábora", jen dokládá důležitost kontextu Studené války.

Oba autoři se svého úkolu zhostili na výtečnou. Přestože je jejich dílo spíše faktografické a neobsahuje potřebnou dávku ideologické kontextualizace, lze jej doporučit každému, koho zajímá geneze moderních latinskoamerických demokracií. Jak se zdá, nedávno proběhnuvší prezidentská volba i její dohra ukazují na podobnou pravo-levicovou polarizaci jako za prezidenta João Goularta, i když v poněkud jiném, multipolárním a globalizovaném mezinárodním kontextu. Stejně tak odhaluje absenci silné a prestižní role katolické církve či ozbrojených sil a v neposlední řadě i nového a v Brazílii neopomenutelného média – internetu.

Aleš Vrbata
Universidade Estadual de Feira de Santana, Brazília

***A csaszari-kiralyi huszarsag torzstiszti kara a francia forradalmi es a napoleoni haboruk koraban (1792-1815)*. RÉFI, Attila (ed.). Budapest : MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont; Nádasdy Ferenc Múzeum, 2014, 541 s. ISBN 978-96-389- 8484-5**

Kryt zväzku zobrazuje podobizeň portrétu baróna Jozefa Simonyiho vitezvariho, ktorého originál sa nachádza v Historickej obrazárni Maďarského národného múzea. Publikáciu autor venoval na pamiatku posledného husárskeho veliteľa, Kálmána Nagya. Spoločná fotografia plukovníka s autorom sa nachádza pred obsahom publikácie. V úvode Attila Réfi vyslovil podkovanie všetkým, ktorí mu poskytli pomoc pri zostavovaní tejto monografie. V prvom rade vyjadril svoju

vďaku rodine a priateľke za poskytnutú oporu, za pomoc svojmu mentorovi, svojim profesorom a učiteľom, bývalým spolužiakom a spolupracovníkom a taktiež pracovníkom vedeckých inštitúcii.

Dôstojníci husárskeho pluku od polovice 18. storočia až do konca II. svetovej vojny zohrávali v Európe výnimočné miesto. Nečudo, že viacerí známi historici za posledných 20-30 rokov sa zaoberali s touto tematikou. Napriek tomu celkové zmapovanie historiografie cisársko-kráľovského husárskeho pluku prináša stále nové otázky, na ktoré autor sa snažil nájsť odpovede pri svojom rozsiahlom vedeckom výskume. Zameral sa hlavne na archívny výskum cisársko-kráľovského husárskeho pluku počas francúzskej revolúcie a v rokoch napoleonských vojen vo viedenskom Kriegsarchiv.

V prvej kapitole Attila Réfi podrobne sa zaoberá s rakúskou a maďarskou odbornou literatúrou, viažucou sa k danej téme od 18. storočia. Vyzdvihol najmä publikácie a časopisy, ktoré sa venovali vojenským dejinám, opisu jednotlivých bitiek a taktik v 18. - 19. storočí na základe dostupných historických prameňov. Predstavil aj súbor štúdií, ktoré boli publikované v posledných desaťročiach.

Následne nadviazal na predmet výskumu a na opis základných prameňov nachádzajúcich sa v rakúskom Kriegsarchiv. V tretej kapitole poukazuje na význam husárskeho pluku, ktorý vznikol koncom 14. storočia, ako armáda ľahkoodencov počas tureckých vojen, z ktorej počas Habsburskej monarchie, ako súčasť habsburskej armády sa vyvinul klasický, aj dnes známy husársky pluk. Autor vyzdvihol, že vo Francúzsku uhorské jazdecké oddiely sa spomínajú už za vlády Ľudovíta XIII. a jeho ministra, kardinála Richelieua. Výskum poukázal na skutočnosť, že Ľudovít XIV. nariadil vytvoriť prvý oddiel uhorských ľahkoodencov. Do konca 18. storočia vo Francúzsku takto vzniklo 17 francúzskych husárskych oddielov. Najvýznamnejších členov týchto oddielov Attila Réfi aj vymenuje.

V ďalšej kapitole sa nachádza stručný náčrt dejín husárskeho pluku a jednotlivých husárskych oddielov počas francúzskych vojen. Súčasťou tejto kapitoly sú aj portréty plukovníkov - majiteľov husárskych oddielov, od mien ktorých sa odvodzovali názvy týchto útvarov. Po roku 1798 husárske oddiely sa označovali aj číslicami, vychádzajúc od najvyššej po najnižšiu funkciu ich majiteľov.

Autor vyzdvihuje aj dôležitosť obradu posvätenia zástavy husárskeho pluku 11. septembra 1802, ktorého krstnou matkou sa stala manželka uhorského krajinského prokurátora, Jozefa Ürményiho, Anna Komjáthy. Táto funkcia, na základe autorovho opisu, má hlboké korene v tradíciách starých Maďarov. Týmto spôsobom si uctili ich pamiatku. Generálmajor 12. Jazdeckého pluku, Gábor Hertelendy po stopách zvyklostí maďarských predkov novú zástavu jazdeckého pluku sa rozhodol vložiť práve do jej ochranných rúk.

Attila Réfi pri opise významu husárskeho pluku upozornil aj na vznik tzv. Chorvátsko-slavónského hraničného oddielu v roku 1802, ktorý získal číselné označenie 12. Od tejto doby až po zánik Monarchie, cisársko-kráľovský husársky pluk pozostával z dvanástich oddielov, avšak počas francúzskych vojen, spolu so spomínaným hraničným oddielom, husársky pluk tvorilo trinásť husárskych oddielov. Po deskripcii histórie husárskeho pluku nasleduje charakteristika štruktúry a personálneho obsadenia jednotlivých oddielov opisovaného pluku.

Pozoruhodnú časť monografie tvorí diferenciácia zaradenia členov husárskeho pluku podľa pôvodu, pôvodu v užšom zmysle, vierovyznania a typu vojenskej služby. Autor skúmal aj miesto i čas nástupu do pluku a vývin profesionálnej dráhy jednotlivých dôstojníkov až do nástupu do výslužby. Prihliadal aj na zostup životnej dráhy členov husárskeho pluku popri cisársko-kráľovskej vojenskej službe, ktorá prináša zaujímavé podrobnosti taktiež zo súkromného života niektorých dôstojníkov a vysoko postavených členov aristokratických rodín, ako napr. vzťah Márie Lujzy, manželky Napoleona Bonaparteho a husárskeho generála, grófa Neipperga.

Autor sa venoval aj mobilizácii vo vzťahu so spoločenským postavením, ktorého význam vzrástol za panovania Márie Terézie. Počas jej vlády totiž, v roku 1757, nariadila udelenie šľachtického titulu dôstojníkom po 30 ročnej službe. Vďaka tomuto rozhodnutiu, do vojenskej služby sa rozhodli vstúpiť viacerí mládenci. Podľa autorových slov šľachtický titul „barón" sa udeľoval prostredníctvom Vojenského radu Márie Terézie.

Najpodstatnejšiu časť publikácie tvoria životopisné údaje jednotlivých významnejších vojenských dôstojníkov, majorov, plukovníkov a podplukovníkov. Po tejto časti nasleduje záverečné zhrnutie práce, prílohy – abecedný menný index životopisov, zoznam použitých skratiek, zoznam jednotlivých husárskych oddielov s uvedením ich majiteľov, náhradných majiteľov, plukovníkov, náhradných plukovníkov, podplukovníkov a majorov, zoznam použitých prameňov a literatúry, zoznam použitých fotografii a napokon anglické a nemecké resumé.

Táto mohutná publikácia môže poslúžiť pri výskume ďalším odborníkom, archivárom, historikom, muzeológom i ďalším odborníkom historických disciplín pri ich výskume. Záujemcom o históriu francúzskej revolúcie a napoleonských vojen túto monografiu vrelo odporúčam. Autorovi, Attilovi Réfimu sa podarilo zostaviť jedinečnú, veľmi hodnotnú prácu. Doteraz nepublikované údaje obsiahnuté v tejto práci môžu zmeniť pohľad na úsek francúzskych dejín, najmä z hľadiska pomocno-vedných disciplín. Tieto údaje totiž majú ďalekosiahly význam aj pri výskume vojenskej archontológie.

Silvia Némethová
Archív hlavného mesta SR Bratislavy

***Paměť města : Obraz města, veřejné komemorace a historické zlomy v 19.-21. století*. FERENCOVÁ, M. – NOSKOVÁ, J. (eds.). Brno; Bratislava : Etnologický ústav AV ČR; Ústav etnológie SAV, 2009, 407 s. ISBN 978-80-87112-22-9; 978-80-86736-17a-4**

Mesto ako priestor pre život človeka je v poslednom desaťročí predmetom skúmania humanitných, spoločenských i prírodných vied. Jednej z jeho dimenzií – pamäti mesta – sa venuje aj kolektívna monografia štrnástich bádateľov „Paměť města"

s podtitulom „Obraz města, veřejní komemorace a historické zlomy v 19.-21. storočí." Vznikla prepracovaním a rozšírením niektorých príspevkov, ktoré odzneli v roku 2008 v Brne na konferencii „Paměť města : Město a jeho obyvatelé ve 20. století.

Recenzované dielo charakterizujú tri tematické okruhy (Paměť a obraz/image města, Paměť a identita, Paměť a historické zlomy/transformace), ktorým predchádza syntetická štúdia o pamäti mesta od autoriek (a tiež editoriek) M. Ferencovej a J. Noskovej. Kapitola „uvádza" konkrétneho čitateľa do problematiky a zároveň približuje vedecké prístupy k štúdiu kolektívnej pamäte (podľa M. Halbwachsa, P. Noru, J. Le Goffa, P. Burkeho a J. Assmana). Autorky s nimi polemizujú, pričom uvádzajú vlastnú interpretáciu termínu „kolektívna pamäť" a jeho využitie pri štúdiu mesta. Ďalej konštatujú, že vedecká obec pri skúmaní fenoménu kolektívnej pamäte používa viacero interpretačných rovín s odlišnou metodikou výskumu od pozitivistických, po post-pozitivistické až postmoderné koncepcie.

M. Ferencová a J. Nosková chápu kolektívnu pamäť ako kognitívnu metaforu a nie koncept (s. 27). Poukazujú tiež na nutnosť preklenutia rozdielov medzi sociálnymi javmi a individuálnou pamäťou (s. 31).

Napriek tomu, že monografiu tvoria tri tematické časti, toto rozdelenie nie je rigorózne; takmer všetky kapitoly konkrétnych častí majú obsahový presah aj do ostatných tematických celkov.

Prvú časť monografie s názvom Paměť a obraz/image města tvoria práce bádateľov, ktorí sa zaoberajú budovaním a udržiavaním konkrétneho obrazu mesta v očiach jeho obyvateľov a návštevníkov. Obsahuje štyri kapitoly, ktoré sa približujú rôzne prvky vytvárajúce tento obraz: mestské (štátne i spolkové) inštitúcie (M. Pelc na príklade Opavy), masové médiá (J. Machek na príklade Pražského Illustrovaného Kurýra v Prahe) a socioprofesijné skupiny (K. Koštialová a ňou pozorovaný význam železničiarov vo Zvolene a J. Darulová skúmajúca odkaz baníckych tradícií v Banskej Štiavnici a Banskej Bystrici). Práve na posledných dvoch kapitolách vidieť, že proces utvárania obrazu, resp. imidžu mesta býva rozličný: či už je tvorený prirodzeným vývojom (dlhodobý vplyv železnice a železničiarov na Zvolen alebo baníctva v Banskej Štiavnici) alebo naopak snahou opätovne sa prihlásiť k tradíciám a prvkom, ktoré už nie sú aktívne (baníctvo v Banskej Bystrici, ktoré tu dávnejšie zaniklo).

V druhej časti monografie je analyzovaný problém pamäti mesta a jeho identity. D. Drápala kriticky demonštruje na príklade Rožnova pod Radhoštěm pamäť a zároveň „nepamäť" mesta. Autor poukazuje na význam a úlohu verejných korporácií (v danom prípade Valašské múzeum v prírode) alebo konkrétnych jedincov (F. Bayer, Č. Kramoliš a i.) pri formovaní identity domáceho obyvateľstva. Všíma si takisto vzťah k mestu medzi starousadlíkmi a tými, ktorí sa sem prisťahovali za prácou po II. svetovej vojne. Ako prípad rozdielnych hodnotových systémov oboch mestských komunít uvádza stavbu Struhy.

Zatiaľ čo D. Drápala hovorí o identite urbánnej (mestskej), H. Bočková upozorňuje na identitu národnú. Dôraz kladie predovšetkým na činnosť spolku Vesna a osobnosti Lucie Bakešovej, ktoré pomáhali formovať českú (resp. česko-moravskú) identitu v Brne. Spoločne sa im to darilo prostredníctvom ľudových tradícií (piesne, kroje, tance, národné slávnosti, folklórne a národopisné slávnosti a výstavy).

Špecifickým prípadom je kapitola nemeckého historika a etnológa T. Wegera o pamäti miest Görlitz a Zgorzelec. Toto sídlo po r. 1945 rozdelila nemecko-poľská hranica. Autor sa zameral na sledovanie vývoja identity jeho obyvateľov v druhej polovici minulého storočia. Realisticky (a zároveň pesimisticky) hodnotí snahu o opätovné sformovanie jednotnej pamäte oboch miest, o ktorú sa usilujú predovšetkým politici. Pre T. Wegera to je však fiktívna konštrukcia, keďže každé etnikum (Nemci aj Poliaci) sa upínajú k iným bodom svojej histórie a kultúrna priepasť dotknutých etník v meste (alebo presnejšie v oboch mestách) je značná.

Poslednú časť monografie (Paměť a historické zlomy/transformace) tvoria štúdie slovenských bádateľov.

K. Popelková a J. Zajonc skúmajú otázku rozpadu Rakúsko-Uhorska a vzniku 1. ČSR na príklade Nitry. K. Popelková si všíma predovšetkým súdobé politické turbulencie a ich dopad na etnickú, ekonomickú, sociálnu a jazykovú oblasť života Nitranov. J. Zajonc zasa sleduje spoločenský život v meste. Okrem osláv štátnych a lokálnych sviatkov, ktoré sa tu konali v réžii čechoslovakistických, príp. autonomistických elít, venuje špeciálnu pozornosť nitrianskemu divadlu.

Centrom pozornosti A. Bitušíkovej a M. Ferencovej sú „zápasy" o pamäť mesta po páde komunistického režimu v procese post-socialistickej transformácie. A. Bitušíková vo svojom príspevku približuje súdobé (nielen) slovenské špecifikum – premenovávanie ulíc, transformáciu verejných priestranstiev a tiež obnovu historického rázu zastavanej časti intravilánu Banskej Bystrice. M. Ferencová skúma na príklade Nových Zámkov ďalší, mimoriadne zaujímavý fenomén nedávnej minulosti. Je to „politika mŕtvych tiel", konkrétne manipulácia s pomníkmi osobností verejného života v medzivojnovom a ponovembrovom období. Pri svojom výskume vychádzala z myšlienok K. Verderu, no upozorňuje aj na miestne aspekty, ktoré im neraz odporujú.

Poslednou kapitolou je práca M. Vrzgulovej o „Generácii 68" v meste Trenčín. Štúdia charakterizuje otázky vnímania trenčianskeho mestského priestoru mladou generáciou z konca 60. rokov v období príchodu inváznych vojsk Varšavskej zmluvy. Autorka zaznamenáva nielen spomienky pasívnych pozorovateľov vnímajúcich obsadenie mesta sovietskymi jednotkami, ale aj konanie ľudí aktívne vystupujúcich proti týmto udalostiam.

A čo dodať na záver? Domnievam sa, že bádanie v danej problematike by podporilo jej širšie programové vymedzenie, doplnené (aj) o výsledky geograficky (historicko-geograficky) a krajinnoekologicky orientovaných výskumov urbánnych štruktúr. Témou do diskusie je i skutočnosť, že prevažná časť kapitol recenzovaného diela sa venuje mestám (a ich pamäti) na prelome 19. a 20. storočia aj keď podtitul vymedzuje širšie obdobie... .

Napriek vyššie uvedenému publikácia „Paměť města..." pôsobí inšpiratívne – a to nielen vďaka svojmu interdisciplinárnemu charakteru. Má reálnu šancu byť súčasťou informačnej databázy pri riešení konkrétnych tém základného a aplikovaného výskumu našich miest.

Peter Chrastina
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

ANOTÁCIE / ANNOTATIONS / GLOSSEN

BOCK, Michel. ***A Nation Beyond Borders. Lionel Groulx on French-Canadian Minorities*****. Ottawa: University of Ottawa Press, 2014. 277 s.**
ISBN 978-0-7766-0821-1

Tato kniha je výjimečným dílem franko-kanadského historika, který se pustil do intelektuální analýzy a životopisu patrně nejpřednějšího franko-kanadského nacionalistického ideologa Lionela Groulxe (1878–1967). Michel Bock v tomto oboru není průkopník, nicméně odvážil se Groulxe pojímat ne jako Quebečana, ale jako Franko-kanaďana, který francouzskou Kanadu chápal v širším smyslu a zahrnoval do ní i méně početné menšiny v Acadii, západní Kanadě či v americké Nové Anglii. V tomto ohledu je Bock nepochybně inovátorem a možná, že i to je důvod, proč v roce 2005 získal kanadskou národní cenu v oboru nefiktivní literatury (Governor´s General Literary Award in non-fiction) za původní francouzskou verzi této knihy s titulem Quand la nation débordait les frontiers. Její anglická verze vyšla v překladu Fernandy Van Gennip v roce 2014 a otevřela nový pohled na dějiny francouzské Kanady i anglofonnímu čtenářstvu. Michel Bock je držitelem řady odborných cen (např. Prix Michel-Brunet, the Prix Champlain aj.) a působí jako profesor historie na University of Ottawa, kde vede katedru dějin kanadské frankofonie (Research Chair in Canadian Francophonie). Kniha je členěna do šesti kapitol, které jsou uvedeny Groulxovými fotografiemi z jednotlivých etap jeho kariéry, obsahuje poznámku překladatele, předmluvu k anglickému vydání (2013) a úvod. Terminologie je obvykle psána dvojjazyčně.

Je tomu již před pět desetiletí, co se franko-kanadští historici a intelektuálové snaží definovat nacionalistický diskurz, nicméně jejich perspektiva většinou vycházela z území a teritoria. V tomto ohledu byl vlastně Groulx netypický – a právě poněkud neobvyklou Groulxovu perspektivu, Michel Bock ve své knize zdůrazňuje. Groulx totiž, – na rozdíl od mnoha jiných teoretiků a ideologů, – v celém svém díle zdůrazňoval roli franko-kanadských menšin, těch, které žily v periferních oblastech a byly obklopeny většinovým anglo-protestantským obyvatelstvem, stranou québeckých městských center. Důraz na roli těchto periferních oblastí z Groulxe učinil velkého obhájce solidarity Franko-Kanaďanů (Američanů), ať už žijí kdekoli.

Výše zmíněný prvek Groulxova díla zůstával dosud relativně neznámý. Protože franko-kanadská historiografie kladla tradičně důraz na Québec dostalo se francouzským menšinám obvykle jen malého a omezeného pokrytí. Groulx

byl navíc představován jako výlučně québecký, někdy dokonce jako separatistický nacionalista (i když se explicitně k separatismu nehlásil), usilující především o větší politickou autonomii Québeku a to jak uvnitř kanadské konfederace, tak mimo ni. Tak tomu ostatně bylo i během tzv. Tiché revoluce (Révolution tranquille/Quiet Revolution), během níž se vedly debaty, ponechávající tyto menšiny opět na okraji zájmu. Michel Bock ukazuje, že i když tento revoluční pohyb v québeckém nacionalistickém diskurzu mnohé změnil, velká část dějin franko-kanadského národa, tak jak jej pojímal Groulx, do něj zahrnuta nebyla.

Menšiny jako prázdné místo v dějinách franko-kanadských nacionalistů jsou předmětem první kapitoly (str. 15–50), druhá kapitola se věnuje základnímu východisku Groulxovy nacionalistické ideologie: pojetí franko-kanadského národa coby nositele apoštolské mise v Severní Americe, která poměrně logicky (vezmeme-li v úvahu, že Groulx byl frankofonní Kanaďan a konzervativní katolický kněz) vychází z providencialistického pojetí dějin, jak jej známe např. u Josepha de Maistre a v němž menšiny sehrávají klíčovou roli (str. 53–94). Třetí kapitola se věnuje vztahům a vazbám mezi Québekem a menšinami. Čtvrtá kapitola pojednává událost, která je stále ještě považována za zakladatelskou událost franko-ontarijské identity: krize kolem tzv. Směrnice 17 (Règlement 17/Regulation 17) z roku 1912, která byla sice původně zacílena na reformu vzdělávacích institucí, ale ve skutečnosti nakonec vedla ke zrodu těch nejdůležitějších franko-ontarijských institucí. Pátá kapitola nás uvede do problematiky vztahu francouzských menšin a do ideje „Francouzského státu," tj. do teorie nezávislosti za meziválečného období. Poslední šestá kapitola se věnuje poválečnému období (1945–1967) a vztahu Groulxova myšlení k tzv. Tiché revoluci a jejím hlavním myslitelům, především na poli historiografie.

Bockova kniha neobsahuje ty momenty Groulxova myšlení, které lze považovat za důležité zejména z hlediska souvztažnosti francouzského a franko-kanadského tradicionalistického či konzervativního myšlení (např. Joseph de Maistre, Charles Maurras, Louis Veuillot), nicméně čtenáři ukazuje dosud neprobádaný rozměr ideologických základů konzervativně-nacionalistického franko-kanadského myšlení, a neměla by tedy chybět v knihovně historiků intelektuálních dějin.

Aleš Vrbata
Universidade Estadual de Feira de Santana, Brazília

KRONIKA

Vedecká konferencia: Každodennosť 19. a 20. storočia

Pravidelnou súčasťou života Katedry histórie sú podujatia usporiadané tak pre odbornú ako i študentskú verejnosť. Ani tento rok nebol výnimkou. Dňa 17. marca 2015 sa uskutočnila medzinárodná vedecká konferencia *Každodennosť 19. a 20. storočia*. Záštitu nad celým podujatím prevzal dekan Filozofickej fakulty prof. PaedDr. Bernard Garaj, CSc. Už názov podujatia naznačuje zameranie na otázky každodennosti v rozličných dejinných aspektoch. Okrem hostiteľskej inštitúcie aktívne vystúpili zástupcovia zahraničných akademických pracovísk ako Ústav historických věd Univerzity Pardubice či Historický ústav Akademie Věd Českej republiky. Z domácich akademických pracovísk to boli predovšetkým Historický ústav Slovenskej akadémie vied a Centrum výskumu Vysokej školy výtvarných umení v Bratislave. Z praxe malo zastúpenie Národní Muzeum v Prahe. Slávnostného otvorenia sa v zastúpení dekana Filozofickej fakulty ujal prodekan pre vedu, výskum a postgraduálne formy štúdia doc. PhDr. Martin Hetényi, PhD. Vzhľadom na rôznorodosť tém boli jednotlivé príspevky rozdelené do dvoch blokov. Prvý blok otvorila prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc. s príspevkom zameraným na kuchárske knihy a možnosti ich interpretácie pohľadom prípravy tzv. národných jedál. Otázkou postavenia slúžok v domácnostiach sa zaoberali dva vzájomne prepojené príspevky. Konkrétny osud „netradičnej" slúžky Josefy Křížkovej Náprstkovej, priniesla PhDr. Milena Secká CSc. Na vystúpenie, hľadiska historických a spoločenských kontextov služobníctva nadviazala doc. PhDr. Magdaléna Paríková, CSc. Reklamným praktikám a spôsobom obchodnej propagácie v 19. a začiatkom 20.storočia sa venovala doc. PhDr. Pavla Vošahlíková, DrSc. Pohľad na výučbu katechizmu, metódy jeho výučby i prístup k výučbe tejto tematiky bol námetom príspevku Mgr. Hany Stoklasovej, PhD. Život na druhej strane spoločenského spektra v podobe osudu mladého delikventa počas prvej svetovej vojny, obmedzené možnosti jeho prežitia predstavila Mgr. Martina Halířová, PhD. Prvý blok uzatvárali dva príspevky sledujúce život počas slovenského štátu ma príklade mesta Nitra. Organizovanie dievčat v Hlinkovej mládeži výstižne podala Mgr. Nina Sozanská. Filmové premietanie a kultúru v Nitre inovatívne zobrazili Alena Mikulášová, PhD. a Miroslav Palárik, PhD. Druhý blok vystúpení sa venoval predovšetkým menej reflektovaným aspektom každodenných dejín. Módne časopisy v socialistickom Československu a vznik odevných kolekcií vrátane spolupráce rozličných oddelení priblížila Zuzana Šidlíková, PhD. Kolobeh života na vidieckej škole, spôsob osláv dobových sviatkov po roku 1945 prezentovala doc. PhDr.

Margita Jágerová, PhD. Pohľad na realitu poskytovania zdravotnej starostlivosti deťom v medzivojnovom období bol predmetom vystúpenia doc. PhDr. Evy Morovicsovej, PhD. a PhDr. Anny Falisovej, CSc. Výučbe odborných škôl pre ženské povolania, od zákonných rámcov po obsah vzdelávania, sa venovala PhDr. Adriana Kičková, PhD. Stvárnenie každodennej reality v autorských rozprávkach bolo predmetom príspevku Mgr. Mariany Čechovej, PhD. Návrat k prírode vo forme rekreačných aktivít (záhradkárske osady) priniesla prof. PhDr. Zuzana Beňušková, CSc. Konferenčné vystúpenia uzatvoril s problematikou ľudových tancov, v kontexte historických a spoločenských zmien, vrátane názornej ukážky, Mgr. Peter Hrabovský. Záver oboch blokov, za aktívnej účasti nielen študentskej obce, bol venovaný otázkam a diskusii k jednotlivým predneseným príspevkom, čím sa prítomným poodkryli niektoré z bielych miest výskumu každodennosti.

Adriana Kičková – Nina Sozanská
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Študentská vedecká konferencia a umelecká prehliadka 2015 na Katedre histórie FF UKF v Nitre

Každoročný záujem študentov katedry histórie o prezentovanie výsledkov vlastného výskumu formou študentskej konferencie vyústil aj tento rok v konanie katedrového kola súťaže. Prihlásených deväť prác sa porote a auditóriu, zloženého z pedagógov a študentov katedry, predstavilo 15. apríla 2015.

Ako prvý vystúpil Bc. Marek Druga s témou Stredoveké kostoly v Rákoši, v Turčianskom Jasene a v Žehre v historicko-kultúrnych súvislostiach. V krátkom predstavení projektu prítomných oboznámil s pramennou bázou výskumu, použitou literatúrou a postupmi, ktoré pri spracovaní problematiky využíval. Zistené skutočnosti demonštroval aj prostredníctvom bohatého obrazového materiálu, vlastnoručne zhotovených tabuliek a máp. Vďaka zasadeniu faktov do kontextu širších cirkevno-právnych, dejinných a umelecko-architektonických súvislostí, mali zúčastnení možnosť dozvedieť sa niečo viac aj o osídľovaní územia, cirkevných dejinách, symbolike či zaniknutých hradoch a hrádkoch.

Stredovekú tému vystriedala téma renesančná v podaní Štefana Szalmu. Ten oboznámil porotu i publikum s vojnovými udalosťami tak, ako ich predložil v maďarskom jazyku píšuci básnik Sebastian Tinódy. Autor príspevku sa okrem iného podujal overiť hodnovernosť Tinódyho diel a to konkrétne prostredníctvom dvoch analyzovaných prác.

O prístupových komunikáciách hradu Hričov rozprával študent druhého ročníka magisterského štúdia, Bc. Michal Ďurčo. Výskumom a komparáciou dobových a súčasných máp sa pokúsil zistiť, kadiaľ mohla viesť cesta k hradu a vytvoriť tak základ pre pripravovaný terénny výskum. Načrtol možnosti

interdisciplinárneho výskumu problematiky, poukázal na stav a rozpracovanosť bádania v danej oblasti v susednej Českej republike.

Okruh príspevkov venujúcich sa 20. storočiu otvorila Bc. Zuzana Babiaková, s názvom práce Topoľčianky ako letné sídlo prvého československého prezidenta T. G. Masaryka. Vďaka preštudovaným dokumentom pochádzajúcim najmä z pražských archívov ponúkla komplexný pohľad na spôsob organizácie a zabezpečenia ciest prezidenta do Topoľčianok, zaoberala sa otázkou, prečo boli práve Topoľčianky zvolené za letné sídlo T.G. Masaryka, vykreslila náplň prezidentovho pobytu v letnom sídle a informovala nielen o jeho politických, ale aj o súkromných rozmeroch. Svoje rozprávanie spestrila získanými dobovými fotografiami.

Komunistický odboj a partizánske hnutie v okrese Ilava v rokoch 1939-1945 spracovala študentka druhého ročníka denného magisterského štúdia, Bc. Barbora Korenačková. Udalostiam krátko po skončení druhej svetovej vojny sa venovala Bc. Veronika Dziaková. V práci, ktorá niesla názov Evakuácia a odsun spišských Nemcov so zameraním na okres Kežmarok, sa prostredníctvom podrobného spracovania archívnych materiálov bližšie pozrela na spôsoby, podobu, priebeh a následky odsunu a internácie Nemcov na úrovni kežmarského okresu.

Krátko pred obedom pokračovala vedecká konferencia Bc. Veronikou Janákovou. V poradí siedma vystupujúca súťaže objasnila vznik a vývoj továrne na chladničky Calex v Zlatých Moravciach, a vplyv hospodárskej jednotky na mesto v druhej polovici 20. storočia. Autorka pri spracovaní doteraz nepublikovanej témy využila širokú škálu prameňov – od archívnych materiálov, zákonov, cez podnikovú tlač až po publikácie k dejinám mesta a regiónu.

Ako predposledná vystúpila študentka Bc. Michaela Lenčéšová s príspevkom Organizácia 1. celoštátnej spartakiády z roku 1955. Za využitia písomností z fondov Národního archivu České republiky, z Archivu tělesné výchovy a sportu Národního muzea a z Archivu bezpečnostních složek, dobovej tlače a sekundárnej literatúry sa jej podarilo vysvetliť organizáciu spartakiády spred šesťdesiatich rokov, popísať jej priebeh a problémy, s ktorými sa organizátori stretli. Porozprávala tiež o spôsobe zabezpečenia takých praktických záležitostí, akými boli doprava, ubytovanie a stravovanie účastníkov, ale aj o výhodách, ktoré z účasti na prvej celoštátnej spartakiády plynuli.

Prehliadku študentských prác ukončila Bc. Barbora Bothová. V netypicky nazvanej práci „No tak vidíš, Máňo, přece jsme tě lízli" priblížila celoštátnu akciu „Vlasatci", korene tohto fenoménu a jeho označenia, ideový základ a priebeh akcie.

Zaujímavé témy a najmä ich kvalitné spracovanie postavili porotu pred neľahkú úlohu zostavenia rebríčka tých najlepších z tohtoročných súťažiacich. O poradí rozhodovali: prof. Janka Hečková, CSc., predsedníčka komisie, ďalej doc. PhDr. Ing. Miroslav Glejtek, PhD., PhDr. Róbert Arpáš, PhD., PhDr. Ľudovít Marci, CSc., PhDr. Tomáš Tandlich, PhD., a za študentskú časť Bc. Dominika Drábová. Verdikt bol nasledovný: prvé miesto patrilo Bc. Marekovi Drugovi, o druhé miesto sa podelili Bc. Veronika Janáková a Bc. Veronika Dziaková. Tretiu priečku obsadili takisto dvaja študenti magisterského štúdia – Bc. Michal Ďurčo

a Bc. Michaela Lenčéšová. Diváci svojím hlasovaním udelili cenu Bc. Barbore Bothovej. Posledné ocenenie tohto roku pripadlo v podobe špeciálnej ceny poroty Štefanovi Szalmovi, ako jedinému reprezentantovi bakalárskeho štúdia.

Študentská vedecká konferencia a umelecká prehliadka priniesla aj tentokrát hodnotné výstupy z odborných výskumov a ich náležité prezentovanie študentami Katedry histórie. Neustále sa zvyšujúca úroveň príspevkov, čoraz menšie rozdiely medzi jednotlivými projektami a pretrvávajúci interes o zmeranie si síl so svojimi kolegami na domácej pôde, sa tak stávajú prísľubom kvalitnej prehliadky študentských vedeckých prác aj do ďalšieho ročníka katedrového kola súťaže.

Zuzana Hasarová
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

POKYNY PRE AUTOROV PRÍSPEVKOV DO ČASOPISU STUDIA HISTORICA NITRIENSIA

Studia Historica Nitriensia vychádza 2x ročne, uverejňuje pôvodné príspevky. Uzávierka je vždy 30. marca a 30. augusta. Texty sú anonymne posúdené dvomi nezávislými posudzovateľmi. Autori budú o výsledku recenzného konania a rozhodnutí vedeckej redakčnej rady upovedomení najneskôr do 6 mesiacov od odovzdania príspevku. Autori zároveň súhlasia s uverejnením príspevku v databáze CEEOL - Central and Eastern European Online Library; CEJSH – The Central European Journal of Social Sciences and Humanities; EBSCOhost; H-Soz-u-Kult - Humanities – Sozial und Kulturgeschichte.

Príspevky je možné zasielať elektronicky prípadne poslať poštou na CD:

1. elektronicky na adresu: shnnitra@gmail.com
2. poštou: redakcia Studia Historica Nitriensia, Katedra histórie FF UKF, Hodžova 1, 949 01 Nitra

Každý príspevok musí obsahovať:

- názov v slovenskom a anglickom jazyku
- meno autora
- pracovisko a stručné informácie o autorovi
- abstrakt v cudzom jazyku (angličtina) - max. 5-7 riadkov
- 5-6 kľúčových slov v slovenskom a anglickom jazyku
- vlastný text
- v prípade príspevkov v anglickom alebo nemeckom jazyku musí byť názov príspevku a abstrakt v slovenskom jazyku

Obrázky (rozlíšenie min. 300x300 dpi, farebné/čiernobiele), tabuľky a grafy sa odovzdávajú v samostatnom súbore, ich vloženie do textu zabezpečí grafik. Obrázky, tabuľky a grafy musia byť očíslované, popísané a ku každému uvedený zdroj. V texte príspevku musí byť uvedená odvolávka na konkrétne obrázky, tabuľky alebo grafy.

Každý príspevok musí spĺňať nasledujúce publikačné požiadavky:

- písmo: Times New Roman, 12
- zarovnanie na obe strany
- poznámkový aparát pod čiarou v nasledujúcej forme:

Odkaz na monografiu:

[1] HEČKOVÁ, Janka. Rimania & Germáni na strednom Dunaji. Nitra: FF UKF, 2005, s. 56.

[2] PEŠEK, Jan - BARNOVSKÝ, Michal. Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 - 1953. Bratislava: Veda, 1997, 311 s.

Odkaz na zborník ako celok:

[4] WIEDERMANN, Egon (ed.). Studia Historica Nitriensia 15. Nitra: FF UKF, 2010, 424 s.

Odkaz na štúdiu v zborníku alebo v kolektívnej práci:

[6] KIČKOVÁ, Adriana. Nadežda Konstantinovna Krupská (1869-1939). In RUMAN, Ladislav et al. Desivé dejiny. Nitra: FF UKF, 2002, s. 431-435.

Odkaz na štúdiu publikovanú v periodiku:

[7] PALÁRIK, Miroslav. Osudy pamiatok pochádzajúcich zo židovského majetku za druhej svetovej vojny. In Historický časopis, 2011, roč. 59, č. 3, s. 515-534.

Odkaz na už uvedenú prácu:

[8] HEČKOVÁ, ref. 1, s. 37.

Odkaz na elektronický zdroj:

[10] KUCIANOVÁ, Anna. Personálie v elekronickej súbežnej Slovenskej národnej bibliografii. In Bibliografický zborník 2000 - 2001 [Online]. Martin: Slovenská národná knižnica, 2005, s. 136-139. Dostupné na internete: http://www.snk.sk/nbuu/Zborník_2000_2001.pdf

- ak nie je uvedené miesto vydania, rok vydania alebo vydavateľstvo, uvádzame: b. m., b. r., b. v.
- ak je viac miest vydania a len jeden vydavateľ, tak miesta vydania oddelíme bodkočiarkou a medzerou, napr. Bratislava; Martin: Osveta, 1956.
- skratka pre stranu je s.
- údaje ako je ročník časopisu, čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami
- ak sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné okrem strán uviesť aj číslo dokumentu

Odkaz na archívny prameň

presný názov archívu, názov fondu, prípadne aj roky, z ktorých agenda fondu pochádza, ďalej č. kartónu, z ktorého je dokument, signatúru dokumentu a slovná charakteristika dokumentu

Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA v BA), fond (ďalej f.) Ministerstvo školstva a národnej osvety (ďalej MŠANO), 1939 – 1945, kartón (ďalej k.) 52, č. j. 785. Nariadenie Ministerstva školstva a národnej osvety pre správy ľudových škôl zo dňa 12. 4. 1941.

Odkaz na dobovú tlač

Slovák, 5.12.1938, s. 3, názov článku.

Poznámka: ak ide o denník, uvádzame dátum výtlačku, ak ide o iné periodikum, uvádza sa rok, ročník, číslo, strana, prípadne názov článku. Ak má článok autora a ide nám o zdôraznenie tohto faktu, tak meno, názov a In.

Odkaz na antický prameň

V poznámke uvádzame meno autora v najčastejšie používanej forme (CAESAR, TACITUS, SUETONIUS), názov diela v latinčine (aj keď bol originál v inom jazyku, napr. v gréčtine), nasleduje číslo knihy, kapitoly a paragrafu, ak je vyznačený

TACITUS. Annales II, 46.